

Kaleidoscope

ISSN: 2062-2597
2013/08

6. szám

Népegészségtani Intézet orvostörténeti csoportjának online folyóirata a Kaleidoscope Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat első száma megjelent:

<http://www.kaleidoscopehistory.hu/>

Kutatásaink központja az ember: az egészség-betegség, a gyógyítás szemlélete, orvosi antropológia, betegségek, járványok, caritas, könyörületesség, egészséges életre törekvés, és mindaz, ami az orvostörténet témáinak tárgya, s azok tágabb értelmezése a tudományok és a művelődéstörténet területein, az ókortól napjainkig.

**Felelős szerkesztő:
dr. Forrai Judit**

The use of cattle for curing the "torso / belly" (Xt) according to the Ebers papyrus, in ancient Egypt

Hedvig Győry PhD.

Szépművészeti Múzeum- Budapest

hedvig.gyory@szepmuveszeti.hu

Initially submitted May 10, 2013; accepted for publication July 15, 2013

Abstract:

The medicine of the ancient Egyptians is some of the oldest documented. The Ebers Papyrus is full of incantations and fowl applications meant to turn away disease-causing demons, and also includes 877 prescriptions. It may also contain the earliest documented awareness of tumors, if the poorly understood ancient medical terminology has been correctly interpreted. It is important to collect the use of given *materia medica* in other fields of life at that time: their role in every day life, in cultic and funeral worlds. We could understand of concepts of their medical and/or pharmaceutical properties and their iatromagical application, especially the role of cattle curing.

Keywords: Ebers papyr, *materiae medica*, animals, cattle

Ancient Egyptian medicine was famous in the Near East because of its effectiveness. I wondered how this fame could have been achieved, what materials were used and how they were used. In reviewing the various types of curative materials, I found that less than 1/5 of the types of *materiae medicae* came from animals, but among them the products and parts of the cattle appeared conspicuously. I wondered whether these could be thought of as being helpful by magical or by medical means.

Ancient Egyptian medicine had two main directions in healing practice. One was to treat the cases rationally and physically, the other to get divine aid for the success in curing. The ratio between these activities depended on the type of process, as determined by the medical man. In the case of the *swnw* (civil physicians) who mainly used the prescriptions, the divine aid seems to be slight for the first glance. We have just a few magical spells on the medical papyri. These utterances say, however, that they had to be spoken before each appropriate treatment, or during the preparation of the medicaments, thus they were used very often. Some of the materials seem to be too fantastic to understand them as rational *materiae medicae*. They point also to a magical use. What is the situation regarding cattle?

The longest ancient Egyptian medical papyrus¹ named after its first owner, Georg Moritz Ebers who purchased it in the winter of 1872/73 in Thebes and published it in part during his return-trip, contains more than 300 titles (§4-§335 in 52 columns²) for remedies in a so called "collected book of medicines to drive away the illness in the torso/belly" (dmDt nt pXrt dr mrt m Xt). The prescriptions were rearranged several times before they were copied unto this papyrus scroll, sometime before the 9th ruling year of the pharaoh Amenhotep I of the 18th Dynasty. The organ shown by the word Xt is written with the (Gardiner's) sign F32, representing the front part of the torso of a mammal. In the medical language, it also meant this same organ, though it could be restricted to the belly or in the vernacular tongue extended to the whole body.³

In this article I examine the above-mentioned section of the scroll in relation to the *materiae medicae* originating from cattle – having the milk (jrTt) and the fat (aD, mrHt) excluded. Out of 25 formulas containing animal materials⁴ – with the above restrictions –, cattle is mentioned in 15, in the form of the gall (bnf and wdd), the liver (mjst), the intestines (As), the marrow (jmAx, tbn) and the meat (jwf, xnd). The sign for cattle is usually written beside the organ the animal is written usually by the sign of the cattle, but sometimes the whole word is written out. The method is the same with the other animals, thus both the specification of the animal and its part were considered important.

The animal

In the section analysed, there are only four cases where the origin of the animal material is omitted. In the case of the marrow / tbn (Eb288, Eb330), the extant medical texts mention it usually in connection with cattle or its leg and only once with the (jaw-bone of a) donkey. It seems thus appropriate to think that in the above mentioned cases cattle was not written out, being trivial. Concerning the meat/ jwf (Eb284, Eb293) these cases seem to be even more certain, as in both times the epithet *fat* (DdA) is standing behind the word. Though ancient Egyptians fattened several sorts of animals, the fat meat was connected to the "fat cattle" i.e. cattle that are fat, which was called by its own name, jwA. In all of these prescriptions the cattle represents the only animal drug among the curing materials, not counting honey, or milk and fat frequently used without a determinate origin.

Materials originating from cattle were used in the case of a wide variety of unhealthy conditions:

- for killing of roundworm / *Ascaris* (Eb75: smA pnd – which lives in the lungs and small intestine),

¹ Papyrus Ebers. Das hermetische Buch über die Arzneimittel der alten Ägypter in hieratischer Schrift. Herausgegeben, mit Inhaltsangabe u. Einleitung versehen von Georg Ebers. Mit hieroglyphisch, lateinischem Glossar von Ludwig Stern, Bd.1. Einleitung und Text, Tafel I-LXIX -- Bd.2. Glossar und Text, Tafel LXX-CX, Leipzig 1875 (reprinted in 1987) ; W. Wreszinski, Der Papyrus Ebers. Umschrift, Übersetzung und Kommentar, I. Teil: Umschrift, Leipzig 1913; Wolfhart Westendorf, Handbuch der altägyptischen Medizin (Handbuch der Orientalistik, Abt. 1, Der Nahe und Mittlere Osten, Bd. 36) Leiden-Boston-Köln 1999 (Handbuch der altägyptischen Medizin 1.) with further literature.

² The ancient Egyptian numbering for this book goes from the 2nd to the 55th column, but the scribe left out the numbers 28th and 29th pages. He finished the scroll with numbers 103-110 on the end of the backside of the papyrus.

³ James H. Walker, Studies in ancient Egyptian anatomical terminology, The Australian Centre for Egyptology, Studies 4. Warminster, Aris and Phillips 1996, p. 91-110.

⁴ I again did not count honey, a special product of bees, which was a basic medicament from the most ancient times in Egypt, and used later on still very frequently. It is present in almost one third of the prescriptions in the „collected book” examined.

- to expel skin disease and ease (“break”) pain in general (Eb113, Eb117: dr wHAW, Sd.t wxdw),
- to ease (“break”) pain in the belly(?) (Eb86: Sd wxdw m Xt),
- to expel pain in the rectum (Eb141: dr wxdw Hr pHwjt),
- to lower temperature probably in the rectum (Eb156, Eb157: sqbb – administered into the pHwyt),
- to cure an unhealthy rectum (Eb162: ssnb pHwjt mr=s),
- to treat contracting in the urine (Eb267: n mn Hnaw m mwyt=f)
- against lack of appetite and general weakness (Eb284, Eb288, Eb293: it aims *the heart to let it receive the bread* / rdjt Ssp jb t)
- for vomiting flu / cold(?) - *when the rA-jb is ill, is vomiting much, the nose is toward the front, both of his eyes are burning, his nose is moistured* (Eb192=Eb195: mn rA-jb=f, jw=f qAs=f aSAw, xnty r HAt=f, jw jrtj=f Ssmty, jw fnD=f tAxb=f),
- to cure (“kill”) asthma /or diphtheria(?) (Eb330: ds gHw)

Taking in account the symptoms and aims given in the above prescriptions, the different parts of the cattle were used mainly in treating digestive problems and pains, in unspecified part of the Xt, in the lung, in the belly and intestines, in the heart and around it, or in the rectum.

The role of the *materia* seems to be again different in the various prescriptions. In case Eb192=Eb195, it is mentioned in the instruction. It belongs then to the part that describes how the medicament has to be consumed. Thus ancient Egyptians thought it not to belong to the medicament itself. As the medicament was a sort of cake made of special wheat, absinthe and onion, its taste would be strong and bitter. That is why I think the beef served to make this medicament edible. It seems to be used to counter these easily sensible side effects. In most cases, however, cattle is listed, among the ingredients of the medicaments, thus it was part of it.

In ancient Egypt cattle had many names, according to the species, race, age, skin pattern etc. In medical texts, and especially in the above book for the Xt, cattle are called gw-bull, jwA-cattle, or simply the cattle sign kA is drawn. Classifying these terms, we can say, that the gw-bull is employed only once, when the gall of the animal is meant (Eb75), while the jwA is mentioned twice (Eb156, Eb157), in two prescriptions which have, with all probability, common origin, and were used for the same reason. When fat meat is advised, however, we can assume the same jwA-cattle, thus four more prescriptions (Eb284, Eb293, Eb192=Eb195) might need the same animal. In all other cases, I think, it was unimportant, what sort of cattle was used, as any comment on the animal’s type was missing.

The most often used specific term for the animal is thus jwA⁵, expressing originally the domesticated and fattened long horned *Bos primigenus*, whose relatively new role in ancient Egyptian culture is shown by the fact that it appears in religious texts first during the Middle Kingdom. It was not only a typical offering from this time on,⁶ but also important for the nourishment in ancient Egypt. Generally we can regard it as “*fattened-cattle*”.⁷ In some pictures it seems to be so fat that he could hardly walk, or it had to be put in a vehicle and

⁵ jwA – R. Hannig, Großes Handwörterbuch, Ägyptisch-Deutsch, Hannig-Lexica 1. Mainz 1995. (later: HW.I), p. 50-51, R. Hannig, Wörterbuch, Mittleres Reich und Zweite Zwischenzeit, Mainz 2000. (HW.II.), p. 136-137; ZÄS 59, 1924, 24-25.

⁶ c.f. Jean Leclant, La „mascarade” des boeufs gras et le triomphe de l’Égypte, MDAIK 15, 1956, 128- 145.

⁷ e.g. written as „*became fat because of fattening*” is written during the reign of Amenemhat II in Memphis (Altenmüller H, Moussa AM., Die Inschrift Amenemhets II. aus dem Ptah-Tempel von Memphis. Ein Vorbericht. SAK 18, 1991, p. 7.)

drawn to the place of the offering. As this type of animal is typically corpulent, the beef was necessarily fat. Thus the jwf DdA / „fat meat” are possibly gained by its slaughtering.

The name gw-bull is well known in funeral and economic texts. It is the shortened version of the widely used ngAw,⁸ and appeared again first during the Middle Kingdom. Although this form was less popular than the full one, it was used among the Coffin texts⁹. The ngAw originally meant the native long-horned *Bos primigenus*, which was considered either as game living in the desert with its herd, often hunted and harnessed¹⁰ for domestication until it disappeared during the New Kingdom, or as the semi-domesticated cattle and oxen which were used as draught-animals.¹¹ Its wild nature and vigour is expressed even by the root of the animal's name. The verb ngA meant namely „kill” and „break, ruin”. It was reared domestically, but also offered to the gods, and had several religious connotations known from the first Egyptian writings. Among the Pyramid Spells Apis¹², Mnevis¹³ or even Seth¹⁴ was described by the word ngAw. A spell said his horns were the fingers of the god Geb.¹⁵ He was so strong, that Horus had to control his head, Isis the tail and Atum the horn to succeed in stopping him.¹⁶ As the bull of Ra, he had four horns looking to the four directions of the sky. He was a typical funeral offering¹⁷ from the beginning, and had also connection to Anubis, being his follower.¹⁸ Moreover, the ngAw bull lifted the deceased to the sky with its tail, while standing on the side of the boat of Anubis.¹⁹

The most popular term for cattle was the kA²⁰. Being a masculine word it expressed the bull in general. It could name even the king in his particular role as the protector of *maat* (kA nxt / „strong bull”), and belonged to the royal titulary during the whole New Kingdom, and even during the 21st Dynasty. Favourite word assembling was the kA (n) pt / „bull of the sky”²¹ for the earth god Geb, who is trampling down his enemies, but bowing his horns for the dead king to allow him to proceed to the lake of the Otherworld. It could also be the name of a planet.²² Other places had a bull, too, as the *bull of Hierakonpolis* / kA nxn,²³ or of *Heliopolis* / kA Jwnw,²⁴ also with the name Mnevis, whose head adorned the Heliopolitan pillar.²⁵ He

⁸ gw – HW.II.2589, Blackman 1935: 3 és 5). ngAw – HW.I.664, HW.II.1353. Also used the ngAw TAy „masculin cattle, bull”. See also Eberhard Otto, An Ancient Egyptian Hunting Ritual, JNES 9, 1950, 164-177.

⁹ CT.IV.351d, Sp.343.

¹⁰ PT286e, Sp.254, CT.V.23j, Sp.363.

¹¹ Péter Gaboda, III. Amenhotep nagy emlékskarabeusza, Kóthay A.K. -Liptay É (szerk.), A Szépművészeti Múzeum egyiptomi gyűjteménye, Budapest 2012, p. 64-65.

¹² PT286e, Sp.254. JNES 9, 173-74, n. 39-40. cf. CT.II.162, Sp. 400c, PT.2047c, Sp.683.

¹³ PT470a, Sp.304, ld. PT.914a. PT.416a, 1266c. Cf. Weill, Le Champ des Roseaux et le Champ des Offrandes. Paris, 1936; Capart J., Un hiéroglyphe mystérieux. Kemi II, 1929, p. 1-2: 1-2. Mercer Samuel A. B. The Pyramid Texts, Excursus XIX., 1952; PT.386b, Sp.270 – cf. the sed festival of Osorkon II., Naville Édouard. The festival-hall of Osorkon II in the great temple of Bubastis (1887 - 1889) II. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., London .1892, pl. IX.

¹⁴ PT.1544c, Sp.580, CT.V.214a+c, Sp.407, CT.V.225n-o, Sp.408.

¹⁵ PT504a, Sp.314.

¹⁶ PT.1302a, Sp.538.

¹⁷ CT.III.281d, Sp.228, CT.III.282d és 283d, Sp.228,

¹⁸ CT.IV.351d, Sp.343,

¹⁹ PT.547a, Sp.336, CT.IV, 366d-f, Sp.344

²⁰ HW.I.1350-1351, HW.II.2554-2559.

²¹ PT.293b, Sp.254, PT.397a, Sp.273, PT.1432b, Sp.568, PT.280b-c, Sp.254.

²² PT.332a-b, Sp.262, PT.803a, Sp.437.

²³ PT.276a, Sp.254,

²⁴ CT.III.160b, Sp.207, CT.III.161b, Sp.208, CT.III.167c, Sp.210, CT.VII.347e, Sp.1076, CT.VII.475g+m, Sp.1132.

²⁵ PT.283a, Sp.254, PT.486b-d, Sp.307.

controlled the north wind carrying the birds of Su,²⁶ and could belong to several other gods, as to Atum, making the deceased fresh,²⁷ to Ra, being the kA (n) psDt / „the bull of the Ennead”,²⁸ to Osiris as kA jmnt / „bull of the West”,²⁹ or even to the king himself, who is the „bull of the night”, without whom life comes to an end.³⁰ The dead person itself could reach the fields of the Otherworld by transforming himself into this bull,³¹ and the ferryman there was called the „bull of the gods”.³² Already in the most ancient snake charms, the kA-bull was present.³³ It was the bull of Seth, or a metaphor for any male animal, showing up the masculinity.³⁴ That is why Horus trampled with his sandals the kA TpHt / „bull of the hole”, that is, the dangerous snake. The kA-bull promoted the renewal in the Otherworld,³⁵ helped the deceased through the river there being „the bull of the river”,³⁶ not mentioning „the house of the big bulls”, where he took his food,³⁷ or the strange notion of the fnT-worm, having again bulls, for the supervisor of whom the god Anubis prepared the horns.³⁸ There existed still many other pieces of knowledge concerning them, and various mythical stories, the traces of which can still be found in the ancient religious literature, but it would be too long to list them all. Indeed, the bull took a central place in ancient Egyptian beliefs.³⁹

All these facts suggest ancient Egyptian people believed that any part or product of this powerful animal carried the divine character, and thus could transmit the divine healing power. On the other hand, practice had shown them, that the animals were not always healthy and prosperous, thus the gods did not continuously take care of them. Thus they needed divine protection as well. Even so, they realised that rich and prosperous people ate more often beef, than poor and less healthy people, and could establish some connection between eating habits and general health conditions.

Bodily parts used for medical purposes

Taking in the prescriptions from the point of view of the bodily parts of the cattle, it turns out that they were all inner organs, as opposed to other animals, where the outer parts and their products predominate.⁴⁰ Inner organs are rarely prescribed: as at the mSa-bird, where the HAtj-heart (Eb81), and the Nile perch, where gnw nw aHA / *its bone* (Eb248) was needed. In

²⁶ CT.II.254h, Sp.150.

²⁷ PT.701a, Sp.403, PT.716e, Sp.408.

²⁸ PT.1238c, Sp.524, PT.717a, Sp.409.

²⁹ CT.I.100a, Sp.31, CT.I.102-3a, Sp.32, CT.I.107b, Sp.32, CT.I.110c, Sp.32, CT.I.140e, Sp.36, CT.III.294f, Sp.229, CT.III.307c, Sp.237, CT.III.328a, Sp.242, CT.III.347e, Sp.251, CT.IV.94a, Sp.314, CT.V.329h, Sp.456, CT.VI.72h, Sp.492, CT.VI.223e, Sp.609, CT.VI.279d, Sp.658, CT.VII.28r, Sp.828, and Otto, Stierkult.

³⁰ PT.516c, Sp.320.

³¹ CT.III.167c, Sp.210, CT.III.161b, Sp.208. Or he could be transformed also into the sAb.wt / the calf of the spotted cow. (CT.III.166c-e, Sp.211.)

³² PT.925c, Sp.472.

³³ PT.227a, Sp. 227, PT.418a, Sp.277, PT.511a, Sp.318, PT.690, Sp.394, PT.430a, Sp.289.

³⁴ PT.443c, Sp.298, PT.689b, Sp.393, CT.VI.318e, Sp.688 (hippo), CT.I.270, Sp.62 (goose), etc.

³⁵ CT.I:45b-c, Sp.15.

³⁶ CT.III.46d, Sp.172.

³⁷ CT.I.146d, Sp.37.

³⁸ CT.IV.1b-2c, Sp.268.

³⁹ Cf. Otto Eberherd. Beiträge zur Geschichte der Stierkulte in Aegypten. Leipzig, 1938, p. 2-3, Pascal Vernus - Jean Yoyotte, Bestiaire des pharaons, Paris 2005.

⁴⁰ For example nHdt nt SA / *the tusk of the pig* (Eb316), pAkyt nt Stjw / *the shell of the turtle* (Eb124), pxt aA / *the secretion of the donkey* (Eb334), ryt mjw / *the pus of the cat* (Eb208), Hsw mjw / *the excrement of the cat* (Eb213) are the medical ingredients.

the case of the shell-fish, xt jmjw Dayt / *the whole animal* (Eb326) was considered to be the *materia medica*.

We presume, that the cattle's organs were fresh, taken from cattle recently slaughtered. This is certain, when *expressis verbis* the anx / „living” is written out (Eb86). It is, however, a question to answer in the other cases. We know about meat suspended for longer time in pantries. Ancient Egyptians also kept food in fat / oil. In addition, it was customary to stock medical ingredients, when they were plants and minerals. Thus animal materials might also be stored for later use. Our sources are mute, however, in this respect. Or, thinking of the relatively rare use of the animal ingredients, it might not have been worthwhile to keep a supply. Experience might also have shown that they got spoiled; their original efficacy reduced over time, or perhaps transformed into an undesired effect. Indeed the difficulties in keeping the proper effects of the organs safe for longer periods of time might have decreased the administration of the ancient Egyptian organ therapy.

In the case of cattle, the situation was, however, a bit different. Here, it could be that it was unnecessary to store the organs, as Egyptian temples needed cattle offering quite frequently, which made their fresh inner organs often available both for the physicians and the patients. This might give the explanation of its different style of use in the animal world. Its relatively rare use compared to that of vegetal materials could be explained in this case by the prices. Cattle was the most expensive animal, thus even to buy a priestly share of it was not be a cheap action.

Beef

The use of the material

As a general rule, open wounds needed treatment the first day with jwf anx / *fresh meat* (e.g. Eb522⁴¹) by Egyptian experience. In addition, it was also considered good for easing pain. Eb86 prescribed fresh beef with three plant materials and t wAD / „green bread”, all put into beer and passed through a sieve. The pulp gained this way was then eaten for four days long. Although the prescription seems to be easy to understand, there are various opinions on the meaning of the „fresh beef” used.

Guido Majno presents a painting, in which a calf is shown with three legs after the ritual of the Opening of the Mouth has been done,⁴² which also needed fresh beef. I do not think, however, that taking a thigh from a living calf could be a general custom to fulfil this or any other ritual. A calf had also a high value, which had to be protected – the veterinary papyrus of Kahun was occupied predominantly with cattle, and the curing performed here by the Sachmet priests concentrated principally on cattle. The yearly counting of the cattle herd was a very important part of the economic life; the number of animals reflected the richness of the owner. Injured and defective animals perished much more easily than their healthy fellows, causing loss for the owner. Their illnesses also endangered the condition of the herd, adding more damage. Altogether, I do not think the amputation of living animals could ever be in

⁴¹ According to the prescription Eb522, decay started by putting the meat on the bleeding wound with suppurating (*pus laudabile* as Roman physicians called it). And this was the first sign of the healing process. Majno Guido. *The Healing Hand: Man and Wound in the Ancient World*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., London, 1975 (rept. 1991), p. 105-106) explained the method to be effective indeed, because the muscles in the meat are working as mechanical stoppers, and the meat has also a clotting effect. Ancient Egyptian explanation was most probably based on the theory of the „*similis similibus*”.

⁴² *Majno G. The Healing Hand: Man and Wound in the Ancient World*. Cambridge, MA: Harvard University Press; 1975, 107, fig. 3.19 = Weigall Arthur EPB. , *An ancient Egyptian funeral Ceremony*. JEA 2, 1915, p. 10-11, and Griffith Francis Llewellyn [Note to the article of Weigall 1915]. JEA 2, 1915, p. 11-12.

general use. The purchase of the meat of the slaughtered animal could have been, however, a common practice. Slaughtering regularly took place in temples and for funerals. Priests got their shares after the ritual. As these were their salaries they naturally used the pieces to purchase other things for themselves. It was thus advisable to seek the origin of that beef here. There are however two more possibilities. The fresh, i.e. „*living meat*”, may also mean the *raw meat*, without any preparation, cooking, roasting or frying. Now, the fresh beef is written in Eb86 by the expression of jwf n kA anx / „*meat of the living bull*”. That seems to support the idea of Majno. But thinking on the ancient Egyptian vocabulary, a new possibility emerges, namely the anx can be a noun with the meaning of the „*young cattle, i.e. calf*”. If we take this translation into consideration, than the *meat of a cattle's calf* is the ingredient listed. The beef occurs still in two further forms in the book analysed. The next one is called in the Eb330 as HwA / *rotten* or *decayed* beef. It was applied against lung and throat complaints (gHw) together with several other ingredients. They are mostly vegetal, but goose oil and a probably minerals can also be found among them. They were eaten with beer, after a cooking process.

The third, *fat meat* is expressed by DdA⁴³, and was used in four prescriptions, although the first two are pairs repeating the same text word by word (Eb192 = Eb195). This is the case mentioned above where the beef helps mask the strong taste of the other ingredients in the prescription. The next two prescriptions refer to the heart which does not want to accept food (Eb284, Eb293). They are again oral medicaments.

Possible ancient Egyptian magical explanation

Fatness was the sign of prosperity and richness. The deceased itself „*became fat*” by the god, when he was transformed into the grain-god Neper.⁴⁴ He also grew fat „*on the ribs of Geb*” while he was transformed into lower-Egyptian barley.⁴⁵ Of course this all happened in the Otherworld. Fat animals in this world showed that they were well-raised and prosperous, thus giving delicious food – which made them favourite offering for the gods. According to the principle of „*do ut des*”, gods gave the same thing to the human beings, thus making them prosperous people. The iatromagical healing worked exactly the same way. Parallel with this, the „*living beef*” was even stronger. It not only made the patient fresh, but kept him alive. The „*decayed, stinky beef*”, by contrary, must have been so unpleasant for the illness-causing god living in the patient, that he left him, not wanting to feel the decay. Magical spells using this technique are attested to in the Pyramid Texts and the Coffin Texts. The deceased was also protected from disgusting food. Beef could thus be thought to be an efficient magical material. Considering of these notions, the beef could easily transmit divine help through the treatment of the patient.

Ethnomedical observations

By modernizing older traditions⁴⁶ today's industry produces beef in great and varied quantity in dry, powered form for straightening the body, and to feed weak patients. Sometimes physicians suggest its consumption, mainly because of its nutritional value and iron contents. In India, Charaka (born c. 300 B.C.) considered it to be a dietary food, but in India it was not

⁴³ HW.I.1532, HW.II.2892.

⁴⁴ CT.IV.168f, Sp.330.

⁴⁵ CT.IV.7g, Sp.269.

⁴⁶ E.g. Bartholow Roberts. A Practical Treatise On Materia Medica And Therapeutics, Appleton And Company, New York, 1876 (repr. 1877, 1879, 1881, 1883, 1887, 1889, 1893, 1896, 1899, 1908), pp. 30-33, 39, 46, 49, 56-58, 61-65, 108, 136, 178, 730.

recommended for everyday consumption, even during much later times.⁴⁷ In Thailand, the consumption of beef is generally disapproved of still in the 21st century, but in two cases of flatulence it is *expressis verbis* prescribed.⁴⁸

Potential scientific effects

Beef is an important resource for protein, fat, vitamin and mineral materials,⁴⁹ accepted and digested easier this way by human organism than when taken from plants. The average protein content is elevated, and the ratios of the lysine and metonym are higher. Beef assists through its protein, zinc and iron input the development and the unhindered operation of the immune system. Although the haemoglobin content seems to be the same in the various sorts of red meat and poultry, the amount of the myoglobin in beef surpasses that of other types of meat'. Its vitamins control the metabolism, energy circulation, and enzyme functioning and revitalise the organism. It supplies the body with a significant quantity of B-vitamins (B1, B2, niacin, B6, B12). The fat in *fat beef* (jwf DdA) also helps in the absorption of these vitamins. Ancient Egyptians must have experienced these effects during their everyday life.

The *fat beef*⁵⁰ is above all else the main source for the anticarcinogen conjugated linoleic acid, and contains much saturated fat, which increases the cholesterol level. They can improve the operation of the organism in case of certain diseases (although high intake can lead to an increased risk of cardiovascular disease and other related disorders). The saturated stearin acid with tails of 18 carbons, for instance, changes into monounsaturated oleic acid during the metabolism, which has favourable physiological effects. The polyunsaturated alpha-linoleic acid is an essential fatty acid, thus must be obtained from food. The distribution of the quantity and the types of the fatty acids in the meat depends on the animal species and even on the fodder, but in general it can be said, that mainly the beef of the young bullock contains less saturated fatty acids and significantly more omega-3 fatty acids than that of the bull. The distribution of the amount of the fat is, however, substantially different among the various members of the same species, than among the different species.⁵¹ Probably ancient Egyptians made use of this phenomenon, too, when they needed explicitly „*fat*” (DdA) beef.

Liver

The use of the material

The liver occurs only once in the „*collected book*”, and is used to treat *contracting in the urine* (Eb267: n mn Hnaw m mwyt=f) which is yet an undetermined condition. It was cured by a sort of cake (pat). However, only two ingredients are, given: anise and liver. Either some sort of cereal is missing, certainly considered as trivial, being included in the expression jrj m pat („*make into a cake*”), or most probably the liver itself functioned as the pastry.

⁴⁷ e.g. Uday Chand Dutt. The Materia Medica of the Hindus, Compiled from Sanskrit Medical Works, by Uday Chand Dutt, Civil Medical Officer. With a Glossary of Indian Plants, by George King, M. B., F. L. S. Superintendent, Royal Botanical Garden, Calcutta. Calcutta, Thacker, Spink & Co, 1877, p. VII-VIII.

⁴⁸ Virapongse Arika. Ethnomedicine and Materia Medica used by Kui traditional healers in Northeast Thailand. Khon Kaen Univ, 2006, p. 340, 381.

⁴⁹ The average contents of the domesticated cattle meat is: 70 mg/100g natrium, 381 mg/100g kalium, 10 mg/100g kalcium, 1,6 mg/100g iron and 3,1 mg/100g zink.

⁵⁰ Várhegyi Józsefné dr. – dr. Várhegyi József. A marhahús megítélése humán egészségügyi szempontból, http://miau.gau.hu/osiris/content/docs/atk/varhegyvine_dec.html (retrieved at 2013.05.10)

⁵¹ Várhegyi és Várhegyi.

Possible ancient Egyptian magical explanation

From the Old Kingdom on the liver⁵² is listed among the offerings, and from the Middle Kingdom it appears in ritual texts, such as the Coffin Texts. It could be a simple offering,⁵³ but was also identified in cultic anatomical lists with the boat of Osiris in Abydos, the nSmt.⁵⁴ The liver of Ra was Ax / „splendid, useful, beneficial” through Maat when the god was content,⁵⁵ and it had some role in the mythology, although the text mentioning this is a bit obscure.⁵⁶

Human liver was thought an essential organ for life, as archaeological finds show it conserved and mummified from the 4th Dynasty onward. It was put in the so-called canopic vases and chests to be at hand for the deceased in his afterlife. Moreover, a divine being, the human headed son of Horus protected it. This Amset was then again under the protection of a goddess, who was called Selket. This double protection again highlights its importance.

Ethno medical observations

The use of the liver of various animals is widely attested all around the world, and cattle are also counted among the deliverers. In the Levant for instance, during the early Muslim and Ottoman period the population is said to have used it for stomach pain.⁵⁷ A bit further afield, in Nepal asthma and dysentery were cured with the similar bear liver. It was even dried and preserved for future use.⁵⁸ The liver of cattle is also commonly used in the preparation of medicines in Brazil.⁵⁹

Potential scientific effects

The liver is rich in amino acids, A, B12 and D vitamins, and is an important iron resource. Among the minerals the most characteristics are still the copper, magnesium, phosphorus, potassium, sodium, as well as a relatively high amount of zinc.⁶⁰ It also contains riboflavin and folic acid. All these reinforce the organism, and contribute to the restoration of the immune system. The potassium and sodium content regulate the water equilibrium in the body, and normalise the heart rhythm. The sodium influences also the blood pressure. Iron is important in the building of the red blood cells, and for the oxygen supply of the body. The zinc contributes to the work of the enzymes, to the production of the insulin, ensures the completeness of the cells, regulates the contractions of the muscles, and helps to preserve the mental acuity.

Gall

The use of the material

⁵² mjst - HW.I.513-515, HW.II.1036-1037.

⁵³ CT.VII.143, Sp936.

⁵⁴ CT.VII.159t, Sp.945.

⁵⁵ CT.III.6b, Sp.165.

⁵⁶ CT.VII.476e, Sp.1133: The god Shu swA / „cross” it with his sledge(? / tm).

⁵⁷ Efraim Lev, Traditional healing with animals (zootherapy): medieval to present-day Levantine practice, *Ethnomedicine*, 2002, p. 110.

⁵⁸ Usha Lohani, Zootherapeutic Knowledge of Two Ethnic Populations from Central Nepal, *Ethno Med*, 6(1), 2012, 45-53 – p. 49.

⁵⁹ WMS SoutoI - RRD Barboza - JS Mourão - RRN Alves, Zootherapy in Brazil: an urgent necessity of interdisciplinary studies, *West Indian med. J.* 58/5, Nov. 2009, p. 494-495.

⁶⁰ Örsi Ferenc, Sarudi Imre, Lassú Istvánné, Különböző állatfajok májának megkülönböztetése ásványi összetétele alapján. *Élelmiszervizsgálati Közlemények* 43/2, 1997, p. 116.

Ancient Egyptians used two words to express the gall, namely the bnf / „gall”, and the wdd / „gall (bladder)”. As we do not have any comment concerning the preparation of these materials for medical purposes, we do not know whether the gall bladder was cleaned from the gall or not. My view is that they did not do this as a clean gall bladder should be classified among the intestines in general, thus using this specific term in the prescriptions should be classified among the intestines in general, thus using this specific term in the prescriptions should signify a different meaning that is, using the gall bladder with its content. Our notion is confirmed by the fact, that for the same aim, i.e. to expel skin disease and break pain, ancient Egyptians prescribed practically the same ointment in Eb113 with the gall bladder (wdd), and in Eb117 with the gall (bnf). Another purpose using the gall was the killing of the roundworm (Eb75). In this case it was eaten with several other ingredients in the form of an fqA-cake. Neither of the words is extant from Old Kingdom texts, and only the wdd is attested during the Middle Kingdom.⁶¹ This time it was used beside the noun „gall (bladder)” also as a verb with the meaning „boil, cook and heat (a liquid).”

Possible ancient Egyptian magical explanation

We do not know of any mythological role, but because of its strong effects on materials that come into contact with it, some supernatural power could be attributed to the gall. Its greenish colour had in any case special effects according to the colour magic.

Ethno medical observations

The gall of the cattle can also be observed in later times. Among others Rhazes (Al-Razi, died in 923) recommended it in his book „*The Experimentation of Medical Science and its Application*” for „expelling” the sperm from the womb among such *materiae medicae* as the cabbage, the skin of the pomegranate, animal ear-fat, honey, faeces of the elephant, candy and ammoniac salt. The gall can be bought nowadays in Egypt, and is called *baqar*. An Indian medical book which appeared first in 1907 and was republished most recently in 2005, prescribes it for the treatment of measles, chicken-pox, coughing, problems in intestines and skin disorders. The traditional Chinese medicine uses the gall of bear, the content of which is similar, for the treatment of inflammation, convulsion and pain.

Potential scientific effects

The cattle gall takes its greenish yellow colour from the bilirubin, biliverdin and bilifuscin. Lecithin, cholesterol, various types of fatty and gall acids (mainly glycocholats and taurocholats) are also present. These emulsify fat during digestion, and contribute to the absorption of fatty acids. In the Eb75 the gall could emulsify the prescribed ingredients during the preparation process (papyrus crop, pine resin, fat and red natron), then it could help in the intestines through its role in the absorption of the fatty acids, or by contributing to the absorption of the vitamins into the blood. Similar absorption processes could be achieved in the ointment. The gall acid destroys the Gram-positive bacteria and the viruses even if they have a peplum, or lipid envelope. Thus it was indeed an active and effective substance against worms. It is still used today for roborative and purgative medicaments (Enzyme Star, Fel Bovis Purificatum), and in case of jaundice and dyspepsia of the intestines when caused by liver stasis, although it is sometimes substituted by the swine gall. Another property of the

⁶¹ HW.II.757.

gall acids is the hindering of joining the subunits of the endotoxins. By this process the gall could again play an important role in the prevention of the sepsis.⁶²

Marrow

The use of the material

Among marrows ancient Egyptian distinguished the jmAx / „*spinal cord*” and tbn / „(*bone*) *marrow*”. The first one was used in the „*collected book*” for the treatment of pain (Eb141) and sick rectum (Eb162), while the latter one was an ingredient to help the „*jb-heart to accept the bread*” (Eb288).

Possible ancient Egyptian magical explanation

The word jmAx⁶³ can often be found in the funeral literature, as it was used to express the deceased's desire to reach the eternal life. It was used in the sense of „*provided, venerated / dead*”. In anatomical sense is it only known from the Middle Kingdom on,⁶⁴ though the hieroglyph sign shows this bodily part. A Coffin Text says, for instance, that the deceased is accepting the offering in the shape of an hTt-ape, and in the description of his position the jmAx is mentioned as a body organ.⁶⁵ The situation is similar in some hymns,⁶⁶ and in the funeral ritual, e.g. on the inscription of the coffin of NTr-nxtj.⁶⁷

Both prescriptions in the „*collected book*” aimed to alleviate the wxdw-pain. As among the causes of it the mwt and mwtt/„*dead man and dead woman*” is listed, who could return from the Otherworld, the medical use of the jmAx-„*spinal cord*” could be explained by a magical pun: by consuming the spinal cord, the jmAx-„*venerated dead*” moved into the body to the place of the mwt, that is the dead with bad intention, who had thus to depart relinquishing his earlier place.

The habit of marrow eating can be observed all over the world,⁶⁸ such as among the material found in the Olduvai excavations⁶⁹, and it was probably eaten also by the ancient Egyptians. In a predynastic colony, near the temple of Seti I. in Abydos many tubular bones were found broken up, and thrown in piles.⁷⁰ This may be the explanation, as to why the red marrow of the tubular bones, the tbn⁷¹ was known from the time of the Old Kingdom in other meaning, expressing the verb „*to cut (the meat)*”. In the Middle Kingdom text of the Ramesseum

⁶² Györy H, Blázovics Anna, “Amit Su készített magának” – Ősi egyiptomi receptek. *Fitoterápia*, IV/4, 1999, p. 98-103.

⁶³ HW.I.136-140.

⁶⁴ HW.II.251-263.

⁶⁵ CT.V.258f, Sp.421: jmAx=f m SS HaA.w „*he is in the nest of the children*”

⁶⁶ Erman Adolph. *Hymnen an das Diadem der Pharaonen*. Aus einem Papyrus der Sammlung Golenischeff, *Abhandlungen der Königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften zu Berlin, philosophisch-historische Klasse*. Berlin, 1911; pPushkin M.314; Lacau Pierre, Chevrier Henri. *Une Chapelle de Sésostri Ier à Karnak*. I., Cairo 1956, 126-128, p. 126-128.

⁶⁷ Blackman AM., *Some Middle Kingdom Religious Texts*. ZÄS 47, 1910, p. 127, no. j. – on the coffin of NTr-nxtj, the inscription is listing various things for the cleaning of the kA. After the incense and the corn jj jmAx, prj psDw Wsjr – „*the jmAx is coming, the backbone of Ozirisz is coming out*” can be read.

⁶⁸ also examples for holocene America: Craig S. Smith, David A. Byers and Cynthia D. Craven, *Bison*

Exploitation in the Wyoming Basin at the Middle/Late Holocene Transition: A View from the Graham Ranch Site, *Plains Anthropologist* 53, No. 207, 2008, pp. 313-332.

⁶⁹ Glynn L. Isaac, Rev: *Bones: Ancient Men and Modern Myths* by Lewis R. Binford, *American Antiquity* 48, No. 2 (Apr., 1983), pp. 416-419 – p. 418.

⁷⁰ William N. Bates, *Archaeological News*, *AJA* 17/1, Jan. - Mar., 1913, 95-147, p. 98.

⁷¹ HW.I.1415, HW.II.2665.

papyri, however, it expressed the anatomical „marrow”.⁷² The medical application expressed by this word is very rare. In the next „collected book” of the Ebers papyrus, for treating the eye, the synonym, the jft „marrow” is used (Eb340, Eb397).

Ethno medical observations

In one of the most important works of the Chinese Buddhism, Li Shizhen (1518–1593)⁷³ emphasized that among the 299 animal *materiae medicae* the cattle and swine marrows as well as the cartilage of cattle and sheep are food rich in protein, fat and gelatine, but they are also medicaments which straighten the bones and muscles, and nourish the human marrow. And this is one of the five main organs in the human organism which guarantee long and healthy life for mankind. But he warns his readers of excessive amounts, saying that it turns over the equilibrium, and with it produces other illnesses. In Ayurvedic medicine its functioning is also explained by a process of conversion of the marrow into the reproductive elements.⁷⁴

The red marrow is not only fine snack on top of the bread, but has been an acknowledged medicament for a long time. Robert Bartholow⁷⁵ in his book published 11 times, recommends it particularly that extracted from the rib using glycerine, when the patient is anaemic. His dose is one tea spoon three times a day. According to his explanation, its consumption is suitable also for other deficiency illnesses. It also causes, according to his experiences, the decrease of the white blood cells, and significantly improves the body weight and the operations of the general life functions.

Potential scientific effects

The H shaped grey matter in the spinal cord constituted from neurons in various amounts and sizes, and is surrounded by the white matter being nervous fibre bundles going to the brain. The blood-sheets of the marrow stock a great amount of iron. New researches also discovered that the telomerase enzyme works here continuously (as in the skin and endothelium tissues) guaranteeing the synthesis and preservation of the telomerase which prolong the life by making the cells “immortal”.⁷⁶

Intestines / Bowels

The use of the material

The As / bowel⁷⁷ of the fat cattle jwA were used to cool the rectum (Eb156, Eb157). Pressed through a sieve together with the other *materiae medicae* it was administered to this organ. Again we do not know the word from early times, just from the New Kingdom, although certainly these organs were known before this time. The word itself is identical with the verb „hurry, flow fast, hasten, overtake, quickly”, and the noun „bald-headed vulture”.⁷⁸ This last name could probably be developed considering the life style of the carrion-eating vulture.

Possible ancient Egyptian magical explanation

⁷² pRam V. XVIII.54.

⁷³ Li Shizhen. Compendium of Materia Medica / Bencao Gangmu, 1553-1593 India – Ming Dynasty, China.

⁷⁴ Indigenous System of Medicine in India, The British Medical Journal, 2/3272, 1923 (Sep. 15, 1923), pp. 477-480: p. 479. – based on the report of the Government’s committee.

⁷⁵ Bartholow 1876, 1877, 1879, 1881, 1883, 1887, 1889, 1893, 1896, 1899, 1908.

⁷⁶ Geraldine Aubert – Peter M. Landsorp, Telomeres and Aging, Physiol Rev. April 2008, 88/2, p. 557-579.

⁷⁷ E. Iversen, Some Remarks on the Terms amm and Ajs, JEA 33, 1947, 47-51: “viscera”.

⁷⁸ HW.I.18, HW.II.43.

Intestines played a role in the religious life, as they were thoroughly cleaned and dried during the mummification process from the 4th Dynasty on, and preserved in the canopic vases of the hawk-headed Khebekhsenuf or in the canopic chests, for the eternal life. This Horus son was again protected by a goddess called Selket. Word magic could, however, play a role here too: the word As could speed the illness gods out of the body after the irrigation entered the bowels via the rectum.

Ethno medical observations

Intestines are delicacy in Japan, used for sausages in Hungary and applied various ways in everyday life at several places. However, officinal use can also be detected. In the modern Nigeria for instance, old zoo-therapeutical traditions are still in use in the capital, and there animal intestines are used for the treatment of stomach ache.⁷⁹ In Brasilia, according traditional treatment, bowel fat is needed for treatment of calluses on the feet.⁸⁰ Its rare medicinal application may be in connection with its nutritional use.

Potential scientific effects

It might be not by chance that the intestines of the fat cattle were prescribed. Their organs had thicker cholesterol and fat deposit on the wall of the intestines, and in them probably more A and D vitamins, enzymes and other materials. Using intestines with these deposits in the medicament, they might contribute to better processing and digesting of food. The enzymes might contribute to the breaking down of the materials which caused the inflammation in the rectum. Another possibility might be an eventual mechanical cleansing of the remnants of the digested foodstuff from the inner walls. Or contrary, the fat in the intestine put into the medicament stick to the wall of the rectum and made it slippery, in this way alleviating the constipation. Yet another possibility might be that the greasy material was needed to treat the inflammation caused by oedema – it could enter this way.

Conclusions

When ancient people use the same material for the same medical aim for hundreds of years, it means that they are the most efficient medicaments available for the given geographical area, technological level and spiritual background. Egyptian medical texts were passed on it this way from at least the Middle Kingdom until the Late Period, which means more than thousand years. It is thus worthwhile to study why they used the given materials, among them the organs of the cattle.

Considering the availability as an important factor, we can say that the various cattle' organs were very well positioned in this respect. Even though they were expensive, they were also relatively easily accessible *materiae medicae*, particularly so when compared to larger game. They were raised in relatively large quantity at the sacred places for liturgical reasons. The priests and other medical personal, among them the “civil physicians” (swnw), could get

⁷⁹ Oladapo Olukoya Oduntan - Abiodun Akinyemi - Olugbemiga Ojo - Oladipo Ogunyode- Oluwatosin Adesina , Survey of Wild Animals Used in Zoo-therapy at Ibadan, Oyo State, Nigeria, Intl. J. of Molecular Zoology, 2012, Vol.2, No. 9, 70-73 – p. 71: grey duiker and porcupine. In the case of crocodile-bowel, it is used as anti-poison drug; again for gastritis the pocupine's intestines in India: L.N. Kakati and V. Doulo, Indigenous Knowledge System of Zootherapeutic Use by Chakhesang Tribe of Nagaland, India, J. Hum. Ecol., 13/6, 2002, p. 419-423 – p. 420.

⁸⁰ Barros et al., Medicinal use of fauna by a traditional community in the Brazilian Amazonia, Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine 8/3, 2012, p. 8.

them without great difficulty. The aristocracy ate beef regularly; they provided another possible source to purchase any needed parts. They could then be used as an everyday stuff for the patients.

On the other hand, being a traditional offering meant that the animal was held in high esteem. Moreover, several magical connotations can be detected for almost every organ, which is also important from ancient Egyptian point of view. They were convinced that illness was caused directly or indirectly from divine beings, and they had to be expelled, killed or appeased. Not surprisingly, the organs of the cattle are often classified as magical materials which are favoured or detested by the gods. The expert or competent man could manipulate the gods by them, exploiting the opportunity given by the ancient Egyptian attitudes and beliefs.

These *materiae medicae* were, however, also utilised in other countries, by other cultures with different mental dispositions. Some organs of the cattle were used as curing material even in India, where the cow was venerated, and beef forbidden to be used as a food. This gives the idea that some positive rational benefit must indeed be found in their medical application. And in fact, the cure seems to have in certain cases a medical basis – apart of course from the placebo effect or the tender care treatment. Ancient Egyptian texts also attest to the notion that both the disease and the actual physical symptoms had to be treated and cured rationally.

It seems thus appropriate to conclude that the choice of the various parts of the cattle could be interpreted both by the theoretical-religious knowledge of the time and by the empirical and pharmaco-dynamical experiences valid even today. This would suggest that double viewpoints were chosen in the conscious decisions of the master physicians who made up the prescriptions, and also of the practitioner, who had to find the appropriate physical cure and divine contacts at the same time. The above examples were taken from the collected book of the Xt in the Ebers papyrus, and do not say anything about the other prescriptions. Their choice was, however, random and indiscriminate, so it is significant enough to suggest further scientific examinations about their contents and the mechanism that could potentially affect the treatment of patients.

The present work is a theoretical analysis that is based on ancient Egyptian sources, and collected material from medical literature. It gives only an encouraging theoretical background. Thus it would be worthwhile to make further study of ancient Egyptian use of cattle, and research about the bioactive compounds and pharmacological values of *materiae medicae* taken from cattle. Being aware of what materials were useful to people in ancient times, and indeed, that are useful in simpler societies today, and subsequently analyzing the properties of these materials can lead to new discoveries, useful in modern life as well.

REFERENCES:

AUBERT, Geraldine – Peter M. Landsdorp, Telomeres and Aging. *Physiol Rev.* April 2008, 88/2, p. 557-579.

- BARROS et al., Medicinal use of fauna by a traditional community in the Brazilian Amazonia, *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 8/3, 2012, p. 8.
- BARTHOLOW Roberts. *A Practical Treatise On Materia Medica And Therapeutics*, Appleton And Company, New York, 1876 (repr. 1877, 1879, 1881, 1883, 1887, 1889, 1893, 1896, 1899, 1908), pp. 30-33, 39, 46, 49, 56-58, 61-65, 108, 136, 178, 730.
- BATES, William N: *Archaeological News*, *AJA* 17/1, Jan. - Mar., 1913, 95-147, p. 98.
- CAPART J., Un hiéroglyphe mystérieux. *Kemi* II, 1929, p. 1-2: 1-2.
- CRAIG S. Smith, David A. Byers and Cynthia D. Craven, Bison Exploitation in the Wyoming Basin at the Middle/Late Holocene Transition: A View from the Graham Ranch Site, *Plains Anthropologist* 53, No. 207, 2008, pp. 313-332.
- EBERHARD, Otto: *An Ancient Egyptian Hunting Ritual*, *JNES* 9, 1950, 164-177.
- EBERHERD, Otto: *Beiträge zur Geschichte der Stierkulte in Aegypten*. Leipzig, 1938, p. 2-3,
- ERMAN Adolph. *Hymnen an das Diadem der Pharaonen*. Aus einem Papyrus der Sammlung Golenischeff, *Abhandlungen der Königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften zu Berlin, philosophisch-historische Klasse*. Berlin, 1911; pPushkin M.314;
- GABODA, Péter: III. Amenhotep nagy emlékskarabeusza, Kóthay A.K. -Liptay É (szerk.), *A Szépművészeti Múzeum egyiptomi gyűjteménye*, Budapest 2012, p. 64-65.
- GLYNN L. Isaac, Rev: *Bones: Ancient Men and Modern Myths* by Lewis R. Binford, *American Antiquity* 48, No. 2 (Apr., 1983), pp. 416-419 – p. 418.
- GYÓRY H, Blázovics Anna, “Amit Su készített magának” – Ősi egyiptomi receptek. *Fitoterápia*, IV/4, 1999, p. 98-103.
- HANNIG, R: *Großes Handwörterbuch, Ägyptisch-Deutsch*, Hannig-Lexica 1. Mainz 1995. (later: HW.I), p. 50-51,
- IRODALOM**
- KAKATI, L.N. and V. Doulo, *Indigenous Knowledge System of Zootherapeutic Use by Chakhesang Tribe of Nagaland, India*, *J. Hum. Ecol.*, 13/6, 2002, p. 419-423 – p. 420.
- LACAU Pierre, Chevrier Henri. *Une Chapelle de Sésostris Ier à Karnak*. I., Cairo 1956, 126-128, p. 126-128.
- LECLANT, Jean: La „mascarade” des boeufs gras et le triomphe de l’Égypte, *MDAIK* 15, 1956, 128- 145.
- LEV, Efraim: *Traditional healing with animals (zootherapy): medieval to present-day Levantine practice*, *Ethnomedicine*, 2002, p. 110.
- LI SHIZHEN. *Compendium of Materia Medica / Bencao Gangmu, 1553-1593 India – Ming Dynasty, China*.
- MAJNO G. *The Healing Hand: Man and Wound in the Ancient World*. Cambridge, MA: Harvard University Press; 1975, 107, fig. 3.19 = Weigall Arthur EPB. ,
- MERCER Samuel A. B. : *The Pyramid Texts, Excursus XIX.*, 1952; PT.386b, Sp.270 – cf. the sed festival of Osorkon II., Naville Édouard. *The festival-hall of Osorkon II in the great temple of Bubastis (1887 - 1889) II*. KEGAN Paul, Trench, Trubner & Co., London .1892, pl. IX.
- OYO State, Nigeria, *Intl. J. of Molecular Zoology*, 2012, Vol.2, No. 9, 70-73 – p. 71:
- ÖRSI Ferenc, Sarudi Imre, Lassú Istvánné, *Különböző állatfajok májának megkülönböztetése ásványi összetétele alapján*. *Élelmiszervizsgálati Közlemények* 43/2, 1997, p. 116.
- UDOY Chand Dutt. *The Materia Medica of the Hindus*, Compiled from Sanskrit Medical Works, by Udoy Chand Dutt, Civil Medical Officer. With a Glossary of Indian Plants, by George King, M. B., F. L. S. Superintendent, Royal Botanical Garden, Calcutta. Calcutta, Thacker, Spink & Co, 1877, p. VII-VIII.

USHA Lohani, Zootherapeutic Knowledge of Two Ethnic Populations from Central Nepal, *Ethno Med*, 6(1), 2012, 45-53 – p. 49.

VÁRHEGYI Józsefné dr. – dr. Várhegyi József. A marhahús megítélése humán egészségügyi szempontból, http://miau.gau.hu/osiris/content/docs/atk/varhegyine_dec.html (retrieved at 2013.05.10)

VERNUS, Pascal - Jean Yoyotte, *Bestiaire des pharaons*, Paris 2005.

VIRAPONGGSE Arika. Ethnomedicine and Materia Medica used by Kui traditional healers in Northeast Thailand. *Khon Kaen Univ*, 2006, p. 340, 381.

WALKER, James H. : Studies in ancient Egyptian anatomical terminology, *The Australian Centre for Egyptology, Studies 4*. Warminster, Aris and Phillips 1996, p. 91-110.

WRESZINSKI, W.: *Der Papyrus Ebers. Umschrift, Übersetzung und Kommentar, I. Teil: Umschrift*, Leipzig 1913; *Wolfhart Westendorf, Handbuch der altägyptischen Medizin (Handbuch der Orientalistik, Abt. 1, Der Nahe und Mittlere Osten, Bd. 36)* Leiden-Boston-Köln 1999 (Handbuch d

A számok szerepe antik orvosi elképzelésekben

The role of numbers in ancient medical concept

Forisek Péter PhD.

Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Történelmi Intézet, Ókortörténeti tanszék

forisek.peter@arts.unideb.hu

Initially submitted May 10, 2013; accepted for publication July 15, 2013

Abstract:

Censorinus egy a Kr. u. 3. században élt római grammaticus írt egy kis értekezést *De die natali* (A születésnap) címmel. Az antik tudomány „zsebenciklopédiája” fontos információkat közöl az ókori orvostudományi, csillagászati és kronológiai ismeretekről. Mindezt úgy teszi, hogy az antikvitásban nagyon divatos számmissztika jegyében az emberi élet és a számok közötti összefüggéseket vizsgálja. A mű első felében értékes adalékokat találunk az ókori orvostudományról, elsősorban az embriológiáról, de fontos kiemelni, hogy maga a mű nem orvosi szakmunka, és nem is azzal a céllal íródott, hogy akár a fogamzás, akár az embriologia tárgykörében szakszerű összefoglalást adjon. Censorinus szerint a hetes szám határozza meg az emberi élet egyes fejlődési szakaszait, de fontos jelentősége van a kilences számnak is. Jogosan vethetjük fel azt a kérdést, hogy miért éppen a hetes és a kilences szám szerepel kitüntetett helyen a görög filozófusoknál, az ókori orvosoknál, illetve fő forrásunknál Censorinusnál. A számok szerepét elsőként a már többször is említett Püthagorasz és tanítványai, a püthagoreusok hangoztatták. Számukra a szám jelentette a bűvös arkhét, az őseleket, amelyek azok az „alapanyagok” voltak, amelyekből az egész világegyetem felépült.

Kulcsszavak: Censorinus, születés, misztikus számok

Keywords: Censorinus, birth, mystical numbers

Censorinus egy a Kr. u. 3. században élt római grammaticus írt egy kis értekezést *De die natali* (A születésnap) címmel.¹ A mindössze huszonnégy caputból álló művecskét egy

¹ Censorinus szövegkiadásai és modern nyelvű fordításai kommentárral:

Magyar: CENSORINUS: *A születésnap* (Ford., a komm. és a kísérő tanulmányokat írta Forisek Péter). Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2005.

Angol: CENSORINUS: *The Birthday Book*. (trans. by Holt N. Parker) The University of Chicago Press, Chicago, 2007.

Német: CENSORINUS: *Das Geburtstagsbuch*. (Übers. Kai Brodersen) Primus, Darmstadt, 2011.

gazdag római szenátor, Q. Caerellius 49. születésnapjára írta. 'A születésnap' nem csupán egy születésnap-i köszöntő, hanem az antik tudomány „zsebenciklopédiája” is, hiszen fontos információkat közöl az ókori orvostudományi, csillagászati és kronológiai ismeretekről. Mindezt úgy teszi, hogy az antikvitásban nagyon divatos számmisztika jegyében az emberi élet és a számok közötti összefüggéseket vizsgálja. A mű első felében értékes adalékokat találunk az ókori orvostudományról, elsősorban az embryológiáról, de fontos kiemelni, hogy maga a mű nem orvosi szakmunka, és nem is azzal a céllal íródott, hogy akár a fogamzás, akár az embryologia tárgykörében szakszerű összefoglalást adjon. Censorinus a VII. caputban a következőket írja a gyermek születésének időpontjáról:²

1. Hátra van még, hogy arról az időpontról beszéljünk, amikor a magzat rendszerint érett a születésre. Ezen helyet még nagyobb figyelemmel kell tárgyalnom, mivel valamennyire érintenem kell az asztrológiát, a zenét és az aritmetikát.

2. Mindjárt az első kérdésben, hogy általában a fogantatás utáni hányadik hónapban születik meg a gyermek, noha a régiek ezt igen gyakran újra és újra megtárgyalták, még nem jött létre egyetértés. A metapontioni Hippón úgy ítéli meg, hogy a hetedik és a tizedik hónap között szülehet meg a gyermek, mert a magzat már a hetedik hónapban érett, és mert a hetes szám számít a legtöbbet minden területen – amennyiben hét hónap alatt alakul ki a testünk, további hetet hozzáadva elkezdünk felegyenesedni, majd hét hónap után kinőnek fogaink, majd ugyancsak hét év után kihullanak, tizenéves korunkban pedig már férfiassadni kezdünk.

3. Ez a hetedik hónaptól kezdődő fejlődés azonban azért nyúlik el egészen a tizedik hónapig – gondolja Hippón –, mivel minden más esetben ugyanez a jelenség lép fel, amint például hét hónaphoz, vagy évhez három hónap vagy év járul, hogy a teljesség meglegyen.

4. Ugyanis például a fogak a gyermek héthónapos korától kezdenek el növekedni és többnyire a tizedik hónapban mindegyik kinő, a hetedik évben hullanak ki a fogak közül az elsők, a tizedikben az utolsók; némelyek már a tizennegyedik életévük után férfivá érnek, a tizenhetedikig azonban mindenki. Ezt a véleményt egyesek részben vitatják, részben egyetértenek vele.

5. Azt ugyanis, hogy az asszony képes a hetedik hónapban világra hozni gyermekét, a legtöbbet megerősítik, amint például a püthagoreus Theanó, a peripatetikus Arisztotelész, Dioklész, Euénór, Sztratón, Empedoklész, Epigenész és sokan mások. Mindezek egyetértése sem tántorította el a knidoszi Eurüphont attól, hogy teljes mértékben tagadja mindezt.

6. Vele szemben, Epikharmosz véleményét követve, csaknem minden tudós tagadta, hogy a nyolcadik hónapban lehetséges a szülés, de a karüosztoszi Dioklész és a sztageirai Arisztotelész mégis másként vélekedtek. Amíg a legtöbb káldeus és ugyanígy az általam fenntebb megnevezett Arisztotelész úgy gondolták, hogy a magzatot a kilencedik és még a tizedik hónapban is meg lehet szülni, addig a büzantioni Epigenész nem fogadta el, hogy a kilencedik hónapban lehetséges a szülés, a kószai Hippokratész pedig, hogy a tizedikben.

7. Továbbá a tizennegyedik hónapot egyedül Arisztotelész fogadta el, a többiek mindannyian elutasították.

Az idézetből láthatjuk, hogy Censorinus művében fontos szerepet töltenek be a számok, különösen a hetes és a kilences szám. Persze ez nemcsak 'A születésnap' sajátossága,

Censorinus. *Über den Geburtstag* (Edition Antike, Übers. und koment. Kai Brodersen). WBG, Darmstadt, 2012.

² Az idézetben szereplő személyek életrajzi adataihoz és műveihez ld. Censorinus 2005, 226-247. (Személynévmutató. Összeállította Kerepeszki Róbert)

hanem általában jellemző a klasszikus antikvitás irodalmára.³ A Censorinusra is bizonyosan ható *Corpus Hippocraticum*ban fennmaradt egy értekezés a hetes számról (*Peri hebdomadón*), amelyben szintén a hetes szám uralja az egész kozmoszt, a következő módon:⁴

- az embrió a fogantatást követő 7. napon ölt emberi formát.
- a betegségek lefolyása a 7-es szám és többszöröse szerint történik
- 7 szférája van a világnak
- 7 szél van és 7 évszak
- 7 szakasza van az emberi életnek, s ezek mindegyike 7 évből áll
- 7 része van az emberi testnek, 7 feladata a fejnek
- 7 magánhangzója van a nyelvnek (Itt természetesen a görög nyelvről van szó: alfa, epszilon, éta, ióta, omikron, üpszilon és ómega)
- 7 része van a léleknek
- 7 része van a Földnek

A mű ismeretlen szerzője szerint az emberi életkor is hét szakaszra bontható.

- *paidion* (kisgyermekkor) a születéstől 7 éves korig tart, melynek végét a tejfogak kihullása jelzi
- *paisz* (gyermekkor) 7–14 éves kor között, a pubertás kor
- *meirakion* (ifjúkor) 14–21 éves kor között, melynek végét a szakáll kinövése jelzi
- *neaniszkosz* (fiatalember) 21–28 éves kor között, ekkor teljeseedik ki a fizikai erő
- *anér* (férfikor) 28–49 éves kor között
- *preszbütész* (öregkor) 49–56 éves kor között
- *gerón* (öregkor) 56 éves kor után

Az újabb kori kutatás egy része a *Peri hebdomadón*-t a *Corpus Hippocraticum* részének tekinteti, a művet azonban biztosan nem Hippokratész írta. Egyes kutatók szerint püthagoreus hatás mutatható ki a műben, de ezt nem mondhatjuk ki egyértelműen, hiszen két ókori szerző, Iamblikhosz és Sztobaiosz szerint Püthagorasz nem hét, csupán négy szakaszra osztotta az emberi életkort: *paisz* (gyermekkor), *neaniszkosz* (ifjúkor), *neaniész* (férfikor) és *gerón* (öregkor).⁵

³ A hetes és kilences számnak az életben betöltött szerepéhez ld. ROSCHER, W. H.: *Die Hebdomadenlehren der griechischen Philosophen und Ärzte. Ein Beitrag zur Geschichte der griechischen Philosophie und Medizin*. Leipzig, 1906. (Abh. Kgl. Sächs. Ges. d. Wiss., Phil.-hist. Kl. 24. 6).

ROSCHER, W. H.: *Enneadische Studien. Versuch einer Geschichte der Neunzahl bei den Griechen, mit besonderer Berücksichtigung des älteren Epos, der Philosophen und Ärzte*. Leipzig, 1907. (Abh. Kgl. Sächs. Ges. d. Wiss., Phil.-hist. Kl. 26. 1).

⁴ MANSFELD, J.: *The pseudo-hippocratic tract peri hebdomadon ch. 1-11 and Greek philosophy*. Assen, 1971.

ROSCHER, W. H.: *Die hippokratische Schrift von der Siebenzahl in ihrer vierfachen Überlieferung zum erstenmal herausg. u. erkl.* Paderborn, 1913. (Studien z. Gesch. u. Kultur d. Altertums 6, 3/4); DE VOGEL, C. J.: *Pythagoras and the Early Pythagoreanism*. Assen, 1966. 166-174. Ehhez magyarul vö. NÉMETH Gy.: Hippokratész és a számok. In: Németh Gy. (szerk.): *A gyógyító számok*. Szeged, 2008, 73–84.

⁵ IAMBLIKHOSZ V. P. 202.; SZTOBAIOSZ IV. 1. 49.

W. H. Roscher, az antik orvostudomány jeles szakértője a hetes szám szerepéről írott tanulmányában három fejlődési fázist különített el a *corpus Hippocraticum*ban.⁶ Az első fázist *Peri hebdomadon* című munka alkotja, amely szerinte a knidoszi orvosi iskolához köthető. Ezen iskola központi tanítása a kritikus napok tana volt, amely szerint bizonyos kritikus időegységek (napok, hetek, hónapok, évek) döntő változást hoznak az emberi életben, illetve a betegségek lefolyásában. A leggyakrabban előforduló kritikus szám a hetes, amely az összes kritikus időszak közel felét teszi ki. A másik ilyen kritikus szám a kilences.⁷ A hippokratészi gyűjtemény második fázisában a hetes szám már az összes előfordulás egyharmadát adja, a kilences alig egykilencedét, a harmadik fázisban pedig a hetes szám az összes említés egyharmada alá csökken, a kilences csupán néhány esetben szerepel. Bár Roscher felosztásának orvostörténeti vonatkozásain már túllépett a mai kutatás, gyűjteménye mégis igen jelentős, hiszen tudjuk, hogy a klasszikus antikvitás későbbi írói előszeretettel használták a hetes felosztást és ehhez Roscher műve kimeríthetetlen kincsesbánya.

A bevezető Censorinus-idézetben szereplő szamoszi Hippón szerint is a hetes szám határozza meg az emberi élet egyes fejlődési szakaszait. Hippónról nem állíthatjuk biztosan, hogy a püthagoreusokhoz tartozott, ezért nem mondhatjuk egyértelműen, hogy a hetes szám Püthagorasz hatására játszott szerepet gondolkodásában.⁸

A Kr. e. 1. századi római polihisztor, Terentius Varro *Hebdomades (De imaginibus)* című művében részletesen taglalja a hetes szám szerepét. A mű híres görög és római személyek életrajzát tartalmazta, azonban Varro több más tanulmányához hasonlóan elveszett. Szerencsére Gelliusnál fennmaradt egy kisebb töredéke, melyben Varro a hetes szám szerepéről értekezik a magzat kialakulásában és világra jöttében:

„Midőn ugyanis az ondó az asszony méhébe behatol, az első hét nap alatt egy ponton összegyűl és összecsomósodik s alkalmassá lesz az alak fölvevésére. Majd azután a negyedik héten, ha a férfimag kifejlődhetik, kialakul a fej és a hátgerinc. Körülbelül a hetedik héten pedig (7 x 7), azaz a negyvenkilencedik napon az egész ember ki van fejlődve a méhben.» Azt is mondja, hogy ennek a számnak a befolyását abban is észlelték, hogy a hetedik hónap előtt sem férfi, sem nőnemű ivadék nem jöhet a világra épségben és a természet törvénye szerint, s hogy e magzatok, miután a fogantatástól kezdve, mint valódi magzatok, 273 napig voltak az anyai méhben, csak ekkor, vagy már az első hét napot is számítva, a negyvenedik héten (280 nap) születnek meg.” (Gellius III. 10, Muraközy Gyula fordítása)

Ha Varro adatait összehasonlítjuk egy napjainkban használatos egyszerű kismama zsebkönyvvel, vagy egy komolyabb orvosi tankönyvvel akkor láthatjuk,⁹ hogy milyen pontos megfigyelések voltak az ókori nőgyógyászoknak. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a magzat fejlődése nem pontosan hét napos időszakokban történik. Eleve nehéz ugyanis meghatározni a fogantatás időpontját, ráadásul a magzat egyes szerveinek, vagy testrészeinek

⁶ ROSCHER 1907, 64-65.

⁷ Ennek a kritikus napok tanításának hatása alatt állt a bevezetőben említett Censorinus is, aki szerint az emberi élet fordulópontjai a hetes és a kilences számhoz köthetők, vagyis fordulóponatok a 49. (7 x 7), a 63. (7 x 9) és a 81. (9 x 9) életévek. Vö. Censorinus XV. caput

⁸ Biológiai nézeteihez: London Papyrus 137, col. XI. 22-42. Vö.: ASPER, Markus: *Griechische Wissenschaftstexte: Formen, Funktionen Differenzierungsgeschichten*. Stuttgart, 2007. 293-304.

⁹ Pl. SADLER, T. W.: *Langman Orvosi embryologia*. Budapest, 1999.

kialakulásában lehetnek néhány napos eltérések. Ugyanakkor napjaink nőgyógyászata is hetekben számolja a terhességet, illetve annak egyes szakaszait.

Az antik gondolkodók ugyanakkor nemcsak a hetes, hanem a kilences számot is csodás számnak tartották. Püthagorasz és a püthagoreusok ezt is szent számnak tartották, egy Porphüriosznál fennmaradt történet szerint a mester egy alkalommal leereszkedett a krétai Ida-hegy barlangjába és 3x9 napot töltött el ott.¹⁰ A történet talán valamilyen ősi kronológiai rendszerre utal, amikor még nem hét napos egységek alkották a hónapokon belüli kisebb egységeket. A Censorinus által is említett karüsztoszi Dioklész az embryológiában Empedoklész tanítását követve nem hét, hanem kilenc napos szakaszokra osztotta fel a magzat anyaméhén belüli fejlődését.¹¹

- 9 nap elteltével a vérhez hasonló anyag alakul ki;
- 2x9 nap elteltével a vércsomókból hús-szerű anyag jön létre, kialakulnak az izmok, melyeken belül már felfedezhető a szív lüktetése;
- 3x9 nap elteltével a bőr alatt felfedezhető a hátgerinc és az agyvelő nyálkás csíkja.

Az eddigiek alapján jogosan vethetjük fel azt a kérdést, hogy miért éppen a hetes és a kilences szám szerepel kitüntetett helyen a görög filozófusoknál, az ókori orvosoknál, illetve fő forrásunknál Censorinusnál. A számok szerepét elsőként a már többször is említett Püthagorasz és tanítványai, a püthagoreusok hangoztatták. Számukra a szám jelentette a bűvös arkhét, az őselemet, amit az ión természetfilozófusok kutattak: szerintük a számok voltak azok az „alapanyagok”, amelyekből az egész világegyetem felépült,¹² hiszen véleményük szerint a világegyetemet elvont absztrakciók és számbeli összefüggések alkotják. Tökéletes számnak tartották a kettőt (2) és hatványait (2, 4, 8, 16, 32, 64, stb.), valamint ezek összegét. Ugyanígy a figurális számokat is, amelyek különféle síkidomokat adtak ki, például a háromszög-számok, négyzet-számok, stb.¹³

A hetes, kilences, sőt a tízes számok az antik néphitben is kiemelt szerepet játszottak, egyes elképzelések szerint innen kerültek át a tudományba is. Az antik orvosi iskolák egyöntetűen elfogadták, hogy a magzat csak hét, kilenc, vagy tíz hónap elteltével jöhet világra, a nyolc hónapra született magzat viszont életképtelen. Ez az elképzelés szintén a népi gondolkodásban gyökerezik.

Egy Hérodotosznál olvasható történet szerint Kr. e. 491-ben Spártában az egyik királyt, Démaratoszt megfosztották trónjától homályos származása miatt. A királyfi kérdőre vonta anyját, aki visszautasította a hűtlenség vádját, és a következőket válaszolta fiának: „...ha ellenségeid arra alapozzák fő vádjukat, hogy Arisztón [Démaratosz atyja] születésed hírére többek füle hallatára azt mondta, hogy nem az ő fia vagy, mert nem jött el az idő: a tíz hónap, nos, csak azért beszélt így, mert nem értett az ilyen dolgokhoz. Hiszen nemegyszer szül kilenc vagy éppen hét hónapra az asszony, nem mindnél telik be a tíz hónap, hát én is, fiam, hét hónapra születek téged.”¹⁴

¹⁰ ROSCHER 1907, 51.

¹¹ ROSCHER 1907, 53.

¹² A püthagoreus számmisztikához: KIRK, G. S. – RAVEN, J. E. – SCHOFIELD, M.: *A preszókratikus filozófusok*. Atlantisz, Budapest, 2002. 343-347. A püthagoreus filozófiához ld. BURKERT, W.: *Weisheit und Wissenschaft. Studien zu Pythagoras und Platon*. Nürnberg, 1962.

¹³ VAN DER WAERDEN, B. L.: *Egy tudomány ébredése. Egyiptomi, babiloni és görög matematika*. Budapest, 1977, 161-164.; CENSORINUS 2005, 179-180.

¹⁴ HÉRODOTOSZ VI. 69. (Muraközy Gyula fordítása)

Hasonló néphit egyébként a rómaiaknál is felfedezhető: a születésnél segédkező két párkát ugyanis Nonának (kilencediknek), valamint Decimának (tizediknek) nevezték.¹⁵ Gelliusnál több római szerző ezzel kapcsolatos álláspontja is fennmaradt. Plautus például ezt írja *Cistellaria* című komédiájában: „*A megejtett leány / tíz hold múltán megszülte gyermekét.*” Caecilius római vígjátékíró egyik versében pedig ezt olvashatjuk: Kérdező: „*Szokott a nő tíz hónapra szülni?*” Válaszoló: „*Igen, kilencre is, sőt hétre, nyolcra is.*” Azt is megtudjuk Gelliustól, hogy Varro szerint a gyermek nyolc hónapra is világra jöhet, sőt a tizenegyedikben is. Varro ezen állításait Arisztotelészre alapozta.¹⁶ Hippokratésznek a nyolc hónapra született gyermek életképességével kapcsolatos homályos mondatát („*Történik is, nem is szülés a nyolcadik hónapban*”) a római Sabinus orvos a következőképpen magyarázta: „*Az elvetelés után életképeseknek látszanak, de nem úgy van, mert nemsokára meghalnak. Azok is tehát, meg nem is, mert az első pillanatban látszólag olyanok, de erő tekintetében nem.*”¹⁷ Gellius idézi még Hadrianus császár törvényét a tizenegy hónapra született gyermekekkel kapcsolatban, akiket a császár törvényesnek ismert el, miután tanulmányozta a régi tudósok műveit. Varro némi fekete humorral azt írta, hogy ha a halálát követő tizedik, vagy tizenegyedik hónapban a felesége gyermekeket szülne, akkor azokat ugyanolyan jog illesse meg, mint korábban született gyermekeit, hiszen lehetséges a szülés a tizedik, sőt még a tizenegyedik hónapban is. Ezen megjegyzésével az antik polihisztor arra utalhatott, hogy ő maga nem adott hitelt az általa idézett híres tudósoknak.

A püthagoreus számmisztikát az antik orvostudomány igazi orvosai elvetették, legjelentősebb képviselőjük, Galénosz élesen kritizálta a számmisztikát, kijelentve, hogy nemcsak a hetedik nap lehet kritikus a betegségekben. Orvostudományi összefoglalásában gúnyosan említi, hogy a Nílus hét ágának, vagy a Fiastyúk (*Pleiades*) hét csillagának semmi köze sincs a betegségek kritikus hetedik napjához, és megjegyzi, hogy számos betegség esetében nem a hetedik, hanem a negyedik, ötödik, kilencedik, vagy éppenséggel a tizedik a kritikus nap. Ennek ellenére sokan ma is szívesebben hisznek az asztrológusok misztikus számításainak, mint a józan tényeknek.¹⁸

Censorinus szintén tudatosan használja mind a hetes, mind a kilences számot művében, és nem véletlenül említi meg minden olyan időszakot, vagy kritikus időszakot, amely kapcsolatban áll a fenti két számmal. A mű központját jelentő XIV-XV. caputban szerzőnk elárulja, hogy az ünnepelt Quintus Caerellius éppen a negyvenkilencedik (vagyis hétszer hetedik) születésnapját üli, és megemlíti, hogy az emberi életben a 7-es és a 9-es szám szorzataiból álló évek a kritikusak: azaz a negyvenkilencedik, a hatvanharmadik és a nyolcvanegyedik születésnapok. Mivel Caerellius átlépte a kritikus 49. évet (hiszen megünnepelte születésnapját), ezért most már hosszú öregséget ér meg, hiszen a 63. évig semmi sem veszélyezteti, ráadásul 63 éves korukban jóval kevesebben halnak meg, mint akár

¹⁵ A következőkben felsoroltak mind Gellius III. 16. caputban.

¹⁶ Vö. CENSORINUS VII. 7. egyedül Arisztotelész fogadta el azt a véleményt, hogy a gyermek a 11. hónapban is megszülethet. Szóranosz szerint a szülés a hetedik, a kilencedik vagy a tizedik hónapban következik be, vö. GRADVOHL E.: *Sóranos*. Budapest, 2006, 51.

¹⁷ A nyolc hónapos magzat életképtelenségéről külön tanulmány született a hippokratészi corpusban, vö. A nyolc hónapos magzatról. Ford. GRADVOHL E. In: Németh Gy. (szerk.): *Hippokratés és a számok*, Szeged, 2008, 11–15.

¹⁸ GALÉNOSZ IX. 935.

49, akár 81 éves korukban.¹⁹ Ennek bizonyosságára a szerző hosszasan sorolja azokat a híres embereket, akik túlélték ezeken a kritikus életkorokon. Censorinus nyilvánvalóan kedveskedni akart tekintélyes patrónusának, és „tudományos” érvekkel akarta bebizonyítani, hogy a kritikus évfordulót követően már nincs mitől tartania. Azt azonban, hogy állítása igazolást nyert-e, vagyis Quintus Caerellius valóban túlélte-e a kritikus 63. illetve 81. életévet, nem tudjuk.

IRODALOM:

- ASPER, Markus: *Griechische Wissenschaftstexte: Formen, Funktionen Differenzierungsgeschichten*. Stuttgart, 2007. 293-304.
- BURKERT, W.: *Weisheit und Wissenschaft. Studien zu Pythagoras und Platon*. Nürnberg, 1962.
- Censorinus. *Über den Geburtstag* (Edition Antike, Übers. und koment. Kai Brodersen). WBG, Darmstadt, 2012.
- CENSORINUS: *A születésnap* (Ford., a komm. és a kísérő tanulmányokat írta Forisek Péter). Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2005.
- CENSORINUS: *Das Geburtstagsbuch*. (Übers. Kai Brodersen) Primus, Darmstadt, 2011.
- CENSORINUS: *The Birthday Book*. (trans. by Holt N. Parker) The University of Chicago Press, Chicago, 2007.
- DE VOGEL, C. J.: *Pythagoras and the Early Pythagoreanism*. Assen, 1966. 166-174.
- GRADVOHL E.: *Sóranos*. Budapest, 2006, 51.
- IAMBLIKHOSZ V. P. 202.; SZTOBAIOSZ IV. 1. 49.
- KIRK, G. S. – RAVEN, J. E. – SCHOFIELD, M.: *A preszókratikus filozófusok*. Atlantisz, Budapest, 2002. 343-347.
- MANSFELD, J.: *The pseudo-hippocratic tract peri hebdomadon ch. 1-11 and Greek philosophy*. Assen, 1971.
- NÉMETH Gy.: Hippokratés és a számok. In: Németh Gy. (szerk.): *A gyógyító számok*. Szeged, 2008, 73–84.
- PLUTARKHOSZ Quaestiones convivales (Asztali beszélgetések) IX. 14. 2.
- ROSCHER, W. H.: *Die Hebdomadenlehren der griechischen Philosophen und Ärzte. Ein Beitrag zur Geschichte der griechischen Philosophie und Medizin*. Leipzig, 1906. (Abh. Kgl. Sächs. Ges. d. Wiss., Phil.-hist. Kl. 24. 6).
- ROSCHER, W. H.: *Die hippokratische Schrift von der Siebenzahl in ihrer vierfachen Überlieferung zum erstenmal herausg. u. erkl.* Paderborn, 1913. (Studien z. Gesch. u. Kultur d. Altertums 6, 3/4);
- ROSCHER, W. H.: *Enneadische Studien. Versuch einer Geschichte der Neunzahl bei den Griechen, mit besonderer Berücksichtigung des älteren Epos, der Philosophen und Ärzte*. Leipzig, 1907. (Abh. Kgl. Sächs. Ges. d. Wiss., Phil.-hist. Kl. 26. 1).
- SADLER, T. W.: *Langman Orvosi embryologia*. Budapest, 1999.
- VAN DER WAERDEN, B. L.: *Egy tudomány ébredése. Egyiptomi, babiloni és görög matematika*. Budapest, 1977, 161-164.; CENSORINUS 2005, 179-180.

¹⁹ Plutarkhosz megemlíti, hogy Platón szerint az emberi élet főleg a négyzetszámú éveknél ér véget, de leginkább a 81. életévnél, ami a kilenc négyzetszáma. Vö. PLUTARKHOSZ Quaestiones convivales (Asztali beszélgetések) IX. 14. 2.

Bőr- és hajápolás Bizáncban

The skin and hair care in Byzantine Empire

Dr.Prof. em. Józsa László DSc

jozsalg@freemail.hu

Initially submitted May 10, 2013; accepted for publication July 15, 2013

Abstract:

Although Byzantium is known more as a religious state, in everyday life, vanity and desire for beauty and eternal youth existed and led women to pay special attention to their appearance. The most Byzantine people followed the Roman tradition and the pagan aesthetic concept of the beauty of the body and made many cosmetic preparations: pure facial cosmetics, perfumes, and hair dyes. As native Greek, Roman and Byzantine women (all Mediterranean people) were not naturally fair-skinned, they tried hard spending much time applying whitening make-up, usually containing white lead or chalk powder to fit their model of beauty. The recognition that lead was poisonous did not discourage their point of view on the importance of the white skin.

The hairstyles of Byzantians has paid no attention, however Byzantine icons and frescoes provide extraordinarily gallery of hairstyle fashion. The author evaluated 200 icons and 100 frescoes, which originate from the posticonoclastic period. The icons and frescoes shows 492 subjects on which hairstyle was visible, children 52 (10,6 %), female 92 (18,7 %), male 273 (55,5 %) and angels 75 (15,2 %). Children have unique hairstyle their hair was shaved off or cut short. The ladies came to wear complicated hairstyles altogether 18 different hairstyles can distinguished. Most of the males wore their hair short leaving their ears visible. The „barbarians” and monks wore long flowing beard and long dense moustache. Among males 66,6 % wore both beard and moustache, 9,7 % only beard, only moustache 2,7 % , and 20,9 % of men face was shaved.

Keywords: skin care, bath, hair styles, hair colouring

Kulcsszavak: bőrápolás, fürdés, hajviselet, hajfestés

Fürdés, személyi higiéné

Amennyire nem törődtek a környezet higiéniájával a Kelet-Római Birodalom lakói, annyira általános volt a személyi tisztálkodás. A császári és nemesi palotákban tisztasági fürdők, zuhanyozók, úszómedencék épültek, minden nap fürödtek. Prokopiosztól tudjuk, hogy Theodóra órákat töltött a vízben, Zoé császárnő szintén nagy gondot fordított tisztálkodásra, szépségápolásra (Kulcsár 1978), III. Romanosz császárt pedig éppen a medencéjébe fojtották

bele 1034-ben (Pszellosz 11. század). Bíborban született Konstantin császár elrendelte, hogy amikor hadba száll, „*A mensuratornak magával kell vinnie türk fürdőt¹...szattyánból készült bőr víztartállyal*” (Moravcsik 1984). A középosztály és a szegény néprétegek nem engedhették meg maguknak a lakáshoz tartozó fürdőszobát, részükre a számtalan tisztasági fürdő nyújtott lehetőséget. Egyedül a fővárosban több mint száz fürdő működött, nagy részük nyilvános, mindenki számára hozzáférhető, még a szegények részére is megfizethető. Úgy tűnik, hogy a népesség nagy része hetente kétszer vett tisztasági fürdőt. Ugyanezt a gyakoriságot találjuk a Pantokrátor kórház működési szabályzatában. Borisz, bolgár uralkodó I. Miklós pápához írott levelében azt állítja, a 911-ben kötött bizánci békeszerződés rögzíti az orosz—varégeknek a korlátlan fürdési jogát Konstantinápolyban (Obolensky 1999). A kórházaknak, kolostoroknak külön fürdőik voltak, a gyógykezelésnek is fontos eszköze a hidroterápia. A Birodalom területén feltörő számtalan gyógyforrást, hévizet nemcsak gyógyításra, hanem tisztálkodásra is használták.

Mosdás, fürdés, mosás hamulúggal, vagy szappannal történt. A szappan és illatszerek nemcsak a piacokon, hanem a boltokban is széles választékban kaphatók (Kazsdam és Litvarin 1961). A tisztálkodás, bőrápolás nem a közép- és felső osztályok privilégiuma volt.

Bőrápolás

A rendszeres fürdés, utána olívaolajos bedörzsölés a városi lakosság körében általánosan elterjedt szokás (Diamandopoulos és mtsai 2001). A bizánciak vezették be az arc, homloktájék, nyak kozmetikai célú masszírozását rendszerint meleg fürdőt követően. Az előkelő hölgyek napi készülődésében legalább félórányi időt vett igénybe az arc simítása, dörzsölése, ütögetése, gyúrása, csipkedése, azaz valamennyi olyan fogás, amelyek napjaink szépségtudatában is használatos (Józsa és Kannus 1989).

Theophanes Nonnus (10. század) Epitome című, 297 fejezetből álló művében három részt szentel a kozmetikai medicinának (Papas és mtsai 2012). Ebből kitűnik, hogy mind a nők, mind a férfiak széles körben használtak kozmetikumokat. Több száz fajta kenőcsöt, krémet, bedörzsölő szert, illatosított testápoló szert hoztak forgalomba (Varella 1996). Nikolaosz Mürepszosz 13. századi orvos terjedelmes gyógyszerkönyvében több mint 2500 orvosság receptjét adja meg, ezek között jó néhány bőrápoló, illetve kozmetikai szer is szerepel. (Miller 1985). Szépítőszereik pontos összetételét, az egyes alkotók arányát nem ismerjük. Azt tudjuk, hogy kozmetikumaikban egyaránt használtak növényi, állati és ásványi eredetű anyagokat, olykor meglepően helyes indikáció alapján (I. és II. táblázat). A kozmetikumok alapanyaga az olívaolaj, zsír, vaj, különféle gyanták, ritkán anyatej. Ezekhez keverték az illatanyagokat, mézet, gyógynövények főzetét, vagy kivonatát. A parfümöket lepárlással állították elő (Varella 1996). A mediterrán nők bőre halvány kreol, ám a kívánatos bőrszín a divatnak megfelelően a hófehér volt. A bőr „kifehérítésére” mészporos púdereket, valamint ólom—fehér port használtak, mit sem törődve az ólom mérgező hatásával (Stewart 2007). A bizánciak számos kozmetikuma tartalmazott mérgező anyagokat, különösen toxikusak voltak hosszú használatkor (Diamandopoulos 1996). A kozmetikumokkal szemben támasztott másik követelmény, (a nők örök álma), a bőr öregedésének, ráncképződésnek a megelőzése, megakadályozása. Úgy tűnik ez sikerült Zoe császárnőnek (élt 978–1050), aki a lakosztályában hatalmas kozmetikai laboratóriumot rendezett be, maga gyártotta szépítőszereit. Nem tudjuk pontosan milyen összetételű bőrápolókat, kozmetikumokat

¹ Ez a türk fürdő, tulajdonképpen a magyarok bőrből készült, hordozható fürdőalkalmatossága volt, a bizánciak nemcsak ezt a berendezést, hanem annak nevét is átvették a magyaroktól (Józsa 1996, Moravcsik 1984)

állítottak elő Zoe laboratóriumában. Hatásosak lehettek, mert a leírások szerint 70 éves korában még teljesen sima, ránctalan, üde, pirospszögás, a fiatalokéhoz megtévesztésig hasonló volt a bőre, haja hullámos, aranszöke, amint arról a szemtanú orvos, Michael Pszellosz beszámolt : „*Jól lehet már elérte a hetvenes éveit, az arcán nincsen egyetlen ránc. Olyan üde, mint első fiatalsága idején*” (Ljubarskij 2004, Pszellosz 1968). Ugyanilyen fiatalnak ábrázolja a Hagia Szophia templomban lévő mozaik, amely a császárnő 64 éves korában készült.

Bőrápolók, kozmetikumok

Arcpakolás: A bizánci kozmetikai szerek sorában elsőként a pakolásokat említem. Alkalmi és „karbantartó” pakolásokat végeztek (csakúgy, mint napjainkban). Néhány arcpakoló összetevőit ismerjük, azonban ezek mennyiségi arányairól nincsenek ismereteink. Alkalmi pakolásra a méz + tökbél + rózsavíz elegyét, „karbantartó” kezelésre inkább az árpaliszt + örlött dióbél + tojásfehérje + petrezselyem + timsópor elegyét alkalmazták. Alkalmanként pézsmát, vagy más illatanyagot keverték a készítményeikhez.

A kenőcs és paszta a leggyakoribb gyógyszerformák, az összes orvosságnak legalább fele. Nem tettek különbséget a szárazanyag tartalom alapján a paszta, kenőcs és krém között. Vivőanyagként általában a len- vagy olívaolaj, méhviasz, a sertés és a kecske zsírja, a juh és marhafaggyú, valamint a vaj szolgált. A kenőcs alapanyaga többnyire méhviaszt és mézet is tartalmazott. A felhevített vivőmatériához keverték a gyógynövény örleményét, vagy kipréselt nedvét, főzetét, továbbá bort, ámbrát, mósuszt stb. A készítmény konzisztenciájának változtatására lenmaglisztet, örmény agyagot, terra sigillátát adagoltak. A kenőcsökbe és pasztákba számtalanféle hatóanyagot tettek, a kamillától és fokhagymától kezdve a kámforon és gyantákon át a porított timsóig, vörös vasércig. A kenőcskészítés szinte művészet számba ment, egy-egy híres kenőcskészítő népszerűsége vetekedett a korszak sztárjaiéval, a cirkuszi kocsihajtókéval. Szent Demeter (Thesszaloniké védőszentje) életírásában olvashatjuk, hogy Illíria beteg kormányzóján alkalmazták *„...a külső kenőcsök ügyes keverékeit, amelyek könnyen megpuhítják a test felületének keménységeit”* (Klimakosz). A kenőcsök közé tartozott a flastrom, amely azonban nem azonos a napjaink köznyelvében így nevezettel, a tulajdonképpeni collempastrummal. Különös népszerűségnek örvendett a görög flastrom (disznózsír és gyanta egyenlő arányú [= aa] keveréke), és a zsidó flastrom (gumiarábikum, timsó, sáfrány aa keveréke). Az illatanyagokat, gyantákat tartalmazó kenőcsök gyakran a belservesi bajok kezelését is szolgálták. A bizánciak által előszeretettel használt méz, viasz, viperaméreg, korál, pézsmá manapság is népszerűek az alternatív orvoslásban, természetgyógyászatban és a kozmetikai ipari termékekben, ám a hódhere, féregolaj, múmiapor, stb. napjainkra kiszorultak (Lev 2003). Vélhetőleg nemcsak pszichésen hatott a kenőcsökben és belsőleg egyaránt alkalmazott pézsmá, ámbrá, mósusz és az emberi anyatej. Kiterjedten használták kozmetikumaikban azokat a fűszernövényeket, amelyeknek napjainkban nem tulajdonítanak szépsészeti, vagy gyógyhatást (Lardos 2006). A szegfűszeg, gyömbér, fekete és fehér bors, szerecsendió, fahéj, babér, ánizs stb. jórészt import révén, Etiópiából, Indiából, Kínából és Arábiából került Bizáncba. Számos bőrápoló és szépítőszerük tartalmazta a különböző pálmák levelének főzetét, a mirtusz levelét és bogyóját, a mirtuszolajat, a mastixfa gyantáját, a gumiarábikumot, nárdusolajat, a rózsolajat, a mirhát, a kassziát, a mandragóra gyökerét és az ebből készített mandragórapasztát (Józsa 2004).

A bedörzsolók egyaránt bőrápoló és terápiás szerek. Minden esetben fürdést követően végezték a testápolást, olíva- vagy nárdusolajjal, mindkettőhöz illatanyagokat, esetleg kámfort

tettek. A száraz bőr és bőrkeményedések felpuhítására szintén olajos bedörzsölés volt szokásban, illetve az olajhoz adagolt anyagokkal (gyömbér, mustármagliszt stb.) igyekeztek a hatást fokozni.

Hintőporokat kevés esetben alkalmaztak. A csecsemők bőrápolására szóda (nátron vagy hamuzsír!) tartalmú kréta és mészkőpor szolgált. Fehér zászpát (*Veratrum album*) keverték ahhoz a hintőporhoz (és kenőcshez), amellyel a bőr élőködőit kívánták eltávolítani. Hűtő és bőrnyugtató hatása lehetett a kámfor tartalmú hintőporoknak.

Füstölés: Gyakran végezték a női (külső) nemi szervek füstölését, mind terápiais, mind nemi vágyat fokozó céllal. Az előbbi esetben vérzési rendellenesség, kimaradó havi vérzés és a szeméremtest fekélyes folyamata szolgáltatta a javallatot az édes köményből, ánizsból, mandragórából és tömjénből összeállított keverék használatára. A közösülés előtti (kb. 10-15 percig tartó) füstöléskor — amitől a nemi vágy erősödését remélték, — tömjént és gyantákat alkalmaztak a hölgyek.

Élőködők elleni szerek: A parazitás fertőzöttséget (tetvesség, rühesség) igyekeztek megelőzni a testszörzetek eltávolításával, fürdőkkel, kenőcsökkel, ecsetelőkkel kezelni (Fornaciari és mtsai 2009, Mumcoughlu 2008). Széles körben elterjedt a tetvesség, úgy tűnik a fejtetű és lapostetű egyforma gyakorisággal fordult elő (Araújo és mtsai 2000, Pap és Józsa 1990). A fejtetű terjedése ellen kopaszra nyírással próbáltak küzdeni (elsősorban a kolostorokban), de sokféle növényi főzet (lupinusz, hagyma, fehér zászpa stb.) mellett higanyos kenőcsöket és bedörzsölőket, ecetes ecsetelést is alkalmaztak (Cavallo és mtsai 2008).

Bőrápoló szerek előállításának törvényi szabályozása a Birodalomban

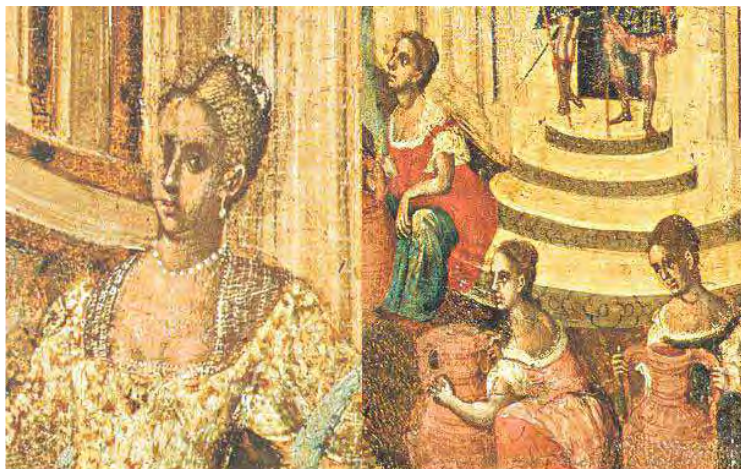
Már a hatodik században Julianosz császár törvénye szabályozta a gyógyszerészek és gyógyszerészek működését. Később ez a rendelkezés kiegészült a gyógyszerészettel rokon szakmák megnevezésére, azok tevékenységének szabályozására. VI. Leó (uralkodott 886—911) Eparchosi törvénykönyve rokon szakmának nyilvánította a gyertyaöntőt, a fűszerest és az illatszer készítőt (Lafont 2005). A gyertyaöntő (és kereskedő), valamint a fűszeres szakma hamarosan annyira eltávolodott a gyógyszerészettől, hogy évszázad múltán már a kisiparosok és kereskedők között tartották nyilván őket. A fűszeresek többnyire élelmiszerek forgalomba hozatalával foglalkoztak, illatszereket, orvosságokat nem tarthattak. Az illatszer készítőik viszont nemcsak parfümöket és kozmetikumokat készíthettek és árulhattak, hanem (elsősorban) importból származó fűszereket is. A gyógyszerészeknek és patikáknak továbbra is megmaradt a joguk (orvosságokon kívül) illatszerekkel és fűszerekkel való kereskedelemre (Varella 2005). A 10. században új (törvényesen elismert) mesterség, a kenőcskészítő tűnik fel, Kis-Ázsia északi partvidékén. Önálló laboratóriumokban, ipari méretekben állítják elő a kenőcsöket, egy részük orvosság, nagyobb hányaduk kozmetikum. A kozmetikai ipar (amely gyakran alig különült még el a gyógyszer előállításától) rendkívül fejlett Bizáncban. Orvosok, gyógyszerészek, drogisták, parfümkészítők egyaránt ontották a — nem is túl drága, — szépségügyi készítményeket (Cavallo és mtsai 2008, Varella 1996). Bizánc nemcsak importálta a kozmetikumok alkotóit Indiából, Etiópiából, Kínából, Arábiából, hanem részben azokat, részben a késztermékeket exportálta, is. A 12 - 13. században Magyarországra is nagy mennyiségű gyógyszert és kozmetikumot (mirtusz, nárdusolaj stb.) hoztak be a Kelet-Római Birodalomból (Magyary-Kossa 1929/1933).

Hajápolás

A külső megjelenés fontos volt a bizánciak számára (Haas és mtsai 2005). Jelezte a társadalmi státuszt, az egyén szerepét a társadalomban, olykor politikai jelentőséggel is bírt. A haj színe, viselete, formája része a divatnak (Melita 1995, Wolff 1952). Természetesen nemcsak időről-időre változtak a frizurák, hanem életkor, nem és szociális státusz szerint is (Kennel 1991). Korántsem kizárólag a nők büszkélkedtek frizuráikkal, hanem a férfiak is nagy gondot fordítottak a haj, szakáll, bajusz ápolására (Lascaratos és mtsai 2004). Liutprand igen elítélően nyilatkozik Phocas császár hosszú, lógó, fésületlen, kócos hajáról (Liudprand 2006).

Munkám során kétszáz ikonon és száz freskón látható személyek hajviseletét elemeztem. Az ikonokon 446, a falfestményeken 248 személyt ábrázoltak. Közülük kétszázharmincyolcan (173 nő és 65 férfi) viseltek fejfedőt (kendőt, sisakot, vagy egyéb ruhadarabot a fejen, ami miatt hajzatuk nem értékelhető). Az idősebb hölgyek többsége kendő alá rejtette hajzatát. A maradék 492 személy között gyermek 52 (10,6%), nő 92 (18,7%), férfi 273 (55,5%) és angyal 75 (15,2%) volt. Bár ismeretes, hogy a Kelet-Római Birodalom előkelői szívesen viseltek parókát, a szemügyre vett festményeken nem tudtam megállapítani az álhaj viselést.

A nők frizurája igen változatos (James 2004, Melita 1995), szabadon hátra simított, varkocsba font, hátra fésült, fejtetőre felfésült, oldalra fésült, loknis, kontyba, vagy lófarokba összefogott és u. n. bubifrizura, egyenes, hullámos és göndör haj egyaránt előfordult. A képeken megfigyelhető női frizurák összesen tizenkilenc-féle alapformát, azoknak számtalan variációját mutatják (1-4. ábrák és IV. táblázat). A hölgyek több mint egyharmada szőke (33 nő, 35,8%), fele (51,0%) barna, nyolcuk (8,7%) fekete, mindössze négy (4,3%) vörös hajú. A férfiak több mint fele (58%-a) barna, többen őszek (16,5%) vagy kopaszok (16,5%). A szőkék, vörösek és fekete hajúak aránya (a férfiak között) elenyésző (V. táblázat). A hajszín megoszlást elemezve feltűnik, hogy egyetlen hölgynek sem volt ősz hajzata, s a férfiak között sem gyakori. Még feltűnőbb, hogy a nők több mint egyharmada szőke. Ez antropológiailag nem magyarázható, hiszen a birodalom lakosságának többségét a déli rasszok (dinári, mediterrán, balkáni stb.) tagjai alkották, márpedig ezeknek sötét (barna, vagy fekete) a hajszíne, bőrük pedig világos kreol. Ez az eltérés arra utal, hogy számos hölgy festette a haját. Ismerték a haj szőkítésének módjait, ugyanis a képeken ábrázolt hölgyek több mint 30%-a búza-, arany-, vagy lenszőke. Tralles-i Alexander (6. század) és Aegina-i Paulos (7. század) bár jó nevű orvosok voltak, részletesen leírták a haj szőkésre és vörösre festésének módozatait, receptjeit (Heiberg 1921, Puschmann 1963). Korukban a mirtusz, citromlé, szandarafa gyantájának zsírral történő elkeverésével érték el a megfelelő színezést, úgy hogy ezt a mixtúrát napokig a hajon tartották. Hajszőkítést más receptek szerint sáfránykivonattal, vöröshagyma hájának főzetével, szőlővenyige hamujával, vérehulló fecskefű főzetével stb. végezték (III. táblázat). Arra is vannak adatok, hogy a hölgyek napfényen „szőkítették” hajukat, ám testük egyéb területeit ruhákkal védték a sugárzástól. Úgy tűnik nem kedvelték a vörös hajszínt (a festményeken hölgyek mindössze 4% -ának, ilyen a haja), a színezés festőbuzér kivonattal történt. A fekete hajszínt beléndek-, vagy szalvia főzetével, hennával érték el. A hennát Indiából importálták, nők, férfiak egyaránt használták az ősz szálak eltüntetésére, a hajzat feketére festésére (Boulnois 1972). Talán a gyakori hajfestésnek tudható be, hogy a megfigyelt 414 személy közül mindössze 31 férfinak volt ősz haja, nőnek egyetlennek sem. Olykor egészen extrém hajszínról értesülünk (bár művészi alkotásaikon nem ábrázolták), időnként divatban volt a kék, narancs és tűzvörös haj, amit festékekkel, vagy megfelelő színű festékpórral felvitelével értek el.

1. ábra Szt. György megöli a sárkányt. (Ikon részlete) Készítette: Georgiosz Klontzasz (Kréta), 1560 k

2. ábra Kánai menyegző. Nagy Meteora kolostor, Meteora (Falfestmény), Készült: 1552.
A szőke menyasszony és a háttérben álló szolgáló, valamint négy férfi és Krisztus haj, szakáll és bajusz viselete.

3. ábra Szűz Mária bemutatása a templomban. Ikon részlete. Angélosz, 15. század eleje.

A gyermekek többségét (40 gyermek, 77,4 %) barna hajjal ábrázolták,, hétnek (13,4 %) szőke, és mindössze négynek (7,7 %) volt fekete haja. A gyermekek frizurája nem mutat nagy változatosságot (4, 5. ábra).

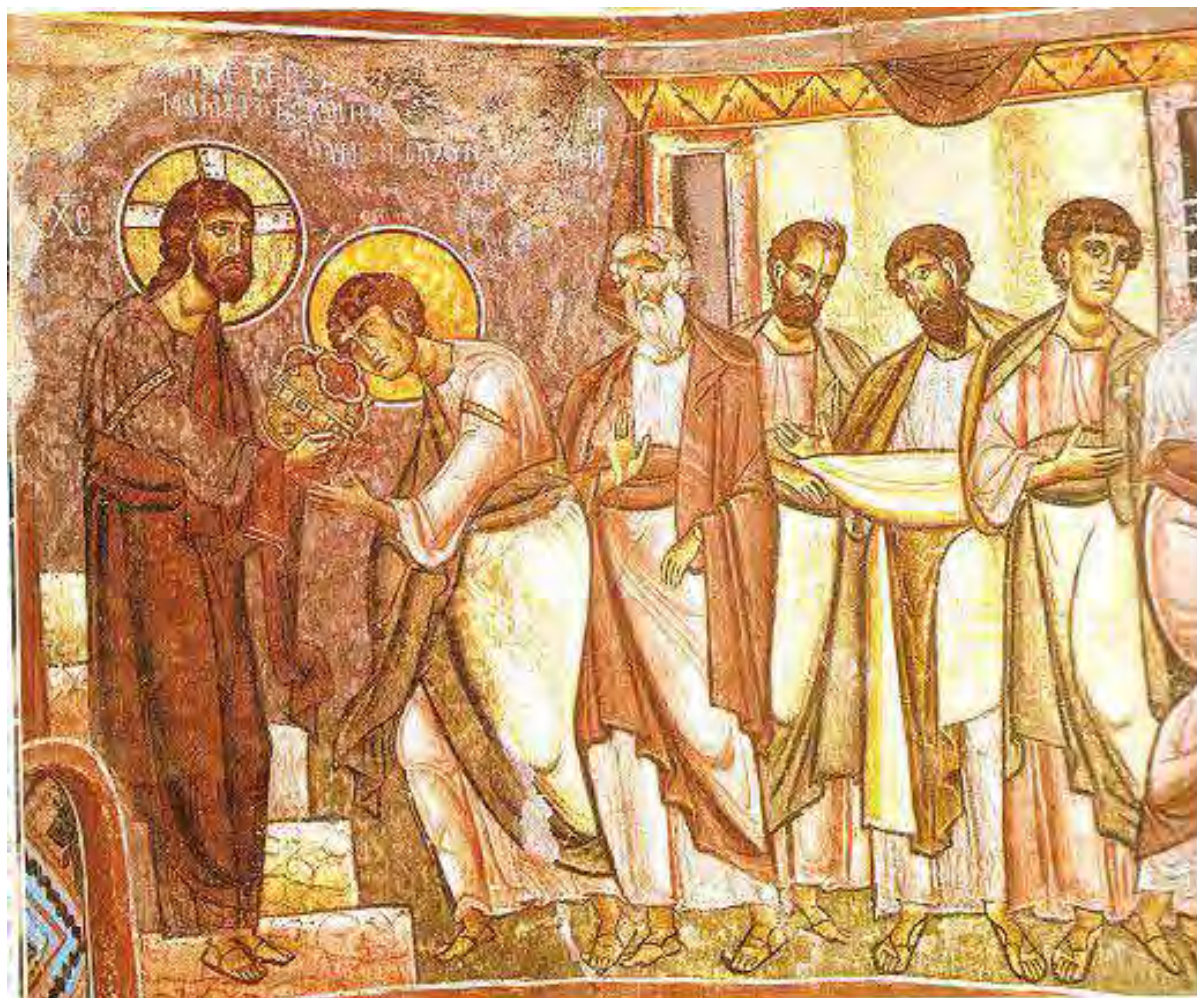

4. ábra Szegény asszony, öreg férfi és gyermek frizurája. Ikon részlete. 13. század eleje. (Bizánci Múzeum, Athén)

5. ábra Falfestmény Rhetimno (Kréta), 14. század. A gyermekek frizurája nem mutat nagy eltéréseket, változatosságot.

A **férfiak hajviselete** hírből sem ennyire változatos, alapvetően nyolcféle hajviseletet (oldalra, vagy hátra fésült, középen, vagy baloldalon elválasztott, stb.) lehetett megállapítani, elvéve egy-egy „beatles” frizura is látható (2, 4, 6. ábrák). A férfiak egytizede kopasz, vagy erősen kopaszodó. Egy 16. századi miniatúrán a másoló barátoknak bodorított szőke, tarkóig érő haját festettek. A festményeken ritkán fordult elő gondozatlan (nyíratlan, fésületlen) haj, szakáll, csapzott bajusz. Ilyet főként remeték és Keresztelő Szt. János portréin látunk.

6. ábra Apostolok gyülekezete (Falfestmény részlet). Nikitari (Ciprus)

Szakáll- és bajuszviselet: A férfiak egyötödének arca borotvált, kb. kétharmaduk bajuszt és szakállt, egytizedük kizárólag szakállt páran csak bajuszt hordtak. A barbároknak és a szerzeteseknek hosszú, lengő szakállat, a nemeseknek rövid, nyírt szakállt és bajuszt tüntettek fel a képeken. Az előkelők és néhány pap szakállat bodorított, loknis, vagy befönt (2, 6, 7, és 8. ábra).

7-8. ábra Szt. Theodor (Stratilatis). Athos. Protaton kolostor (Falfestmény). Készült 1290.

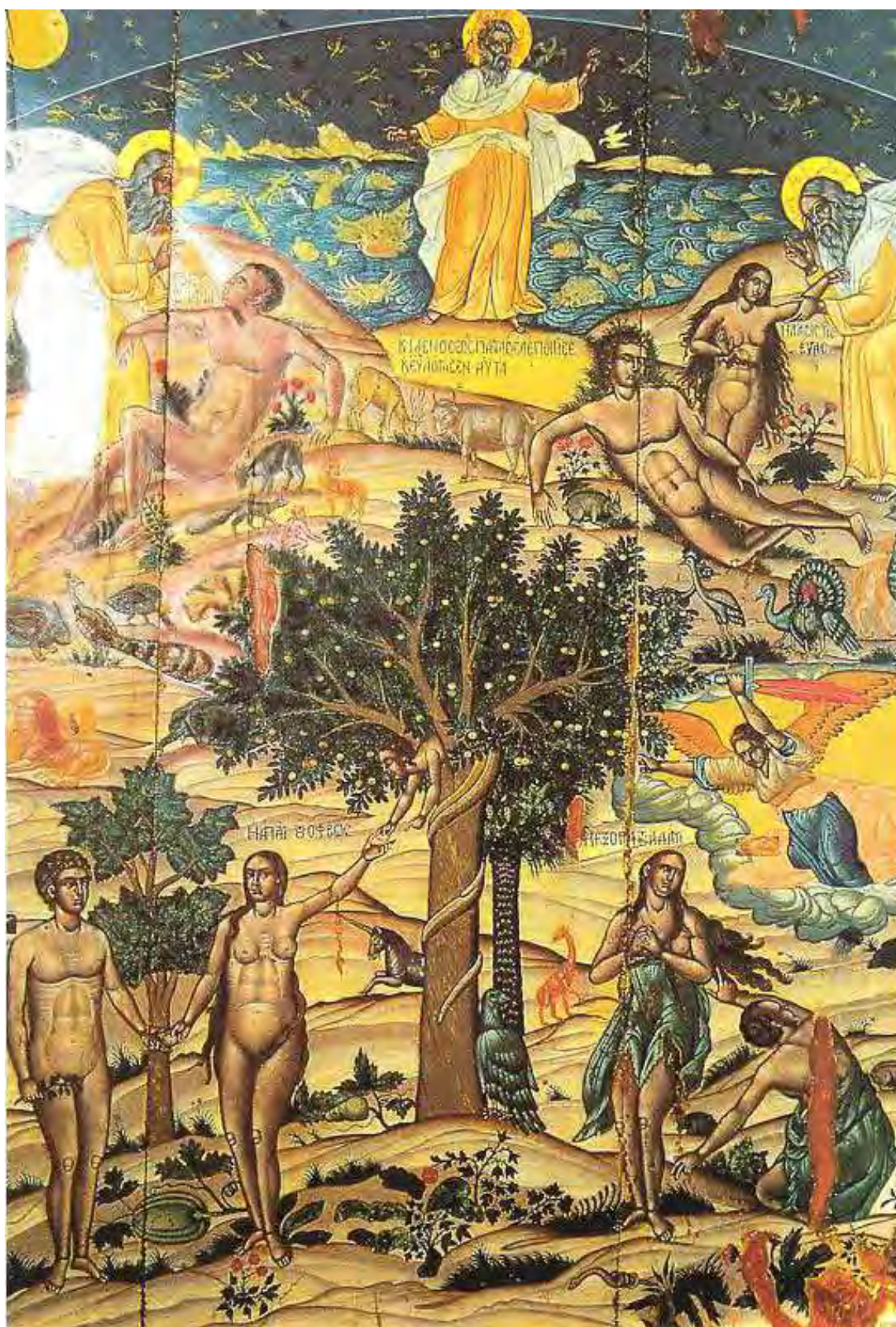
Kétágú, bodorított szakállt visel.

Kétágú, ondolált szakállt, bodorított haját visel.

Hajjapolásra rózsá-, rozsmaring-, vagy egyéb illatos olajat, liba és tyúkzsírt, használtak. Hitték és gyakorolták az aromaterápiát, hajnövesztő szerként fenyő-, mandula-, vagy köményolajat, pézsmát kentek fejükre. Hajmosás nem szappannal, hanem különféle samponokkal történt, (III. táblázat), mosást követően a hölgyek szenna oldattal öblítették hajukat. Sajnos nem ismerjük milyen gyakran mosták hajukat, valószínű, hogy a tisztasági fürdők alkalmával. Hajbalzsamot készítettek a cédrusfa főzetéből, mohákból stb. Kopaszodás ellen a krokodil-, kígyó-, vagy libazsíros bedörzsölést végeztek. Szórványos adatok arra utalnak, hogy fényterápiát is alkalmaztak, napfénykezelés formájában. A pár perctől órákig tartó napozás után hideg fürdő következett, majd a fejbőr olajjal való bedörzsölése.

Frizurakészítés: A szegényebbek maguk nyírták, bodorították hajzatukat, a felső középosztály és az előkelők haját házi rabszolgák gondozták, ill. ezek hiányában fodrászhoz mentek. A férfiak többsége a nyilvános fürdőkben működő borbélyokkal hozatta rendbe haját, szakállát, bajuszát, illetve ott borotválkozott (Boon 1991). Ismerték és kiterjedten használták a hajsütő vasakat. Mind a férfiak, mind a nők bodorították, ondoláltatták a hajukat, sőt a férfiak egy része a szakállát is.

Egyéb testszörzetek: Ismeretes, hogy az ógörög hölgyek gondosan és gyakorta eltávolították nemi szörzetüket. Ezt a hagyományt a Kelet-római Birodalom asszonyainak nagy része is tovább folytatta, a leánykák pubertás korától matróna korig. Érdekes módon a hölgyek idegenkedtek a kések és borotvák használatától (Boon 1991). Az ikonokon, freskókon mindössze öt mezítelen hölgyet láttam, ezek egyikén sem ábrázoltak sem hónalj, sem fanszörzetet. Még az orvosi illusztrációkon sem tüntettek fel testszörzetet. Nem dönthető el, hogy a festő szemérmességének, vagy annak köszönhetően, hogy a hölgyek leborotválták a szörzeteiket. Valószínűleg a szörzet eltávolítását sejtethjük az ábrázolásokon, ugyanis ezzel is igyekeztek megelőzni a lapostetvést (9. ábra). Szörtelenítésre a horzsakő és a kolofon szolgált leggyakrabban, ám amíg az előbbi igen durva, gyakorta hámsérüléseket okozott, addig a kolofonos módszer igen hasonlított napjaink gyantás eljárásához. Szegfűszeges kezelést vagy arzénszulfid ecsetelést is végeztek, de használták a borostyán mézgáját és az uborkát is, kérdéses milyen eredménnyel?

9. ábra Ádám és Éva teremtése. Ikon, 14. század. Preveli kolostor (Kréta).
A meztelen alakokon sem hónalj szőrzetet, sem fanszőrzetet nem tüntettek fel.

I. táblázat. Növényi anyagok bőráló szerekekben

Köznnyelvi név	Tudományos név	Felhasználás
Aloe	Aloe vera	Kenőcsben érzékeny bőrre
Korpa		Arckrémekben
Ezerjófű	Erythraea centaurium	Ajakápoló, kicserepedésre
Tömjén	Boswellia thurifera gyantája	Bőráló, terhességi csíkok eltüntetésére
Gumiarábikum	Acacia senegal	Bőráló
Kerti bükköny	Vicia sativa	Bőr öregedése ellen
Gyömbér	Zingber sp.	Bőrlógyító
Orvosi ziliz	Althaea sp.	Bőrfehérités
Rózsa	Rosacea sp.	Bőr és ajakápoló
Mustármag	Brassica sp.	Bőrlógyító
Mályva	Malva sp.	Száraz bőr ápoló
Viola olaj	Viola sp.	Bőr öregedése ellen
Szegfűszeg	Eugenia caryophyllata	Szörtelenítés
Borostyán mézgája	Hedera helix L.	Szörtelenítés
Kolofon		Szörtelenítés
Uborka	Cucumis sp.	Depillálószert

II. táblázat. Növényi anyagok hajálóokban

Köznnyelvi név	Tudományos név	Felhasználás
Árpakenyér pelyva szalma	Hordeum vulgare	Hajhullás kezelése Sampon Sampon
Fekete beléndek	Hyosciamus niger	Hajfestés (fekete)
Szőlővenyige hamuja	Vitis vinifera	Hajfestés (szőke)
Krókus	Crocus sp.	Hajfestés (szőke)
Fekete bodza	Sambucus niger	Hajfestés (szőke)
Vérehulló fecskefű	Chelidonium sp.	Hajfestés (aranszőke)
Édesgyökér	Glycyrrhiza glabra L.	Sampon
Henna	Lawsonia inersis	Haj és körömfestés (fekete/vörös)
Babér	Laurus nobilis	Hajhullás kezelése
Festőbuzér	Rubia tinctorum	Hajfestés (vörös)
Moha	Bryophites	Hajbalzsam
Mirtusz(bogyó)	Myrthus sp.	Hajáló
Hagymahéj	Allium cepa	Hajfestés (szőke)
Olívaolaj	Olea europaea	Hajgöndörítés, hajáló
Red bryony	Bryonia dioica	Fejtetvesség
Szalvia	Salvia sp.	Hajfestés (fekete)
Verbena	Verbena sp.	Hajáló
Borecet	Vitis vinifera	Fejtetvesség

Csillagfürt	Lupinus sp.	Fejtetvesség
Fűzfa kéreg, levél	Salix sp.	Hajerősítő
Bor		Hajerősítő

III. táblázat. Ásványi anyagok a kozmetikumokban

Köznapi elnevezés	Kémiai elnevezés	8—12 századi alkalmazás	Mai alkalmazás
Timsó	Kálium-aluminiumsulfát	make up	adsztringens
Örmény agyag	Bolus armenicus	fogápolás	fogkrém
Ólomfehér	Ólomkarbonát	bőrfehéritő	
Kvarc kristály		bőrkeményedés	microdermoabrazio
Hematit	Vas(III)oxid	adsztringens	
Ólomfehér	Ólomoxid	bőrfehérités, rüh kezelése	
Szódabikarbonát	Nátriumhidrokarbonát	bőr szárítás	
Horzsakó, tajtékkő		bőrkeményesség, szórtelenítés, fogfehérítés	bőrkeményesség eltávolítása
Aranykő	Arzénszulfid	depiláció	
Oltatlan mész	Kalciumoxid	bőr fehérités, pigmentfoltok eltüntetése	
Szóda	Nátriumkarbonát	bőr és fogfehérítés	
Kén	Szulfur	zsiros bőr kezelése	acne, zsiros bőr kezelése
Borkősav	Acidum tartaricum	pattanások kezelése	
Nátriumborát	Natriumtetraborát	bőrápoló krém alkotórésze	
Fehérmárvány por	Kalciumkarbonát	fogfehérítő	

IV. táblázat. A bizánci nők frizurájának variációi

Hajviselet	Hölgyek száma	Angyalok száma
Hosszú, sima haj, vállakra hajló	5	14

A fejtetőre fésült loknis haj, amely a fejen torony-szerű képződményt alkot	3	2
Hosszú dús haj, a fejtetőre fésülve	5	4
Fonott haj, a fejet körülfogja	4	4
Sima, szétterülő haj a homlokon	5	9
U.n. „dinnye-frizura” amely cikkenként összeszedett hajból áll össze.	5	2
Hosszú loknikba rendezett, a nyakat takaró haj	9	6
Hajtekervények a fül körül	9	5
Loknikba rendezett, vállig csüngő haj.	10	8
Természetes hullámos, vagy göndör haj	8	5
Két vagy három ágba fonott u.n. copfok.	9	0
„Lófarok” frizura	5	0
Egyenes, sima haj, két oldalon összefogva	3	0
Kontyba rendezett haj	5	4
Egyéb frizurák	7	12

V. . táblázat. Bizánci festményeken látható személyek hajszíne

Hajszín	Gyermek No. 52	Nő No. 92	Férfi No. 273	Angyal No. 75
Barna	40 (76,9 %)	47 (51,1 %)	158 (58,0 %)	57 (76,0 %)
Szőke	7 (13,5 %)	33 (35,9 %)	4 (1,5 %)	16 (21,3 %)
Fekete	4 (7,7 %)	8 (8,7 %)	16 (5,7 %)	2 (2,7 %)
Vörös	1 (1,9 %)	4 (4,3 %)	5 (1,8 %)	--
Ősz	--	--	45 (16,5 %)	--
Kopasz	--	--	45 (16,5 %)	--

IRODALOM

ARAÚJO A, FERREIRA LF, GUIDON N, MAUES DA SERRA FREIRE N, REINHARD KJ, DITTMAR K.: *Ten thousand years of head lice infection*. Parasitol Today **16**, 269-276, (2000).

BOULNOIS, L.: *A selyemút*. Kossuth Kiadó, Budapest. 1972. (92-99 oldal).

BOON GC.: *Tonsor humanus: razor and toilet-knife in Antiquity*. Britannia, 22, 21-32, (1991).

CAVALLO P., PROTO MC., PATRUNO C., et al.: *The first cosmetic treatise of history. A female point of view*. Int. J. Cosmetic Sci. 30, 79-86, (2008).

DIAMANDOPOULOS, A.A., GOUDAS, P., DIAMANDOPOULOS, A.H.: *The human skin: a meeting for the ideas about macrocosm and microcosm in ancient Medieval and Greek literature*. Vesalius, 7, 94-101, (2001).

- DIAMANDOPOULOS A. *Organic and inorganic cosmetics in the pre-classical eastern Mediterranean*. Int J Dermatol 35, 751–756. (1996).
- HAAS N., TOPPE F., HENZ BM.: *Hairstyles in the arts of Greek and Roman antiquity*. Int. J. Dermatol. 10, 298-300, (2005).
- HEIBERG IL. Paulus AEGINETA, I. LIPSIAE et BEROLINI: Teubner;1921, (129–134).
- JAMES L.: *Images of women. Classical and the late Antique*. Antiquity, 78, 450-452, (2004).
- JÓZSA, L.: *Gyógyszerek és gyógyszerészet Bizáncban*. Gyógyszerészet, 48, 101-109, (2004)
- KAZSDAN, A. P. , LITVARIN, G.G.: *Bizánc rövid története*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1961.
- KENNEL S.: *Women's hair*. Klio, 73, 526-536, (1991)
- KLIMAKOSZ téz. Ióannész: *Vita Dimitrii*. In: Hadzisz, D (szerkesztő): *A Bizánci irodalom kistükre*. Európa Kiadó, Budapest. 1974.
- LARDOS A.: *The botanical materia medica of the Iatrosophicon — a collection of prescriptions from a monastery in Cyprus*. J. Ethnopharmacol. 104, 387-406, (2006).
- LARDOS A, PRIETO-GARCIAL J., HEINRICH M.: *Resins and gums in historical iatrosophia textes from Cyprus — a Botanical and medicopharmacological approach*. Frontiers in Pharmacology, 2, 1-26, (2011)
- LARSON M., HOSKINS B.: *The mullet: Hairstyle of Gods*. Calvello Books, New York, 1999.
- LASCARATOS J., TSIAMIS C., LASCARATOS G., STAVRIANEAS NG.: *The roots of cosmetic medicine: Hair cosmetics in Byzantine times (AD 324-1453)*. Int. J. Dermatol. 43, 397-401, (2004).
- LAFONT O : *The Book of the Eparch, by Leo VI: interest for the history of pharmacy*. Rev Hist Pharm (Paris) 53, 247-56, (2005)
- LEV, E.: *Traditional healing with animals (zootherapy): medieval to present-day Levantine practice*. J. Ethnopharmacol. 85, 107-118, (2003).
- LIUDPRAND : *Antapodosis és Legatio*. In *Classen P.: A nyugat és Bizánc a 8.—10. században*. Bizantinológiai Intézeti Alapítvány kiadása. Budapest, 2006.
- LJUBARSKIJ JN.: *Michail Psellos*. Athens: Kanakis, 2004. (321 oldal).
- MAESTRI D.: *On the description of hair alignment in art*. Hautarzt, 18, 76-81, (1967).
- MAGYARY-KOSSA, Gy.: *Magyar Orvosi Emlékek*. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társ. Budapest, 1929-1933. III.kötet.
- MELITA E.: *Some notes on the external appearance of ordinary women in Byzantium. Hairstyles headdresses. Text and iconography (description of hairstyles and head coverings including nets, turbans, bonnets and head cloths)*. Byzantinoslavica, 56, 769-778, (1995).
- MILLER, T.S.: *The birth of the hospital in the Byzantine Empire*. J.Hopkins Univ. Press. Baltimore-London. 1985.
- MINAROVICOVA E.: *The history of hairstyles in the mirror of ancient coins*. Biatic, 13, 26-27, (2005).
- MORAVCSIK, Gy.: *Az Árpád-kori magyar történelem bizánci forrásai*. Akadémiai Kiadó, 1984.
- MUMCUOGLU KY: *Human lice: Pediculus and Pthirus*. In: *D Raoult, M Drancourt, (szerk.): Paleomicrobiology. Past human infections*, Springer, New York, 2008. (215-222 oldal).

- OBOLENSKY, D.: *A Bizánci Nemzetközösség*. Bizantinológiai Intézeti Alapítvány kiadása, Budapest, 1999. (50. oldal).
- PANAS, M, POULAKOU-REBELAKOU, E., KALFAKIS, N.: *The Byzantine Empress Zoe Porphyrogenita and the quest for eternal youth*. J Cosmetic Dermatol 11, 245–248, (2012).
- PAP I., JÓZSA L.: *Abnormalities of hair development and lousines on medieval hair remains*. In.: Papers of the Scientific Session in Szeged (Hungary). Ed.: G.L.Farkas. Univ. Press. Szeged—Ulm. 1990.
- PROKOPIOSZ: *Titkos történet*. Helikon Kiadó, Budapest. 1984.
- PSELLOS M. *Fourteen Byzantine Rulers*. (Routledge and Kegan P. UK and Yale University Press, USA), 1953. London: Reprint: Penguin Books, 1966. (238–240. oldal).
- PUSCHMANN T. *Alexander von Tralles*, I. Band. Amsterdam: Hakkert; 1963.. (446–451 oldal).
- STEWART S. *Cosmetics and Perfumes in the Roman World*. Gloucestershire: Tempus; 2007: (123–136 oldal).
- VARELLA E.A.: *Experimental techniques and laboratory apparatus in ancient Greece drug and perfume preparation* Med. Secoli, 8, 191- 199, (1996).
- VARELLA EA.: *Pharmacy related professions in Byzance*. Med Secoli 19, 653-566, (2007)
- WOLFF G.: *Gesichte der Frisur in alten Zeiten*.. Darmstadt. 1952.

Vita femina

Szerelemfilozófia nietzsche-i alapokon

Vita femina

Philosophy of Love by Nietzsche's Funds

Kiss Endre DSc, Dr.phil., habil.

ORZSE , Budapest

andkiss@hu.inter.net

Initially submitted May 10, 2013; accepted for publication July 15, 2013

Abstract:

Nietzsche's philosophical Enlightenment relies upon broad and differentiated scientific and science-critical bases. Nietzsche was aware of all the challenges this turn in the world-historical meant. The importance of genealogy concerning love-philosophy is made up by the *taboo phenomenon*. Nietzsche also gives a genealogy of its own to the *taboo phenomenon*, which is very important concerning genealogy. At this place, obviously because of the suggestion of a concrete connection, a genealogical recall of taboos connected (also) to eroticism joins the new recognition of revealing psychology: it even explains attitudes acting against sensuality, purifying the world from sensuality, puritanic repentance, emotional live dissection, or Pascal's phenomenon *sacrificio dell'intelletto* by sensual motivation, by 'the perilous thrill of cruelty driven against ourselves'.

This most complex idea of modern social science (Max Weber's '*Entzauberung*' or disenchantment) comes up together with the 'Wahrheit-Weib' –complex, also in case of the right *Entzauberung*, which is the victory of the aspect of emancipation and rationality. The phenomenon of an unsuccessful *Entzauberung* might be, however, crucial not only concerning women; that's something that happens if someone doesn't recognize the real enchantment in herself and tries to get rid of something that would be attractive about her, even in the context of emancipation. *Thus evolves a situation paradox at first sight, as what Nietzsche considers positive in women in the era of accomplished emancipation is their nature, what he considers negative is the freshly taken emancipation-gloss.*

In love philosophy, this also shows Nietzsche's special sensitivity for accommodation to the characteristics of each objective/material sphere, in fact, although it should be once worked out to be a subject of a separate inquiry, this is the essence of philosophical perspectivism itself. This is exactly what all non-perspectivist philosophies lose.

The *Wahrheit-Weib* problem is especially suitable for showing the new coherence of Nietzsche's philosophy. Many, even some Nietzsche-scholars think, Nietzsche isn't really a coherent philosopher. But an inquiry like this shows exactly, that Nietzsche is not only

coherent, but super- and hyper-coherent. For instance, not only does also this problem reach out through all his life, but as our whole monography has continually shown, it reached deeply into the territories of epistemology, esthetics, anthropology or ethics. The epistemologically oriented Wahrheit-Weib view is a complex behavior which consists of complicated elements. Of course, now we don't want to put epistemology in the light of love-philosophical problems, but on the contrary, we'd like to make the problems of love-philosophy clearer by calling epistemology for help.

Everything that's deep, loves the mask – we can read at Nietzsche, and we surely don't consider this statement as a part of the extended Wahrheit-Weib analogy! But this statement should be paraphrased as follows: everything that's difficult to learn, i.e. everything that's worth learning, loves a mask, so it behaves towards the explorer like women do in love and love-philosophy. This is already a positive recommendation, an analogy which can be made concrete epistemologically. Only the Wahrheit-Weib strategy can help us unveil the 'masks' of objects (of course we're talking about scientific objects). In each science, this metaphor can be of course made concrete in utterly different ways.

As the central metaphor of object-constitution, we take here the mask –while noticing, that it's not exclusive, another metaphor could also be applied for this. According to this, a right object-constitutional hypothesis is, that every object is a mask, objects don't show their essences, so we can hypothetically imagine even the possibility of objects showing the opposite of what they are. Everything that's deep, not only decides itself to wear a mask (of decency, prudence, because of taboos), but the mask reproduces itself spontaneously around them, of misunderstandings, of false beliefs/consciousness, of mockery. Everything that's important, independent of its own will, therefore shows itself different from what is its real essence, *this kind of difference has therefore a social-ontological aspect*. From this follows of course the epistemological principle, that right object-constitution is only possible based on the following of the WW-logic; if we do so, we always make the right basic attitude real, even if we can't give an account of the right behavior on the whole, in the form of a complete description.

Keywords: Enlightenment, taboo, genealogy, eroticism, Entzauberung, emancipation, difference, Nietzsche, Schopenhauer, Plato, Jung

Kulcsszavak: felvilágosodás, tabu, genealógia, erotika, Entzauberung (varázstalanodás), emancipáció, differencia, Nietzsche, Schopenhauer, Plato, Jung

Mottó: „...az elcsodálkoztató a tudományban az ellenkezője annak, ami a bűvész művészetében csodálkozásra készlet, mert ez arra akar megnyerni minket, hogy nagyon egyszerű okozatiságot lássunk ott, ahol valójában igen bonyolult okozatiság munkál. A tudomány ezzel szemben arra készlet minket, hogy éppen ott adjuk fel az egyszerű okozatiságba vetett hitünket, ahol minden oly könnyen felfoghatónak tűnik és a felszínes látszat orrunknál fogva vezet benniünket...”

A nietzschei filozófia forradalmi sajátos erővel mutatkoznak meg a szerelemfilozófia tematikájában. A *kriticizmus új értelmezése*, a filozófiai *tárgyfogalom* újjáértelmezése vagy éppen a szélsőséges radikális filozófiai relativizálás alapzatán létrehozott új, pozitív világleírás egyként kivételesen termékenynek bizonyul a *szerelem* tematikájában, ahol (mint mottónk megfogalmazza:) az „egyszerű” és a „legkomplikáltabb” kauzalitások szüntelenül nemcsak követik egymást, de át is mennek egymásba, és ahol az imént a legegyszerűbb

kauzalitást véltük megpillantani, onnan immár a legkomplikáltabb mosolyog vissza ránk, és fordítva. Amely probléma komplexitása már-már a mitológia és különleges beavatottság sugallatainak kényszerét hívja életre, hirtelen, átmenet nélkül áttetsző és frappánsan megválaszolható felvetéssé változik. A szerelem, mint tárgy, ha távolról sem az egyetlen, de mindenképpen az egyik, kivételesen alkalmas témakör e filozófiai forradalom sajátos eszmeiségének és eszközrendszerének sikeres alkalmazására. Mindez azonban nemcsak a filozófiai racionalitás és értékmentesség (helyesebb lenne mindig „értékelés-mentességet” mondani) oldaláról van így, de a tárgy összemberi, kulturális és civilizációs jelentősége miatt is. Szándékosan nem „egzisztenciális”¹ vagy „boldogságfilozófiai” összetevőről beszélünk, mert ezek önmagukban még nem tennék ezt a tárgyat Nietzsche számára annyira fontossá – ami azzá teszi ezeket elsősorban a szerelemfilozófia „objektív” fontossága, az „ökumenikus” dimenzió.²

Közös eleme az új filozófia és e kivételes filozófia tárgy találkozásának a *határ-talanodás, ki-határolódás (Entgrenzung)*, amivel Ulrich Christians zenefilozófiai kontextusban alkalmazott fogalmát emeljük át a Nietzsche-elemzésbe). E találkozás olyan eredményekhez vezet, amelyek nem voluntarista, de analitikus megfontolások után a *fogalmi keretek fellazulásához vezetnek*. A fogalmi keretek határainak elmosódása, új megközelítések kialakulása mind az addigi határok helyén, mind pedig egészen más összefüggésekben visszaigazolják a bevezetőben mondottakat: a határokat eltoló és légiesítő relativizálás nyomán egyre finomabb, új, pozitív tárgyak és tartalmak rajzolódnak ki, amelyek nyomban az új valóság és új igazság egyértelmű igényével léphetnek fel, *a relativizálás nem dekonstrukció, hanem új konstrukció*.

Egész filozófiájának talán legtitokzatosabb (és legfontosabb) mondatát írta le Schopenhauer, fő művének, az *A világ, mint akarat és képzet* Előszavában: “Az igazság nem könnyű lány, aki annak nyakába ugrik, aki nem kívánja: ellenkezőleg, az igazság szúrós szépség, akinek kegyeiben még az sem lehet bizonyos, aki mindent feláldozott érte” (WWV, I, XVIII.). Az e sorokat író, még fiatal filozófus aligha lehetett még annak tudatában, hány összefüggésben és hány egymástól eltérő szálon fog e felismerés döntővé válni az ő, nemcsak filozófiai, de személyes sorsának alakulásában is.

Az “asszony” (“szerelem”) és az “igazság” (“a megismerés”, adott esetekben a legegzaktabb és legkonkrétabb értelemben is) összehasonlítása, Schopenhauer teljes filozófiájának rekonstrukciójakor is szerepet játszik. Magánál Schopenhauernél ez a rekonstrukció érdekes irányokba indulhat el, mivel az igazságnak nyomban két eltérő értelme is lehet, annak megfelelően, hogy a *világ, mint “képzet”,* vagy a *világ, mint “akarat”* igazságfogalmát vetjük össze a “nő”-vel.³

¹ Ezzel érintjük azt a problémát is, hogy vajon miért *nem lehet Nietzsche filozófiáját az egzisztencialista filozófiák közé sorolni*. Ha ugyanis tartalmas definícióval kívánjuk meghatározni ezt a filozófiai családot, csak úgy járhatunk el, hogy abban az egzisztencia problémáját minden lényeges más vetülettől függetlenül és úgy állítjuk középpontba. Ez Nietzsche esetében már eleve nem lenne lehetséges (például éppen az ebben az összefüggésben is meghatározó *összemberi* dimenzió állandó és hangsúlyos jelenléte miatt).

² Az ökumenikus dimenzió az egyes kérdéseknek az emberiségre, az emberiség egészének kilátásaira, fejlesztésére való vetítése, a klasszikus idealizmus egykori „nembeliség” fogalmiságának új megfogalmazása. Ezért például a boldogságfilozófia (és ezen belül a szerelem kérdésfeltevése) sem az egyén kizárólagos problémája, de az is „ökumenikus”.

³ Nagyobb távlatból már az is világossá válhat, hogy Nietzsche rekonstruálható szerelemfilozófiájában is nehezen formalizálható kapcsolatban elegendik az igazság, mint „képzet” és az igazság, mint „akarat” eleme, egyszerűbben kifejezve az egész metafora komplexitásában annak is része van, hogy elválaszthatatlanul egyesíti

Ugyanez a metafora Nietzschénél szövegösszefüggést és funkciót vált. A tézis alapérvényessége a teljes differenciáltságában ábrázolt, s mindenképpen a hatalmas törésvonalakkal meghatározható Schopenhauer-Nietzsche viszony egyik *legfolytonosabb* része, egyben Nietzsche filozófiájának is egyik állandó vonatkoztatási pontja.

Schopenhauer olyan metaforát szólaltatott meg,⁴ amelynek heurisztikus értéke alig felbecsülhető. *Az igazság-asszony metafora nietzschei kibontása módszertanilag is minősített esettanulmánya lehet a metafora valóságos heurisztikus dimenzióiba való betekintésnek.*⁵

Schopenhauer szerelemfilozófiai paradigmájában a nemiség mögött ott áll a természet és a nemiség mögött közvetlenül ott áll a valóság, emiatt a nemiség mögött közvetlenül ott áll az igazság. A gondolatmenet eredetivé az a modern korban megfogalmazott *végző irányultság* teszi, amely szerint ennek a láncolatnak közvetlenül *episztemológiai* kifutása is lesz. Erotika és a megismerés, ha tetszik, *erotika és ismeretelmélet*, közös metszetet alkotnak egymással. Nem szabad elfelejteni azt a katartikus hatást sem, amit a történelmi kontextus csak még jobban felerősít, miszerint ez a tétel *látszólag* szembemegy a filozófia évszázados *dezanropomorfizáló* tendenciájával, amelynek sodrában az „igazság”, a megismerés az emberi („antropomorf”) dimenzióktól egyre távolabb kereste a maga megvalósulását. Az „igazság” látszólag tehát egyre távolabb került az embertől, a szerelem egyre romantikusabb és irracionálisabb lett (vagy éppen nem teljesen függetlenül a dezanropomorfizáló fő tendenciától, Marquis de Sade szerzői és előadói gondozásában gyakorlatilag teljes mértékben és deklaráltan a „racionális” szféra részévé vált, de mindenféle episztemológiai dimenziójú igazságtartalom nélkül). Mindez azt jelenti, hogy a tézis már Schopenhauernél nyílt *paradoxonként is* megjelent, amely paradoxonnak az érvelésben már ő is meglepően újszerű és plauzibilis argumentációkkal volt képes alátámasztást adni.⁶

azt a két vetületet, amelyet Schopenhauer még ketté választ. A „képzet”-et követő megközelítéshez tartoznak a kognitív és racionális, az akaratot követő megközelítéshez az affektív és akarat hullámhosszak.

⁴ Feltétlenül a szövegtörténet szerves része *Machiavelli* következő gondolata, anélkül természetesen, hogy tartalmi irányultságát Nietzsche szerelemfilozófiájával érdemlegesen rokonítani szeretnénk: „Így végzem be tehát: mivel a sors forgandó, s az emberek szokásaikban megrögzöttek, csak akkor lesznek boldogok, ha jó egyetértésben élnek vele, mert ha nem, boldogtalanok. Amondó vagyok, hogy inkább legyen az ember szenvedélyes, mintsem óvatos, mert a szerencse olyan, mint az asszony, csak akkor tartod kordában, ha ütöd-vered. Látnivaló, hogy inkább emezektől hagyja magát legyőzteni, mintsem azoktól, akik hidegen viselkednek; s mint asszony, a fiatalokat kedveli, akik nincsenek rá tekintettel, vérmesek és merészen parancsolgatnak neki.” Niccolò Machiavelli, *A fejedelem*. Fordította és a jegyzeteket írta Lutter Éva. in: <http://mek.oszk.hu/00800/00867/00867.htm> (E szövegre Marx Laura hívta fel a figyelmemet.)

⁵ Gondolatmenetünkben érzékeltettük, hogy végül Schopenhauer maga is visszatáncol attól, hogy a *Wahrheit-Weib* metaforát megtegye filozófiája alapjául. Érdemileg Nietzsche az ellenkező módon járt el, a filozófiájának ez az analógia az egyik valóságos alapja. Schopenhauer e visszahátráló gesztusa azonban nem feledtetheti, hogy e gondolat egyértelmű tematizálása és számos következményének kidolgozása teljesítmény, sőt, bátor tett volt Schopenhauer részéről. Érdemes megjegyezni például, hogy az egyszerre anarchista és természetűdős etikus, *Kropotkin*, 1923-ban megjelent, gondolataiban azonban a századforduló, sőt, azt megelőző évtizedek eredményeire alapozó *Etikájában* Pláton Érosz-ának csak olyan elemekre érzékeny, amelyek távol állnak a szerelemfilozófia érzékiségétől, ezt a társiassággal kezdi, amit az egymás iránti empátia (Mitempfinden) és szimpátia követ, hogy azután ugyanebben az Éroszban megpillantsa az önfenntartási ösztön, sőt az „evolúció” filozófiai alapjait is. – Schopenhauer vagy Nietzsche (vagy mások) szerelemfilozófiailag értékelhető gondolatai közül egyet sem tárgyal. Ld. Peter Kropotkin, *Ethik*. Erster Band: Ursprung und Entwicklung der Sittlichkeit. Berlin, 1923. (Der Syndikalist). 75.

⁶ Itt jelenik meg először az a sajátos szemantikai probléma, ami a „boldogság”-gal kapcsolatos logikai és meghatározásbeli nehézségekkel függ össze, hiszen ezeket a fogalmakat nem lehet (semmiféle értelemben) dedikálni, empirikus referenciájuk ugyan lehetséges, de nem összehasonlítható. *A tiszta ész kritikájának egy*

A tézis egyben Schopenhauer egyik (ha éppen nem *a*) legmélyebb filozófiai, sőt, egzisztenciális dilemmájára is rávilágít. Annak a *rendszer egészére kivetítetten* pozitív elfogadása kényszerítő erővel *alakította volna át* ugyanis a schopenhaueri akarat-metafizika általunk ismert végleges formáját.⁷ Ha ugyanis a filozófus kitartott volna a metaforában egyszer már kimondott tézis mellett, *az abban rejlő öröm-elv egyszerűen logikailag nem tette volna lehetővé az akarat-metafizika ablak- és horizontnélküli világfájdalmát*. Ha Schopenhauer valóban a szerelemfilozófiai megalapozottságú boldogságfilozófiát választja evilági metafizikája pozitív tartalmának, semmiképpen sem juthatott volna el ugyanez az evilági metafizika *pesszimista, világfájdalmas* változatához, ahol a metafizikai princípiumként bennünk lévő akarat létmetafizikai szükségletként ítél minket örök boldogtalanságra.⁸ Ha Schopenhauer a szerelemnek legalább egy légi boldogságsugarát beereszti a létmetafizika vigasztalan fekete börtönébe, filozófiájának egésze átalakul.

A szerelemfilozófia, a nő és a boldogságfilozófia schopenhaueri összekapcsolásának van egy igen lényeges *Simmel* által pontosan megfogalmazott vetülete is. A modern nőmozgalmat úgy jellemzi, hogy az mindent jelentéktelennek ítél, ami az egyes személyek boldogságán, szabadságán és társadalmi lehetőségein kívül vagy azok fölött áll. Természetesen ez nem egyes személyekre vonatkozik, de minden nőre, akiket ki lehet fejezni akár a nők „összessége”-nek fogalmával is. Mégis mindig olyan személyes „javak”-ról van szó, amelyek semmiféle teret nem engednek a személyfölötti javaknak és értékeknek. Ez az észrevétel nagyon is megalapozza a boldogság relevanciáját, hiszen ott is mindennek az egyén köreiben kell megvalósulnia.⁹

kivételes helyén Kant „bitorolt” fogalomnak nevezi a boldogságot: „Wir bedienen uns einer Menge empirischer Begriffe ohne jemandes Widerrede und halten uns auch ohne Deduction berechtigt, ihnen einen Sinn und eingebildete Bedeutung zuzueignen, weil wir jederzeit die Erfahrung bei der Hand haben, ihre objective Realität zu beweisen. Es gibt indessen auch usurpirte Begriffe (!), wie etwa Glück, Schicksal, die zwar mit fast allgemeiner Nachsicht herumlaufen...doch man alsdann wegen der Deduction derselben in nicht geringe Verlegenheit geräth, indem man keinen deutlichen Rechtsgrund weder aus der Erfahrung, noch der Vernunft anführen kann, dadurch die Befugniß ihres Gebrauchs deutlich würde.” I. Kant, *Kritik der reinen Vernunft*. Herausgegeben und eingeleitet von August Messer. Berlin. é.n. (Th. Knauer Nachf). 99 - Kant művének számos helyén visszatér arra a filozófust már-már felbosszantó tényre, hogy a boldogság, szerelem és hasonló jelenségek fogalmát szinte lehetetlen analitikusan meghatározni. Erre újabb példákat ld. a 22. sz. lábjegyzetben. A nem túl nagyszámú, de igen markáns ilyen irányú megfogalmazásokhoz tegyük hozzá Hermann *Nohl* ugyancsak jellemző meghatározási kísérletét, amelyben a szerelmet „sajátos” és „eredeti” jelenségként fogja fel, amit nem lehet más elvekből levezetni. Ld. H. Nohl, *Die sittlichen Grunderfahrungen*. Eine Einführung in die Ethik. 2. kiadás, Frankfurt am Main, 1947 (Schulte-Blumke), 62.

⁷ Bár Nietzsche esetében nem beszélhetünk a szó hagyományos értelmében „rendszer”-ről, az ő esetében elmondhatjuk, hogy filozófiájának egészében működik a szerelemfilozófiai alap-metafora, s talán még nyelvileg és statisztikailag is a leggyakoribb elem.

⁸ Schopenhauer szinte az egyetlen jelentős újkori filozófus, akinek filozófiája a szó legszorosabb értelmében *evilági metafizika*. Mindezen túl, rendelkezik a kivételen belüli kivételnek még azzal a sajátosságával is, hogy *ez az egyetlen evilági metafizika nem politikai természetű*. E ténynek szinte felbecsülhetetlen tipológiai értelme van. Erőteljesen demonstrálja az evilági metafizika iránt általában is megnyilvánuló szükségletet, hiszen mint gondolati szerkezet, sokak számára még egy olyan korszakban is plauzibilis, amikor annak feltételei már lehetetlenné váltak.

⁹ Georg Simmel, *Weibliche Kultur*. in: G.S. *Aufsätze und Abhandlungen* 1901 – 1908.

Band 1. Herausgegeben von Rüdiger Kramme és mások. Frankfurt am Main, 1995. 64.- Olvasóinknak feltűnhet, hogy ugyanezt a Simmel-tanulmányt dolgozatunk más helyén egy másik kiadásból idézzük, erre azért került sor, mert Simmel 1919-re erőteljesen átdolgozta eredetileg 1902-es szövegét, és könnyen kitalálhatjuk, hogy az átdolgozásnak erőteljes tartalmi hangsúlyai is vannak.

*A metafora azonosító evidenciaként, az ehhez az eredményhez vezető analitikus argumentáció érdemi elhagyásával egymással azonossá teszi a megismerés és a szerelem diskurzusát. A schopenhaueri létmetafizika szabályai következtében a „megismerés”, az „igazság” egy esszencialista metafizika “megismerésé”-t jelenti, ugyanaz Nietzschénél a *kritikai empirizmus* modern és differenciált arzenáljának bevonását vonja bele a nagy megfelelésbe. E két egymástól erőteljesen eltérő szerelemfilozófia vizsgálatokor nem szabad elfeledkeznünk a *kiindulás azonosságáról*. Érdemileg ugyanis mindkettőben egybeesik a *Lust-Prinzip* és a *Realitaets-Prinzip*.*

Kizárhatjuk, hogy Nietzsche ne találkozott volna Schopenhauer fő művének kitüntetett helyen megfogalmazott *tabutörő paradoxonjával*, amely ráadásul az ő egyik egyszerre filozófiai és egyszerre személyes problémáját is intonálta. Konkrétan és közvetlenül azonban nem utal erre a maga szövegeiben. Ezt érdemben meg tudjuk magyarázni, hiszen az első, egyes vonásokban, de nem meghatározóan még schopenhaueriánus korszakában ez a tematika még nem kerülhetett elő. A második és harmadik (Schopenhauert immár messze meghaladó) korszakaiban pedig mindig is igen áttételesen, majdnem kizárólagosan a meghaladott „metafizika” értelmezésére és illusztrálására említi Schopenhauert. (*A név elhallgatása egy-egy világosan értelmezett probléma bírálatakor Nietzsche emberi tapintatára, Schopenhauer iránt még mindig érzett személyes érzelmeire mehet vissza.*¹⁰) Ebben az összefüggésben nem szükségszerű, hogy a *Wahrheit-Weib* -metafora említésénél Schopenhauer nevét is felidézze, legfeljebb úgy, ahogy ez a *Túl jón és rosszon* című műben történik, hogy olyan – *egyértelmű utalásként felfogható* - többszörösen is hangsúlyos strukturális helyen szólaltatja meg ezt a metaforát (ugyancsak Schopenhauer nevének említése nélkül), amely már a maga helyi értékével is határozottan felidézi Schopenhauer fő művét.

Nietzsche szerelemfilozófiájának érett formája elképzelhetetlen az affektus-tannak azon átvétele nélkül, amelyet, mint a harmadik korszak alapvető meghatározását már bemutattunk.¹¹ Az affektus-tan a maga eredeti változatában nem “pszichológia”, de sajátos *egységes tudomány*, ami sajátos helyettesítő vagy kvázi-elmélet státuszára is szert tehet.

A *Wahrheit-Weib* -problémának az affektussal kapcsolatos filozófiai elképzelések középpontba való állításával Nietzsche azonban nemcsak az episztemológiában térhet vissza az egységes gondolkodás (egészen új) formáihoz, de az *esztétikában* és *etikában* is.¹² A metaforikára összpontosító megközelítés szempontjából ez egy újabb „*realizáció*” mintáját idézi fel. Ami Schopenhauernél pusztán (számos filozófiai intuícióval és tapasztalattal alátámasztott) kreatív metafora volt, Nietzsche számára (a spinoza-i affektustannal való találkozása után), *már mint metafora is teoretikus* (előzetesen már igazolt „igazság”-) tartalommal rendelkezik. *A metafora tehát már mint metafora is elméleti státuszt nyer,*

¹⁰ Ld. a szerzőtől: Friedrich Nietzsches reife philosophische Kritik an Schopenhauer. Elf Thesen über die Kritik der Metaphysik. in: *Schopenhauer, Nietzsche und die Kunst*. Schopenhauer-Studien, Band 4. Wien, 1991. 111-115. Itt egy teljes Schopenhauer-kritikát olvashatunk a név egyetlen említése nélkül.

¹¹ Ld. K.E. *Friedrich Nietzsche evilági filozófiája*. Életreform és kriticizmus között. Budapest (Gondolat), 2005. 1-436. és Glück und Authentizität des Philosophen (Nietzsches Kampf um Spinoza). in: *Kontexte – Spinoza und die Geschichte der Philosophie*. Herausgegeben von Henryk Pisarek und Manfred Walther. Wrocław, 2001. 221-254

¹² Az, hogy a nietzschei pozitív esztétika bőségesen felhasználja az *igazság-nő-logika* eredményeit, munkánk (*Friedrich Nietzsche evilági filozófiája*) erre vonatkozó fejezete talán kielégítően bizonyíthatta, pedig még a Wagner-kritikának azt a fordulását, miszerint a “muzsika = nő” nem is építettük bele ebbe a gondolatmenetbe.

továbbra is megőrzi azonban a metafora nyitottságából származó összes más heurisztikus esélyt.¹³

Döntő tudományelméleti és filozófiai tanulság, hogy a *Wahrheit-Weib*-értelmezés varázstalanít (mindkét irányból, hiszen mind az „igazság”-nak, mind a „szerelem”-nek megvan a maga mindenkori, nagyon is „elvarázsolt” értelmezése, amelyet a finomabb köznyelv egyszerűen „romantikus”-nak nevez). De mindez, e döntő és Nietzsche mélyen minősítő tanulságnak csak az egyik oldala. A másik oldal az, hogy Nietzsche itt egy releváns összefüggésben demonstrálja azt, ami végső soron egész filozófiájának legmélyebb orientációját is megjeleníti. Filozófiája ugyanis *kriticizmus* (foglaljuk e helyütt így össze a „varázstalanító” orientációt), de egyben az új értékek meghirdetése is (foglaljuk e helyütt így össze az új „varázsok” intencióját), amivel a varázsuktól éppen a kritika folyamán megfosztott értékek helyébe olyan új értékeket állít, amelyek képesek újra olyan mélyen összefonódni nembeli-humánus intenciókkal, hogy azok újabb nemzedékek számára akár már a régi értelemben vett, de még nem kompromittálódott és már új intenciókkal felruházott „varázs”-okként működhesse. A *Wahrheit-Weib*-metaforára alapított szerelemfilozófia varázstalanítja a szerelmet, éppen ezzel az egybeeséssel (*Wahrheit=Weib*) azonban újfajta varázssal is látja el.¹⁴

A *Wahrheit-Weib*-metaforika különlegesen alkalmas arra, hogy Nietzsche filozófiájának újszerű koherenciáját is megmutassa. Egy ilyen vizsgálódás pontosan láttatja, hogy Nietzsche nemcsak koherens, de *szuper- és hiperkoherens* is. Nemcsak egyes korszakain nyúlik át például ez a problematika (*Wahrheit-Weib*) is Dionüosztól a legkésőbbi Wagner-kritikáig, de mélyen belenyúlik az ismeretelmélet, az esztétika, az antropológia vagy éppen az etika territóriumába is. Ilyen sok és ilyen komplex aforizma hiperkoherenciáját nyilvánvalóan lehetetlen tudatos írói stratégiával és számításokkal elérni. Módszertanilag éppen az egyes motívumok vándorlásának (ahogy azt a régebbi irodalomtörténetben és műelemzéselméletben kifejezték) teljes, mindenre kiterjedő vizsgálata képes egyedül felmutatni egy perspektivisztikus filozófia valóságos koherenciáját vagy annak hiányát, hiszen, mint említettük, az eredményként megjelenő koherencia már nyilvánvalóan független magának a szerzőnek erre irányuló intenciójától is, hiszen maga a szerző is képtelen óriás számítógépre emlékeztetően emlékeztetésben rögzíteni azt, hogy tézisei az egyes témakörökben mikor milyen irányba mutattak. Érdekes filozófiai dialektika ez – a bizonytalanság fokozódása vezet a bizonyosság magasabb színvonalának verifikációjához.¹⁵

Megismerés (tudomány) és nő azonosításának lehetségesen érdekes lélektani vetületére bukkanhatunk Georg Simmel Goethe-értelmezésében, ahol is a nő „ösképszerű”, szerves teljességével a specifikusan a férfiakra jellemző meghasonlottságokat („Zerspaltung”) állítja

¹³ Ezzel a *perspektivisztikus* filozófiai egy fontos sajátosságát is felmutatja, még pedig abban a vonatkozásban, hogy egy végeredmény mindenkor új kiindulópont is, s amíg a végeredmény *szinguláris*, az új kiindulópont lehet egyszerre többszörös, tehát több irányú is.

¹⁴ Csak metaforikusan (tehát nem a diskurzivitás igényével) idézzük fel ezen a helyen a *Zarathustra* következő helyét: „Es ist immer etwas Wahnsinn in der Liebe. Es ist aber immer auch etwas Vernunft im Wahnsinn.”

¹⁵ Persze ez csak a valóban elméleti helyzetekre és tézisekre vonatkozik. Számos aforizma – és ilyenek bőven vannak a szerelemfilozófia tárgykörében is – egyszerűen csak jelenségeket rögzít, azzal a hangsúllyal, hogy „ilyen is van”, ez a jelenség is létezik. Ezek a megállapítások természetesen nem állnak össze hiperkoherenciává, hiszen funkciójuk éppen a világ sokféleségének feltüntetése (egyébként legtöbbször éppen demonstratív szándékkal). Ebből adódik az a látszat, hogy Nietzsche mindenről mindent mond és annak az ellenkezőjét is. Egy valóban alapos vizsgálat azonban újra meg újra a hiperkoherencia megerősítéséhez vezet.

szembe, amellyel a férfi saját, (társadalmilag) erőteljesen differenciált tevékenységében egyre távolabb kerül saját „középpontját”-tól, saját „ösképe”-től.¹⁶ Ha ezt a metaforát alkalmazzuk a *Wahrheit=Weib*-metaforikára, azt mondhatjuk, hogy az olyan megismerés, amely a szerelemhez vezető helyes út elveit alkalmazza saját megismerő munkájában, egyben annak útja is, hogy *a férfi visszakerüljön saját „centrumá”-hoz, ahhoz, amelyet konkrét munkájában állandóan ki kell zárnia magából.*

A szerelemfilozófia szélesebb értelme végtelenül gazdag és differenciált filozófiai diskurzus a nőről, a szerelemtől és, mint az egy eudaimonista filozófusnál nem is lehet másként, a *boldogságról*. A most már szigorú értelemben vett episztemológiai tartalmú *Wahrheit=Weib*-metaforika első alapösszefüggése a helyes *alapmagatartás*, a helyes attitűd kérdése. Ez talán Nietzsche szerelemfilozófiájának legnagyobb horderejű felismerése is. Egyrészt az, hogy a tárgy (és az igazság!) megismeréséhez vezető helyes út nagyon is megfeleltethető a férfinak a nőhöz vezető helyes útjával, ezért a következő nagy analógia a megismerés és a szerelem között *maga a tárgykonstitúció*. A megismerést a megismerés tárgyához és a helyes megismerés eredményének kialakításához általánosságban hasonló viszony fűzi, mint a szerelme szerelme tárgyához vagy a gondolkodó férfit a világhoz, ami úgy tárul fel előtte, mint nő. Az egyik, esztétikai irányultságú, de az általános filozófiai tárgykonstitúcióra is vonatkoztatható példa a következő: **„Vita femina.** – *Semmiféle tudás, a legjobb akarat sem elég ahhoz, hogy egy mű legvégső szépségét meglássuk, a legritkább szerencsés véletlenekre van szükség ahhoz, hogy e magasságban a felhők egyszer elvonuljanak és föltáruljon előttünk a napsütötte csúcs. Nem csupán a megfelelő helyen kell állnunk, ahonnan megpillanthatjuk: saját lelkünknek is le kell rántania a leplet tulajdon csúcsairól és külső kifejeződésre, valamint példázatra kell, hogy vágyjon, mintegy támpont gyanánt és hogy ura maradjon önmagának. Mindez azonban olyan ritkán jön össze egyszerre, hogy szeretném hinni: minden jó dolog legmagasabb csúcsai, akár műről, cselekedetről, emberről, természetről legyen is szó, eddig többnyire rejtve maradtak a legtöbb ember, még a legértékesebbek szeme elől is – ami viszont föltárul előttünk, az egyetlen egyszer tárul föl! – A görögök jól imádkoztak: =Csak két-háromszor jöjjön vissza minden, ami szép! = Jó okuk volt az isteneket szólítani, mert az istentelen valóság egyáltalán nem adja meg nekünk a szépet, vagy csupán egyetlen egyszer. Azt akarom mondani, hogy a világ zsúfolásig tele van szép dolgokkal, és mégis szegény, nagyon szegény igazán szép pillanatokban, és e szép dolgok ritkán mutatkoznak meg. Ám talán éppen ebben áll az élet legerősebb varázslata: arannyal áttört palást borítja, a gyönyörű lehetőségek ígéretes, kacérkodó, ellentmondásos, szemérmes, ironikus, együttérző és csábító palástja. Igen, az élet – egy nő!” (Fr.W. IV/339 §)¹⁷*

A tárgykonstitúció a harmadik korszakban azonban szert tesz egy ennél jóval konkrétabb értelemre is, ez pedig a tárgy megjelenésének a kérdése, a *maszk*, a tárgy önkéntes vagy nem önkéntes elváltoztatása. Nietzsche a harmadik korszaknak a patológiától még nem igazán meghatározott idején, elcsodálkoztatóan következetes felépítésű és nagyszámú szövegben tér vissza erre a harmadik analógiára is: jól teszi a megismerő, ha abból indul ki, hogy a tárgy

¹⁶ Georg Simmel, *Goethe*. Dritte Auflage. Leipzig, 1918 (Klinkhard - Biermann), 193.

¹⁷ E helyütt ki kell tértünk Heideggernek az *alétheia* képzetre felépített igazságfogalmára is. Heideggerről minden alapunk megvan annak feltételezésére, hogy fel tudta mérni Nietzsche igazságfogalmának az ő felfogásához való közelségét. Az esetleges hatástörténeti kérdés felvetése sem lenne felesleges, bármilyen nehéz is lenne itt egyértelmű bizonyítékokat találni. A *Wahrheit-Weib*-tézis és a heideggeri *alétheia* között mégis *fundamentális* különbség áll fenn. Ez pedig az odavezető út kérdése, ami Nietzschénél a metafora lényege, Heideggernél gyakorlatilag kidolgozatlan. Ez már önmagában is hatalmas különbség, de ezt még fogalmilag és szisztematikusan is messzemenően tovább lehet fejleszteni.

maszkban jelenik meg, ezt pedig csak azzal a stratégiával tudja fellebbenteni, mint a szerelme tárgyához “szerelemfilozófiailag” helyesen közeledő férfi.

De nem kevésbé invenciózus a megismerés és a szerelem (a férfinak a nő iránti szerelme igen kevés kivételtől eltekintve) átfogó, az azonosításba átcsapó analógiájának negyedik nagy felülete, a *kommunikáció* sem. A szerelem és a megismerés nyelvi megfogalmazásának képessége, a tárgyi szférával való kommunikáció ugyancsak átfogó közös jelenség, amelynek fontossága ugyancsak mindkét irányban kisugárzik és mindkét irányban megvilágító erejű is. Mind a megismerőnek ajánlatos olyan kommunikációt választania, amelyet az invenciózus szerelmes választ szerelme tárgyához, mind pedig a szerelmesnek jó fejben tartania, hogy a legjobb kommunikáció az, amit a megismerő a megismerés tárgyával folytat.

A szerelemfilozófia, ha tetszik a *Wahrheit=Weib*-metaforika a mindent meghatározó episztemológiai dimenzió mellett még további kilenc átfogó kérdésfeltevést ölel fel. E kilenc alap-tematizálás egyrészt a *Wahrheit=Weib*-metaforára épül fel, de természetesen nem tekinthetők pontosan ugyanabban a mértékben Nietzsche „saját” szerelemfilozófiájának. Ebben az összefüggésben ugyanis érvénybe lép a perspektivikus filozofálás egyik alapsajátossága, az egyik (*aforisztikus rövidséggel kifejtett*) álláspont saját lényeglátásra törekvő pozíciója, a másik (*aforisztikus rövidséggel kifejtett*) álláspont filozófiai leírás, az „ilyen is van” kategóriája. Ez a kilenc szerelemfilozófia tehát Nietzsche saját szempontjából teljesen eltérő megítélés alá eshet. Ami összeköti őket, az a kiindulópontnak tekintett *Wahrheit=Weib*-metafora.

Ezek a típusok tehát a weiningeri¹⁸, a “platónikus”, az “általános differencia”¹⁹, a

¹⁸ Otto Weininger a századforduló és egyben Közép-Európa egykori legismertebb értelmiségi alakja a végsőig feszítette a férfi-nő ellentétet, a nő és a szerelemfilozófia elsősorban éppen Schopenhauer-nél és Nietzschénél kidolgozott új szemléletmódját. A női természetet alapvetően és kizárólagosan szexuálisnak tekintette, majd mindezt meghatározó és diskurzus-alapító összefüggésbe is hozta a kor szinte összes lényeges kérdésével, így az alkotás-zseni problémával vagy a zsidókérdéssel és az antiszemitizmussal. Fő műve (amelynek százait tartották polcaikon a budapesti antikváriumok még a hatvanas évek végéig (ahonnan sejtethetően az akkori „nyugati” turisták vásárolták ki azokat, akik előszeretettel látogatták akkoriban a számukra rendkívül olcsó és akkor még mindig igen gazdag anyaggal rendelkező könyvkereskedéseket): Weininger, Otto, *Geschlecht und Charakter: Eine prinzipielle Untersuchung*, Wien-Leipzig 1903. Elméletének összefoglaló elemzését ld. Kiss Endre, *A k.u.k. világrend halála Bécsben*. Budapest, 1978. (Magvető) és ennek német változatát *Der Tod der k.u.k. Weltordnung in Wien*. Wien-Graz-Köln. 1986. (Böhlau). Weininger szerelemfilozófiájára a lehetőség szerint tanulmányunkban még visszatérünk. Mindenesetre érdekes értelmiséggtörténeti adalék, hogy 1913-ban éppen az a Gábor Andor fordította magyarra Weininger (O.W., *Nem és jellem* - Elvi tanulmány /1913. Bp. Dick Manó kiadása.), aki 1950 és 1953 között a Lúdas Matyi főszerkesztője lett, és akinek emlékére Dérytől Lukácsig emberileg igen sok pozitív vélemény maradt fenn.

¹⁹ Egy meghatározó példa: „Mindkét nemnek a szerelemre vonatkozó előítéletéről...a férfi és a nő egyaránt mást és mást ért a szerelem fogalmán – és mindkét nemnél a szerelem föltételei közé tartozik, hogy az egyik nem a másiktól nem ugyanazt az érzést várja, a szerelemnek nem ugyanazt a =fogalmát=. Meglehetősen világos, hogy a nő mit ért a szerelem fogalmán: nem egyszerűen csak ad, hanem tökéletesen odaadja magát, testben-lélekben, mindennemű fenntartás nélkül, sőt talán egy feltételekhez kötött odaadás gondolatától szégyenkezve, félve. A feltételek e hiányában a szerelme hit is: és a nőnek egyéb hite nincs is. – Amikor a férfi egy nőt szeret, éppen ezt a szerelmet akarja tőle, következésképpen ő maga nagyon messze van a női szerelem előfeltételeitől, föltéve viszont, s ha vannak is olyan férfiak, akiktől nem idegen a tökéletes odaadás vágya – nos hát ezek nem is igazán férfiak. Ha egy férfi úgy szeret, mint egy nő, akkor rabszolga lesz belőle, de ha egy nő úgy szeret, mint egy nő, akkor tökéletes nő lesz...A nő szenvedélyének, a saját jogairól való föltétlen lemondásának éppen az az előfeltétele, hogy a másik oldalon nem áll fönn ugyanilyen pátoasz, ugyanilyen lemondani akarás: mert ha szerelemből mindkét fél lemondana önmagáról, abból a jó ég tudja, mi lenne...talán valami üres tér? – A nő azt akarja, hogy elvegyék, elfogadják, tulajdonként birtokba vegyék, föl akar oldódni a =birtokbavételben=, tehát

“schopenhaueri”, a “kompromittáló felvilágosodás”, a “genealógiai”, a “módszertani”, a “pánszexuális reziduumok” és a “kereszténység” átfogó kérdéskörei. Ezek a perspektívák egymástól jelentősen különböznek, hiszen a metaforában megőrzött vetületek egymástól igen eltérő területeken realizálódnak. Ha azonban az affektus-tan alapzatára állított *Wahrheit-Weib*-metafora további kisugárzását kutatjuk, számos olyan területet találunk, amelyek nem férnek bele teljesen még az összesen eddig megkülönböztetett tíz alap-perspektívába sem. A nietzschei pozitív esztétika kulcsfigurája, Carmen, a *Wahrheit=Weib*-probléma fényes igazolása, nemcsak Don José, de Bizet és az esztéta Nietzsche számára is.

A tudós mártír-szerepének kritikájában bizonyosan nem számolunk azzal, hogy a *Wahrheit=Weib*-metafora kerül elénk. A nagy metafora újrafogalmazása (betűszerinti értelemben) azonban bekövetkezik (JGB/25), amikor a tudomány (vagy ami szinte mindig fontosabb), a tudományos magatartás végső kérdései jelennek meg: a tudós önmitologizáló mártír-szerepe elleni fellépés önmagában is tartalom, illetve üzenet, különösen is sajátos értelme van azonban az affektus-tan fényében. *A megismerő viszony itt, ebben a látszólag teljesen váratlan helyzetben is, szerelmi viszonyra, férfi-nő-kapcsolattá válik: “...mintha a veszéllyel, gyanúsítással, kirekesztéssel és az ellenségesség még durvább formáival vívott harcban végül még az igazság földi védelmezőinek is ki kellene adnotok magatokat – mintha az ‘igazság’ olyan igénytelen és otromba személy lenne, hogy nem lenne meg védelmezők nélkül. És éppen nélkületek nem lenne meg, ti legbúsképűbb lovagok...”* A metafora vitalitására ez a szöveg alig felülmúlható relevanciájú példát szolgáltat, miközben a Don Quichotte-utalás önmagában is iskolát teremt szerelemfilozófiai szempontból, megnyitja az utat egy olyan értelmezés számára, amelyben a búsképű lovag történetének lényege nem a világról a lovagregények olvasása során kialakuló általában vett *tudati*, de attól ugyan nem független, de mégis *szerelemfilozófiai* motivációkon alapul. *Nem a hamis tudat, de a rosszul értelmezett szerelemfilozófia* lesz az a döntő mozzanat, amely következtében a lovagot a valósághoz fűző viszony megbomlik. Újabb fontos vetület a tudományban is releváns szembeállítás *képesség és tudás* között (JGB/253). Az alkotó természetesen inkább a *Können* embere. Annak a *Wissen*-nel való szembeállítása a *Wahrheit=Weib*-metaforika lényeges lehetséges alkalmazási területe.

akar valakit, aki *elveszi*, aki nem adja, és nem adja oda önmagát, ellenkezőleg, akit önmagában éppen gazdagabbá kell tennie, ereje, boldogsága, hite növelése révén, amelyet a *nő* odaadása idéz elő nála. A *nő* ad, a férfi pedig gyarapszik, és úgy gondolom, e természeti ellentmondást semmiféle társadalmi szerződés, a legjobb szándékú igazságszolgáltatás sem képes ellensúlyozni, bármennyire is kívánatos lenne, hogy e kemény, szörnyű, rejtélyes és erkölcstelen antagonizmus ne legyen folyton szem előtt. Mert a szerelem, mint egész, nagy, átgondolt érzés, maga a természet és a természet öröktől fogva, örökkön-örökké valami =erkölcstelen=. – Következésképpen a *hűség* a *nő* szerelmében foglaltatik, ennek definíciójából következik, a férfinél *lehet* szerelmének következménye, hála vagy ízlése idioszinkráziája, esetleg kifinomult választás folyamánya, ám nem tartozik szerelmének *lényegéhez* – olyannyira kevésbé tartozik hozzá, hogy a férfinél szinte a szerelem és a hűség közötti természetes ellentmondásról beszélhetünk: amely szerelem éppen a birtoklás akarása, nem pedig lemondás és odaadás, csak hogy a birtoklás akarása minden egyes esetben véget ér a birtoklással...Valójában a férfinél, aki csak ritkán és későn vallja be e =birtoklást=, a finomabb és gyanakvóbb birtoklási vágy növeli a szerelem élettartamát, ekképp még az is lehetséges, hogy fokozódik a *nő* teljes odaadása után – a férfi nem szívesen ismeri be, hogy egy *nő* már semmit sem tud =adni= neki.” (Fr.W. V./363)

“Minden ami mély, szereti a maszkot...” olvassuk Nietzschénél (többek között: JGB/40). Minden, amit nehéz megismerni, azaz minden, amit igazán érdemes megismerni, úgy viselkedik tehát a megismerővel szemben, mint a nő Nietzsche szerelemfilozófiájában. Ez immár *tárgyi formát* öltő pozitív ajánlás, *episztemológiailag konkretizálható analógia*. A *Wahrheit=Weib*-stratégia segít abban, hogy felfejtsük a tárgyak “maszk”-jait (a *tudományos és filozófiai tárgyak maszkjait* is). Az egyes tudományokban ez a metafora, a tárgyi különbségek miatt természetesen eltérően konkretizálható.

A megismerés definíciójában benne van, hogy potenciálisan mindig új tárgyra irányul, még ekkor is ez lehet a helyzet, ha éppen „rutin” vezet, hiszen még a megismerés rutinja is vezethet váratlan esetekben új eredményekhez. A megismerés az egyes konkrét alkalmazások végkimenetelétől függetlenül is mindig önmagában rejti tehát az *új tárgy*, az ismert tárgy *új vetületei* megismerési lehetőségét, amint az új tárgyban rejlő felismert vagy akár a megismerés pillanatában még fel sem ismert *tabu* megtörését is.

Visszatérve Nietzsche metaforájához, minden megismerés (legalábbis potenciálisan) új tárgyra irányul, (legalábbis potenciálisan) *tabutörő*, és ezért esélye van arra, hogy a „maszk” mögé tekintsen (amelyet minden visel, ami „mély”, tehát amelynek megismerése valóban igazi kihívás és igazi új eredményeket ígér). Minden megismerés ezért átalakítja a fennálló *status quot*, addigi viszonyokat, identitásokat változtat meg. Mint attitűdváltoztatás, szükségszerűen ellenállást vált ki. A “maszk” egyben a *látszat* egy módja is, a megismerés tehát a lényeg és a látszat kettősségének felmutatása és az igazság megismerése.

A „maszk” képzelet testesíti meg a *Wahrheit-Weib*-metafora tárgyi megjelenítését. A helyes tárgykonstitutív hipotézis eszerint, hogy a megismerés minden tárgya eredendően „maszk”, a tárgyak nem mutatják meg lényegüket. Feltevésszerűen még azt is el kell tudnunk képzelnünk, hogy a tárgyak egyenesen az ellenkezőjét mutatják annak, amik. Minden, ami mély, nemcsak maga dönti el, hogy maszkot visel-e (finomságból, szeméremből, tabuk miatt vagy más okokból), de a maszk spontán módon minden nap létrejön körülöttük, félreértésekből, hamis tudatokból, látszatokból, módszertani hibákból, a megismerés eszköztárának gyarlóságából, hamis megismerő stratégiákból következően. Minden, ami fontos, tehát önmaga akaratától függetlenül is másnak mutatja magát, mint ami igazi lényege. Ez a differencia a „maszk” meghatározó általánossága és általános érvényűsége miatt ezért már *társadalomontológiai* vonatkozású is.

A szerelem további típusát a rosszul végrehajtott emancipáció jelensége határozza meg, ami visszamenően “*kompromittálja a felvilágosodás*”-t magát is. A *kompromittáló felvilágosodás* ugyancsak társadalomontológiai telitalálat. Az emancipáció értékek jegyében konstituálódik, polarizál, kirobbantja a forradalmat és győz. Az emancipáció társadalomontológiájához azonban az a jelenség is hozzátartozik, hogy az újonnan emancipált győztesek azokat kezdik utánozni, akik eddig fölöttük voltak. Mindez azt jelentheti a szerelemfilozófia számára, hogy az újonnan emancipált nők a *legrosszabb férfitulajdonságokat* is utánozhatják, azokat a tulajdonságokat, amelyekkel azelőtt nem rendelkezettek, adott esetben még attól is függetlenül, hogy ugyanezek a tulajdonságok az emancipáció *előtti* korszakban maguk a nők ellen irányultak. Így jön létre az az első pillanatra paradox helyzet, hogy *amit ebben a perspektívában Nietzsche immár pozitívnak lát a nőkben, az éppen természetük, amit pedig negatívnak lát, az a frissen felvett emancipációs máz*. Nietzsche eközben olyan tökéletesen

írja le minden emancipáció modelljét, hogy már majdnem sportszerűtlen ezt a nőkre leszűkíteni.²⁰

A másik (az inkább *genealógiai*) szempont a kompromittáló felvilágosodás jelenségében, amikor a férfiaknak kell megváltoztatniuk azt a rosszul orientált magatartásukat, amely szerint még mindig „elvarázsolt”-nak tekintik a nőket, azaz az emancipáció után már *a férfiaknak is fel kellene hagyniuk a romantikus nő-felfogás ápolásával*, hiszen azzal maguk is részesei lesznek a restaurációs folyamatnak.²¹

A *Wahrheit=Weib*-problematika, a szerelemfilozófia új felületet nyit a *kereszténység* értelmezésében is. Az *első* korszak kereszténység-szemléletét mindenekelőtt annak nagy alternatívája, *Dionüosz* határozta meg, annak összes újszerűségével és forradalmi mivoltával együtt, amelyet az életreformmal való legszerveesebb kapcsolat kimutatásával egészíthetünk ki. A *második* korszak kereszténység-szemléletét elsősorban a *felvilágosodás* nietzschei értelmezése jelentette. A *harmadik* korszak kereszténység-kritikája két hatalmas horderejű változást hoz. Az egyik a *morálgenealógia* problematikájának kikristályosodása, ami ezzel gyakorlatilag le is vált a kereszténységről, mint kereszténységről. Bármennyi is itt a félreértelmezés és a helytelen elemzés, a morálgenealógia eredendően *pozitív* erkölcstudomány és már csak ezért sem része a közvetlen kereszténységkritikának. A harmadik korszak legintenzívebb kereszténység iránti érdeklődését ezért már a *Wahrheit-Weib*-problematika, azaz a szerelemfilozófiai kiindulópont határozza meg. *Nietzsche a kereszténységet, mint az emberi primér -impulzusok elleni élet gondolkodásmódját, azaz, mint evilági aszkézist értelmezi.*

Miközben (AC, 240) azt a felfedezést teszi, hogy “Nem ismerek olyan könyvet, ahol oly sok kedves és jóságos dolgot mondanának a nőnek, mint Manu Törvénykönyvében”, a “religiózus neurózisok”-ról azt állapítja meg, hogy mindig három, veszélyes “diéta-előírással” jártak együtt (magányosság, böjtölés és nemi önmegtartóztatás). Anélkül, hogy meg lehetne különböztetni, mit itt az ok és mi az okozat, vagy hogy egyáltalán létezik-e ebben a viszonyban ok-okozati kapcsolat (JGB,/189). Ebben a vonatkozásban elismeréssel is illeti a kereszténységet amiatt, hogy ezek miatt az önmegtartóztatások miatt a nemi ösztön szerelemmé (amour-passion) szublimálódhatott.

²⁰ Nagy tudományelméleti tanulság, hogy a modern társadalomelmélet e legkomplexebb fogalma a *Wahrheit=Weib*-komplexummal együtt jön fel, mind a helyes *Entzauberung* esetében, ami az emancipáció és a racionalitás szempontjának győzelme, de nemcsak a nők esetében lehet döntő a rossz *Entzauberung* jelensége, amikor valaki nem veszi észre, mi benne az igazi varázs és attól igyekszik megszabadulni, ami benne az emancipáció összefüggésében is vonzó lenne.

²¹ „*A nők és távolba ható erejük*: Minden nagy zajban a távolba és a csöndbe menekítjük boldogságunkat. Ha egy férfi saját zaja, saját tetteinek és terveinek hullámtörése kellős közepén találja magát: ő is varázslatos és csöndes lényeket lát elszuhanni maga mellett, és sóvárog az ő boldogságuk és visszafogottságuk után – *ők az asszonyok*. Csaknem azt hiszi, hogy jobbik énje ott lakik, ezeknél az asszonyoknál: e csöndes helyeken még a leghangosabb hullámverés is halálos csönddé csitul és maga az élet álom lesz az életről. És mégis! Mégis! Túlfutott lelkű barátom, a legszebb vitorlás hajókon is annyi a láрма és a zaj és sajnos annyi a kicsinyes, szánalmas láрма!” (Fr.W. II/60.) –Továbbá: „*Az urak úrnői*: Amikor erőteljes alt hangot hallunk, mint néha a színházban, úgy érezzük, olyan lehetőségek előtt emelkedik fel a függöny, amelyekben általában nem hiszünk: egyszerre csak hiszünk abban, hogy valahol a világban léteznek emelkedett, királyi, hősi lelkületű nők, akik képesek és készek nagyszabású találkozásokra, döntésekre, elhatározásokra, áldozathozatalra, képesek és készek a férfiak fölötti uralomra, mert bennük a férfiak legjobb tulajdonságai, a nemek különbségén túl, eleven ideállá kristályosodtak.” (Fr.W. II/70.) -

Az akarat megtagadásával járó “szentség” (das Heilige) volt az a kérdés, idézi fel (JGB/47), ami Schopenhauerből filozófust csinált, következetes dolog volt tehát, hogy nagy tanítványa, Richard Wagner éppen itt fejezte be a pályáját. Wagner egyik alakjában, Kundry-ban a “vallási neurózis utolsó kitörését” véli Nietzsche diagnosztizálni, amivel egyben annak is megalapozott illusztrációját adja, hogy mit is értett annyi esetben “dekadenciá”-n. A közvetlen, közvetítetlen, egymást átmenet nélkül követő ellentétek mindig is és minden szövegösszefüggésben nagyon is foglalkoztatták Nietzschét, ez differencia-gondolkodásának alapjává lesz, emlékezhetünk például az *Emberi, nagyon is emberinek* arra a kérdésére, miként jön létre valami a maga ellentétéből. Ez azt is jelenti, hogy Nietzsche önmagát kutató- és alkotó-pszichológusnak is tartja. S ez a pszichológus a szerelemfilozófia kereszténység-vonatkozását így foglalja össze (JGB/168): “A kereszténység mérget adott inni az Érosznak – az ugyan nem halt bele, de elfajzott miatta...”²²

A szerelem és szerelemfilozófia tárgyát tovább differenciáló *tabuizáció* jelenségének is megadja Nietzsche a maga genealógiáját (JGB/229). Nietzsche rendkívül tájékozott és kiegyensúlyozott genealógusnak mondható. A genealógia meghatározhatja akár a *jelen* vizsgálatának súlypontjait is (pl. civilizáció és barbárság), s ez kombinálódhat még a filozófiák kulturális különbségeivel is.

Az erotikával (is) kapcsolatos tabuk genealógiai felidézése a *leleplező* pszichológia új felismerésével kapcsolódik össze: még az érzékiség ellenében ható attitűdök, a világ-megcsonkítások, a világ érzékiségtől való megtisztítása, a puritán bűnbánás, az érzelmi élveboncolás vagy a pascal-i *sacrificio dell'intelletto* jelenségét is *érzéki* motivációval magyarázza, az “ömagunk-ellen-irányított kegyetlenség veszélyes borzongásá”-val. Mivel a valláserkölc tabuizálta a szexualitást, azért a szexualitás a tabuizált objektumoknak már önmagán is túlmutató legfontosabb gyűjtőfogalma és emblémája lett. *Éppen a tabunak ez a hosszan elnyúló hatása és hatásossága alapozza egyébként a metafora későbbi (a tabuizálás megszüntetését követő) kivételes heurisztikus termékenységét, hiszen mindaddig a tabuizálás „fagyasztja be”, teszi artikulálhatatlanná a metaforában benne rejlő megismerő potenciált.* Minél erősebb a tabuizálás, minél középpontibb szerepet játszik egy-egy mozzanat a tabuizálás kiterjedt rendszerében, annál több megismerő lehetőség marad kibontatlanul, illetve annál több ilyen lehetőség válik hirtelen realizálhatóvá a tabu megtörése, a tabuizálás alól való felszabadulás pillanatában. *A szellemi bátorság, a tabuk elleni fellépés új és konkrét tartalmat nyer itt, a heurisztikus lehetőségek kiszabadulása gyakorlati folyamatának képében jelenik meg. A szellemi hősiesség a maga konkrét munkájában jelenik meg előttünk.*

Mivel a valláserkölc a szexualitást tabuizálta, azért a szexualitás a tabuizált objektumok legfontosabb gyűjtőfogalma és emblémája lett (ld. ehhez Schopenhauer híres megjegyzését, miszerint mindennek, aminek nem szabad eszünkbe jutnia, erotikus tartalma van). A tabu e széles fogalmára felülmúlhatatlan példa Sigmund Freud *A mindennapok pszichopatológiája* című műve, az állandóan folyamatban lévő tabuizálás *általánosan személyes* okainak felfedezése, hatalmas önmegfigyelési eredmény, ami egész későbbi módszertanok alapjait előre vetíti.

²² Nietzsche egy helyen a keresztény morált a „filozófusok Circéjé”-nek nevezi, amely hasonlatban érdekes, talán reflektálatlan többértelműség rejlik. Az első szinten disznóvá változó filozófusok esetében nem világos, hogy a keresztény morál teszi szexuális természetüket a disznókéval hasonlatossá, vagy csak általában válnak azokká.

A megismerés és a szerelemfilozófia összetalálkozása a filozófia addig elért komplexitásának meghaladása (ami egyenesen vezet a *nietzsche-marxizmus*, *freudo-marxizmus*, *hegel-marxizmus* irányába is), ismeretelmélet és tudásszociológia sajátos szimbiózisa, a két mozzanat mellérendelését jelenti (miközben mindkét oldalról mindenkor kiindulhat a hegemonia vágya).

Ugyancsak egy új fogalmi kísérlet, amikor a *Wahrheit=Weib*-metaforika egész népek "zseni"-jét határozza meg. Történelmi kultúrnépek szellemiségének és alkotóképességének meghatározásakor a szerelemfilozófiai alapmeghatározás szinte határtalan *hiperbolizáláson* megy át (JGB/248). A kultúrák experimentális tipológiája ez, amelynek a krízis-irodalomban, a kulturkritikában és a szellemtörténetben még nagy jövője is lesz. E "zsenik"-nek ugyanis két fajtája van, az, amelyik mindenekelőtt nemz és alkot, illetve az, amelyek szívesen hagyja, hogy megtermékenyítsék, és azután a szülés módján alkot. Ahogy ekkor Nietzsche kifejezi magát, *vannak a népek között olyanok, akiknek a női szerep jutott osztályrészül...* S hogy mennyire tudatos az alaphasonlatnak ez a parttalanul hiperbolizáló kiterjesztése, mutatja, hogy már magán ezen a kiterjesztésen belül is tudatosítja a hasonlat differenciaperspektíváját: "A zsenik két fajtája keresi egymást, mint férfi és nő; de félre is értik egymást – mint férfi és nő"... Felmerül a kérdés, hogy magát ezt a széles szerelemfilozófiai valóságot, annak perspektívagazdagságát lehetséges lenne-e ugyancsak szintézisre hozni. Ha közelebbről szemügyre vesszük ezeket a perspektívákat, szituatív, helyzethez kötött, alkalmi, öntudatlan, szokás jellegű, kulturálisan beidegzett jelenségeket láthatunk, *amelyeket úgy tűnik, nem lehet diskurzív egészbe foglalni.*

A nietzschei szerelemfilozófia-felfogás összes konkretizálása (a teljesség igénye nélkül fentebb *10-féle szerelemfilozófiai kapcsolatot* különböztettünk meg) egy irányba mutat (a *Wahrheit=Weib*-metaforika), ettől azonban mégsem beszélhetünk tehát minden értelemben egységes szerelemfilozófiai elméletről Nietzschénél. A szerelemfilozófia körébe tartozó jelenségek affektuózusak is (más lehetséges összetevőik mellett), ezért ezeket, akár mint „külön” affektusokat lehetetlen tipologizálni. Tanulságosan igazolja ezt Spinoza nagy műve, az *Etika*, amelyik az affektus-tan részletes kifejtésének számít, de amelyben érdemben nem találunk utalást a szerelem és az affektusok kapcsolatáról, jóllehet *értelemszerűen a szerelem itt sem lehet független az affektusok lététől és valamilyen értelmezésétől.*

Nietzschénél magánál, évszázadokkal később is kérdéses marad a harmadik korszakban átfogó módon átvett affektus-tan²³ érdemileg kidolgozatlan integrálása a szerelem-filozófiába (átmeneti és semmire sem kötelező magyarázatunk legfeljebb az lehet, hogy Nietzsche gondolati univerzumában az affektusok a *negatív*, a szerelemfilozófia pedig az elsöprően *pozitív* személyiségenergetikai térfélen jelennek meg. De még ennél is titokzatosabb maga Spinoza, aki az *Etikában* az affektus-tan legteljesebb kifejtését adja a szerelemre való *egyetlen meghatározó vonatkozás nélkül*, miközben Isten intellektuális szerelme filozófiájának további szerves összetevője. Annyi hasonlóság van kettejük között az affektus-tan és a szerelemproblematika *egymással való össze nem kapcsolásában*, hogy Spinozánál az affektusok kategorizációja és szisztematizációja *elkerüli* a szerelem jelenségét, miközben a szerelem jelenségének egyes komponensei feltűnnek a kategorizációban és

²³ Az eddigi utalásokon kívül ld. erről a szerzőtől: Glück und Authentizität des Philosophen (Nietzsches Kampf um Spinoza). in: *Kontexte – Spinoza und die Geschichte der Philosophie*. Herausgegeben von Henryk Pisarek und Manfred Walther. Wrocław, 2001. 221-254.

szisztematizációban önálló jelenségként kitüntetett tárgyakban. *Mutatis mutandis* ez mondható el Nietzsche eljárásáról is.

Ami Spinozát illeti, vagy akaratlagosan elhatározta, hogy kihagyja elemzéséből a szerelem jelenségkörét, vagy (amivel érdemileg számolnunk kell, az a felismerhetetlenségig felolvasd és redukálódott az affektus-tanban, tehát gyakorlatilag a várakozásokkal ellentétben nem lehet Nietzsche szerelemfilozófiáját Spinoza gondolkodásának horizontja előtt vizsgálni. Az egyik helyen Spinoza olyan gyönyör- vagy örömezzetnek tekinti a szerelmet, amely egy külső ok eszméjével kapcsolódik össze (Et. III. 13.) , ezt már nagy művével csak annyiban egészíti ki, hogy a külső ok eszméjével kapcsolatos gyönyörérzést egy fajta „csiklandozás”-ként írja le (titillatio) (IV, 44).

Az affektus-tan elfogadásából következő szemléletmód nehézségek nélkül simul bele abba a nietzschei filozófiát alapjaiban konstituáló, korszakalkotó *perspektivizmus*ba, amely a maga teljesen érett formájában már a második korszakban kialakult. Ebben a tekintetben tehát nincs semmiféle változás a két korszak között, aminek talán legfontosabb következménye az, hogy a perspektivizmus hídként ívelte át a két korszak között húzódo mélységes szakadékot, s más tényezők mellett különlegesen is megnehezítette a nietzschei filozófia e hatalmas váltásának érzékelését. Mint a filozófiai recepció valóságos története mutatja, sikeresen volt képes eltakarni a két korszak semmihez sem hasonlítható filozófiai különbségeit. Akár legitim, akár nem, az *affektus-tannak új igazság-elméletként való elfogadása egyben a filozófiai perspektivizmus betetőzése*, a filozófiai perspektivizmus legmagasabb foka is, hiszen igazságtartalmától függetlenül is jól leképezi a perspektivizmus legmagasabb fokát. A nietzschei filozófia történetének iróniája, hogy a harmadik korszak affektusokra felépített perspektivizmusa egyben könnyen kiépíthető út a pozitivista elméletképzéshez is, miközben a realizált pozitivista elméletképzés már a kritikai pozitivizmusból is minden további nélkül lehetséges lett volna.

Az akaratú aktusok elemzésében Nietzsche az érzelem és a gondolkodás mellett kifejtett formában is felveszi az *affektusok parancsszavának* tényezőjét (JGB, 19 §), amelynek a filozófiai rendszerezés szempontjából új problémákat is felvető módon meghatározó szerepe lesz a szabad akarat nietzschei értelmezésében. A lehető legáltalánosabb definíció ebben a szövegösszefüggésben jön létre („*L'effet c'est moi*”, ugyancsak JGB, 19§), amely kielégítően demonstrálhatja (immár az affektus-probléma további általános értelmezése nélkül is) miért lehetséges az, hogy például a gyűlölet -jelenség a harmadik korszakra való átváltás után már nem közvetlenül jelenik meg, de a korszakot meghatározó affektus-elmélet szövegösszefüggésében, ami azután a maga kiterjedt és átfogó mivoltában az akarat egy összefoglaló fogalmába integrálódik.²⁴ Érdemileg ez jellemző a szerelemfilozófiára is, ami igen különleges helyzetet eredményez.

Az affektus-tan feltételezése nélkül is összeállhat tehát a nietzschei szerelemfilozófia rekonstrukciója, e már kiharcolt rekonstrukció, egy tételes, elméletszerű összefoglalás azonban a harmadik korszakban Nietzsche számára (*s ezt értelmezhetjük eredménynek is, de már hanyatlásnak is*) már csak az affektus-tanon át lehetséges. A szerelem ugyanis (a gyűlölethez hasonlóan) nemhogy – a rendszer szintjén – nem tud önállóan megjelenni az

²⁴ „L'effet c'est moi”. A gyűlölet Friedrich Nietzsche etika-típológiájában. in: *Lábjegyzetek Platónhoz 6. A gyűlölet*. Szerkesztette Laczkó Sándor és Dékány András. Szeged, 2008. 209-225.

affektus-tan árnyékában, de az affektus-tan általánosításának szuggesztívója olyan erős, hogy a legáltalánosabban vett morált, de egyben az összes „morálok” összességét is az affektus-tan epifenoménjének tekinti.

Az affektus-problémával való összetevés a nietzschei filozófia belső, holisztikus viszonyaiból következik, az affektus-probléma értelmezésének kiterjedtsége már önmagában akadály a szerelemfilozófia egyre tovább érő kiterjesztésének. A (helyes) kiindulópont a szerelemfilozófiai *egy* perspektívájának teljes kidolgozásához vezet (*Wahrheit = Weib*). A paradigma holizmusa és átütő ereje páratlan, ennek ellenére világos, hogy az egészzet reprezentáló, a szerelemfilozófia teljességét kitevő jellegét nem elsősorban pozitív tartalmának bátor zsenialitásából nyeri, de történelmi és civilizatorikus értelemben vett hatalmas *polemikus* erejéből, egy világtörténelmi lázadás *negativitásából*, évszázadok pozitív szerelmi ajánlásaival szemben. Nagyon óvatosan kell fogalmaznunk: tézisünk tehát az, hogy a *Wahrheit=Weib*-paradigma hatalmas pozitív alkotás, a szerelemfilozófiában elnyert holisztikus jellegét azonban *nem csupán* pozitív tartalmának, de ugyancsak gigantikus *negatív, forradalmi* karakterének is köszönheti. Minden bizonnyal az emberi történelem és emberi kultúra legalapvetőbb, az emberi civilizációt és az emberi természetet, a másik oldalról: az emberi ösztönöket és a kultúrában magas szinten kibontakozott, második természetévé vált és ezért analitikusan a civilizációban megszerzett tudásoktól és tapasztalatoktól már el nem választható ösztönéletet nagyvonalúan összekapcsoló meghatározásról van szó, ami a maga fogalmi és szemantikai kiinduló *differenciájából* (*Wahrheit* és *Weib*) éppen a civilizáció és a kultúra második természetében teremt *azonosságot* (*Wahrheit* egyenlő *Weib*), s így nyilván a modern ember alapvető szerelemfogalmát alapozza meg.

A *Wahrheit* egyenlő *Weib* filozófiája tehát az eddigi legalapvetőbb, legmélyebb pozitív szerelemfilozófiai koncepció. Nyilvánvalóan nem lehetne a szó explicit értelmében *teljes* szerelemfilozófia, ahhoz a szerelem jelenségvilága jelenben és a történelem egészében túlságosan is kiterjedt. Ennek ellenére nem tudunk elképzelni egy másik (harmadik, stb.) olyan alap gondolatot vagy alapperspektívát, amelynek heurisztikus „hordereje” e tézisével felérhetne.

A tézis filozófiai hordereje a *differencia-mozzanat* nem spekulatív, de többszörösen is pozitív módon való *azonossággá* való átfordítása. A logikai azonosság nyilván a végeredmény, s e pozitív, empirikus azonosság a tárgyi szférában alapozódik meg. De itt világossá válik, hogy a tárgyi szféra pozitív megalapozása minden, csak nem „normáltudományos”. Végző emberi tapasztalatok keverednek benne az analitikus gondolkodás és a racionális vizsgálódás összes eredményével, irracionális keveredik racionálissal, tudatos keveredik tudattalannal és tudat nélkülivel. Ez már önmagában is fantasztikus *azonossá tevő folyamata a kiinduló és pozitívan mindvégig igazolódó differenciának*. Ez az új azonosság azonban rendelkezik még egy kivételes vonással, a tézis igazsága sohasem logikailag, racionálisan vagy kognitíven igazolódik, de az életfolyamat pszichológiai, fiziológiai és eudaimonikus dimenzióiban.

Létrejön egy meghatározó és alapvetőnek gondolt *differenciaviszonyból* egy különlegesen komplex *azonosság(szintézis)*, amelynek „igazsága” csak egy önmagában ismét nem interszjektíven ellenőrizhető élet-térben mutathatja csak meg önmagát. Miközben ezt a fantasztikus azonossá válási folyamatot értelmezzük, összes erőfeszítésünket mintegy ironikus

fintorral szemléli maga a „valóság”, ahol a filozófiailag alig szétszálazható *szélsőséges komplexitás* a mindennapok *egészséges evidenciájaként* naponta kerülhet szemünk elé.

Az affektuózus és a boldogsággal (gyönyörrel, örömmel) kapcsolatos eudaimónikus tárgyiasságok nemcsak az analitikus eljárás során mutatnak fel kivételes szintű komplexitásokat (amelyek mélyen behatolnak a *tudattalan*, analitikusan nem, vagy, mint jól tudjuk, csak kivételes erőfeszítésekkel napvilágra hozható tárgyi összefüggésekbe is), de az „élet”, a valóságos „boldogság” működésében. A működésben e komplex tartalmak ismét messze kerülnek az analitikus szférától. Narratív módon ezt úgy is fogalmazhatnánk, hogy „A puding próbája (nem az értelmezés és analízis, de) az evés.” Mindezeket a különleges nehézségeket oldja meg Nietzsche a *Wahrheit=Weib*-metaforával, s ezért neveztük ezt a legtermékenyebb, bár nem az egyetlen lehetséges és nem holisztikus filozófiai megalapozásnak.²⁵

A *Wahrheit=Weib*-megközelítés a szerelmet a maga manifesztációjában ragadja meg, de más alapösszefüggéseken kívül nem kérdezi azt sem, miért éppen abba személybe vagyunk szerelmesek, akibe. Mindezzel az éppen most *azonossággá* változott *differencia* (*Wahrheit = Weib*) látszólag a szintézis komplex racionalitásából ismét az irracionalitás irányába mozdul el. Ezt csak úgy lehet ellensúlyozni, hogy a szerelem „érzésébe” magába gondoljuk bele a racionalitás és az eudaimónia/affektus testet öltött egységét és szintézisét...

A szerelemfilozófia (természszerűen) mind Schopenhauernél, mint Nietzschénél általánosságban vonatkozik a minden előjel nélküli szexualitás alapjelenségeire is (Schopenhauer ebben a felfogásban tematizálja például a „pederasztiá”-t,²⁶ vagy Nietzsche ebben a keretben értelmezi a nemi aktust a feltolult, kisülésükben azonban mindaddig megakadályozott energiák gátszakadásának²⁷). Mégis meglepő, hogy a *Wahrheit-Weib*-logika korántsem tematizálja magát a Weibet, jóllehet közvetetten természetesen nagyon fontos számára a szerelem tárgyának személye.²⁸ Emiatt a fiatal *Lukács* és körének kedvenc szállóigéje látszik igazolódni („Szeretlek, mi közöd hozzá...”²⁹). Hamarosan azonban az is

²⁵ Ezen a ponton újra aktualizálódna az 5. lábjegyzetben jelzett sajátos fogalmi-szemantikai, azaz *fogalomalkotási* problémák a boldogság témakörével kapcsolatban. Ismét Kantnál: a gyönyör (Lust) és ellentéte (Unlust) meghatározása alapvetően problematikus, mert mindkettő a képzeletünkhez viszonyított szubjektívként képes csak megjelenni, nem pedig olyan tárgyként, amit „használhatunk” az objektum megismerésére (316), ugyanez a Lust és ellentéte (Unlust) nem szolgáltat semmi „objektív”, csak a „szubjektumhoz” fűződő viszonyát (316), minden, amit az élet örömeiről a priori mondhatunk vagy tautologikus vagy alaptalan (grundlos), hiszen csak a „tapasztalat tanítja meg”, mi okoz nekünk örömet (320). Ld. Immanuel Kant, *Die Metaphysik der Sitten*. Werkausgabe, Band VIII. Herausgegeben Wilhelm Wechedel. Frankfurt am Main, 1968. (Suhrkamp)

²⁶ Schopenhauernek ez a leírása mai megítélésünk szerint is a *megértőek közé tartozik*: „Überhaupt aber ist durch diese Darstellung eine bisher verborgene Wahrheit zu Tage gebracht, welche bei aller ihrer Seltsamkeit, doch neues Licht auf das innere Wesen, den Geist und das Teilen der Natur wirft. Demgemaess hat es sich dabei nicht um moralische Verwarnung gegen das Laster, sondern um das Verstaendnis des Wesens der Sache gehandelt” (WW, II. 650-651.)

²⁷ Gondolatmenetünknek ezen a pontján is hangsúlyoznunk kell, hogy Nietzsche számára a *Wahrheit-Weib*-logikán kívül eső érzékiség a legjobb esetben is csak értékmentes tudományos értékelés tárgya, de például a Zarathusztra egyes pontjain kimondottan durva utalások célpontja, így a „Szüzességről” szóló fejezetben az „üzekedni vágyó nő” (brünstig) a kultúra ellensége, aki kezébe kerülni veszély a férfi számára.

²⁸ Ld. erről a *Zarathusztra* fontos fejezeteit.

²⁹ Goethe *Wilhelm Meister*-ének Philine-alakja fogalmazza ezt meg, amit mind a fiatal Lukács személyes kijelentéseiben és kritikai munkásságában, mind az önéletrajzi írások és interjúk nagy részében is

világossá válik, hogy innentől *ismét* pontosan az előző helyzetbe kerültünk vissza (éppen az analitikusan szokványos értelemben felderíthetetlen szerelmi érzésbe kell belegendolnunk az összes tudás-, tapasztalati - és filozófiai elemet, amelyek a *Wahrheit – Weib* – tézis érvényben tartásához szükségesek). Ez diskurzívan, azaz filozófiailag *ismét* nem lesz lehetséges, viszont éppen a kultúra és a civilizáció mindent kifinomultan belsővé változtató, képességgé, hajlammá, intuícióvá változtató láthatatlan munkája miatt mégis *ismét* lehetséges, de ha *ismét* lehetséges lett, ha tehát szerelmi intuícióink *ismét* célba találnak (az odavezető filozófiai út rekonstruálásának képessége nélkül), ez pedig valóságos működésének ténylegessége ellenére *ismét* nem lesz bizonyítható.³⁰

Különleges perspektívából mutatkozik meg ebben a vonatkozásban Platón Érosza. *Ő ki tudja tölteni ezt a heurisztikus űrt*, mégpedig az általa irányított cselekvésekkel, ha tetszik, a tettek logikájával és a *tettek hatalmának jogán*. Kicsit ironikusan azt mondhatnánk, hogy mai szemmel sokat ront ezen a kiváló filozófiai megoldáson, hogy azzal, hogy Éroszt Platón megteszi démonnak, csak tovább tolja a problémát egy lépéssel. Egy különleges aktor, aki *démon*, cselekvéseinek tényszerűségével rendjével magyarázza azt, ami Nietzsche szerelemfilozófiájából hiányzik, ezzel pedig számos szerelemfilozófiai meg gondolást és következményt végső soron a mitológia vagy a démoni meghatározottság spontán irracionálisának körébe utal.

Platón mindezeket túl azonban kettős meglepetésben is részeltet bennünket. Az ideális alkotásokra és ezen át az örökkévalóságra alapozódó, *második*, szerelemfilozófiai kezdeményezés (amely paradox módon már az eredeti megfogalmazásban is emlékeztet a „plátói” szerelem köznyelvben élő jelentésére) kívül esik a közvetlen nietzsche-i indíttatás körén, ezért nem szükséges tárgyalnunk.³¹

Érosz alapjának jellemzése azonban, s ennek áttételesen már hatalmas jelentősége van, mintha nem a szerelem későbbi idealizálója beszélne a szerzőből (s még azt is hozzá kell gondolnunk, hogy ezt mindvégig dialógus formában tárgyalják, tehát még az egyes „beszélők” kommunikatív szerepe is fontos lehet). Éroszt, a szerelem „éppíglété”-nek valóságos megalapozóját az *ideális*, a *reális* és a *brutális* elemek olyan erőteljes elegyeként mutatja be, hogy azt lehetetlen valamilyen mértékben nem átvinnünk a szerelemfilozófiai értelmezés területére is és egyben lehetetlen nem értékelnünk részben már a nietzschei perspektíva irányából is.

Lássuk a „valóságos”-ként megismert Éroszt, a démont, Platón reprezentatív ábrázolásában: „Hosszadalmas volna elmesélni, mégis elmondom neked. Mikor Aphrodité megszületett,

megtalálhatunk. Érdekes adalék, hogy *Mészáros István* 1955-ös a hetvenéves születésnapot köszöntő tanulmányában is előfordul.

Ld. http://epa.oszk.hu/00000/00001/00195/pdf/ITK_EPA00001_1955_02_141-154.pdf

³⁰ Carmen nemcsak Don José-t győzte le, de Nietzscht is, a *Wahrheit=Weib* logika egyszerre csak létrejön, megszületik. Nem arról van természetesen szó, hogy a szerelem egy teljes kauzalitását várjuk el itt Nietzschtől, de arról, hogy a *Wahrheit=Weib*-logika ott lép életbe, amikor már megjelenik az asszony, aki maga az igazság, s ez mint (kizárólag) katartikus evidencia érvényesül.

³¹ A teljesség kedvéért jegyezzük meg, hogy ez a már a *Lakomában* körvonalazódó „plátói”-i szerelem az, ami Nietzsche felfogásának nemcsak konkrét ellentéte, de ellenfele is. Nietzsche antiplatonizmusa szinte közhellyé vált, a szerelemnek ez a fogalma ebbe mindenképpen beleesik. Ezen az alapon azt is mondhatnánk, hogy az első plátói szerelemfilozófia, ha nem is beleillik, de érintkezik a nietzschei paradigmával, a második (ami felbukkan már a *Lakomában* is) a nietzschei paradigma diametrális ellenpólusa.

lakomát ültek az istenek, és köztük Pórosz, Métisz fia. Mikor már eltöltekeztek, odaórázkodott Penia, hogy mint szokta a nagy lakomákon, kéregessen. Ott okvetetlenkedett a kapuban. Pórosz a nektártól megkötyagosultan, mert bor akkor még nem volt, kiment Zeusz kertjébe, és bódult fejjel elszunnyadt. Penia nagy ínségében abban sántikált, hogy gyermeket nyer Pórosztól: odafeküdt melléje, és foganta Erósz. Ezért lett Erósz Aphrodité szolgája és fullajtárja, mivel az ő lakomáján fogantatott, és természeténél fogva a szépség szerelmese, hiszen Aphrodité aztán igazán gyönyörű! Mint Pórosz és Penia gyermeke, Erósznak ez lett a sorsa. *Először is örökösen ínséges, és minden, csak nem szép és zsenge, ahogy általában képzelik, hanem faragatlan, piszkos, sarutlan, hajléktalan, mindig a földön, takaró nélkül alvó, kapualjakban, úton-útfélen, szabad ég alatt éjszakázó, örökölvén az anyja természetét, örökös ínséggel cimborázó. Apja nyomán azonban a jóság és szépség körül forgolódo, vitéz, rátarti és heves, remek vadász, mindig valamiben mesterkedő, belátásra sóvárgó, szellemes, egész életében bölcsességszerető, iszonyú varázsló, méregkeverő és szemfényvesztő, se nem halhatatlan, se nem halandó, hanem még ugyanaznap, ha jól megy a sora, virul és csupa élet, ám rögtön meghal, és föltámad az apja természete szerint.* Bősége minduntalan szétfolyik, így Erósz nem nyomorog, és nem bővelkedik. Bölcsességben is, tudatlanságban is középúton jár.³² (Kiemelés nem az eredetiben – K.E.) Platón stratégiája, ha az évezredek távolából tökéletesen nem is fejthető fel, tendenciájában mégis jól érzékelhető. Egyrészt már Erósz alakján keresztül *egységes* jelenségben kívánja ábrázolni a szerelem teljes jelenségvilágát. Másrészt egy a szerelmet valóságosan működtető *démon alakjában perszonalifikálja* is ezt az egész jelenségvilágot. Ezzel számos problémát old meg (miközben stratégiáinak teljes összetevőrendszerét nem tudhatjuk napjainkban adekvát módon felidézni), a perszonalifikáció kétségtelenül képes megoldani azt, amire a fogalmi elemzés nem lett volna képes. A szerelem jelenségvilágának hihetetlenül gazdag és egymástól elképzelhetetlenül eltérő tulajdonságai egy mitológiai alak (sőt, egy démon!) öntörvényű karakterében sokkal jobban összeférnek, mint bármely diskurzív gondolatmenetben. *A nagy győzelem, mint annyiszor, természetesen egyben nagy vereség is.* Erosz tulajdonságai mindent megmagyaráznak, ami Erosz nélkül megmarad magyarázat híján valónak. *Erosszal minden világos, ami Erosz nélkül nem az.*

Ezen a ponton C. G. Jung az, aki a nietzschei nyomvonalon messzebbre jut Nietzschénél, az *anima-animus*-elmélet megválaszolja ezt a problémát, és szelleme Nietzschétől egyáltalán nem idegen.

Jung egyszerre *többszörösen transzformálja* a *Wahrheit-Weib*-koncepciót. A pszichológus Nietzschével foglalkozásának nagyságrendje gigantikus, ezért a Nietzschével való *hatástörténeti* kapcsolat tárgyalásának nem is kezdhünk neki, bármelyik releváns és okadatolható mozzanatot emelnénk is ki.

Jung megszilárdítja a *Wahrheit-Weib*-felfogást, hiszen az anima a szerelem helyzetében valóban maga az Igazság. *Másrészt* szociológiailag és társadalmilag egyszerre *általánosítja* és egyszerre *partikulárisítja, személyessé* is teszi azt. A jung-i anima nietzsche-i értelemben maga az „igazság”, az anima szerepében lévő személy magától értetődően hordozza ezt az attribútumot. A másik oldalon azonban a jung-i anima nem vezet a differenciát az azonosságig elvezető egyenes úton az igazsághoz abban az episztemológiai értelemben, amelynek ismertetése eredményeképpen az előzőekben érdemi azonosságjelet tehetünk a *Wahrheit-Weib* nietzschei metaforájánál a szerelem és a megismerés között.

³² <http://mek.oszk.hu/06100/06151/06151.htm#19> (Jánossy István fordítása)

Az általánosítás eleme önmagában Nietzsche-től sem állt távol, ő sem zárt ki senkit, semmilyen indokkal a *Wahrheit-Weib* szerelmi realitásaiban való részvételből. Magas ihletettségű költői megfogalmazásai azonban mintegy természetes *szemléleti akadályaként* jelennek meg annak, hogy a szerelmi alapviszonyt abban a statisztikailag is érvényes általánosságban kellene értelmezni, mint ahogy Jung ezt tételesen hangoztatja (az már az olvasó dolga, hogy elfogadja-e az *anima-animus* elméletet a statisztikai általánosság szintjén is igaznak³³). *Harmadrészt* Jung továbbmegy Nietzsche-nél abban, hogy az *anima-animus*-elméletet a terápia, legalábbis az esetleírás hétköznapi helyzeteiben is alkalmazza. Emlékezetünk szerint Nietzsche ezt egyszer sem teszi meg (nem jellemez konkrét személyeket vagy élethelyzeteket a *Wahrheit-Weib*-magyarázattal), miközben nyíltan vagy bűvópatakszerűen, a *Wahrheit-Weib*-metafora a maga millió változatában gondolkodói apparátusának elidegeníthetetlen része - mint önállóan azonosítható motívum talán *abszolút értelemben is a leggyakoribb*. *Negyedrész*t a jung-i transzformációnak van egy olyan negatív oldala is, ami váratlanul ismét Nietzsche-t hozza ki győztesnek. Mint láttuk, Nietzsche kimondja, felismeri, felismerteti, ha tetszik, tanítja a *Wahrheit-Weib*-metaforát, nem alkalmazza, de *nem is bizonyítja*. Az ő esetében a bizonyítás azt jelentené, hogy legalábbis utalásokban megpróbál megismerő gesztusokat tenni *Wahrheit-Weib*-ben rejlő differencia azonossá válásának okaira. Ami a bizonyítást illeti, Jung ebben elég sajátosan áll előttünk. *Kész* elméletként használja az *anima-animus*-konceptiót, de ennek bizonyításáról a szó szokványos értelmében, ahogy egy bizonyítási folyamatot elképzelnénk, eltekint. A feltevés csak a leírásokban és a magyarázatokban bekövetkező állandó *áttételes, másodlagos* igazolódásként kerül bizonyításra, bekerül a magyarázó elvek közé, ott sikeres, de mint önálló, teoretikus konceptus önmagában megmarad bizonyítatlannak. Mindez Nietzsche-t igazolja, aki következetesen képviseli a felismerés katartikus evidenciáját, mindig azonosító felismerésekben alkalmazza azt, de nem választja további önálló leírások vagy értelmezések kiindulópontjává. Az *igazság-nő*-metafora Nietzsche-i megvalósulása sajátos gyakorlat. Ha példát keresünk erre, alighanem Nietzsche kedvenc operája, a *Carmen* igazíthat el minket a legjobban. Az opera zenéje Nietzsche zenei ideáljának megtestesítője, azt a szerepet játssza életművében, amit Mozart *Don Juan*-ja *Kierkegaard* zenefilozófiai munkásságában. Nietzsche olyan magasra értékeli a *Carmen*-t (mind zenei bátorsága, mind tabutörő pszichológiai igazsága okán), hogy késői írásaiban Richard Wagner operaművészete fölé is emeli. Nietzsche nem értekezik az igazság=nő-metafora igazságáról, de elemzi a *Carmen*-t, *ha ennek az elemzésnek hitelt adunk, el is fogadjuk Nietzsche elméletét, mint elméletet is*.

A *Wahrheit-Weib*-metafora új, *kvalitatív* heurisztikus igénytel lép fel, a szerelem konkrét és személyes oldalaira is választ akar találni, *meg akarja indokolni a szerelmi választás logikáját*. Ennek kivételes mivoltát csak akkor láthatjuk (s ezt gondolatmenetünk más pontjain részlegesen is fel szeretnénk mutatni), ha nyilvánvalóvá válik, hogy a legtöbb alternatív szerelemfilozófiai megoldás valamilyen módon *reduktív* (így voltaképpen a spinoza-i vagy akár még erőteljesebben Wilhelm Reich freudomarxizmusa), azaz éppen a kérdésben rejlő *kvalitatív* mozzanat megválaszolását kívánja kikerülni.³⁴

³³ Ez alapvetően verifikálhatatlan összefüggés, miközben az egyes élettények valamelyes rendben és logikával oly mértékben mégis igazolják Jung elméletét, hogy annak nagy magyarázó erőt tulajdoníthatunk. *A verifikálhatatlan verifikációja ezen a módon meg végbe*.

³⁴ Spinoza redukcionizmusáról e tanulmány más helyén már szóltunk, Reich-nél ugyanezt ld. Wilhelm Reich, *Die sexuelle Revolution, Zur charakterlichen Selbststeuerung des Menschen*. Frankfurt, 1971. (Fischer) – Azon pedig elgondolkozhatunk, hogy értelmezhetette magát ez a freudomarxizmus emancipatív áramlatnak, ha

A kvalitatív mozzanat bizonyításának kérdésében Nietzsche és Jung tehát különlegesen viszonyban állnak egymással *szemben* és egymás *mellett*. Nietzsche megoldását foglaljuk össze úgy, hogy nem tesz kísérletet arra, hogy megválaszolja magának a *Wahrheit-Weib*-felfogásnak ezt a kvalitatív elemét, jóllehet az átvett schopenhaueri alapmetaforából („nem könnyű lány”), a meghatározó érvényű *Carmen*-példából, a *Zarathustrából* vagy – ugyancsak teljesen legitim módon – a *Lou Salome*-történetből nyerhetünk *másodlagosan* és *visszahatóan érvényesíthető* meghatározásokat arra nézve, milyen elemekkel gondol(hat)ta Nietzsche meghatározhatónak a szerelemfilozófia e kvalitatív oldalát.

Jung, mint imént utaltunk már erre, a maga konkrét feltételei között az *anima-animus*-elmélettel pozitív választ ad erre a kérdésre. A konkrét pozitív válasz azonban ugyancsak nem tartalmazza önmaga meghatározásának alapjait. Látszólag ez nem így van, hiszen az *anima-animus*-elmélet transzparens módon épül Jung *archetípus*-elméletére, ami e pszichológus-gondolkodó *legátfogóbb elméleti státuszban* megjelenő innovációja. Az archetípusok szintjén azonban érdemileg *újratemelődik* mindaz a tudományelméleti probléma, ami az *anima-animus*-szinten már egyszer megjelent. Mindkettő olyan *leíró jellegű* elméleti koncepció, amely plauzibilis, mind Jung, mind az olvasó más úton szerzett tapasztalataival széles felületen egybecseng, mint modell és minta segíthet nekünk a továbbiakban a valóság értelmezésében, *de minősített módon bizonyítottak nem tekinthető*.

Nietzsche és Jung szembenállása ezen a ponton válik igazán tanulságossá. Jung pozitív választ akar adni a szerelmi választás logikájára, de kétszeres megközelítésben sem tudja valóban megadni azt (miközben még azt is feltételezhetjük, hogy már az archetípusok vizsgálata is részben szerelemfilozófiai indíttatású is). Nietzsche meg sem kísérel diskurzív pozitív választ adni a szerelmi választás logikájára, amivel sokak szemében bizonyosan kisebbiti saját kiindulópontjának relevanciáját, a differencia fentebb elemzett azonosságba fordításának virtuóz bátorságát, választása azonban feltétlenül adekvát és ezt mi sem láttathatja jobban, mint inkább a Jung törekvéseivel való szembeállítás.

Mindezek ellenére megkísérelhetünk választ adni arra, egyáltalán *rekonstruálható-e* valamiféle módszeres eljárás Nietzschénél a szerelmi választás logikájára, azaz a *Wahrheit-Weib*-metafora konkrét személyére nézve. Ahogy a megismerést, úgy a szerelmet is Nietzsche mindenekelőtt *hosszú útként* jellemezte. A szerelmi választás is hosszú út, kétoldalú, egymásra vonatkoztatott *work in progress*, dialógus, kommunikáció. A véletlen és kontingens események sorából hirtelen kiélesedik egy szerelmi kommunikáció lehetősége vagy már annak kezdete is. A *work in progress* kezdetét veszi, s ekkor lép életbe azoknak a meghatározásoknak a túlnyomó része, amelyeket már ismertethettünk: az a magatartás és kommunikáció, amely analógiájává válik az episztemológiának, a *maszk feltárásának*, a *tabutörő bátorságnak*. A *work in progress* kétoldalú, bár (igen stílszerűen, sőt nagyon bátran is) Nietzsche ebben a kétoldalú kommunikációban a férfit tartja hátrányosabb és a nőt előnyösebb helyzetűnek, hiszen (ez derül ki a szövegekből) mind az ösztönstruktúrákat, mind pedig az ebben a kommunikációs folyamatban szükséges intellektuális képességeket tekintve a nők az erősebbek. A szerelmi választás tehát *kommunikatív cselekvés* eredménye, amely ha

szexuálfilozófiájából teljesen kimaradt a kvalitatív mozzanat, azaz a szerelem. Nyilván ezért eshetett meg, hogy a szexualitás valamelyes felszabadítása tökéletesen értékmentessé vált, és működik a baloldal visszaszorulása után a politikai térfél másik oldalán is.

minden optimálisan alakul, leírható a már említett pozitív visszacsatolás sémájával is, ami pedig szükségszerűen elvezet a szerelem ismert *felszabadító* hatásának megvalósulásához. Nietzschek nem kell tehát szégyenkeznie még egy Junggal szemben sem a szerelemfilozófia egy ilyen lényeges összetevőjének kidolgozásakor.

A szerelemfilozófiában különlegesen is megmutatkozik Nietzsche érzékenysége az egyes tárgyi szférák sajátosságához való gondolati alkalmazkodásban, ez általában is a filozófiai *perspektivizmus lényege*. Ez az, amit a *nem-perspektivisztikus* filozófia a maga periférikus területein elveszít. Nagy és talán történeti érvényű példánk ennek igazolására Nietzsche lehetséges és közeli megfelelője, Ludwig *Feuerbach*, aki a maga a Nietzscheéhez sokban már igen közeli filozófiai alapkoncepcióját nem *perspektivisztikus*, hanem ugyan szintén pozitív és evilági, de még hagyományosan *monoperspektivisztikus* szerkezetben valósította meg. Éppen az új és az egyre komplexebb, a kezdetekben talán még egészében fel sem tárt tárgyi szférákhoz való eleve *fokuszált* és strukturált, ugyanakkor előre *korlátozott* hozzáférés az, ami a *monoperspektivisztikus* szemléletre természetes adottságainál fogva jellemző. Nietzscheknél viszont a *perspektivizmus* a szerelemfilozófiai tárgyiasság lényeges perspektíváit elviekben korlátozottság nélkül teszi artikulálhatóvá.

A *Wahrheit-Weib*-metafora nemcsak alapvetően határozza meg a szerelemfilozófia alapjait, de kisugárzik az ezzel összekapcsolt tárgyakra is. Új kérdésekhez vezet, korábban tárgyalt kérdéseket új megvilágításba helyez. Utalnánk igen fontos példaként a *test* problémájára (*Leib*), hiszen a test (ami a „nagy igazság” a *Zarathustra* nyelvének költői és lényeglátó leegyszerűsítése szerint) nyilvánvalóan *az átértékelt szerelem szélesebb körű tematikájának közvetítésével keresztül kerül ilyen középponti helyzetbe Nietzsche filozófiájában*. A kitágulás, a kisugárzás mozzanata is nyilvánvaló, hiszen még a *Leib* megsemmisülése is a *Leib* titkos akaratának végzése.

A későbbi korok filozófiatörténetének mindig nagy gondot okozott, hogyan helyezték el Schopenhauert és Nietzschek a filozófia széles történeti folyamatában, hiszen a közvetlen utókor, a művek megjelenését és értékelését megtestesítő kritika, a szinte mérhetetlen irodalmi és művészi áttétel hozzászoktatta őket ahhoz, hogy e két filozófiát mint „pesszimista”, illetve mint „optimista” irányzatot foglalják össze, e két magatartást az élet „értelmé”-re, „értéké”-re, „élni való képességé”-re összpontosították. Témánk megköveteli, hogy jelezzük, e két akkori „végső” értékelés nemcsak nem független a *Wahrheit=Weib* metafora kölcsönös, kétoldalú pozitív visszacsatoltságától, de egyenesen e két metafora meghosszabbításának és hiperbolizáló általánosításának tekinthetőek.

A *Wahrheit=Weib*-stratégiát, immár mint *holisztikus ismeretelméleti ajánlást* is, mindezek alapján a következő négy szempont alapján foglalhatjuk össze:

- a) motiváció
- b) alapattitűd
- c) tárgykonstitúció
- d) nyelvi artikuláció annak minden problémájával, de elsősorban magával a nyelviséggel együtt

A szerelemfilozófia szemünkben legfontosabb dimenziója és perspektívája az *episztemológiai*, tehát az, amelyik a szerelem jelenségét meghatározóan egy olyan

vonzalommal azonosítja, amelyekben különleges transzparencia és egyértelműség jelenik meg (mindezek sajátos pszichikai funkciók kereszteződési pontján helyezkednek el, s ebben az alapvetően vonzalomnak tekinthető jelenségben a szerelmi egyértelműség egyben *kizáró funkciót* is ellát, hiszen az „igazság”-nak megfelelő szerelem és szeretett személy egyértelműsége azt is jelenti, hogy más iránt nemcsak ugyanazt, de még ahhoz nem is hasonló vonzalmat sem érezhetünk). A megközelítésnek ezen a szintjén a szerelem különleges *fixáció*, amely a maga igazságával a tárgy „igaz”-ságát igazolja, miközben a tárgy „igaz”-sága *visszahatóan* az eljárás, azaz konkrétan ebben az összefüggésben a *vonzalom* igazságát alapozza meg. A szerelem tehát *tárgyi formát öltő közvetítés, állandó híd*, amelyben a vonzalom ténye és a tárgy egymást kölcsönösen legitimálják, és különlegesen pozitív egymást-legitimálásuk eredménye más lehetséges kapcsolatok természetes kizárása is. Ez a megközelítés a maga viszonylagosan önálló irányából ismételten igazolja a szerelemfilozófia kvalitatív meghatározásainak legitimációs eltéréseit Jung és Nietzsche között. Egyben tudományelméleti szempontból eldönti – a látszólag egzaktan meghatározott jung-i *anima-animus*-elmélet és a látszólag kaotikus nietzschei *work in progress*-felfogás eltérését – Nietzsche javára.

Az igazság elérését a tárgyhoz vezető út igazsága és igazolhatósága teszi lehetővé, miközben *a szerelemmel is fennáll az analógia*: a helyes úton elért igaz eredmény igazolja utólag a használt módszert, s ezzel az igazságkeresés absztrakt ideális vágyát is. E rejtett összefüggésnek a felmutatása különösen is nagy értéke Nietzsche szerelemfilozófiájának. Az *általánosan személyes* motiváció abban áll, hogy a bármiképpen tabuizált dolog megismerésére összehasonlíthatatlanul erősebb megismerési motiváció és ezáltal *megismerési érdekltség* (Erkenntnisinteresse) vonatkozik. Innentől fogva minden filozófiát az minősít, hogy mennyire él benne együtt az ismeretelmélet és tudásszociológia, s ez az új kritérium általános, függetleníthető az egyes iskolák eredeti irányától (pl. pozitívizmus, pragmatizmus, etc.).

A *Wahrheit=Weib*-metafora nem egyszerűen felvillantja, de az azonosítás két pólusának megnevezésével meg is valósítja ismeretelmélet és tudásszociológia (*episztemológia* és *léthezkötöttség*) új kapcsolatát. Ezzel egy önálló átfogó kérdéskörhöz talál átmenetet, igaz, ezt a nyilvánvaló összefüggést valamilyen mértékig összezavarja a szerelemfilozófiai teljesen *szinguláris* tematikája. Létezett természetesen eddig is *elő-tudásszociológia*, de az ismeretelmélettel való kapcsolata kiforratlan maradt. *Kant* még a felvilágosodás-fogalomban rejlő tudásszociológiai lehetőséget is kihagyja, amikor a kiskorúsággal vagy az emberi természettel kapcsolatos téziseiben oldja fel egy lehetséges ismeretelméletileg is releváns tudásszociológia körvonalait. A másik lehetséges kiindulópont *Hegel*. Ez ugyan egy igen tág értelemben tudásszociológiai kiindulópont, ennek viszont nincs ismeretelmélete, így az analógia itt sem áll meg, a filozófia Nietzsche utáni új helyzetének tétele érvényre jut. A két legnagyobb filozófus egyben meg is testesíti a filozófia eddigi átfogó többségben megjelenő álláspontját: a tudásszociológia teljes kizárásával kialakított *ismeretelméletet* és az ismeretelmélet teljes feloldását egy addig ismeretlen dimenziójú és saját értelmezése kritériumait megadni képtelen *tudásszociológiában*.

A szerelemfilozófiai vonatkozásban *aktuális tabu*-probléma teljesen nyilvánvaló, a Nietzschénél filozófiailag megjelenő szerelem-fogalom magába foglalja a szerelem jelenségének összes vonatkozását, beleértve a tabuizált és szociálisan megszabályozott szexualitást is. Nem ennyire transzparens azonban már az, ami Nietzsche egész filozófiájára

kiterjedően meghatározó, és ami zseniális filozófiai felismeréseinek abba a körébe tartozik, amit szövegeiben ő maga nem tesz igazán kifejtetté.

Éppen a *Wahrheit=Weib*-metafora mutatja meg ugyanis, hogy az „igazságkeresés”, *minden* „igazságkeresés”, különösen a kor (Nietzsche korára gondolunk) szintjén álló, amit (az *Emberi, nagyon is emberi* első fejezeteinek megfogalmazása szerint a „tudomány szelleme” hat át), már eleve tabut tör. Az analógia két iránya folytonosan erősíti egymást, folytonosan pozitívan csatolódik vissza egymásra. Látszólag inkább a szerelem/szexualitás tabujának középpontba állítása jelenti a mélyebb és jelentősebb, a méltányosság kedvéért még azt is hozzá kellene tennünk, a bátrabb kérdésfeltevést, hogy azután az egymást követő perspektívák és vetületek kényszerítő erővel mutassák fel, hogy az igazság keresése is (*ugyanúgy*) tabukat tör, minden új igazság megtöri az addigi uralkodó tudás tabuját, az addig uralkodó tudás képviselőinek hatalmi tabuját és az addig uralkodó tudásra épülő filozófiai, világnézeti és politikai *hatalmának* tabuját. Bármilyen váratlanul hathat tehát a tézis, a szerelemfilozófiai tabutörés kinyitja szemünket, élesebbé teszi érzékelésmódunkat az addig teljesen problémátlannak tekintett, a tudományos rutin szürke egyértelműségébe belesüppedni látszó megismerés eredetileg minden korban forradalmi karakterére nézve.

A *Wahrheit=Weib*-metafora egyik legmesszebbható szisztematikus alapja a nietzsche-i ismeretelmélet sajátos felépítése önmagában.

Ez az ismeretelmélet ugyanis sem előzetes tételeken nem alapul, de az eredmények valamiféle előzetes elvárásán sem. A nietzsche-i ismeretelméletnek tehát *sem* tételes kiindulópontja nem meghatározó, *sem* tételes végeredménye nem az. Ez az ismeretelmélet a filozófiai tárgykonstitúció helyes mivoltának képzetét és előírását tartalmazza, egyszerre igen erőteljesen pozitív (így például a verifikáció) és egyben erőteljesen negatív (kritikai) aktivitásokkal (tudásszociológia, nyelvkritika, stb.). Ez a fő irányultság újabb oldalról teremt közös metszetet az igazságkeresés és a szerelem, az ismeretelmélet és a szerelemfilozófia között.

A helyes alapattitűd nem egy szabály teoretikusan megfogalmazott tételszerű formájában realizálódik, hanem magában *a helyesen végrehajtott tárgykonstitúcióban*. Ha helyesen végezzük el a tárgykonstitúciót, a helyes attitűdöt realizáljuk, még akkor is, ha előzetesen nem tudjuk felmutatni magát az attitűdöt önmagában. Ez egyben az *igazi* nietzschei etika, a helyes életvezetés és, ha tetszik, az *általánosított életreform* analógiája is. Az igazi nietzschei etikát egyébként ezért sem lehet formalizálni, hiszen az is a helyes magatartás, a helyes lépések összessége.

A tárgykonstitúció középponti metaforájának gondolatmenetünkben a *maszkot* választjuk – megjegyezve, hogy más metaforát is lehetne ennek demonstrálására alkalmazni. A helyes tárgykonstituáló hipotézis az, hogy a tárgyak nem mutatják meg a lényegüket, még azt is el kell tudnunk képzelnünk, hogy a tárgyak akár az *ellenkezőjét* is mutathatják annak, amik. Minden, ami mély, nemcsak maga dönti el, hogy maszkot visel-e (finomságból, szeméremből, tabuk miatt), de a maszk még „spontán módon” is termelődik körülöttük, a félreértésekből, a hamis tudatokból, a látszatokból, a mindennapiság „rejtett dimenzió”-ból. Minden, ami fontos („mély”), tehát saját akaratától függetlenül is másnak mutathatja magát, mint ami igazi lényege, *ez a típusú differencia ezért társadalomontológiai vonatkozású is lehet*.

Az affektus-tan eluralkodása (érdemileg talán ezt lehetne tekinteni a második és a harmadik korszak közötti határvonalnak, bár még ez sem nevezhető kimerítő kritériumnak) látszólag nem teszi kérdésessé az addigi filozófiai perspektivizmus további érvényesülését sem. Az affektus-tan természetes módon felerősít mindent, ahol az affektusoknak szerepük van, így a szerelem-filozófiát különösen is. Ez azt jelenti, hogy ugyan a perspektívák gazdagsága és a perspektivisztikus filozofálás előnyei továbbra is jellemzőek maradnak Nietzschére, az egyes perspektívák egyre gyakrabban összpontosulnak (és redukálódnak) az affektus-tanból következő lényeglátó típusú felismerésekre, amelyek - a dolgok természetéből következően - egyre gyakrabban indulatosan „leleplező” jellegűek is.

Az affektus-tan, ezen az útvonalon, az analógia közvetítésén át diffundál be az ismeretelméletbe is, ahol elsősorban a tudósok megismerő tevékenységének „valódi” motívumait kezdi meg leleplezni, ahonnan azután a harmadik korszak annyi félreértést keltő *látszólag* a tudományt első szándékból relativizáló kijelentései kisarjadnak (amelyek mintha még a második korszak tudomány-központúságát is visszavonnák), miközben érdemileg nincs szó másról, mint éppen *az affektus-tannak a tudomány háttérértelmezéseként való megjelenéséről*.

Schopenhauernek a középpont felé összezáródó „metafizikájá”-ban a szerelem végső magyarázó elvvé válik, de egy *zárt rendszer* végső magyarázó elvévé.³⁵ A zárt rendszerek kategóriáján belül a szerelem, mint egy evilági metafizika pozitív elve, természetesen az igencsak „nyitott” elvek és mozzanatok közé tartozik, egyetlen alapelv nyitottsága nem teszi azonban nyitottá a szisztematikájában zártságra ítélt rendszert. Nietzsche perspektivista kritizmusa – ezzel szemben - a *végletekig nyitott* szisztematizáció. *Schopenhauer-nél minden út visszazárul az akarát-metafizika középpontjában vegetáló kék virágra, Nietzschénél a szerelemfilozófia döntő pozícióiból indul ki. mindenfelé nyílik út.*

A szerelem és a megismerés diskurzusának egyesítése számos konkrét tárgyi összefüggésben, immár önálló heurisztikus értékkel (sok esetben pedig már önállóan, az eredeti azonosítás burkából is kiszabadulva) jelenik meg. Ahogy például a „Lust” (gyönyör) egyként érvényes az igazság és az asszony összefüggésében, ugyanúgy a „Macht” (hatalom) is értelmezhető egyszerre, egyként a két tárgyi szféra mindegyikében (de akár egyidejűleg is).

A szerelem és a megismerés diskurzusának ezen egyesítése azonban nemcsak e két szféra egymásba való többszörös és mély áthatásának alapzata, amely áthatások, mint erre utaltunk, kölcsönös varázstalanításokat (Entzauberung) is jelentenek, de meghatározóan értékeli át a többi „alrendszer”-t is. Nyilvánvaló például, hogy a Wahrheit-Weib-metaphora elfogadása után

³⁵ Az egyénről, mint a „világ” középpontjáról ld.: „Jedes Individuum, indem es nach Innen blickt, erkennt in seinem Wesen, welches sein Wille ist, das Ding an sich, daher das überall allein Reale. Demnach erfasst es sich als den Kern und Mittelpunkt der Welt, und findet sich unendlich wichtig.” (WW, II. 689.) Sajat filozófiájáról, mint ami egy középpont köré szerveződik: „Alle Gedanken, welche ich aufgeschrieben, sind auf aussern Anlass, meistens auf einen anschaulichen Eindruck, entstanden und vom Objektiven ausgehend niedergeschrieben, unbekümmert, wohin sie führen würden: aber sie gleichen Radien, die von einer Peripherie ausgehend, alle auf ein Zentrum laufen, welches die Grundgedanken meiner Lehre sind: zu diesen führen sie von den verschiedenen Seiten und Auffassungen aus.” (A kéziratot hagyatékából idézi: Arthur Hübscher, *Arthur Schopenhauer*. Ein Lebensbild. Leipzig, 1938. S. 53.). Az akaratról, ami „varázsszóként (!) minden dolog legbensőbb lényegét feltárja” (WW, I. 133.)

a materiális típusú etikának³⁶ teljesen át kell alakulnia, miközben e metafora következményeit minden lehetséges formális etikának is fel kell dolgoznia. A Wahrheit-Weib-metafora újraépíti az emberi lét dimenzióit, új normákat és célképzeteket teremt, amelyeknek meg kell találniuk a maguk társadalmi kitörési pontjait. A Wahrheit-Weib-metafora az ideális lét kereteit teremti meg tökéletesen evilági környezetben (természetesen mindenkor korrigálni kell a mindennapi tudat és a közkeletű képzetek ismétléseiből fakadó egyoldalúságokat is, például úgy, hogy ne csak a szerelemfilozófia, de az igazságkeresés tabujait is le kell dönteni, nemcsak az „igazság” gyújt új lámpást a szerelem értelmezésében, de fordítva is, a „szerelem” új értelmezése is új megvilágításba helyezheti a megismerés teljes problémáját).³⁷

Távolabbi, azt is mondhatnánk, *áttételes* értelmezése szerelem és gondolkodás azonosulásának sorában (amelyben egyébként Nietzsche ismét osztozik Schopenhauerrel) a *principium individuationis* középpontba állítása Schopenhauernél és annak felragadása Nietzsche első korszakában. Schopenhauer egyik megfogalmazása szerint minden alaptévedésünk lényege, hogy egymás számára *nem-én* vagyunk. Mivel ez (már Schopenhauer szerint is) mindenképpen a *hamis tudat* eredménye és egyben már annak oka is, a *principium individuationis* áttörése a hamis tudat megszüntetése, s ha éppen a szerelem a *principium individuationis* áttörése, akkor a szerelem gyakorlatilag maga a helyes tudat és annak médiuma. Ráadásul nemcsak a szerelem képes a *principium individuationis* áttörésére, de a megismerés is, ami immár a másik irányból realizálja szerelem és megismerés diskurzusának egyesítését.

Az *individu(aliz)áció* (Nietzschénél „Individuation”) kérdése Nietzsche szemében a kor és egyben a civilizáció legfontosabb kérdése. Az individuáció jelensége és folyamata *par excellence* olyan jelenség és folyamat, amelyben a *tudatos* (racionális, diskurzív, felvilágosodott) és a *tudattalan* (affektuális, stb.) mozzanatok gyakorlatilag elválaszthatatlanul fonódnak össze. *Az individuáció az egyén előtt álló fejlődési feladat, ugrás és életcél, amely nélkül nem lehet a civilizáció egyidejű polgára.* Az individuáció azonban – csak látszólag paradox módon – nemcsak egyéni, de *társadalmi*, sőt, *össztársadalmi* feladat is, még pedig azon a megfogható alapon, hogy a modern emancipációra épülő civilizáció sorsa és léte függ attól, hogy polgárainak mekkora hányada ment át az individuáció valóságos folyamatán, *mekkora hányaduk vált történeti, emancipációs és nembeli szempontból valóban felnőtte.* A civilizációs magaslatot el nem érő egyén a civilizáció ellensége lesz, a *ressentiment ellenállhatatlan* szenvedése keríti hatalmába. Ez nem is lehet másként egy ilyen univerzális nagyságrendű *kirekesztettség* elszenvedésekor. A nietzschei *élet*-fogalom középponti tartalma éppen ezért nem naturalizáló vagy biologisztikus, de a „megnőtt”, emancipálódó élet és a sikeres individuáció alapértelmezése. *Az individuáció jelen értelme nem azonos a helyes szerelemfilozófiai magatartással, de a két fogalom Nietzsche szerint (de általában is) annyira áthatja egymást, hogy egymás nélkül gyakorlatilag elképzelhetetlenek is.* Ebben a koncepcióban elképzelhetetlen a helyes szerelemfilozófiai attitűd individuáció nélkül, miközben a sikeres individuáció ugyanúgy elképzelhetetlen a sikeres szerelem nélkül.

³⁶ Mivel a materiális típusú etikáknak nyilvánosan meghirdetett értékorientációkkal nyilvánosan értelmezhető „értékjavak” realizációjára kell irányulniuk, az *igazság=nő*-felismerésnek meg kell találnia a maga helyét a materiális értékek világában.

³⁷ Nagyon is jellemző, hogy *Nietzschével ellentétben* Schopenhauer nem hisz abban, hogy az etika vagy a szerelemfilozófia új magatartásokat lenne képes létrehozni, ez nemcsak a morális valóság hiányos értelmezésének értelmezhető, de mint terápikus nihilizmus is „gyanús”, hiszen felmerül bennünk, hogy nem arra szolgál-e, hogy igazolja a világfájdalom filozófiáját.

A sikeres individuációhoz vezető „semmi”-be való ugrás sajátos *egzisztenciális bátorság*. Enélkül az individuáció lehetetlen, hiszen az egyén ekkor megmarad örökölt értékvilágában. Az egzisztenciális bátorság motívumából megtett „semmibe való ugrás” könnyen összekeverhető a siker és a hatalom eléréséhez ugyancsak nélkülözhetetlenül szükséges „semmibe való ugrás”-sal, ami ugyancsak jelent kockázatot, anélkül természetesen, hogy ezt attól filozófiai értelemben „egzisztenciális”-nak lehetne nevezni.³⁸

A sikeres individuációhoz elengedhetetlen alapattitűdök pozitívítása szervesen egészíti ki a helyes és a hamis tudat megkülönböztetésére építő felvilágosodás-modellt, hiszen ez az egzisztenciális bátorság, még ha a helyes tudaton alapul is, sohasem csupán kognitív vagy ideológiai természetű jelenség. A helyes és hamis tudat tudásszociológiai és ideológiakritikai szintje a sikeres individuáció valóságán keresztül vezet a pszichológia, a pragmatika és az antropológia (azaz az individuáció) felé, miközben, a másik oldalról, az individuáció megalapozó fogalmaira épülő emberkép is elvezet a helyes és a hamis tudat szféráival való kompatibilitáshoz.

Az *egyén* oldaláról az individuáció kvalitatív, nembeli és a történelmi pillanat mindenkori kivételességéhez méretezett *kötelesség*, a valóban felnőtt élet, a kanti *nagykorúság* (Mündigkeit) kiindulópontja. A modern civilizáció *társadalma* szempontjából az individuáció ugyancsak alapfeltétel és követelmény. Az individuáció *bevezet* a társadalomba, hiszen *az individuumok társadalma is társadalom*, csak más, mint az individuáció *előtt* álló egyének társadalma. A modern társadalom ugyancsak nem lehet meg a sikeres individuáció hegemoniája nélkül. Mindezzel együtt az individuáció mégsem találta meg a jelentőségének megfelelő fogalmi beágyazódást. Így sokak előtt máig nem világos, hogy az emancipáló individuáció *nem önzés*, az individuáció jegyében megcélzott önmegvalósítás *nem bestializáció*, a legnagyobb eszmények képviselőjének, sőt, továbbfejlesztésének szándéka *nem sznobság* vagy *eltúlzott ambíció*, a szellemi heroizmus nem az egyes társadalmakba valamilyen úton-módon bejuttatott *idegen eredetű kulturális eszmény követése*. A gyűlölet ebben az összefüggésben *a szinte kategorizálhatatlanul komplex individuáció másik oldala*. A gyűlölet a legnagyobb veszély az egyén intellektuális, kognitív és pszichikai egészségére, miközben egyben szokványos társadalmi szerep is. A gyűlölet mindent el akar pusztítani a sikertelen individuáció gyógyíthatatlan sebének lázában, a gyűlölet gyűlölői mindent meg akarnak menteni, amit a gyűlölet el akar pusztítani.

A harmadik korszak homogén filozófiai meggyőződését fejezi ki a következő tézis, ami egyben a szerelemfilozófia *megalapozása*, sőt, már születésének pillanatában is a *felértékelése*: „A pszichológia most ismét az alapproblémákhoz vezető úttá vált” (JGB, 23 §). Nietzsche az érzelem és a gondolkodás mellett kifejtett formában is felveszi az *affektusok parancsszavának* tényezőjét (JGB, 19 §), amelynek a filozófiai rendszerezés szempontjából is új problémákat is felvető módon lesz szerepe a szabad akarat nietzschei értelmezésében. A lehető legáltalánosabb és egyben legtöbbet mondó definíció ebben a szövegösszefüggésben jön létre („*L’effet c’est moi*”, ugyancsak JGB, 19§), amely kielégítően demonstrálhatja (immár az affektus-probléma további általános értelmezése nélkül is) miért lehetséges az,

³⁸ Annyi persze érvényes ebből a tévedésből, jegyezhetnénk meg nem minden cinizmus nélkül, hogy akár még a siker és hatalom magaslatainak elérése érdekében is jóval nagyobb eséllyel „ugrik” valaki, ha túl van már a sikeres individuáción. Mindenesetre *ez a mozzanat majdnem érintetlenül átkerül a minősített egzisztencializmus filozófiájába*.

hogy a gyűlölet-jelenség a harmadik korszakra való átváltás után már nem közvetlenül jelenik meg, de a korszakot meghatározó affektus-elmélet szövegösszefüggésében.

A szerelemfilozófia (*Wahrheit=Weib*) kifejtésekor Nietzsche kikerüli a szerelem- és az affektus-problematika egymásra vonatkoztatását. Ez annyiban érthető, mert a gyűlölet affektus-eredete jóval nyilvánvalóbb. A szerelemfilozófiában a *Wahrheit=Weib*-metafora háttérbe szorítja, voltaképpen el is fojtja affektus-problémát. A kérdésben rejlő hiány nem is abban van, hogy a *Wahrheit=Weib*-metafora korrekt érvényesüléséhez szükség lenne az affektus-tanra. Az azonban – a másik oldalról – ugyanolyan egyértelmű, hogy „valamilyen” köze az affektus-tannak mindenképpen van a szerelemfilozófiához. Mivel a *Wahrheit=Weib*-metafora tárgyilag a szerelem tárgyához vezető helyes út kölcsönösen és mindkét oldalról tabukat döntő módszertana, az affektus-tannak is ebben a kölcsönösen egymáshoz vezető útban kellene bennefogalva lennie. Eközben az a gyanú is felmerülhet, hogy az eddigi legszabadabb és legfelszabadítóbb szerelemfilozófiában is történhet elfojtás – annak az útnak az elemzése során, amely helyes magatartással vezet a szerelem tárgya felé, az affektus-tan érdemileg nem tematikus.

Lehet, hogy csak vakfolt, lehet figyelmetlenség, lehet rejtett szemérem vagy gátlás (Nietzsche értékelhette úgy Spinoza kivételesen kis számú reflexióját az affektustan szerelmi alkalmazhatóságáról redukcióval közönségesnek a *Wahrheit=Weib*-metafora tükrében, de hiányozhatott az erre a kapcsolatra konkrétan vonatkozó tudás vagy ismeret is). A *Wahrheit=Weib*-konceptió természetesen *meg is haladja* az affektus-tan kizárólagos vagy releváns részesedésének nagyságrendjét a szerelem jelenségének értelmezésében.

Az azonban, hogy (teljes joggal) meghaladja az affektus-tant, azaz annál differenciáltabb, civilizáltabb és komplexebb emberi viszonyt ábrázolja a szerelmet, amelynek *titkos módszertana* van (el, egészen az ismeretelmélettel való analógiáig), nem jelenti azt, hogy az affektus elemei hiányoznának belőle. Miközben tehát tudományelméletileg az átvett affektus-elmélet a harmadik korszakban egyenesen akadályozza a gyűlölet vagy más jelenségek konkrétabb és differenciáltabb elemzését, a szerelemfilozófiában azért nem tud szisztematikusan is megjelenni, mert a ráépülő differenciáltabb emberi viszony (ami ettől még egyáltalán nem kevésbé komplex, sőt!) nem engedi betölteni helyét az elméleti építményben.

A *Wahrheit=Weib*-metaforán felépülő, egyszerre szerelemfilozófiailag és ismeretelméletileg helyes magatartás, mint általánosságban már utaltunk erre, két részre osztja a lehetséges etikai magatartásokat is. A szerelemfilozófiailag helyes magatartás sohasem esik bele a cselekvésirányító etikák azok csoportjának hibáiba, amelyek a „társadalmi” elvárások oldaláról Nietzsche számára elfogadhatatlan magatartásokat szuggerálnának (ld. *következmény, szimptóma, álarc, tartufféria, betegség, félreértés, ok, gyógyszer, stimuláns, gátlás, mérge*), a *szerelemfilozófiai (és ismeretelméleti) alapelv tehát biztos iránytű az etikai magatartás számára*. De ez nem csak a *negatív* lehetőségek elkerülésével és elutasításával van így. Ha a szerelem és a boldogság fogalmilag jól ismert nehezen feltárható komplexitása miatt ez nem is formulázható nyelviileg nehézségek nélkül, nyilvánvaló, hogy a *Wahrheit=Weib*-metaforán felépülő, egyszerre szerelemfilozófiailag és ismeretelméletileg helyes magatartás maga adott mivoltában etikailag *pozitív* is helyes magatartás, amivel Nietzsche immár erről az oldalról kerül közel a klasszikus antik *eudaimonista* etikai felfogásokhoz is.

Annak talaján, amit a „morál, mint átfogó cselekvésirányítás” értelmezéseként kategorizáltunk, egy *második önszervező praxis* jut létre. *Praxis szerveződik egy praxis bázisán*, a morált vizsgáló alapperspektívák közül azok válnak kiindulóvá, amelyek eleve a társadalomban és az egyénben működő morált demiurgoszi jellegét képviselik. Ez önálló értelmezési vertikum, ha tetszik, *önálló értelmezési klaszter* Nietzschénél (perspektivizmus, cselekvésirányító praxis, demiurgoszi karakterű etika).

Ha azt vizsgáljuk, ki mit, illetve kit gyűlöl, érdekes irányokban írhatjuk tovább Nietzsche elemzését. Arra következtethetünk, hogy a gyűlölet *az ember határa*, egyéni határ, de társadalmi vonatkozású. Ebben a határ-jellegében *transzformálható* (egyéni gyűlöletet társadalomra vetítünk, társadalom iránt érzett gyűlöletet egyénre). *A gyűlölet az ember határokba ütközése és a határok meghaladhatatlanságának meggyőződése*. Legvégső határunk meghaladhatatlanságnak érzete, az akadály elhárításának lehetetlensége (például, mert az *tabuizált*). *Negatív elismerés-mozzanat*, az elismerésért vívott harc elvesztése. A gyűlölő az új szolga (Hegel *Fenomenológiájának* értelmében), aki vereségét nem képes munkában feldolgozni és ezen a módon tárgyiasítani azt. *A szerelem ennek éppen az ellentéte*. A szerelem az ember saját határainak kitágítása, viszonylagos, vagy akár abszolút értelemben is. A megismeréssel fennálló analógiát igénybe véve: ahogy a megismerő megismeri az igazságot, azzal ő is gyarapodik, a *szerelem is növekedés-jelenség*, saját határaink kitágítása. Ezen a ponton mintegy *funkcionális* magyarázatot is kaphatunk a nietzschei *Wahrheit=Weib*-metaforára, mint analógiára.

Az életreform-mozgalmak számos szálon kötődnek Nietzschéhez is, elegendő csupán arra gondolnunk, hogy számos törekvés nem csupán erőteljesen hivatkozott a *Zarathusztrára*, de számos életreformer (számos országban és nyelven) maga is megírta a maga *Zarathusztráját*, azt a filozófiai költeményt, amelyben jött egy prófétává stilizált modern értelmiségi és életreformer, meghirdette az új értékeket, többnyire a régi értékek halálát is, és költői, mimetikus és más narratív médiumban felvázolta a helyes élet színtereit és alapelveit. A magyar szellemi életben például Nagy Sándor, Boér Jenő, Fényes Samu és Oláh Gábor ilyen *Zarathusztra*-változatáról tudunk és a lista feltehetőleg nem is teljes. Jóllehet az életreform-mozgalomnak számos más őse is van, nem lehet kétséges, hogy mélyén a *Wahrheit-Weib*-logika is meghúzódik, bizonyos értelemben e logikának immár az egyéni túlmutató, a szó szoros értelemben *csoporthéző* felhasználódásáról van szó, amely közben az ezen elv alapján szerveződő csoport önmagát egy későbbi *egész társadalom* jelenben megjelenő nukleuszának tekinti. Nagyon is logikus az „élet” fogalom és terminus ilyen középponti szerepe, ez az élet az „igazság” jegyében áll, és a szerelem „igazságá”-nak jegyében is. Lehetetlen elképzelnünk az életreform mozgalmakra akár csak távolról is emlékeztető alakulatokat a szerelem olyan értelmű szabadsága nélkül, amit éppen a „*Wahrheit-Weib*”-logika teremt meg. Az élet teljes „igazsága” szervesen összeépül a „szerelem szabadságá”-val, a csoport alapító elveinek a szintjén éppen azzal a kölcsönös és egyszerre *kétirányú, egymást-legitimáló* dinamikával, mint ami Nietzsche-Schopenhauer alapvető tézisében a „Wahrheit” és a „Weib” között fennállt, és amely kétirányú legitimációátadás egyben egy helyes gyakorlat és magatartás alaprajzolatát is megeremtette.

A *Wahrheit-Weib*-tézist kibontakoztató életreform szerves része a *szekularizáció*, a *modernizáció* és a *varázstalanítás* folyamatainak, miközben éppen sajátos tartalma vezet oda, hogy a túlvilági értékek evilágivá változtatásának tevékenységével (amelyhez a hétköznapiak szakralizálása és esztétizálása is egyenes következményeként hozzá tartoznak) már maga is

beépüljön ebbe a folyamatba és megpróbálja alakítani is azt (innen – többek között - a *pedagógiával* való szerves és magától értetődő kapcsolat). Új típusú szimbiózis ez, hiszen az életreform maga is részese a varázstalanodásnak, amikor is mint a civilizációs csúcspont háttere előtt definiált emancipáció a maga szabadsága alapján hozzá kezd egy teljesen más alaphoz a hétköznapok, az értelmes és konstruktív emberi tevékenység elvarázsolásának. Ezzel most az életreform szintjén termelődik újjá a szerelemfilozófiai kivételes minősége: a *Wahrheit=Weib*-logika minden korábbi érülethez és vélekedéshez képest „varázstalanítás” (*Entzauberung*), mert ha ugyan a maga végtelen komplexitásában is, de mégis a szerelem *valóságát* fogalmazza meg. Eközben éppen ezzel a sikeres conceptussal (és annak diskurzív hiányaival, üres tereivel és az üres terek betöltésére és áthidalására egyedül képes helyes elvek kijelölésével) ez a szerelemfilozófia a szó szoros értelmében új „varázs” is. Mindez a belső mozgás teljes mértékben érvényes az életreform legmélyebb célkitűzéseire is.

Az emancipáció az *evilági* gondolatrendszer *univerzalizmusa*, az, aminek univerzálissá kell válnia.³⁹ Ez tehát azt is jelenti, hogy a közvetítő kapocs a túlvilági és az evilági gondolatrendszer között éppen az emancipáció, amely, mint láttuk, az életreform minden lényeges mozzanata mögött ott áll. Strukturális-funkcionális szempontból is kimondható, hogy ez az univerzalizmus dinamikus és mozgalom-jellegű. Az emancipáció tehát az univerzalizmus korszerű és koradekvát formája.

Az életreformnak ez az emancipatív sokrétű korszerűsége részes abban is, hogy az életreform nem zárt rendszer és zárt filozófia, hiszen a *par excellence* modern jelenségek mostantól fogva rendre kettős alakban jelennek meg, még pedig *emancipációs* és *emancipáció nélküli* alakváltozatban, példák százait látjuk erre a mindennapi diszkusszióban mondjuk egy „emancipatív” és egy „nem-emancipatív” villamosfeljáró vagy telefonfülke között. Nemcsak az életreform „rendszere” nem jön azonban létre, de maga az emancipáció, mint evilági univerzalizmus sem jelenik meg önálló formában, olyan filozófia, műalkotás vagy más műfaji realizációban, amelynek *kizárólagos tárgya önmagában az emancipáció lett volna*. Az emancipáció társul más minőségekhez vagy jelenségekhez, van emancipatív racionalitás és nem-emancipatív, emancipatív esztétizmus és nem emancipatív, az emancipáció minősége olyan univerzalizmus, *ami képes arra, hogy univerzálissá tegyen mindent, amihez társul*.

Az életreform a mindennapok, az élet (az élet definíciója nagyon is tág, minden az „élet”⁴⁰) *esztétizálása* és *szakralizációja* az összemberi emancipáció átfogó éterében. Minden életreform átfogó evilági gondolatrendszer része, amivel az életreform meghatározó hosszú távú (hosszúhullámú) történetfilozófiai összefüggését mutatja, túlvilágiság és evilágiság új típusú találkozását. Ugyanezek a meghatározások érvényesek a *Wahrheit=Weib*-logika alapján megszülető szerelemre, ami maga is *a mindennapok szakralizálódása és esztétizálása*, a testet öltött élő emancipáció, a személyiség kitágulása, túlvilágiság és evilágiság találkozása.

Az életreform az emancipált egyént állítja középpontba. Ez az alaptörekvés azonban önmagában véve azonban nemcsak nem elégséges, hanem még csalóka is. Az életreform

³⁹ Ennek hangsúlyozása azért is különlegesen fontos, mert az univerzalizmushoz történeti alapokon rendre a „túlvilági” gondolkodás változatait sorolják.

⁴⁰ Példaszerű erre a fogalomhasználatra, hogy a fiatal Lukács például tudatos oppozícióba állítja „az élet”-et és „az élet”-et.

valódi törekvése ugyanis nem az egyén, de a közösség, a társadalom együttes emancipálása, mégpedig olyan alapon, hogy az a közösség az individualizált egyének társadalma. Az egyén emancipációja ugyan cél, de könnyen elérhető és az egyes egyéneknek átengedendő cél. Magának az életreformnak a célja azonban mindig a nagy közösség emancipálása, innen egyrészt a nagy történeti utalások és hivatkozások sora (a görögség, reneszánsz, *Ruskin* Velencéje, a preraffaeliták Középkora). Ezt figyelembe véve (azaz az egyéni emancipációt nem kiiktatva, azt azonban némiképpen mindig magától értetődőnek is tekintve) definíciókat úgy is módosíthatjuk, hogy az életreform a *közösségi emancipáció filozófiája*.

Az erotika és a szexualitás „felfelé” való, tartalmilag *emancipatív* jellegű integrálódása a helyes civilizáció, kultúra és életformák dimenziójába új és filozófiai természetű differenciákat teremt mind a szerelem ilyen integrációra alkalmatlan változataival, de nem kevésbé a szerelem eddigi társadalmi megítélése és szokásrendjeivel szembeállítva is. Így új vonatkoztatási pont lesz a „brünstiges Weib”, vagy az „érzékiség-kutya”, mindezek rögtön már olyan pszichológiai magatartásokkal és „hatalmi” gesztusokkal összekapcsolva, mint a *ressentiment*, vagy mindaz, amit később mások mellett a *Frankfurti Iskola* filozófiai szótárában, mint „szexuális irigység”-et fogalmazznak meg.

A teljes szerelem-jelenségkör e filozófiai felértékelődése egy sor elemben új tudatosságot követel meg, az azóta eltelt korszak ismét Nietzschét igazolja, meghatározó szociológiai és társadalmi differenciálódási folyamatokat indít meg pusztán az is, hogy melyik egyén és melyik csoport mennyire tudatosan éli át a szerelem ezek szerint „új” jelenségvilágát.⁴¹ Mindennek társadalmi oldalához kell sorolnunk még azt az egyáltalán nem szokványos elemet is, hogy a *Wahrheit-Weib*-logika már *önmagában is* kísérletező és már *önmagában is* nem kevés bátorságot követel (ami reprodukálódik a metafora ismeretelméleti térfelén is), ehhez társul még az is, hogy a filozófiai szerelemfelfogás a valóságban feltehetően szembe fog menni az elfogadott társadalmi elvárásokkal és előítéletekkel. Akárhogy is nézzük, ez kétszeres erőfeszítést és motivációt igényel a filozófiai szerelem megvalósításához, azaz konfliktusba ütköző átértékelő magatartást jelent.⁴² Megismétlődik itt a „kompromittálódó felvilágosodás” alapképlete: megfogalmazódik a helyes szerelemfilozófia eszménye Nietzschénél, miközben az a sajátos és első pillanatra meglepő helyzet alakul ki, hogy a tudatos emancipáció nélkül létrejövő féltudatos alkalmazkodás a vélt jövő kihívásaihoz ugyanúgy *kevésbé ér* Nietzsche szemében, mint a teljes „ártatlanság”. Abban az esetben az *eredeti* női természet jóval vonzóbb Nietzsche szemében, mint a kompromittálódó felvilágosodás, ebben az esetben az „érzék arthatatlansága” értékesebb lehet, mint a tudatos emancipáció és általában minden tudatosság nélküli „érzékiség”, amely - s ez ismét Nietzsche különleges látásmódjának eredménye -, *rendezetlen helyzetét kompenzálendő*, nyomban problematikus, (mai szóval) *aggresszívan* negatív pszichológiai impulzusok kiindulópontjává válik.

Nemcsak a „gyűlölet”, de a *barátság* filozófiája is igen közel áll a nietzschei szerelemfilozófia *Wahrheit-Weib*-modelljéhez. Teljes joggal képviselhetjük azt az álláspontot, hogy éppen a szerelemfilozófia analógiájára alapítsunk egy *barátságfilozófia* elnevezésű diszciplínát is. Minden változtatás mellett sajátos *Wahrheit-Weib*-modell is megjelenik itt, ahol a barátság létrejövételének folyamata ugyanúgy komplex igazságtartalmak megjelenéséhez van kötve, miközben a barátságban rejlő meghaladhatatlan versengés- és

⁴¹ Ezzel immár sokadik ponton lép működésbe az ismeretelmélettel való analógia.

⁴² Ld. az előző lábjegyzet tartalmát.

elismerés-mozzanat miatt a barátság létrehozása nem egy vonatkozásban nehezebb is, mint a szerelemé. S ami a létrejövetelre vonatkozik, érvényes a barátság megtartásához is, hiszen ellentétben a szerelemmel, a barátságnak nincs végső betetőzése, egy idő után már védeni kell az egymástól eltérő személyiségfejlődések divergáló erejétől.⁴³

A barátság esetében Nietzsche egy lépéssel messzebb is elmegy a személyiség belső szerkezete felvillantásának útján, mint azt a szerelemfilozófia területén tette. Kifejtett módon hangsúlyozza, hogy a barát a „harmadik”, egy dinamikus, herakleitikus személyiség *belső* párbeszédének „harmadik”-ja, aki pusztán megjelenésével alakítja ezt a párbeszédet és annak belső harcait (egyben ez természetesen valamilyen válasz is már arra, miért választjuk azt a barátot, akit éppen választunk). A barát viszonylata két igen jelentős filozófiai döntésben is katalizáló erejű Nietzsche személyiségfejlődési filozófiájára, tágabban antropológiájára és etikájára nézve.

Az egyik az, hogy az *Übermensch*, azaz az *ember önmeghaladása* részben azért is szükségszerű, mert a barátság viszonylatában jelentkező *verseny*, a *diagonális elem elő is írja* az önmeghaladást. Ha ez nem lenne lehetséges, az ember a maga feloldhatatlan elismerésre vágyásában saját barátaival kerülne szembe életre-halálra.

A *másik* döntő mozzanat az, hogy a szerelemfilozófia maga is döntő elemmel gazdagodik a barátságfilozófiában. A „nő még nem képes a barátságra”-tétel⁴⁴ *nem vonja vissza a Wahrheit-Weib*-kiindulópontot, és a nő abban realizálódó kétségtelen és egyértelmű felértékelését. Nietzsche érzékelteti, hogy ez egyrészt az összemberi genealógia kérdése, de jelzi azt is, hogy épp azok miatt az alapadottságai miatt nem képes a finoman körvonalazott „barátság”-ra, amelyek a *Warheit-Weib*-logikában a nő igazságát kiteszik!⁴⁵

Úgy gondoljuk, a *barátság-problematika visszacsatolódása a szerelemfilozófiába* magyarázatot adhat arra is, miért marad a konkrét nő, a konkrét szerelmes alakja magában a szerelem filozófiában némiképp megvilágítatlanul. Ami ott kifejtetlenül marad, annak kiegészítése jelenik meg a szerelemből a barátsághoz vezető út körvonalainak kijelölésével. Értelmezésünk tehát a barátság-filozófiát teszi meg a szerelem-filozófia valóságos zárókövének, ami tartalmi választ ad a szerelem-filozófia nyitott kérdéseire (azokra a nyitott kérdésekre, amelyekre például Platón és Jung megadták a maguk válaszait, amelyek azonban valamivel közelebről megismerve mégsem voltak képesek megoldani az, amit maga Nietzsche nyitva hagyott).

A filozófiailag legmagasabbrendű megoldás az a *Wahrheit=Weib*-logika, amely a maga valóságos fejlődésvonalán *el tud jutni a férfi és nő közötti barátságig*. A *Wahrheit=Weib*-logikában szereplő nő természetesen a barátság-filozófia fényében sem válik visszamenően és

⁴³ Egy szempontból azonban már történeti különbséget is bejelenthetünk Nietzsche koncepciójához képest. Amilyen magától értetődőnek tűnt az imént, hogy a szerelemben ne lássunk versengést, amíg a barátságban igen, korunkban ezt már határozottan nem lehetséges kijelenteni, egy mai nietzschei szerelemfilozófiának ezt a mozzanatot is fel kellene magába vennie.

⁴⁴ Ld. *Zarathustra*, A barátságról szóló fejezet. („A nő még nem képes a barátságra: csak a szerelmet ismeri.”)

⁴⁵ A gondolat kifejtése után Nietzsche például a férfiakat arról kérdezi, vajon öközlük ki (lenne) képes a barátságra.

utólagosan természeti „öszönlény”-nyé, mint ahogy az például a weningeri vagy éppen, hogy ne hagyjuk ezt sem említetlenül, a *Kreutzer-szonáta* Lev Tolsztoj-i modelljében oly nagy természetességgel, mint új felismerés létrejövetele, megtörténik. Éppen ellenkezőleg, a *Wahrheit=Weib*-logikán belül is a nő képviseli a „magasabb” logikát, az „igazság” nagyobb mértékét.

A nők társadalmi felfogásával ellentétben Nietzsche a felszabadító mozzanatot, a valódi szabadságot a nő természetében látja (ami lehet a férfi számára is tragikus, és amelynek felismerése és tudatosítása nem lehetett kis sokk és megrázkódtatás a gondolkodó férfiak társadalmában). Nietzschében ki is fejeződik, hogy a férfi elismeri a nő jogát arra, hogy ő legyen az „igazság”, akkor is, ha az ő álláspontja vagy az ő személye ellen dönt, akkor is, ha ezzel olyan szabadságot fogadtat el, amit ő már nem tud kontrollálni és erkölcsileg (az „új” erkölcs szerint) belátja azt is, hogy nem is kontrollálhatja.

Nem felesleges ezen a ponton visszpillantanunk arra, hogy a nietzschei életfelfogás amúgy is „*héralkeitoszi*”, tehát a viszonyok, kihívások állandó mozgásának feltételezéséből indul ki. Gondoljuk ehhez hozzá a „veszélyes élet” nietzsche-i felszólításának erre vonatkozatható konzekvenciáit is. A szerelemnek és a barátságnak ki kell tehát bírniuk a herakleitizmus kihívásait és megpróbáltatásait.

A szerelemfilozófia egyszerre *megalapozza* a nietzsche-i tabutörő filozófia más eredményeit, de maga *épül is azokra*. Az „A test egy nagy értelem” („Der Leib ist eine grosse Vernunft”), mint cím, például tézisként foglalja össze ezeket a felismeréseket, amelyek részint a lelki, részint az intellektuális jelenségeknek a fiziológiába lemenő geneziséét fogalmazzák meg. Ezen a ponton ismét hangsúlyoznunk kell: a hagyományos filozófia vagy tudomány diszciplínáinak, diskurzusainak nietzschei kitágítása, amelynek egyik fő iránya éppen a fiziológia, *korántsem jelent redukcionizmust*.

Nietzsche kettős ellentámadást indít a „test megvetői” ellen. Egyrészt kimutatja, hogy a test „nagy értelem” tehát az „Én”-nel (Ich) szembeállított „Magam” (Selbst) hozza meg mindazokat a döntéseket, amiket általában a „lélek”-nek vagy a tudatnak szoktunk tulajdonítani. Nemcsak felmutatja azonban ezzel az új, dinamikus személyiségképpel a „test” valóságos szerepét, hanem - s ez egyben *második* jelentős lépése - határozottan igenli és a helyes tudat kialakításának útján az egyedüli lehetőségének is kikiáltja azt. Nem csak nagy vonalakban előlegezi ezzel a pszichoanalízist, de nem egyszer szinte szó szerint leírja azokat a jelenségeket, amit Freud az *A hétköznapiak pszichoanalízisában* megfogalmaz. Nietzsche még azoknál a cselekvéseknél is kimutatja a test e meghatározó jelentőségét, amelyek a test *ellen* (!) irányulnak. Még abban is a „test” dönt, ha valaki elutasítja a „test”-et, szemléltetésül utalhatunk azokra a betegségekre, amelyeknek pszichológikus eredete kézenfekvő, s amelyeket mint a „test” ellen a „test” által meghozott ítéletet értelmezhetünk. A test ilyen értelmezése, mint említettünk, egyszerre *hátttere és eredménye* a *Wahrheit-Weib*-logikának, mindenesetre nem lehet elégséges erővel hangsúlyoznunk, mennyire *tehermentesíti* ez a felfogás a *Wahrheit-Weib*-logika egészében valamilyen okból benneragadó irracionális-gyanút, de az egyes konkrét összefüggésekre vonatkozó diskurzív magyarázatok hiányát is.

A címében lefordíthatatlan szójátékot tartalmazó „Von den Freuden- und Leidenschaften” (kb. „Az örömről és szenvedélyekről”) fejezet a test megvetőinek címzett szózat tárgyi részleteit fejleszti tovább és vonja be azokat nem is annyira magának az új embernek nevelési

folyamatába, mint annak *öneshmélésébe*, amely így, azaz közvetett úton szolgálja az optimálisnak tartott attitűd kialakítását. Nietzsche provokáló, ha éppen nem sokkoló módon tudatosítja erényfogalmának individuális jellegét: “ha van egy erényed és az a te erényed, akkor az senkivel sem közös” - e kijelentés mintegy destruálja a mindennapi tudatban mélyen benne élő erre vonatkozó evidenciát.

Azt hihetjük, hogy az “Írj vérrel!” felszólításnál általánosabb, egyenesen banálisabb szóképet nehezen találhatna bárki is. Nietzsche azonban hirtelen e szókép mögé helyezi a “test”-ről addig mondottakat, amivel a szókép egy sor háttérdimenzióval gazdagodik, sőt, egyenesen még nembeli magaslatokra is emelkedik. Érzékelteti továbbá, hogy saját betegsége szinte őt is kényszeríti arra, hogy “vérrel” írjon, minden gondolatért a szó legkonkrétabb értelmében megszenvedjen. A “nem könnyű megérteni, amit idegen vérrel írtak” - kijelentés már a *harmadik* vetülete az eredeti triviális szókép nietzschei kreatív továbbfejlesztésének, ami már újfent a kommunikáció, a valóban érdemes mondanivalók egymást-megértésének problémáját idézi. A vérrel írt mondásokat ezért nem is olvasni kell, hanem “kívülről megtanulni”, ez lehet az útja annak, hogy a “csúcstól a csúcsig” vezető olyannyira Nietzschére jellemző lépéseket meg lehessen tenni. *E mozzanat elsődleges jelentősége a szerelemfilozófia számára az, hogy egy olyan egységes emberkép nevében fogalmazódik meg, ami a szerelemfilozófia tárgykörében is működik és érvényben van, a test, az érzelmek, az akarat, a tudatos, a tudattalan, az intellektus és az affektusok belső, egyelőre még mindig láthatatlan összekapcsolódásán alapul.* Nietzsche, miközben szakadatlanul próbálja az életnek ezt a „kromoszóma”-láncát összeilleszteni, kritikai fegyverként is használja ezt az egységet más olyan felfogásokkal szemben, amelyek szétszakítják ezeket az elemeket, és önálló entitásként próbálják azokat megérteni.

Az életellenesség alapvető paradigmája itt is valamilyen keresztény-típusú attitűd, de figyelemreméltó, hogy számos ettől típusosan eltérő attitűdöt is feldolgoz, köztük olyanokat is, amelyeknek kiemelkedő filozófiai-problématörténeti jelentősége van. Így kiemelkedő fontosságú a nietzschei Übermensch-felfogás értelmezésében például az, hogy Nietzsche a *Zarathustra* e helyén az “élet ellenzői” közé sorolja azokat a “Rettenetes”-eket, akik “önmagukban hordozzák a vadállatot” és akik csak gyönyöreik (Lüste) és önmaguk elpusztítása (Selbsterfleischung) között választhatnak.

Nietzsche ezen *egységes emberképének*, amelybe egyforma joggal és egyformán harmonikusan illeszkedik bele a *Wahrheit-Weib*-logika, a „test”, mint nagy értelem vagy mondjuk az „Írj vérrel!”-felszólítás, talán legnagyobb érdeme, hogy *tárgyi, valóságos, vitális kapcsolatokat tételez fel ott, ahol az addigiakban, ha egyáltalán, legfeljebb gondolati kapcsolatokat tételeztek fel.* Ezzel már nyomban számos eredményt és előremutató hipotézist tudott megfogalmazni, de még ennél is fontosabb, hogy pontosan arra az útra lépett, amelyen a későbbi tudományosság, sokszor inkább nem-akarva, mint akarva, járt.

Ez az egységesülés irányába mutató új emberkép, amit átmenetileg „korrespondencia”-felfogásnak is nevezhetnénk, hiszen lépten-nyomon tárgyi, okszerű, genealógiai és kauzális magyarázatokkal tör be olyan területekre, amelyek addig a bármilyen előjelű filozófiai vagy etikai spekuláció területét alkották,⁴⁶ visszamenőleg fényesen megmutatja, hogy a *Wahrheit-*

⁴⁶ Egy sor, egymást erősítő átértékelő megjegyzéssel építi ki Nietzsche az új emberképet megalapozó teljes „materiális” közvetítési láncot. Így „Az úgynevezett lélek” (MR, V/1.228), „Az úgynevezett ’én’”

Weib-metaphora nem előzetesen elfogadott dedukció volt, de nem is egy hosszas gondolkodási folyamat immár megváltoztathatatlan végeredménye, hanem olyan közvető pont, ahová sok, egymástól eltérő irányból is befolyanak az új eredmények és igazságok. A metafora egymástól eltérő új felismeréseket váratlan koherenciába állít (p. Leib), nemcsak állandóan kisugárzik, de a visszarefektálódó impulzusoktól állandóan új oldalokról igazolódik.

Nietzsche szerelemfilozófiájának végső eredménye az igazság=nő-azonosítás, és annak összes következménye. Ez a filozófia önállóan megáll az affektus-tan átvétele után is, igaz, az affektus-tan megszűntet számos olyan finomabb és kvalitatívabb gondolati perspektívát, amelyek a szerelemfilozófiai további kibontakoztatásához szükségesek lettek volna. A szerelemfilozófia az emancipált férfi felismerésének dokumentuma a szerelem valóságáról. A barátságfilozófia egy lépéssel még a szerelemfilozófia elé is mutat. A nő új életformáját mutatja fel, amelynek minden szempontból természetes előzménye az igazság-nő logika tényének elfogadása. A két filozófia közötti fokozatra érdemileg ráillik *Simmel* tézise, amelyben immár a nőemancipáció jelenségén belül különbséget tesz aközött, hogy a nő elsajátítja a civilizáció teljes eszköztárából azt, amit eddig nem tudott művelni és aközött, hogy létrehoz-e (nyilván nem önmagában, hanem éppen a *Wahrheit=Weib*-logika további kibontása során) valamilyen teljesen új civilizációs minőséget. Az emancipáció első szakaszában tehát arról van szó, hogy a már meglévő, ám a nőktől addig megtagadott kulturjavakban való személyes részesedés létrejön. Az értékek „hányszortöbb”-je kerül így előtérbe, nem az „objektívan új” értékek létrehozása.

Ebből a mozgalmából azonban kvalitatívan új értékek is létrejöhetnek. Ilyen minőségileg új értéknek tekintjük a Nietzsche barátságfilozófiájában jelzett új lépést. Elsősorban nem tartalmi, hanem strukturális okokból. Nem abban akarunk tehát 2013-ban állást foglalni, hogy nietzschei értelemben a nő képes-e a barátságra van sem. Azt a pillanatot akarjuk rögzíteni, amikor Nietzschénél a *Wahrheit=Weib*-logika érvényesítése után megszületnek a minőségileg új alkotás lehetőségének körvonalai.⁴⁷

IRODALOM:

- DÜHRING, Eugen: *Kritische Geschichte der Philosophie von ihren Anfängen bis zur Gegenwart*. Berlin 1969.
- FISCHER, Kuno, *Geschichte der neuern Philosophie I.2. Descartes' Schule. Geulinx, Malebranche, Baruch Spinoza*. Zweite, völlig umgearbeitete Auflage. Heidelberg 1965.
- FUHRMANS, Horst, *Schellings Philosophie der Weltalter. Schellings Philosophie in den Jahren 1806-1821. Zum Problem des Schellingschen Theismus*. Düsseldorf 1954.
- KISS, Endre, *Friedrich Nietzsche filozófiája*. Budapest 1993.
- KISS, Endre, Gibt es ein Projekt der Aufklärung und wenn ja, wie viele? (Aufklärung vor dem Horizont der Postmoderne). in: Sven-Eric Liedman (ed.), *The Postmodernist Critique of the Project of Enlightenment*, Amsterdam - Atlanta 1997. 89-104.
- KISS, Endre: Zur Bestimmung der wahren politischen Philosophie Friedrich Nietzsches. in: Endre Kiss (ed.), *Friedrich Nietzsche und die globalen Probleme unserer Zeit*, Cuxhaven - Dartford 1997. 249-263.

(MR/V/1/105), „A 'szubjektum' ismeretlen világa” (MR/2/116), „A motívumok állítólagos harca” (MR/V/1/116),

⁴⁷ Georg Simmel, Weibliche Kultur. in: G.S. *Philosophische Kultur*. Leipzig, 1919 (Kröner) 255.

NIETZSCHE, Friedrich: *Briefwechsel*. Kritische Gesamtausgabe. Herausgegeben von Giorgio Colli undazzino Montinari. Dritte Abteilung, Erster Band. Friedrich Nietzsche, Briefe. Januar 1880 - Dezember 1884. Berlin - New York 1981.

NIETZSCHE, Friedrich: *Saemtliche Werke*. Kritische Studienausgabe in 15 Baenden. Herausgegeben von Giorgio Colli undazzino Montinari. Berlin - New York 1967-1977.

SCHELER, Max: *Vom Umsturz der Werte. Abhandlungen und Aufsätze*. Vierte, durchgesehene Auflage. Herausgegeben von Maria Scheler. Bern 1955.

SCHELER, Max: *Die Wissensformen und die Gesellschaft*. Zweite, durchgesehene Auflage mit Zusaetzen. Herausgegeben von Maria Scheler. Bern und München 1960.

Seidel, George J.: *Activity and Ground*. Fichte, Schelling and Hegel. Hidelsheim - New York 1976.

SPINOZA: *Ethik*. Herausgegeben von Helmut Seidel. Leipzig 1975.

Stauder, John Raphael: *Max Scheler. 1827-1928. An Intellectual Portrait*. New York - London 1967.

YOVEL, Yirmiyahu: *Spinoza. Das Abenteuer der Immanenz*. Aus dem Englischen von Brigitte Flickinger. Göttingen 1996.

A rövidítések feloldása:

AC = Anti-Christ (Ellen-Krisztus) in: KSA, 6. kötet

Et. = Spinoza: Ethik. Herausgegeben von Helmut Seidel. Leipzig 1975. (Reclam)

FW = Fröhliche Wissenschaft (A vidám tudomány). in: KSA, 3. kötet

JGB = Jenseits von Gut und Böse (Túl jón és rosszon). in: KSA, 5. kötet

KSA = Nietzsche, Friedrich, Saemtliche Werke. Kritische Studienausgabe in 15 Baenden. Herausgegeben von Giorgio Colli undazzino Montinari. Berlin - New York, 1967-1977.

MR = Morgenröte (Hajnalpír). in: KSA, 2. kötet

WWV = Schopenhauer, Arthur, Die Welt als Wille und Vorstellung. Herausgegeben von Julius Frauenstädt. 1. Band: Vier Bücher, nebst einem Anhang, der die Kritik der Kantischen Philosophie enthält. 2. Band: welcher die Ergänzungen zu den vier Büchern des ersten Bandes enthält. Leipzig, F.A. Brockhaus, 1879. 5. Auflage 2 Bände Großoktav, 633/743 SS.

Az ima erejéről

Power of prayer

Frauhammer Krisztina PhD

SZTE-BTK, Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszék

frauhammer_kr@freemail.hu

Initially submitted May 10, 2013; accepted for publication July 15, 2013

Abstract:

A bűcsújárást és az abban megtapasztalható élményeket törésvonalnak tekintem, hiszen a zarándoklatok legalapvetőbb célja a mai napig, hogy bennük és általuk a Transzcendens megmutatkozásait és ezek révén olyan vallási élményt keressen és találjon a hívő ember, amelyek átsegítik őt hétköznapi életének legkülönbébb eseményein.

A kegyhelyeken kihelyezett vendégkönyvek is erről az istenélmény keresésről tudósítanak minket. A bennük olvasható imádságokon, fohászokon, személyes vallomásokon keresztül valamelyest feltárulnak azok a motivációk és funkciók, amelyek egy-egy egyén itt megtapasztalható vallásos élményének mozgatórugóivá válnak. A vendégkönyvek terápiás szerepét vizsgálva, úgy vélem megállapíthatjuk, hogy csakúgy, mint a bűcsújárás egyéb mozzanatai, hozzájárulhatnak a lelki megkönnyebbülés érzésének, a reménytelenség feloldásának és az aggodalmak elengedésének kialakulásához. Ez elsődlegesen a problémákra, gondokra vonatkozó kérések és örömök megfogalmazása és kiírása által valósul meg.

Kulcsszavak:

devóció, írott imák, bűcsújárás, látogató könyv, autokommunikáció

Keywords:

devotion, written prayers, pilgrimages, Visitors' Book, auto-communication

Peter Berger, a vallási tapasztalatról és hagyományról szóló tanulmányában azt írja: „az ember, élete nagy részében egy valóságos hétköznapi világban él [...] ám az ember megtapasztalja ennek a világnak a felfeléseit, valamint törésvonalak is kialakulhatnak, olyan élmények mentén, amelyeknek látszólag nincs semmi fiziológiai alapjuk.”¹ Mind a bűcsújárást, mind az abban megtapasztalható élményeket ilyen felfelésnek, törésvonalnak tekintem, hiszen a zarándoklatok legalapvetőbb célja a mai napig, hogy bennük és általuk a Transzcendens megmutatkozásait és ezáltal, olyan vallási élményt keressen és találjon a hívő ember, amelyek átsegítik őt hétköznapi életének legkülönbébb eseményein.

A kegyhelyeken kihelyezett vendégkönyvek is erről az istenélmény keresésről tudósítanak minket. A bennük olvasható imádságokon, fohászokon, személyes vallomásokon keresztül

¹ Berger 2011. 207.

valamelyest feltárulnak azok a motivációk és funkciók, amelyek egy-egy egyén itt megtapasztalható vallásos élményének mozgatórugóivá válnak. Ahogy Bálint Sándor is írja:” a búcsújárás egyúttal a hit nyilvános megvallása is. (...) Azon az elképzelésen nyugszik, hogy az istenség egyes meghatározott helyeken különösen szívesen nyilatkozik meg, s itt a neki bemutatott tiszteletadás, áldozat különösen kedves neki.”² Felfogható egyúttal úgy is „mint különleges imádságnak és áldozatnak erős helyhez kötése, hogy ott természetfölötti segítséget vagy kegyelmet nyerjen a hívő.” Majd hozzát teszi mindez „Ima nélkül csupán utazás volna.” Ebben a megvilágításban a búcsújáráson való részvétel és annak eseménysorába való bekapcsolódás egy kommunikációs aktus, amelyben a hívők és hitük lényei között egyfajtan interakció jön létre. Ehhez elengedhetetlen, hogy a hívő higgyen abban, hogy a kegyhelyek kitüntetett helyei a transzcendens jelenlétének, így a vele való kapcsolattartásnak is. Hinnie kell abban is, hogy e transzcendens képes az emberi életbe és az őt körülvevő természeti világba is beavatkozni. Ezért is keresi a vele való találkozás lehetőségeit.³ Ennek a kapcsolatfelvételnek, találkozásnak az egyik legősibb, minden vallásban jelenlévő megmutatója az ima. Általa válik áthidalhatóvá – igaz csak időlegesen – a mindennapi anyagi világ és az isteni, spirituális világ közti szakadék.

Az utóbbi években több kutató figyelmét is felkeltette az egyre nagyobb népszerűségnek örvendő, teljesen kötetlen, írásos formában megmutatózó imádkozási gyakorlat. Egyre másra jelennek meg kegyhelyeinken a kérések, fohászok, hála nyilatkozatok rögzítésére szolgáló beíró könyvek, látogatási könyvek, vendégkönyvek és imacédulák. Ezek lapjait sűrűn megtöltik a sokszor meglepő őszinteséggel megfogalmazott, egyéni hangvételű fohászok. E források különlegessége abban rejlik, hogy általuk egy sajátos kommunikációs helyzetnek lehetünk tanúi: az egyén transzcendenssel való személyes kapcsolatfelvételének, azaz legbensőbb imáinak. Ebben az esetben az imának egy teljesen kötetlen, mindenféle kötelező vagy elvárt formaságtól mentes, és a megszokott szóbeli formától eltérő írott reprezentációjáról. Általuk tehát a magán-áhitat olyan szférába juthatunk, amely általában rejtve marad a nyilvánosság előtt. A kegyhelyek és plébániatemplomok vendégkönyvei e kivételes alkalmakhoz kínálnak mindenki számára elérhető fórumot. Jelen tanulmányban e vendégkönyvek bejegyzéseit felhasználva kívánok rámutatni arra, hogy e sajátos kommunikációs aktusnak milyen terápiás, pszichológiai funkciói rajzolhatóak meg.

A kutatás keretében öt kiválasztott magyar kegyhely vendégkönyveinek, illetve imacéduláinak összehasonlító elemzését végeztem el. A kutatási pontként kijelölt kegyhelyek a következők voltak: Máriakálnok (Győr-Moson-Sopron megye), Egyházasháza-Vecseklő (Szlovákia, Nova Basta-Vecklov), Máriagyűd, Mátraverebély-Szentkút és Máriapócs.

Máriakálnok esetétől eltekintve, a 70-es évektől kezdődően jelennek meg a vizsgált kegyhelyeken ezek a beíró könyvek, vendégkönyvek, imacédulák és számuk azóta mindenütt folyamatosan gyarapszik. A fenti kegyhelyeken tízezret meghaladó bejegyzést gyűjtöttem össze, amelyek közül 7184 db-ot elemeztem.

A könyvekbe beírásnak, cédulákra való írásnak terápiás dimenzióit vizsgálva, elsőként magának a leírásnak a szerepéről kell szót ejtenünk, hiszen már önmagában az írás is hatékony eszköznek bizonyul: a szöveg megfogalmazása közben a probléma veszít erejéből, felfoghatóvá válik. Ez sokaknak okoz megkönnyebbülést. „*Nem írtam még soha se, se az Istennek se Szűz Máriának. Nem tudom, most ez így spontán jött, majd biztos ez így egy idő*

² Bálint – Barna 1994. 16.

³ Lovász 2002. 11.

múlva jobban kiforrja magát, hogy ez így több-e, de nem hinném, csak jól esett leírni. Szerintem, ha imádkozok és úgy kérem az ugyanolyan.” (Sz. E.) Két máriagyúdi zárandok ezt így fogalmazta meg: „Hát nem azért, hogy másképpen hat. Nem tudom, esküszöm, nem tudom megmagyarázni, hogy miért írtam bele. Nem tudom (...) Csak olyan jó volt kiadni magamból.” (R.) „(...) egy kicsit kiadja az ember.” (M.)

Amikor a vendégkönyveknek/speciális imáknak ilyen jellegű funkcióit próbáljuk felfedni, túl kell lépni a könyvek bejegyzéseinek szövegein, azok sajátos kommunikációs szerepén és magát a sajátos imádkozási aktust kell a középpontba állítani. Lovász Irén hívta fel a figyelmet e szakrális kommunikáció autokommunikatív jellegére, azaz arra a sajátosságra, hogy a transzcendenssel való kapcsolatfelvételben mennyire hangsúlyos az ÉN minőségi megváltozása. Ez a változás eredményezheti azt is, hogy az egyéni fohászok leírása terápiás funkciókkal is bír. Ehhez kapcsolódóan írja ugyancsak Lovász Irén a következőket az imákról: „az Istennel való „szívből jövő” kommunikáción túl más dimenzióira is figyelmet kell fordítani (...) az imaaktus azért, hogy erőteljes, hatékony és igaz legyen, nemcsak a szavak kiejtéséből áll, hanem történelmi, kulturális és személyes tényezők bizonyos elemeinek aktív összekapcsolódásából. Magában foglalhat bizonyos testtartást és irányt, kijelölt építészeti struktúrát vagy fizikai környezetet, meghatározott napszakot vagy az év bizonyos időtartamát, rituális akciókat és tárgyakat, speciális hangulatokat, attitűdöket vagy intenciókat. (...) Ezeket a nem beszédformákat lehet úgy értelmezni, mint a spirituális világ felé irányított őszinte és spontán emberi aktusokat, és úgy is, mint a vallásos formulákat, melyeknek előadása erősíti az érzelmeket, fenntartja a reményt, erőt ad az embereknek.”⁴ Az imában tehát a közlési folyamat performatív funkciói legalább olyan hangsúlyosak, ha nem hangsúlyosabbak, mint maga a közlés, a denotatív funkció. Pszichológusok vizsgálatai is rámutattak arra, hogy az ima rituális nyelvének ereje és az abban rejlő performatív dimenziók, milyen mértékben képesek átírni pl. egy betegség narratíváját. Ha ugyanis a keresztény hívő képes igazságként elfogadni azt a keresztény tanítást, amelyről Márk evangéliumában olvashatunk: „Higgyétek, hogy mindazt, amit imádkozva kértek, elnyeritek, és meglesz nektek.”⁵, akkor az ezen állításba vetett hit oly mértékben felfüggesztheti a gyógyulásba/probléma megoldásába vetett hitetlenségét/reménytelenségét, hogy képessé teszi az embert arra, hogy megfogadjon benne a gondolat: egészsége/problémája az előírtak szerint van.⁶

Az általam megkérdezett zárandokok elsősorban arról számoltak be, hogy a leírás, a gondok kiírása megkönnyebbülést és megnyugvást okoz a számukra.

„- Jónak tartja ezt a könyvet? Látott ilyet már máshol is?

- Igen kirándulásokon láttam már templomban, nem tudom, hogy Egerben, vagy Tokajban. És Lillafüreden is voltunk egy kőtemplomban, ott cetlit írtunk, mert nem tudtunk bemenni és azt ott hagytuk.

- Ez az ötlet honnan jött?

Éntőlem. Úgy jött nekem. Én jónak tartom ezt a szokást, mert megnyugszik az ember, most olvastam olyan könyvet, hogy aki templomba jár az tovább él. Valahogy valamiféleképpen. Nem tudom, de valami igaz van benne, mert mikor elmegyek a templomból, utána nyugodt vagyok. Tudtam, hogy most ünnep volt, vasárnap van, elmentem a templomba, imádkoztam a családomért meg mindenért és engem ez megnyugtat és magam módján boldoggá tesz.” (D. J-

⁴ Lovász 2002. 32-33.

⁵ Mk. 11. 24.

⁶ Andreescu 2011. 28-30.

né)

A Mátraverebély-Szentkúton remetéskedő ferences Didák testvér saját naplójával állította párhuzamba a cédulák írását: „*Nagyon nem szeretek naplót írni, de amikor elmentem Mátraverebély-Szentkútra remetéskedni előljáróim előírták nekem a napló írását. Naponta kellett vezetnem. Eleinte nagyon nehezen ment, de rájöttem ennek nagyon fontos pszichológiai funkciója van. Rendezni kell a gondolataidat, szembe kell nézned magaddal, le kell írni stb. Szerintem ez is közrejátszhat abban, hogy olyan kedvvel hagynak hátra ilyen cédulákat, sokszor személyes problémákkal.*” (K. D.) Ugyancsak a naplóját hozza példának Walter Heim is, amikor az ilyenfajta imádkozás pszichológiai funkcióit elemzi: „Ezek gyakran azt a célt szolgálják, hogy a gondolat vagy érzés írásos megfogalmazása és az ezzel összekapcsolódó projekció révén ezek a lelki aktusok megkönnyebbüléshez és megbékéléshez vezessenek.”⁷ Walter Heim itt újra kiemeli az imák leírásának jelentőségét, amely biztosabbá teszi azt, hogy a leírtak valóban célhoz érjenek és ez a plusz biztosíték sokakat megnyugvással tölt el. Különösen, ha azt is számba vesszük, hogy sokan osztják azt az elképzelést, hogy a Szűz, a Jóisten ténylegesen is olvassa ezeket a kéréseket. Megnyugtató tehát a tudat, hogy láthatóvá van téve a kérés, és ezt a szó szoros értelmében is olvassák.

Gabriele Ponisch a pszichológiai funkcióknál a vigasztalódást is kiemeli, ami azáltal valósulhat meg, hogy a könyv esetleges átlapozása, elolvasása során rádöbbenhet az olvasó saját nehézségeinek kicsinységére.⁸ Az a tapasztalatom – egyébként a hívek bevallása szerint is így történik –, hogy a látogatók ritkán merülnek el a könyvek és a cédulák olvasásában. Főleg olyan céllal, hogy megismerjék, hogyan és mire használhatóak ezek a könyvek, illetve ötleteket merítsenek saját fohászuk megfogalmazásához. Az egyházasközi Anna néni és a szintén egyházasközi Medve Katalin említette csak, hogy szeret beleolvasni a füzetekbe: „*Aki beleír, az úgy érzi, hogy neki az jobb, ha azt le is írja a füzetbe, és a Mária alatt van. Olvassa el más is, érezze át más is ugyanazt, amit az az ember beleírt, ugyanazt az imát. Mert vannak olyan emberek is, akik nem tudnak imádkozni, vannak, akik csak úgy kimennek, hogy kíváncsiságból megnézzék, az ugyanúgy olvashassa azt az imát. Én beleolvasok. Én hívő ember vagyok, én nagyon szeretek ilyen dolgokat olvasni, szeretem, mert olyan szép verseket tud némelyik írni, hogy szívből jön, vagy észből jön-e nem tudom. Nekem megnyugvás, ezzel imádkozom én is.*” (M. K.)

Az általam vizsgált öt kegyhely esetében nem találok sem olyannal, aki naplószerűen használta volna a könyvet, sem olyannal, aki a hiányzó beszélgetőpartnert pótolandó írta volna be rendszeresen gondolatait vagy folytatásokban tárta volna fel problémáinak történetét. Ilyet a csíksomlyói kegyhelyen kített könyvben olvastam csak, ott is keveset.⁹ Az ilyen jellegű használat az önmegvalósítást, önfeltárást és az ezek által megvalósuló terápiás célt szolgálhatja. Ismertek olyan kutatások, amelyek számos példát hoznak arra, hogy egyesek e könyveket rendszeres és hosszú bejegyzések rögzítésére, mintegy naplóként használják.¹⁰ Itt természetesen nem azokról a zárándokokról van szó, akik hosszú évek óta, a búcsúk alkalmával évente egyszer-kétszer eljönnek és beírnak, hanem olyanokról, akik akár heti, havi rendszerességgel részletesen lejegyezték aktuális nehézségeiket, örömeiket, botlásaikat.

⁷ Heim 1961. 86.

⁸ Ponisch 2001. 173.

⁹ A kegyhely vendégkönyveiről 2004 novemberében a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszéke és a Kriza János Néprajzi Társaság által szervezett „Erdély és Moldva népi vallásossága” Bálint Sándor születésének 100. évfordulója tiszteletére rendezett konferencián tartottam előadást „A csíksomlyói vendégkönyvek” címmel. Az előadás szövege nyomtatásban nem jelent meg.

¹⁰ Ponisch 2001., Kromer 1996.

Gabriele Ponisch a könyvek ilyenfajta használatát a gyónással állítja párhuzamba, ahol az ember vallomást tesz hitéről, cselekedeteiről egy alapos önvizsgálat után.¹¹ Megjegyzi ugyanakkor, hogy az általa vizsgált könyvekben is kivételesnek számítanak ezek az önvallomás jellegű hosszabb szövegek. Csak feltételezni tudom, hogy valóban a gyónás lehetőségének megléte miatt van az, hogy én a vizsgált könyvekben nem talákoztam ilyen jellegű szövegekkel. A mátraverebély-szentkúti ferencesek és a Máriapócsi parókusok is külön hangsúlyozták, hogy nagyon sokan gyónnak a búcsúk alkalmával (Mátraverebély-Szentkúton a búcsúsok 80-90%-a) és számos esetben kérnek személyes lelki beszélgetést is.

Mindezek alapján úgy ítélem meg, hogy az ilyen önfeltáró, önmagát tematizáló ígérennyel a hívó zarándokok elsődlegesen nem egy ilyen könyv lapjait keresik meg, hanem a kegyhelyen ténykedő lelki gondozókat, gyónás vagy lelki beszélgetés keretében. A könyv elsődlegesen a Szűzhöz vagy Jóistenhez hozott kéréseknek, hálának, az egyéni élet problémáinak, örömeinek megosztásához kínál fórumot. Ezek letétele, kimondása egy lépés a probléma megoldásának irányába és legfőképpen ebben áll terápiás jelentőségük. Ez jól összecseng Frida Balázsnak a vallás pszichológiai funkciójáról írt gondolatával: „az isteni segély lehetősége még akkor is fennáll, ha minden egyéb magyarázórendszer kudarcot vall [...] az, hogy az egyének a dolgok intézésében feltáruló felelősség tekintetében az istenekkel inkább osztoznak, mint saját magukkal – elképesztő megkönnyebbülést jelent. A vallás egyik legfőbb szociopszichológiai funkciója az az érzés, hogy az ember nincs egyedül, bizonyos tekintetben egyfajta szupernaturális segítségében részesülhet.”¹² Ennek az érzésnek a megtapasztalásáról gyakran beszámolnak a könyvek lapjain is:

„Drága jó Szűzanyám!

Nagyon hálás vagyok azért, mert itt lehetek a színed előtt. Olyan szép dolgot éltem át itt ami az egész lelkemet szinte pihe könnyűvé tette. Megnyugodtam és nagyon nagy örömmel jöttem el megint. ...

Név

2005. 03. 14. ”¹³

„Köszönöm neked Istenem, hogy itt lehettem! Annyira vágytam, hogy elmondjam neked bánatomat és jószágodat megköszönjem. ...

Név ”¹⁴

Ez az érzés ott van nem csak a kegyhelyek vendégkönyveinek használatakor, hanem a kegyhelyen végzett valamennyi ájtatossági gyakorlat során. Már maga a kegyhelyen való tartózkodás is lelki megkönnyebbüléshez vezet, ez az egyik legfőbb motivációja a felkeresésüknek. Interjúalanyaim így vallottak erről: *„Igen akkor megkönnyebbülök. Jobb a közérzete az embernek.”* (D. J-né) *„Hát ez ad egy lelki feltöltődést. Aki hívő, annak az egy plusz.”* (Sz. E.) *„Megnyugtató örömmel jövünk, hisszük a vallásunkat és örömmel jövünk. Nagyon-nagyon örömmel. Ennél boldogabb nincs. Hát én olyan boldog vagyok utána, ha megjelenhetek ezeken a helyeken (...) mintha megkönnyebbülnék, megnyugtató a betegségre meg mindenre.”* (I. és M.) *„Nagyon kellemes, mikor az ember végigsétál és kimondhatja magából azt, amit érez, és amit gondol és meghallgatja az Úr a Szent, mindenki. (...) Én úgy érzem, mintha kommunikálnék velük, amikor imádkozom magamban. És nézek a szoborra vagy a képre. És úgy érzem, hogy erőt ad.”* (M.N.)

¹¹ Ponisch 2001. 203.

¹² Frida 2005. 198.

¹³ Máriapócsi Vendégkönyv 2005/1. 72/1.

¹⁴ Máriapócsi Vendégkönyv 2005/1. 103/1.

A vendégkönyvek terápiás szerepét vizsgálva, úgy vélem megállapíthatjuk, hogy csakúgy, mint a búcsújárás egyéb mozzanatai, hozzájárulhatnak a lelki megkönnyebbülés érzésének, a reménytelenség feloldásának és az aggodalmak elengedésének kialakulásához. Ez elsődlegesen a problémákra, gondokra vonatkozó kérések és örömök megfogalmazása és kiírása által valósul meg.

IRODALOMJEGYZÉK:

- ANDREESCU, Adrian: *An Exploratory Inquiry on Prayer's*. in: International Journal of Transpersonal Studies 30/1-2. 23-47. Rethinking Prayer and Health Research, 2011.
- BÁLINT Sándor – BARNÁ Gábor: *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Budapest, Szent István Társulat, 1994.
- BERGER, Peter: *Vallás: tapasztalat, hagyomány és reflexió*. in: Korpics Márta-P. Szilczl Dóra (szerk.) Szakrális Kommunikáció. Budapest, Typotex Kiadó, 203-219., 2007.
- FRIDA Balázs: *A vallás és a szupernaturális. Valláskutatás és antropológia*. in: Világosság 2005/7-8. 195-214., 2005.
- HEIM, Walter: *Briefe zum Himmel*. Die Grabbriefe an Mutter M. Theresia Scherer in Ingenbohl. Ein Beitrag zur religiösen Volkskunde. Schriften der Schweizerischen Gesellschaft für Volkskunde 40. Basel, Krebs Verlag, 1961.
- KROMER, Hardy: *Adressat: Gott. Das Anliegenbuch von St. Martin in Tauberbischofsheim. Eine Fallstudie zur schriftlichen Devotion*. Studien & Materialien des Ludwig-Uhland-Instituts der Universität Tübingen 17. Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde E.V., 1996.
- LOVÁSZ Irén: *Szakrális kommunikáció*. Budapest, Európai Folklór Intézet, 2002:
- PONISCH, Gabriele: „Danke! Thank you! Merci!“ Die Pilgerbücher der Wallfahrtskirche Mariatrost bei Graz. Grazer Beiträge zur Europäischen Ethnologie Bd. 9. Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 2001.

A mosás és tisztaság kultúrtörténete Budapesten a két világháború között. A mosónők korán halnak...

The washing and cleanliness cultural history of Budapest, between the two World Wars. The laundresses die early...

Czingel Szilvia PhD
Centropa Magyarország
czingel@externet.hu

Initially submitted May 10, 2013; accepted for publication July 15, 2013

Abstract:

The study describes the hygienic conditions of Budapest between 1900 and 1945 with a special focus on middle class and their maids and laundresses. The changes in hygienic culture were all reflected in the quickly spreading habit of building bathrooms, the increasing choice of toiletries (especially soaps and washing powders), or employing staff particularly for these tasks (maids and people who had specialised skills like laundresses and ironing women). The study analyses the process of changes along the double lines of traditionalism and modernity, focusing on the development of social values, norms, the rules of penetrating social layers and the modifications in mentality in the half of the 20th century, which can also be detected in hygienic and cleaning practices and washing culture.

Keywords: washing culture, employing staff, laundresses and ironing women, traditionalism, modernity, modifications in mentality, Budapest, 20th century

Kulcsszavak: mosási kultúra, foglalkoztató személyzet, mosónők és vasalónők, hagyomány, modernség, mentális változások, Budapest, 20. század,

„Egy reggelen az öreg Gálic néni eljött Mamáért. A két asszony kopott kendőbe bugyolálva, karjukon vödörrel, a vödörben súrolóronggyal és súrolókefével, a csikorgó hidegben kiállt a „placcra” a Deák Ferenc téren, a többi napszámos asszony közé. Itt, a munkapiacon válogattak a nagyságák maguknak mosónőt. Az üzletek és irodák innen hívtak súrolóasszonyokat, rendszerint éjszakára, hogy a nappali üzletmenet meg ne akadjon.” (József 1955:37)

Magyarországon, és elsősorban Budapesten a 20. század tízes és húszas éveire tehető egy újfajta szemléletmód kialakulása, amely a higiéniai kultúrát dominánsan előtérbe helyezte kiváltképp polgári körökben. A higiénés szokások, ezen belül is a testi higiénia viszonylag kései, időben nagyon is új keletű térfelfogásának egyik szembetűnő megnyilvánulása a fürdőszobák tömeges építése a bérházakon belül. A testtel, a ruházattal és a lakókörnyezettel szembeni higiénés elvárások átértékelődtek, presztízsértékűvé váltak. A fürdőszobák építésének tömeges elterjedése, a kozmetikai cikkek (elsősorban a szappanok és a mosóporok)

választékának megnövekedése, a külön erre a célra alkalmazott személyzet (a cselédek és az egyéb speciálisabb tudást igénylő segédszemélyzet, mint a mosónők és vasalónők) alkalmazása mind-mind a higiéniai kultúra megváltozását tükrözi.

A magyar történetírás kitüntetett figyelmet szentel a magyar középosztály társadalomtörténeti bemutatásának. A réteggel foglalkozó kutatók egyöntetű véleménye az, hogy a polgári családmódellem nem nélkülözhetette a háztartási alkalmazottként foglalkoztatott cseléd (alkalmazott) jelenlétét.

A tisztaságkultúra témája nem teljesen új keletű, hisz az utóbbi években meghódította elsősorban a nyugat-európai néprajztudományt. Tulajdonképpen meglepő, hogy ez nem történt meg korábban. A német, az osztrák, a svájci, a francia, a svéd és az amerikai kutatók hosszabb ideje rendszeresen foglalkoznak a téma különböző aspektusaival. A tisztasággal és higiénéjával foglalkozó egyetlen európai kultúrtörténeti munka elkészítése Georges Vigarello nevéhez fűződik, aki a tisztaság fogalmának változását mutatta be a középkortól a 19. századig. (Vigarello 1978).

A svájci Hans Trümpy a mosás és fürdés témakörét korabeli illemtankönyvek tanácsai alapján rajzolta meg, körülhatárolva ezzel a tisztaság fogalmának változását az 1700-as évektől egészen napjainkig. (Trümpy 1970).

Az osztrák néprajzi kutatás nagyon jó szempontokkal ragadta meg a századelő bécsi mosónőinek életmódját. Fred Bertrich „A mosás kultúrtörténete” (Bertrich 1986) című munkája számos, a mosást és eszközeit ábrázoló rajzot, festményt és karcot közöl. Helen Grünnt a mosást és mosónőket érintő mondákat és hiedelmeket gyűjtött össze, valamint kiváló anyagot jelentetett meg a bécsi mosónők életéről és munkájáról, megadva a kultúrtörténeti hátteret is. (Grünn 1978).

A századelő női munkáinak bemutatására vállalkozott Franz Berger és Christiane Holler (Berger-Holler 1997), akik kultúrtörténeti szempontok alapján vázolták fel az egyes női foglalkozásokat. Számunkra a mosónők és a cselédek munkájának és életmódjának bemutatása volt érdekes.

1983-ban a budapesti Néprajzi Múzeum és az Osztrák Néprajzi Múzeum közös rendezésében kiállítás nyílt „Nagymosás” címmel. A kiállítás rendezője Margot Schindler volt. (Schindler 1983.) A nagymosás munkafolyamatait bemutatva a szerzők a tárgykészlettől kezdve, a mosónők életén keresztül, a mosás és a mosónőkkel kapcsolatos ábrázolásokig, valamint a mosásra vonatkozó hiedelmekig is sok mindent ábrázoltak a kiállításon. 1993-ban nyílt meg a Magyar Nemzeti Múzeum Legújabbkori Történeti Gyűjteménye által rendezett „A nagyvárosi háziasszony birodalma” című kiállítás, amely a polgári társadalomra jellemző városi életmód egy szeletét mutatta be, kitérve a témánk szempontjából is érdekes háztartási alkalmazottakra. [1] 1996-ban a budapesti Kiscelli Múzeum rendezett történeti kiállítást a higiénéjával kapcsolatban, „Víz és szappan, púder és parfüm” címmel. [2] A tatabányai Német Nemzetiségi Múzeum „Otthon” címmel 1999-ben kiállítást rendezett. A polgári és munkáslakások enteriőrjei, valamint a kiállított, a higiénével is kapcsolatos tárgyak további információt nyújtottak.[3]

A magyar kutatási anyag már korántsem ilyen gazdag. Mivel a folklorisztika eddig nem vizsgálta - az egyes részjelenségekre összpontosító, szórványos kísérleteket leszámítva - a témát, így ennek bemutatásához egy társadalomtörténeti szemléleti látásmód látszott célszerűnek, amely alapja lehet egy új típusú életmódvizsgálatnak. Éppen ezért a téma bemutatásakor „külső segítséghez”, más tudományágakhoz és segédanyagokhoz kellett fordulnunk: a történettudomány és művelődéstörténet, a szociológia, a szociográfia, a szépirodalom, a statisztikák és a korabeli reklám- és katalógusanyagok, a jó háztartási

tanácsadó könyvek és a gyártörténet, nem utolsósorban pedig az oral history nyújtott ebben támogatást.

Ennél is kevesebbet tudunk arról a speciális rétegről, amely egyrészt szorosan kapcsolódott a városi polgárság felső és középső rétegeiben végbemenő életformaváltáshoz, másrészt viszont életmódban, életkorban és munkatevékenységben eltért a cselédektől. Ez a réteg a mosónők rétege, akiknek alakját gyakran egy gyűjtőfogalom a cseléd szó alatt említik. A ruha tisztításával kapcsolatos higiénés szokások leírásánál egy olyan specializált réteget kell bemutatnunk, amelyről szinte csak szóbeli anyag és a külföldi szakirodalom tanúskodik.

Nagyon nehéz ezt a réteget a cselédektől megkülönböztetni, hiszen hasonló tevékenységet végeztek, mégis sok mindenben különböztek cselédtársaiktól. Gyáni Gábor is a cselédekhez sorolja őket, amikor a munkatevékenységük alapján rangsorolja a cselédeket. Nem vitatjuk mi sem a mosónők cselédként való besorolását, hiszen a „kiszolgáló” személyzethez tartoztak, azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy a szóbeli visszaemlékezések mindig külön említették őket és elhatárolták a cselédektől. A mosónők saját magukat nem tartották cselédnek. Az is tény viszont és ezért Gyáni-nak is igaza van, hogy sok helyen a cseléd is mosott. Erre a későbbiekben még bővebben kitérünk.

1. ábra Cselédkorzó a budapesti Baross-téren, 1930-as évek

A nagyvárosi polgári háztartások életébe átlépő „nagymosás” olyan alkalom volt, amely egy specializált munkásréteg, a mosónők alkalmazását igényelte. Bemutatásuk a polgári és nem polgári mindennapok, a hétköznapi szféra mögé enged belepillantást.

A mosónők olyan „specialisták” voltak, akik pénzért napszámba jártak mosni, s ez számukra megélhetési forrást jelentett. Mosónénak, mosóasszonynak nevezték őket. A mosónő-tartás (hasonlóan a cselédtartáshoz) kifejezetten polgári jelenség volt. Munkáscsaládok városon,

vagy parasztsaládok falun soha nem fogadtak fel mosónőket, ez a gazdagabb, polgári értékeket hordozó réteg kiváltsága volt.

Sajnos a budapesti mosónők életmódjáról és munkatevékenységéről alig tudunk pontos adatokat, még annyit sem, mint a cselédekről. A mosónők figurája ugyan a mai napig elevenen él a legidősebb generációk emlékezetében, azonban Magyarországon nincs oly sok forrás róluk, és nem alakult ki olyan gazdag hagyomány személyükkel kapcsolatban, mint például a szomszédos Bécsben. [4]

A viszonylag kevés forrás arra enged következtetni, hogy az első világháborúig az ún. „pucceros asszonyok” szervezett csoportokban Budapest nagyobb terein, illetve a piacok, később a vásárcsarnokok környékén várakoztak naponta munkára, ahol a pesti háziasszonyokhoz szegődött belső cselédek állandóan megfordultak. Konkrét adatunk van arra, hogy az egyik ilyen nagyobb gyülekezőhely a Deák tér volt. (Békés 1973: 38-39). JÓZSEF Jolán az édesanyjáról írt visszaemlékezésben is ezt a teret jelölte meg. A pucceros asszonyok nem csak mostak, hanem takarítást is vállaltak.

2. ábra Munkára váró asszonyok, „puccerosok” a Klauzál-téren, 1913.

Megjegyzendő, hogy a múlt században a Deák tér hasonló funkciót már betöltött, akkor még az ún. meszelő asszonyok várták a munkalehetőséget. Az első világháború után a Deák tér ilyen fajta funkciója megszűnt. Deák téri meszelő asszonyok, valamint a pucceros asszonyok központjai szinte automatikusan helyeződtek a piacok, később a vásárcsarnokok környékére.

Az osztrák néprajzi és történeti kutatás hamarabb felfigyelt erre a rétegre, érdekes kultúrtörténeti és néprajzi adatokkal dokumentálva mutatja be a mosónők életmódját, munkatevékenységét és a mosáshoz kapcsolódó folklórjelenségeket is. Az említett munkák szempontrendszerei nagyon jó kiindulópontot adtak a budapesti mosónők bemutatásához. Meg kell azonban jegyeznünk azt, hogy korántsem áll olyan látványos folklórányag rendelkezésünkre, mint az említett osztrák területekről. Itt ugyanis történelmi hagyományai voltak a „mosónőségnek” amely évszázadokon keresztül intézményesített keretek között működött.

Ahogy már említettük természetesen, korántsem volt olyan „reprezentatív” életük a budapesti mosónőknek, mint bécsi társaiknak. Az a tevékenység, ami Ausztriában már évszázadokon keresztül intézményesített keretek között működött, az Magyarországon ki sem alakult. Mosónőt viszont szinte minden polgári család tartott. Az egycselédes háztartás hétköznapi életrendjéhez hozzátartozott a bejárónő, vagyis a mosónő tartása is.

A cselédek belső hierarchiája egyenlőtlenségeket mutatott, ez elsősorban az anyagi és presztízsbeli megbecsülésre vonatkozott. A legrosszabbul fizetett, legkisebb presztízsű

alkalmazotti kategóriába tartoztak a mosónők (akiknek átlagosan havi 40 pengő), volt a fizetésük. A mosónő tartás volt az első olyan luxus, amelyet igyekezett minden középpolgári réteghez tartozó asszony megengedni magának.

Életük korántsem volt azonban olyan egyszerű, kinézetük, fizikumuk sem volt olyan szép, mint amilyen sztereotípiák velük szemben kialakultak. A mosónők alakja „takaros”, „nagyszájú”, „túzrőlpattant”, „erős-kövér” „mosolygós” asszonyok képzetét keltette. „Talpraesettek, tiszták, és kihívóak”- így mutatják be őket a múlt századi bécsi népszínművek is, amelyek egyik kedvelt figurája volt a mosólány. (Grünn 1978). Gyakorlatilag ezt a sztereotípiát követi a magyarországi tudatban szereplő mosónő is, hiszen ha megnézzük például a korabeli mosószappan reklámokat, akkor hasonló ábrázolásokat találhatunk. A mosónő-típussal kapcsolatban egy olyan folklorizálódott zsánerkép alakult ki, amely a mosólány alakját vidámnak, üdének, fiatal katonákkal mulatónak mutatta be.

A valóság azonban egészen más volt, hiszen a mosás a legnehezebb házimunkának számított. Fizikumuk nem mindig volt szép sovány, fiatalos és üde, ahogy azt már említettük. Általában meggyötört, de erős fizikumú nők vállalkoztak mosásra. Kezüik görcsös, csúnya volt, el volt nagyon strapálva, lábuk visszeres volt. A legtöbb asszonyt, aki mosást vállalt a kényszer vitte rá. Ez a munka volt az, amire csak a legvégső esetben vállalkoztak. Azok az asszonyok, akik mosást vállaltak a rossz szociális helyzet mellett általában rossz egészségügyi állapotban is voltak. Sok volt a beteg köztük. Általában mindegyik légzőszervi (tüdő és légúti), illetve nőgyógyászati betegségben szenvedett, amely később a korai halálhoz is vezetett.

A mosónők a legszegényebb munkáscsaládokból, ritkábban parasztcsaládokból származó, leggyakrabban sok gyermekkel rendelkező vagy özvegy nők voltak. A szerencsésebbjének megvolt az állandó helye. Nem megszabott munkaidőiben, hanem órabérben vagy napszámban, illetve teljesítményük után kapták a szerény bért a munkaadó jóindulatától függően. Ez az „állás” kosztal is járt.

Gyakran említették adatközlőink gyűjtésünk során, hogy a mosónők nagyon rafinált asszonyok voltak, mert klórmentet használtak a mosásnál, amit nem szerettek az úri asszonyok, mert roncsolta az anyagot. A mésztől viszont szép fehér lett a ruha, így hamarabb el lehetett érni a kívánt eredményt. Ezért vagy a háziasszony maga ment el, vagy a cselédet küldte a mosókonyhába „kémkedni”, hogy nem használ-e a mosónő klórmentet. Már a mosókonyha illatából meg tudták a használatot állapítani. Ha a cselédet küldték a mosókonyhába e célból, az általában szolidaritást vállalt a mosónővel és nem volt jellemző az, hogy elárulta őt.

Czímjegyzék.

Varrónó czíme:	Padlv beereñt
Fodrásznó czíme:	10 Kú barnes szit vesünk
Mosónó czíme:	es alor hór terünk 5 liter
Vasalónó czíme:	vízet aot Jolt terünk Janni
Ruhatisztító intézet czíme:	aruton egy fél Kilo darabos
Divatárusnó czíme:	200 v. ar. szit hosa adunk
Czipész czíme:	szit terünk terünk 5 liter

M. 408

3. ábra Egy polgárasszony által vezetett háztartási napló feljegyzésének a részlete.

A kiválasztás szempontjai - (Ki a jó mosónó?)

A mosónőket általában ajánlás útján választották, pl. „A Kovácsné Mariska szépen mos” típusú kijelentések alapján, nem pedig a cselédszerzőkön (cupringer) keresztül. Mielőtt bárkit is alkalmaztak volna erre a munkára, először érdeklődtek ismerősöktől, szomszédoktól, rokonoktól afelől, ki milyen szépen mos, végzett-e már nagymosást, tisztán járhatja-e a gyerekeit, nem lop-e, megbízható és becsületes-e. Először csak próbaidőre fogadtak fel mosóasszonyokat. Különböző próbáknak, cseleknek vetették alá őket. Így például pénzt, ékszert, aranyat hagytak szét a ház különböző pontjain. Ha estéig nem tűnt el semmi, akkor a mosónő megbízhatónak bizonyult. Ha beváltak és munkájukat meglegedésre végezték, akkor utána már nagy megbecsülés övezte őket, és a gazdasszony ugyancsak ragaszkodott hozzájuk. Egyrészt azért, mert kevesen vállalták ezt a külön szakértelmet igénylő munkát, másrészt azért, mert aki jól, tisztán mosott nagy megbecsülésnek örvendhetett. Ha valaki bevált, ragaszkodtak hozzá, máshova is ajánlották mosni.

A család legidősebb nőtagjának általában a nagymamának ill. a korban legöregebb nőnek a feladata volt, hogy cselédet és mosónőt válasszon. A mosónő kiválasztásának további szempontjai a következők voltak: tisztán mosson, ne használjon súrolókefét, ne lopjon, csak annyi szappant használjon, amennyi kell, egészséges és tiszta legyen, erős fizikumú legyen,

ne igyon alkoholt, lehetőleg ne vigye magával a gyerekeit a munkába. A mosónőtől elvárták, és a kiválasztás szempontjába beletartozott továbbá, hogy legyen hivatástudata, hűséges, pontos, lelkiismeretes, munkabíró, takarékos, vallásos, szorgalmas, megbízható legyen, ne duzzogjon, ne kelletlenkedjen, tisztességtudó, szerény legyen, ne használjon klórmész (titokban mindenki használt). A sok feltétel közül azonban a legfontosabbak a tisztaság és klórmész használata illetve annak elhagyása voltak.

4. ábra Mosókonyha egy budapesti bérházban, 1930-as évek

Rákos daganatos mosónővel nem mosattak, féltek hogy az ágyneművel átragadhat a betegség. Ez volt jellemző a pattanásos arcú (a vérbaj egyik jele) nőkre, illetve ha pl. volt tüdőbajos a családban egyre kevesebb munkát kapott vagy nem alkalmazták. Ezért a mosónők az ilyen eseteket igyekeztek mindig eltitkolni. A „mosónőség” bizalmi állásnak számított. Bepillantásuk volt a háztartásokba és a családok anyagi viszonyaiba, mivel ők mosták a család szennyesét, így tartottak is tőlük a háziasszonyok, féltek, hogy kipletykálják őket. Ezért igyekeztek az úriasszonyok a mosónőkkel jóban lenni. Nemcsak azért, mert nem volt mindig könnyű erre a munkára megfelelő személyt találni, hanem mert a mosónő a család egyik legintimebb szférájába látott bele. A jó mosónő megbecsülése nem elsősorban a fizetésben, hanem sokkal inkább az étkezésben és a nagyobb ünnepek előtti ajándékokban nyilvánult meg a legjobban.

Nagymosás idején mindig a finomabb ételekből főztek, gyakran aznap küldve az ételből a mosóasszony családjának is. Karácsonykor pedig elsősorban ruhaneművel, gyümölcscsel és édességgel támogatták őket. A bizalomnak tudható be talán, hogy például amikor

megbetegedett valamelyik mosóasszonyuk, akkor étellel, gyógyszerrel segítették, hogy minél hamarabb meggyógyuljon. Előfordult az is, hogy maga a „nagysága” sürgölődött a beteg ágya mellett. Minden polgári családnak volt saját mosónője. A fölfogadástól kezdve úgy is nevezték őket, pl. a Fischerék, vagy a Fröhlichék mosónői. A mosónői státusz gyakran hagyományozódott. Ez azt jelentette, hogyha valaki bevált, akkor igyekeztek mindig ugyanabból a családból mosónőt választani. Ha valakinek az anyja mosónő volt, akkor a lánya is általában annál a családnál mosott.

A mosás feketemunkának számított, amelyből következett, hogy semmilyen hivatalos dokumentum nem tüntette fel őket. Nem volt, pl. cselédkönyvük, sem megbiztosításuk, jövedelmükből nem adóztak. A budapesti mosónők tényleges számáról statisztikai adatok hiányában kevés mondható el. A szórványos statisztikai adatok, melyek erre a rétegre vonatkoznak, elsősorban a hatóságilag bejegyzett közvetítőirodák által ajánlott árakról informálnak, mely a mosónőket is feltünteti, valamint a tehetősebb munkáscsaládoknál alkalmazott mosónők elenyésző számáról készült egy ízben hivatalos statisztika, amely a házhoz járó mosónők számáról közöl adatokat. E szerint, nagyon kevesen teheték azt meg a munkáscsaládok közül, hogy mosónőt tartsanak. (Illyefalvy 1930). Volt rá ugyan példa, de ez a szám nagyon alacsony. Sajnos a minket érdeklő polgári középrétegre vonatkozóan nem találtunk statisztikai adatot. Tényleges számukra csak a foglalkozási statisztikák „egyéb” és „napszámos” kategóriából következtethetünk. A mosónő, mint foglalkozási kategória természetesen nem tévesztendő össze a ruházati és vendéglátóiparban foglalkoztatott mosó- és vasaló asszonyokkal. Róluk részletes statisztikák állnak rendelkezésünkre, az ő munkájukra viszont e dolgozatban nem térünk ki.

Talán ezek az okok is közrejátszottak abban, hogy ez az alkalmazotti kategória sokkal önállóbb és talpraesettebb volt, mint pl. cseléd társaik. A mosónőség egyben valamilyen emancipáltságot is jelentett.

A mosónők ugyan a kiszolgáló személyzet részét alkották, ám jogilag sokkal nehezebb meghatározni tevékenységüket. Cselédnek számítottak, de mégsem voltak azok. A cselédek rendelkeztek cselédkönyvvel, a mosónők nem. „*Nekünk volt mosónőnk, de ő nem számított cselédnek*” - mondta egy adatközlő. Amíg a cseléd a család lakásában lakott, addig a mosónő nem. A mosónő rangban kevesebb volt, mint a cseléd, mert a cseléd ott lakott, nagyobb becsülete volt. Míg a cseléd általában fiatal, hajadon, általában 14-20 év körüli, addig a mosónő általában férjezett vagy özvegy, 30- 50 év körüli asszony volt.

Más volt az anyagi forrás megszerzésének az indoka is. A cseléd általában a stafírungra valót kereste meg, a mosónő viszont a család eltartására, a gyerekei nevelésének költségei végett vállalta el ezt a munkát. A cseléd lányok inkább faluról, a mosónők csak részben faluról, nagyjából Budapest külvárosaiból - munkásnegyedeiből kerültek ki. Ez volt talán a legjellemzőbb. „*A mosónők itt laktak Pesten, általában gyári munkás volt a férjük.*” A cselédet gyakran tegezték, a mosónőket inkább magázták. Egy közös mégis van bennük, hogy mindkét csoport a legszegényebb és legrosszabbul fizetett réteg marad. Mindkét csoport alacsonyan iskolázott - sokszor analfabéta. Mindketten higiéniai szolgáltatást végeztek.

Gyakori volt az is, hogy egy bérházon belül egy-egy családnak a segédházmester (viceházmester) felesége a „viciné” mosott.

A mosónők viselete

Magyarországon és így Budapesten nem volt egységes viseletük a mosónőknek. Bécsi adatunk van azonban arról, hogy az idealizált mosónők hogy néztek ki a század elején. „*Hajdanában egy teltidomú „szappanos vízi tündér” étvágygerjesztő jelenség volt, ahogy az utcákon sietett feszes bársonycsizmácskában, gondosan lerakott bő szoknyában, lebegő*

szalagos apró köténykében, rövidujjú feszes zekében és egészen egyedi fejdíszsel egy hófehér alapú, ríktóan pettyes kendőben, amit kedvesen hátracsaptak, gondosan elrendezték, hogy az arcából a fejtetőig szabadon hagyta a hajválasztékát, a háton egy fényesre pucolt puttony, amelyre egy hasonlóképpen tisztára súrolt vesszőkosár van kötve, amibe a ruhát rakták. A bécsi nők veleszületett bájával a mosóleány egy pompás figura volt „ (Wien Aktuell 1974: 51/52). Ezek a leírások viszont egészen biztosan nem a tulajdonképpeni munkaruhára vonatkoztak.

Ilyen pozitív magyar vonatkozású leírást nem találtunk, sokkal inkább negatívát.

„Már csak nehéz álmaimban kísértének. Hisztériásan bandzsító, vagy tunya közönyű szemek sok-sok fakó, eldurvult arcban, ferdült alakok, bütykös, dagadt ujjak, érzem a pállott, hagymaillatú blúzokat, melyek zsírfoltos redői közül kikeményített még olcsó, avas parfümszaga a nagyságának. Senki se szónokoljon nekem szociális problémákról és megoldásokról, míg undorral ledobott szennyese fölé naphosszat hajol egy élő emberi lény, két kézzel döngöli, lúgos oldata gőzét szívja. Persze, ha megkonstruálnánk az összes ma már lehető gépeket s csak egy mosodai tisztviselő kellene, ki számbavesz, szortíroz, jegyez.” (Pesti Napló 1918: szept. 29.)

A budapesti mosónők nagyon egyszerű, szegényes ruhában jártak. Ha a faluról jártak be, akkor viseletben voltak, ha pestiek, a legolcsóbb anyagból készült polgári ruhát viseltek, amely kiegészülhetett a „nagyságától” kapott levetett ruhával. Fizikumukról és testtartásukról általában meg lehetett őket ismerni. A munkaruhájuk hasonló funkcionális és divatbeli változatosságot mutat, mint a paraszti és polgári ruhájuk. Békés István a következőket jegyzi meg ruházatukról: *„Ruházatuk tarka fejkötő, többnyire sötét kárászkendő, spontánul uniformizálódott falusias viselet. És szinte egységes volt a fegyverzetük: hófehér bádogveder, súrolókefe, törőrongy, padlóviasz.” (Békés 1973: 38-39).*

Márai is hasonlóképp ír ruházatukról: *„A cselédek mellett a ház állandó vándorai voltak a mosónék, vasalónék és a varrónék, a kültelki frájlák, akik már kisasszonyosan öltözködtek s veszedelmesen hatottak a család növekvő, nyugtalankodó fiúgyermekeire.” (Márai 1934: 71).* Nagymosás alkalmával a mosónők mindig átöltöztek az ún. mosóruhába. A cselédszobában vagy a konyhában volt erre mód. A mosóruha kékfestő vagy flanel anyagból volt, amire felkötöttek egy fehér vászon nagykötényt is. A fejükre kendőt tettek. Lábukon gumicsizmát vagy elhordott férfibakancsot hordtak. A vasaláshoz tiszta kötényt vettek. Előfordult az is, hogy amikor a sok lúgtól ki volt marva a kezük, vászonkesztyűben vasaltak, nehogy véres legyen a ruha. Egy adatközlő ezt így jellemezte: *„A mosóné átöltözött mosóruhába, ez egy karton, általában kék ruha volt. A fején kendő volt és kötényt is hordott.”*

A mosónő „gyenge” ruházata miatt 14 éven aluli gyerek (leány, fiú egyaránt) és férfi nem mehetett be a mosókonyhába azért, nehogy a „mosónő bájait meglássa”. Ezt általában be is tartották, egyedüli férfi, aki bemehetett a mosókonyhába, a házmester volt. Tilos volt bemenni a gyerekeknek is azért, nehogy megégyessék magukat.

Aki mosónő volt, gyakran a lányából is az lett. A mosást általában az anyjuk mellett tanulták meg. Természetesen ez nem volt törvényszerű, de elég gyakorinak volt mondható. A mosónők nem vettek részt tanfolyamokon, amelyek a 30-as években kezdtek elterjedni. Ezek a tanfolyamok inkább főzni és vasalni tanították meg a lányokat.

A mosónők az irodalomban, képzőművészetben, dalban, néphagyományban

A ruhanemű, a kézimunkák száma és díszítettsége sok mindent elárult. Az úriasszonyok félték a mosónő szájától és igyekeztek a mosónőknél keresztül a jó hírust megóvni. Tulajdonképpen ez tükröződik azokban a zenés műfajokban, is melyek kedvelt karaktere volt a mosónő. Az osztrák dalokban, operettekben, népi boházatokban gyakran bukkan fel a

mosólányok „üde és kihívó” alakja. Ilyen dalok, pl. A Himmelpfortgrundi mosódalok (1830), A Leichtental-i mosólány (1840), a „Makkegészséges mosónők” c. röplapdal, vagy a „A mosólány” kétfelvonásos, komikus játék olasz szöveggel, „A mosólány” c. (1879) énekes, táncos népi bohózat vagy „A mosólány” c. operett 3 felvonásban (1905). (Grünn 1978: 54).

Az irodalmi vonatkozásairól említhetjük Zola „L' assommoir” (A gyilkos) c. 1877 regényét, ahol részletesen ír a párizsi mosónők életéről, vagy Erich Kästner költeményei az „Utalás egy mosónő kezeire” és a „Szárító” címűeket, Morgenstern „A mosnivaló”, Chamisso „Az öreg mosónő” munkáit. A magyar irodalomból Arany „Ágnes asszony” balladáját és József Attila „Mama” című versét említhetjük. Ahogy Homérosz az „Odüsszeában” pontosan leírja, Nauszika, a királylány hogyan mosott a tengerben, úgy a bibliai Éváról is van hasonló vonatkozásban folklóranyagunk. Görög Veronika „Éva gyermekei és az egyenlőtlenség eredete: a teremtéstörténet újratereztései” című tanulmányában közli azt a Bernecebarátin gyűjtött teremtéstörténetet, amely szerint már Éva is mosónő volt.[5] Számos leírás és úti-beszámoló témái voltak a mosólányok, mosóasszonyok.

A mosónők alakját többen örökítették meg festményeiken. Leghíresebbek közül említhetjük, pl. Daumier „A mosónő”, Gauguin „Mosónők Pont-Avenben”, F. Vallotton „A mosónő”, Ranson „Négy nő a kútnál” című munkáit, de a magyar Szőnyi István „Mosónők” című litográfiájában (1926) és Litkey Antal [6] „A mosónő” című festményében is megörökítették személyüket.

A korabeli fotósok is érdekesnek tartották a mosónők munkáját lencsevégre kapni. Ilyen volt pl. 1941-ben egy városligeti nagymosás lefotózása, vagy egy tabáni illetve angyalföldi utcakép, amelyen egy mosónő teknőben mos a ház előtt.

5. ábra Nagymosás a Tabánban, 1929.

Az előbbi a Szabó Ervin Könyvtár Fotótárának tulajdona, az utóbbi a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fotótárának tulajdona.

6. ábra Mosónó a Városligetben, 1945.

A mosónők védőszentjei

Bécsi adatunk van arra, hogy a mosónők védőszentje Mária Magdolna volt, aki Jézus lábát megmosta. Tisztelték Hunnát is, a „szent mosónőt”, aki életét az öregeknek és a betegeknek szentelte. További patrónusok: Siena-i Szent Katalin, Szent Klára, Szent Márta, Szent Lőrinc. Magyarországon Szent József, mint a ruha tisztaságának patrónusa volt ismeretes, pl. Szlavóniában mosakodni és tiszta fehérneműt kellett venni Szent József napján.

A szennyes

A testi fehérnemű naponkénti cseréje polgári körökben a napi fürdőszoba használat ellenére sem volt általános. A gyerekek hét közepén és hét végén kaptak tiszta ruhát. A felnőttek általában hetente kétszer-háromszor (hét elején, közepén, végén) váltottak fehérneműt. A fehérneműváltás a férfiaknál hangsúlyosabb volt, mert ők dolgoztak és a hivatalba mindig „tiszta” kellett menni. Az adatgyűjtés során elhangzott ismeretek, amelyek a naponkénti fehérneműváltásról informálnak, nem elsősorban a testi fehérneműre, hanem a férfingekre és a női blúzokra vonatkoznak. Fehérneműnek számított ugyanis általában minden fehérszínű ruhadarab, így a már említetteken kívül az ágynemű is.

Ágyneműváltásra kéthetente vagy havonta került sor. Nagymosás előtt mindig cseréltek ágyneműt. Ekkor cserélték a cselédek ágyneműit is.

A cselédek fehérneműváltása már nem ilyen egyértelmű, hiszen általában nem rendelkeztek annyi alsóruhával, hogy legalább háromnaponta váltani tudják. Általában a heti nagyfürdés alkalmával váltottak alsóruhát, de előfordult az is, hogy a „nagysága” szól, hogy át kéne már cserélni ezt is. Szerintük a ruha nem feltétlenül attól vált szennyessé, hogy fizikailag is bepiszkolódott. Meghatározta ezt egy sor beidegződött szokás is, mely szerint például egy héten egyszer, általában szombaton fehérneműt kell cserélni: hiszen másnap a vasárnapi misére illett tiszta ruhában menni (a cselédek vasárnap eltávozást kérhettek a misére). A tisztaságot sokszor a fehér színnel azonosították, így ha már a ruha, pl. szürke lett, csak akkor váltották át fehérre. Általában 2-3 váltás ruha állott rendelkezésükre, de sokszor még annyi sem. Ebben a tekintetben is ugyanaz az értékrend érvényesült, mint a testi higiéniánál. A cseléd szennyes ruháját nem rakhatta mindenhol a család szennyestartójába. Ilyenkor a cselédszobában, vagy a konyhában, szatyorban, ruhás szekrénye aljában tartotta ezeket a mosásig. Ott, ahol megengedték, hogy a szennyestartóba tegyék, mindig a folyosón levő ládába tehették csak be. A fürdőszobában tartott, csak a testi fehérneműre szolgáló szennyes tartóban soha nem helyezhette el a cseléd a maga szennyesét.

A legszennyesebb ruha a véres ruha, ezen belül is a menstruációs vér által szennyezett ruha volt. Ez a tétel mindkét réteg női számára egyformán érvényes volt. Ebből kifolyólag a vérrel szennyezett ruhát soha nem rakták bele a normális szennyeshalomba, és nem mosták a többi holmival együtt. Ezeket a ruhadarabokat a ház asszonya is maga mosta, nem adta a cselédnek.

A szennyesláda elhelyezésénél is az az elv érvényesült, amely szerint a piszok a mellékhelyiségben, a „láthatatlan piszkos térben” legyen elhelyezve. Minden háztartásban két szennyesláda volt. Egy a fürdőszobában a testi fehérnemű, egy másik pedig az ágynemű, ingek és a többi szennyes számára. A fürdőszobai szennyestartó általában egy felnyitható pad volt, leggyakrabban zöld és fehér színű. Ülőalkalmatosságként is szolgált az öltözködésnél. A testi fehérneműre szolgáló szennyestartót a fürdőszobán kívül még a gardróbban is használhatták.

A többi szennyes a gangon, vagy az előszoba folyosóján, leggyakrabban fonott fedeles kosárban vagy faládjában volt. A faládák az előbbi, a fonottak a későbbi használatot tükrözték. A szennyest ritkábban a konyhában is tartották. Itt nagyméretű ládák álltak, hátsó részükön két szellőzőnyílással, hasonlóan az ágyneműtartókhoz. A szennyestartón azért volt szellőző, mert a szennyesnek is kellett szellőznie. Csak száraz ruhát lehetett beletenni, nehogy bepenészedjen. A piszkos ruhát igyekeztek valamelyest összehajtva betenni a ládába. A szennyes ruha fajtánként volt összegyűjtve. Ha a család valahova elutazott, a nagyméretű fonott vesszőkosarat magukkal vitték. A szennyesláda kulcsa a ház asszonyánál volt, azért, hogy a cseléd ne tudjon lopni belőle. Az egyik adatközlő így jellemezte a szennyest: „*Ritmikusan, havonta ismétlődő esemény volt a nagymosás. Két rekeszes nagy szennyesládánk volt. Az egyik oldalon gyűlt a testi ruha, a másikon az asztalnemű, konyharuhák. A nagymosás előtti napon anyánk leült a szennyesláda elé és kezében a „mosókönyvvel”, ceruzával pontosan felírt szám szerint minden mosni való darabot. A cselédlányok Terka vagy Zsuzsa darabonként vette ki a szennyest, csoportosította és megszámolta. Anyánk beírta. Teljesen külön batyuban a testi és az étkezési ruhákat.*” [7]

A nagymosás rendje

A nagymosás a havonta elvégzendő munkákhoz tartozott. A mosónő külön, csak havonta egyszer vagy kétszer jött. A mosás előtt a cseléd ment el a mosónőhöz szólani, hogy aktuális lenne a nagymosás, vagy, ha a mosónő vidéki volt levélben értesítették őt. A levelet a postára

a cseléd vitte el. Gyakran az előző mosáskor beszélték meg a következő mosás alkalmát, amelyet mind a háziasszony, mind a mosónő a füzetébe feljegyzett. A mosás előtt egy-két nappal a mosónő eljött, hogy megbeszélje a ház asszonyával a mosás menetét. A mosónő megbeszélte, hogy mennyi szappan, fa, szóda szükséges. Megbeszélték azt is, hogy mennyi lesz a mosás. A háziasszony szabta meg, hogy mivel mosson a mosónő. Ez attól függött, hogy a „nagysága” lágyan vagy keményebben szerette a ruhákat. Ez függött nemcsak a szappantól, hanem a keményítőtől is. Voltak, akik pl. nem szerették a mosószappant, csak a kenőszappant, mert az finomabb volt. A mosónő kiszámolta, hogy nagyjából milyen mosószerből mennyire lesz szükség, és azt a háziasszonynak kellett beszereznie. Megbeszélték azt is, hogy mi legyen a reggeli és az ebéd, mert ez is beletartozott a kialakított bérbe. Ilyenkor a mosónő kérhette a „menüt”.

A nagymosás alkalmával a mosónő teljes ellátást kapott. Ilyenkor a koszt beleszámított a kialakított bérbe. Tápláló és kiadós ételeket főztek ilyenkor, amelyeket leggyakrabban a mosás előtti napon már elkészítettek. A megbecsülés egyik jele például az volt, ha a mosónőnek rántott húst készítettek. Akik csak babfőzeléket adtak neki, azokról azt mondták, hogy rosszul bánnak a mosóasszonnyal.

A reggelit és az ebédet rendszerint a házban, a konyhában fogyasztották el, a vacsorát pedig már otthon és ezt a mosónő mindig megkapta, becsomagolva.

A mosónők étrendje a nagymosás ideje alatt a következőképp alakult:

Reggeli: kenyér és szalonna, néhol sonka.

Ebéd: gulyás, rántott hús, káposzta, töltött paprika, babfőzelék, sülttészta.

Vacsora: kenyér és szalonna, vagy ebédmaradék.

A mosónő napszámához tartozott naponta egy deci pálinka is. Szinte kivétel nélkül említették adatközlők ezt a tényt. „*Talán azért, mert nehéz munka volt.*” - általában ezzel indokolták meg. A néprajzi szakirodalomból ismeretes, hogy a pálinka fogyasztása falun egy-egy nehezebb munka során jellemző volt. Pl. aratás, disznóölés alkalmával, vagy szülésnél a szülő nő és a szülést levezető bába is fogyaszthatott pálinkát. A pálinka az erő és az egészség jelképe volt. Sokszor gyógyszerként is alkalmazták.

A mosónők ebédjét József Jolán így jellemezte: „*Józsefné töprengve álldogált, mitévő legyen? Új helye van, állandónak ígérkezik, minden hónapban egész heti munka, három nap mosás, három nap vasalás. Jó a koszt is, ami ritkaság. Mindenütt csak babfőzelék mócsinggal, vagy marhagulyás mócsingból a mosónőebéd.*” (József 1955: 44).

A mosónő elvárta, hogy minden, a mosáshoz szükséges anyag be legyen szerezve. A mosás előtti nap általában eljött a családhoz, hogy megbeszéljék a teendőket. Ilyenkor megszámloltatta darabra a ruhát a háziasszonnyal. Ezt is elvárta, hogy pontosan megszámlolják neki. Együtt számoltak a „nagyságával”. Ekkor beszélték meg azt, hogy mennyi ruhát kell majd mosni, mennyi szappan és mosószer kell hozzá, megegyeztek, hogy mi legyen az ebéd, és megegyeztek a bérben is. A mosást mindig napszámban fizették.

A mosás előkészületeit nem a mosónő végezte, hanem a cseléd. A cseléd a nagymosásnál segédkezett, de soha nem mosott. A ház asszonyának feladata volt a nagymosás megszervezése. A mosás pontos menetének jegyzésére az ún. mosókönyv állt rendelkezésére, amely tartalmazta a mosandó ruhák fajtáját (gyerek-, női- és férfiruhák), az év hónapjait mellé bejegyezve, hogy melyik hónapban mit kell mosni, és a mosónő címét. Az ő feladata volt a mosáskor a mosónő előtt megszámlolni a mosandó ruhát darabra, és ugyanúgy mosás után átvenni - megszámlolva.

A mosókonyha kulcsa a házmesternél volt. A mosás rendjét is ő szabályozta. A házmesternek volt egy könyve, ide volt beírva, hogy melyik család mikor mos. Ebbe a könyvbe kellett bejegyezni a mosónapokat. A bérházakban általában a családok meghatározott napokon mosattak, ettől nemigen lehetett eltérni. A mosáshoz szükséges eszközök a házhoz tartoztak. A mosás után a mosókonyhát a cselédnek és a mosónőnek közösen ki kellett takarítani. Amikor visszavitték a kulcsot, a házmester megnézte, hogy rendben hagyták-e a mosókonyhát. Mindig be volt osztva, hogy kinek a mosónéja mos. Veszekedés soha nem volt ebből.

A háziasszony feladata a nagymosásnál:

- az egyes ruhadarabok jegyzése
- a ruha megszámlálása és átvétele
- a mosás körüli teendők felügyelete, a tisztítószeresek beszerzése

A cseléd feladata a nagymosásnál:

- a mosónő elhívása
- a mosókonyha kulcsának elkérése a házmestertől,
- a mosókonyha előkészítése a mosáshoz, pl. fa összegyűjtése, begyűjtés a katlanba, tisztítószeresek előkészítése, a mosás eszközeinek előkészítése
- mosás után a mosókonyha kitakarítása közösen a mosónéval
- a mosókonyha átadása kulccsal együtt
- teregetés
- ételhordás

A mosónő feladata a nagymosásnál:

- mosás
- keményítés
- kékítés
- teregetés
- a mosókonyha takarítása, mángorlás és vasalás is, de a gazdagabbak tartottak külön vasalónőt is

A házmester feladata a nagymosáskor:

- a mosónapok családonkénti nyilvántartása
- a mosókonyha kulcsának őrzése, kiadása és átvétele,
- a mosókonyha és a mosóeszközök rendben tartásának felügyelete.

A szóbeli visszaemlékezések kiválóan le tudták még írni a nagymosás rendjét, így itt most a két legjobb közlést adjuk közre. „Már aznap du. Zsuzsák a cselédek a mosókonyhában beáztattak. Előkészítették a hamulúgot, a mosószappant. A hamulúg úgy készült, hogy a fatüzelésű kályhák hamuját leforrázták és a leülepedett hamuról leszűrték a vizet. A házisappan is otthon készült összegyűjtött hulladék zsiradékból, szappanszódából és vízből. Egy órát kellett folytonos keverés mellett főzni, majd sót kellett hozzáadni.

Ha a szappan elvált az üsttől, akkor kész volt. Kis faládikákat kellett vizes ruhával kibélelni, s a szappanmasszát beleönteni. 1-2 nap száradás után kiborították, és vékony dróttal a kívánt nagyságúra vágták. Tovább már darabokban kellett szárítani. Akkor a hamulúgon, mosószappanon, szódán, klóron kívül más mosószer nemigen volt. Finom fehérneműnk kézzel mosására „Lux” szappanpelyhet használtunk.”

A mosókonyhában kisebb-nagyobb teknők sorakoztak. Nagy rézüstben melegítették a vizet és főzték ki a ruhát. A nagymosás minden hónapban két napig tartott. Különösen tápláló, húsos ebédek készültek ilyen nagytakarításos és mosónős napokon. Ha valamiért ilyen bőséges ebéd volt, apám mindig megkérdezte „mosónő van”? Hogy mi történt a mosókonyhában, nem tudom, de azt igen, hogy klórt nem volt szabad használni, bár szépen fehérítette a ruhát, de rongálta is. Azt is tudom, hogy a testi ruhát teljesen külön kezelték az étkezési ruháktól. Külön szárító helyiség volt a mosókonyha mellett, ott teregettek. Ebben már Terkáék is segédkeztek. A mosónő napi bére 5 pengő volt és egész napi bőséges koszt.

A száraz ruhát nagy mosókosarakba tették. Anyám saját maga vett kézbe minden darabot. Amin javítanivaló volt, félretette. Ezt is kétféle, a kézzel stoppolandókat magának tette félre, a foltozni, géppel javítandó ruhákat külön stoppolónőnek, aki jött is rendszeren minden hónapban nagymosás után. Schmidtné, aki ügyes fehérneművarrónő volt, nemcsak foltozott, de ügyesen varrt is férfi és női fehérneműt. A kelengyékét is ő készítette. Mikor minden javítandó újra ép volt, következett a vasalás előkészítése. Ezt is anyánk végezte. A nagy ebédlőasztalon ki volt téve a két nagy fehérneműdeszka, mosókosárban a száraz ruha. Kis tálban víz és kis cirokseprű volt elkészítve. A sima ruhát, lepedőt, törülközőt stb. spriccelés után összehajtogattuk, majd egymással szemben állva kihúzogattuk, utána Terkáék kimángorolták, visszakerült légmentesen, szorosan összezsomagolva a mosókosárba. Aztán jött a „spricc” ruha. Ezt bespriccelés után szépen ki kellett húzogatni, simára összehajtani, majd szorosan összetekerni. Férfiingek, hálóingek, blúzok stb., melyek nem igényeltek mángorlást, szintén a mosókosárban vártak a vasalásra. Meg is jelent Aszlainé fehér kötényben, nyakában a centiméterrel. Ahogy visszaemlékszem, eleinte szénvasalóval, majd később gázvasalóval vasalt. A szénvasalót faszénnel, illetve a parázsával forrósitották. Levegőn kellett lóbálni, hogy a parázs izzó állapotban maradjon. A gázvasalót a gáztűzhely lángján melegítették. Két darab volt belőle. Váltogatták, ha kezdett kihűlni, amivel vasaltak. A centiméter azért kellett, mert a kivasalt darabokat pontos méretre kellett hajtogatni. Ez azért volt fontos, mert a fehérneműs szekrényben kimért helye volt minden darabnak. Aszlainé tudta fejből a méreteket, gondolom, a többi háznál is, ahova még járt. A fehérneműs deszkára helyezte el csoportosítva a szépen kivasalt, összehajtott darabokat. A konyhában étkezett Zsuzsáék, és az ő szobájukban vasalt. Úgy emlékszem, ő is 5 pengőt kapott. A vasalás egy napig tartott. Másnap a deszkára elkészített ruhákat anyánk tette el. Ez is igen bonyolult művelet volt. Az emeleten álltak az ágyneműk és testi fehérneműk, a földszinten az asztalnemű és háztartási ruhák. A szekrényben stószokban állt a ruha. Kivette anyánk pl. a lepedőket, ami szép rózsaszín selyem szalaggal volt átkötve. Kibontotta, s a frissen vasalt került alulra, így minden darab sorra került. Szép volt a selyem masnival átkötött ruhaszekrény látványa. Az asztalnemű az ebédlőben a kis kredencben állt. A módszer ugyanaz volt, csak amnyi különbséggel, hogy világoskék selyem masnival volt minden átkötve. A mi ágyneműnk mindig fehér volt, a személyzeté rózsaszín vagy világoskék mintás siffonból készült. Azt elfelejtettem megírni, hogy vasalás után anyánk megszámolta a tiszta ruhát, és a szennyeskönyvben kipipálta. Mindig megvolt minden. Pilisvörösvári svábok árulták kocsiról a kőport, melyet sikálásra a mosogatásnál használtunk. A cselédek minden nyáron egy hónapi aratási szabadságot kaptak. Hogy régebben hogy oldotta meg anyám ezt a hónapot, nem tudom de arra már nagyon jól emlékszem, hogy 13-14 éves korunktól ezek alatt a hónapok alatt tanultuk meg a háztartás csinját-bínját. Megtanultunk takarítani naponta, a már megírt módon. Bevásárolni mi vittük a kosarakat anyánk után, megfőztük az ebédet az ő utasítása szerint. Megterítettünk, elmosogattunk, helyretettük az edényt. Ez alatt az idő alatt is bejött a házmesterné a heti takarítást elvégezni, de annál is segítenünk kellett neki. Méla undorral mosogattunk, nem voltak még ezek a jó zsírolódó szerek. A szennyessválogatás sem tartozott

kedves foglalkozásaink közé. Arra viszont pontosan emlékszem, hogy anyánk milyen jó, értelmes beszéddel indokolta meg a háztartási munkák tudományának elsajátítását. „Nem tudom, milyen körülmények közé fogtok kerülni, ha férjhez mentek vagy elkerültök itthonról. Ha jómódúak lesztek, és ezeket a munkákat nem nektek kell végezni, tudnotok kell, hogy az alkalmazottaktól mit kívánhattok meg és hogyan. Meg kell nekik mindent tanítani, de ha ti nem tudjátok a módját, megtanítani sem tudjátok, ellenőrizni sem. Ha viszont olyan szűkös körülmények között fogtok élni, hogy magatoknak kell mindent elvégezni, legalább tudjátok, hogyan kell csinálni. „Ez vonatkozott a takarításra, bevásárlásra, főzésre, befőzésre, ruhák rendben tartására. Kérdésemre „És a nagymosás?” rövid volt a válasz: „Annyi pénzetek mindig lesz, hogy legalább mosónőtök legyen. Hogy tévedett ebben! Az ostrom után bizony, míg a Patyolat nevű műintézet el nem kezdett működni, a mosás igen problematikus művelet volt számomra. A mosás csak az automata mosógép birtoklásával oldódott meg igazán.” [8]

A folyosón állandó beszédtema volt az, ki milyen tisztán vagy koszosan hagyta a mosókonyhát. Amikor lementek feliratkozni a mosáshoz, megnézték, hogy ki mos előttük. Megtörtént, hogy nem mostak bizonyos családok után. A házmasterrel egyezkedtek. A mosás rendjéről így vall az egykor cselédként dolgozó adatközlő:

„Hozánk is járt mosóasszony. A mosás előtti nap, a gondos háziasszony előkészítette velünk a vizet, fát, mosószódát, szappant, kékítőt, bóraxot, kis- és nagyteknőt, ami fából volt, mosópadot, üstöt, mosódézsát, lúgozót, vízmérőt, kosarakat, mángorlót, keféket. A mosógép még ritka volt, az asszonyok többsége kézzel mosott. De már voltak kézimeghajtású fából készült centrifugák. A szennyestől, szennyeskosarakban összehajtva gyűjtötték szennyest. Ezt fojtázásnak hívták. Az anyag és szín szerint, illetve vászonneműeket elkülönítve kellett szétválogatni. A nagysága, mielőtt mosatni adta a ruhákat, mindig pontosan darabra megszámolta. Voltak, akik előző este már beszappanozták és esővízben beáztatták a ruhát, voltak, akik csak főzték. Az áztatólépből jól kicsavart ruhát újra jól beszappanozták, meleg, langyos vízben dörzsölték, sulykolták vagy lábbal taposták tovább. A nehezen oldódó piszkot mosókefével vagy szalma-, vagy marhaszőr csutakkal dörzsölték, majd újra átmosták a ruhákat. A mosókonyha a pincében volt. Ide járt a mosóné. Pontosan ki volt számolva a ruha. Azt először be kellett áztatni. Hideg vízbe áztatták, mert azt mondták, hogy a meleg vízben beleég a piszok. Nem lehetett súrolókefét használni. De a mosóné titokban használta. Mindig tőlem kérdezte, hogy nem jön-e a nagysága. Néha lejártak ellenőrizni. Én segítettem neki tüzet rakni, hogy mire jön, meleg legyen. Reggel ötör már égnie kellett a tűznek. Teregetni is segítettem. A mosóné pesti volt. Minden hat hétbe mostunk. Jóba voltam vele. Az előző mosáskor mindig megegyeztek, hogy mikor jöjjön, vagy levélben értesítették. Pálinkát kapott, és akkor mindig finomat kellett főzni. Olyat, ami laktató volt. Töltött paprika, rántott hús volt a menü. Nagyon nehéz munkát végzett. Nehéz is volt mosónét találni. Megbecsülték őket. Este 5-6 óra körül ment haza. A vacsorát már hazavitte. Ezek csak mosásból és vasalásból éltek. Harmincéves és ennél öregebbek voltak. Titokban lúgkövet is használtak, de ezt sem szabadott, mert megeszi a ruhát. Flóraszappannal is mostak. A cselédlépcsőn hordták a fát. Nevünkön szólítottak. Ugyanazt ettük, mint az urak, de mi kint a konyhában, mert nem nagyon tudunk késsel, villával enni. Én vasárnaponként a ligetbe jártam. Ott volt a panoptikum, azt nagyon szerettem.”

„1936-1939 között albérletben voltunk a Szondi utcában. A fehér ruhaneműt, pl. az ágyneműt és a fehéreneműt a fertőtlenítés és a fehérítés végett még ki is főzték. Hideg vízben tették fel főni szódával és szappanreszeléssel, s 25-30 percig forralták, majd a forró léből kiszedett ruhát lúgmentes meleg vízben öblítették. A többi ruhaneműt

3-4-szer átöblítették. Utána a kiöblített ruhát indigóból és ultramarinból álló kékítővel kezelték. Ettől nagyon szép fehér lett a ruha. Hallottam, mert a mosónő mondta, hogy a napon

is szép fehér lesz a vászon és pamutruha. Az jól kiszívja. Keményíteni is szoktak. Glicerín és paraffin keményítőt használtak, de főzték is. Ettől nem ragadt oda a vasalóhoz a ruha és szép fényes lett. Rizsből és burgonyából főzték a keményítőt. Főleg a blúzok, ingek, csipkék, alszöszoknyák jobb tartást nyertek. Utána mángoroltak. Kézimángorlóval, vagy mángorológéppel. A finomabbakat vasalták. A ritkán használt, s ezért állásban megsárgult fehérneműt, abroszt, ágyruhát, petróleumos vízben főztek ki, vagy savanyú tejben áztatták, a vásznat félnapig, a batiszt anyagot 2-3 óráig, a sifont egész nap, majd langyos vízben szappannal átmosták. A fehérítésre klórmeszet is használtak, de ez rongálta az anyagot. Minden hónapban egyszer volt nagymosás. A mosónő csak mosott. Keményítőt is főzött lisztből, de lehetett kapni is. Hamulúgban főzte a ruhát, aztán mosóteknőben kefével kisúrolta. A házmesternél volt a mosókonyha kulcsa, mindig tőle kellett elkérni. Be volt osztva, hogy ki mikor mos. Ott, ahol nem volt bent wc a lakásban, ott az udvaron volt egy közös. Annak is volt egy kulcsa, azt is a házmestertől kellett elkérni. A vasalás a konyhában, vasalódeszkán vagy a konyhaasztalon szenesvasalóval, később gázvasalóval történt. A nagymosáskor a padlásra teregetett a mosónő és segített neki a cseléd is. A száraz ruhát már a cselédlány szedte össze. Kismosáskor a konyhában volt fregoli, oda teregettek kisebb dolgokat. Mikor jött a mosóné, anyám mindig előtte darabra leszámolta a ruhákat. A pincében volt a mosóteknő és a dézsa. Akkor még nem volt mosógép. Minden házban volt mosókonyha, a mosónő ott mosott. A cseléd segített neki. A mosókonyha kulcsa a házmesternél volt. A cselédlány, az abban segítkezett, hogy fölhordta a pincéből a mosáshoz szükséges dolgokat, segített teregetni, a száraz ruhákat összeszedni. Mosni soha nem mosott. Mikor jött a mosóné, anyám adott neki egy stampedli pálinkát. Azt nagyon szerette Mosószappannal és mosókefével mosott.. Főleg ágyneműt, abroszokat, ingeket és fehérneműket mosott. Ezeket keményítette is. A havibajkor főköttőt használtak. Ezt mindenki saját maga mosta, vagy kiáztatva adták oda a mosónénak. A padlásra teregettek kötelekre. Egy fonott ruháskosárban vitték fel. Másnap, mikor megszáradt a ruha, akkor jött a vasalónő. Szenes vasalóval vasalt. Mindig a gangon rázta, mozgatta. Ez egy külön szakma volt. Ő csak vasalt. A tiszta kivasalt ruhákat gyönyörűen rendszerezve tették be a szekrénybe. Minden darab közé selyempapírt tettek, azért hogy ezzel is óvják és simán tartsák a ruhát. Illatosítani levendulával szoktunk. Külön voltak a férfi, a női és a gyerekruhák. A nagydarab szövetruhákat tisztítóba adtuk. Mi a Síp utcába adtuk.” [9]

„Nekem minden héten egyszer csütörtökön volt kimenőm, ekkor meglátogattam a rokonokat. Egy évben egyszer volt két hét szabadság. Egyébként csak leveleztünk.

1943-ban átköltöztünk egy rózsadombi villába. Ott az alagsorban volt a mosókonyha. Oda is minden héten jött a mosóné. Szódával, flóraszappannal mosott. Mosni a konyhában mostunk teknőben. A mosókonyhában volt egy kád, egy nagy pléhüst, teknő, egy kicsi teknő, amibe kiszedték a ruhát, egy kád, egy nagy fakanál. Az üstöt alulról melegítették. A mosás után a mosóné tette rendbe. A szappanmaradékot a mosóné hazavitte. Mindig úgy gazdálkodott, hogy neki is maradjon. A szappant a nagysága megrendelte.” [10]

Ürülékkel, vérrrel, gennyel piszkított fehérneműt néhány órán át 2%-os szóda vízben áztatták, utána 2%-os lysoformos vagy szublimátos oldatba tették, kiöblítették és utána kimosták. A zsebkendőkhöz csak súrolókefével nyúltak hozzá, „mert senkinek a micsodáját nem mosta ki senki”.

Nagymosáskor a mosónő a következőket mosta:

1. Asztalnemű: abroszok, szalvéták,
2. Testi fehérnemű: férfiingek, nadrágok, zsebkendők,
3. Ágyneműk: paplanlepedők, lepedők, nagy és kis párnák.
4. Törölközők: fürdőlepedők és egyéb fehérneműk.

A mosónő saját gyerekeinek elhelyezése a mosás alatt, állandó probléma volt. Gyakran kellett magával vinnie őket, de ezt a nagyságák nem nagyon szerették. Általában a legidősebb gyerek felügyelete alatt az udvaron vagy az utcán játszottak. Volt rá példa, hogy titokban enni kaptak a cselédlánytól, ha sikerült ellopni egy kis ételt. József Jolán így idéz fel egy hasonló történetet: „*Attila tudta, mivel fogja meg a szívét, elsírta magát. Józsefné nem tétovázott tovább, karjára emelte fiát.*

- *Ó, te kis haszontalan...*

Felkapta szatyráját és elindultak. Etus loholva bukdácsolt mellette a hosszú úton, ki a Kálvária térre.

- *Jaj, meg ne lásson a házmesterné!- fohászkozott magában Mama a kapu előtt.*

Átosontak az udvaron, elnyelte őket a hátsólépcső. A padlásnál bukkantak elő. Sikerült becsempésznie a két gyereket a mosókonyhába, ott kuksoltak a lassan fogyatkozó szennyeshalom tetején, a vastag gőzben. (József 1955: 44).

A háztartási tanácsadó könyvek állandó témája a mosás. Míg az időben korábbi tanácsok a mosónőtől megkövetelendő megfelelő mosást és viselkedést említik, addig a későbbiek egyre inkább a háziasszonyt buzdítják a „modern” mosásra.

A mosókönyv

A nagymosáshoz két mosókönyv állt a ház rendelkezésére. Egy a háztartást vezető háziasszonynál, a másik a házmesternél volt. A családnál lévő mosókönyvbe jegyezték fel a háziasszonyok a mosásba adott ruhák fajtáját és a darabszámot. Ilyenkor feljegyezték a mosás dátumát is. Ide írták a mosónő címét és a mosáskor használt mosószerek receptjeit is, mint pl. szappan, keményítő, és a folttisztításnál használt különböző eljárási módokat. A mosásról feljegyzett adatok részét képezhették a havi kiadásokat összesítő naplónak, de nyomtatott formában is lehetett kapni. Ez a formája a mosókönyvnek a háztartási tanácsadókönyvek első vagy hátsó belső borítóján volt megtalálható, mellette egy kitöltetlen címjegyzék a mosó- és vasalónő, valamint az egyéb segédszemélyzet címe számára.

A mosókönyv beosztása a következőképp nézett ki:

1908. január hó 14-én	Férfi ing	12	22-én tisztán beraktam mindent
	Lábravaló	8	
	Zsebkendő	18	
	Harisnya	22	
	Hálóing	8	
	Női ing	14	
	Hálóköntös	6	
	Nadrág	8	
	Zsebkendő	15	
	Harisnya	18	
	Fésülködő	4	
	Abrosz	6	
	Asztalkendő	12	
	Ágynemű	4	
	Tálaló Ruha	2	

Mosókönyvnek vagy mosófűzetnek nevezték azt a naplót is, amelybe a házmester jegyezte be a mosókonyha használatáról szóló információkat. Ez a fűzet tartalmazta a bérházban lakók

névsorát, egy-egy család mosónapját, a mosónő nevét és a mosókonyha használatának dátumát. A házmesternél kellett egy héttel a mosás előtt bejelenteni az igényt a mosókonyha használatára. Ide jegyezte be a házmester a mosás után átadott mosókonyha állapotát. Ha nem találta megfelelően tisztának a mosás után átadott mosókonyhát, ebbe a füzetbe a család neve mellé, aki rendezetlenül hagyta, bejegyezhetette a benyomásait. A háziasszonyok ezekből a feljegyzésekből informálódtak az egyes családok mosónőiről és a mosókonyha tisztaságáról. Gyakran előfordult, hogy bizonyos családok után nem szívesen mostak. Ilyenkor egyezkedni kellett a házmesterrel, hogy a mosás beosztását módosítsa. Természetesen ez csak a módosabb asszonyok kiváltsága volt. A szegényebbek csak akkor használhatták a mosókonyhát, ha éppen üres volt.

A kismosás

A kismosást nem a mosónő végezte. Ez a mindenes cseléd feladata volt. Hetente egyszer volt kismosás. A konyhában kisteknőben, mosófazékban mostak, és a fürdőszobában, a kádban áztattak. Flóra mosószappannal mostak leginkább.

7. ábra Hutter „szarvasszappan” reklámja, 1920-30-as évek.

Aznap mindig tészta volt az ebéd, mivel nem kellett vele sokat dolgozni. A ruhákat a konyhában a fregolira teregették ki. A fürdőszobában leggyakrabban szerda délután mostak. Nem minden cseléd szerette ezt, sőt volt, aki emiatt el is ment a szolgálatból. Általában hetente egyszer volt alkalom a kismosásra.

A kismosásban mosott ruhák:

- gyermekholmik (fiú ing, leány ing, alsónadrágok, alsószoknya, kötény, zsebkendő, harisnya, gallér, ingecske, pelenka, gyermek trikó).
- női fehérnemű (alsónadrág, kombiné, harisnya, zsebkendő, kötény, alsószoknya), egyéb, kisebb rongyok, pl. mosogatórongy.

A kötött ruhákat, szoknyákat mosóporral mosták, a többi ruhát pedig mosószódával és szappannal.

A csecsemőknek felgombolható bugyijuk és mellénykéjük volt. Ezeket ki kellett lúgban főzni. A pelenkákat egy vizesvödörbe beáztatták hideg vízben, a fürdőszobában. Másnap a fürdésből maradt fürdővízben átmosták és kiöblítették. A fürdőben a fregolin szárították, és nem is mindig vasalták ki. A gumipólyát melegvízben kimosták, majd a padlóra vagy egy asztalra helyezett ruhán szárították meg, lelógatni nem volt szabad, mivel attól a gumi kinyúlt.

A harisnyákat szappanos vízben mosták, az utolsó öblítévízbe ecetet tettek. Nem csavarták ki, hanem törülközők közt kinyomkodták belőle a vizet. A kismosás ruháit is a cseléd vasalta, szenes vasalóval.

A függönyöket először jól kirázták, négyrét összehajtották és összefércelték fehér cérnával. Beáztatták, majd másnap szappanos vízben átnyomkodták, tilos volt csavarni és dörzsölni, végül kifőzték. A főzés után keményítő és kékítő vízbe tették és egy régi lepedőbe csavarták és így nedvesen kivasalták. A horgolt függönnyt nem vasalták, csak kifeszítették. Egy szőnyegre lepedőt tettek, majd kifeszítették a függönnyt és gombostűvel rögzítették. Centiméterrel mérték, nehogy túlfeszítsék.

Ha a konyhában száradt a ruha, csak olyan ételt volt szabad főzni, amelynek nem volt erős illata, különben a frissen mosott ruha ételszagú lett.

8. ábra Persil mosópor az 1930-as évektől kedvelt mosószere lett a polgárrasszonyoknak

A teregetés

A mosás elkészültével a mosónő a cseléd segítségével általában a padláson kitergetett. Nagyméretű kosarakban közösen hordták fel a ruhákat. A teregetés előtt a mosónő egy nedves ruhával áttörölte a szárítóköteleket, illetve a fregolit. A teregetés előtt a nagyobb vásznakat, asztalterítőket, ágyneműket a négy sarkánál fogva kirázták, egy kicsit meghúzták és így akasztották ki. A rögzítést fából készült ruhacsipesszel oldották meg. A ruhacsipeszeket általában egy vászonzacskóban vagy kiskosárban, a kamrában, a többi mosáshoz szükséges tárggyal tárolták. Arra odafigyeltek, hogy a csipeszek be legyenek takarva, lehetőleg por vagy más szennyeződés ne érje. A teregetésnél a cseléd adogatta a mosónőnek a csipeszeket, aki aztán a ruhakötelekre rögzítette a ruhát. A száraz ruha leszedése és a csipeszek összegyűjtése és elrakása már a cseléd feladata volt.

A mosással kapcsolatos hiedelmek, tilalmak

A mosásra vonatkozó tilalmak és hiedelmek nem egyértelműen csak a mosónők tudását képezték. A kutatás során mind a polgári értékeket képviselők, mind a tradicionális értékeket hordozók egymástól függetlenül emlékeztek ezekre a hiedelmekre. Ezzel szemben viszont városban kevés jelentőséget tulajdonítottak ezeknek. Mindenki saját maga döntötte el, melyik napokon, melyik napszakban végeztette el a mosáshoz kapcsolódó munkákat. Olyan soha nem fordult elő, hogy a mosónő azért nem ment el mosni, mert a számára kijelölt nap valamilyen okból dologtiltó nap lett volna. Egy tilalom mégis kötelező érvényű volt, ez pedig a Húsvét, Karácsony és Újév mosási tilalma. Zsidó családoknál Hanukka, Peszach, Újév és Jom Kippur, Szukot ünnepei alatt nem mosattak. Voltak családok, akik Katalin és Luca napján nem hívtak mosónőt.

A mosógépek

A háztartási gépek a XIX. században indultak hódító útjukra, és ma szinte státuszszimbólumként élnek a köztudatban. A higiénia fejlődésével újabb igényeket kellett kielégíteni, aminek eredménye az lett, hogy Amerikában, 1874-ben, William Blackstone megtervezte és elkészítette felesége számára az első mosógépet, amely kimosta a piszkot a ruhákból.

A háztartási gépeket előállító iparág azért egyedülálló jelentőségű, mivel nem annyira a vásárlók igényei és elvárásai szerint fejlődött, hanem a kezdetek az áram és a gáz felhasználásának szélesebb elterjedéséhez fűződnek. A XIX. század folyamán a gáz és az elektromos áram bevezetésével mind az otthon, mind a háztartási gépek karaktere alaposan megváltozott. A viktoriánus korban már számos speciális gép állt rendelkezésre (pl. lekvárfőző automata), igaz, ezeket még kézzel kellett működtetni.

A legelső mosógépek fából készültek, hengeres formájúak voltak, és - ha lehet így mondani - a szó legszorosabb értelmében kézi vezérlésűek voltak. Az ipari forradalom és végül az első világháború kitörése vezetett oda, hogy a nőknek más területen kellett kamatoztatniuk erejüket és tudásukat.

A legelső elektromos háztartási gépeket 1880-ban állították elő, ezek egyszerű vasalók és merülőforralók voltak. A háztartási gépek előállítását később átvette a gépipar, ennek eredményeként 1906-ban megjelent az elektromos mosógép, amelynek csak 1930-ban számos balesetet és áramütést követően építették be motorrészét a házba, és kapta meg ma is jól ismert formáját. Az automatizálásra nem kellett olyan sokat várni: 1937-ben Louisiana-ban jelent meg az első „intelligens” mosógép, amelynek ára vetekedett az automobiléval. A kezdeti ötven literes kapacitású gépekkel szemben az elektromos modellek kétszáz literes kapacitása a megnövekedett igényeket jelezte. Európában és így Magyarországon szintén a

20. sz. elején kezdték el a mosási folyamatot segédeszközökkel megkönnyíteni. A kor legnagyobb vívmánya Amerikához hasonlóan a mosógépek megjelenése volt. [11]

A Révai Nagylexikon 1916-ban a következőképp ír a mosógépekről:

„Megkönnyíti a mosást a mosógép, melynek egyszerű fajtája egy hullámos horganylemez (rumpli), melyhez a ruhát erősen dörzsölik. A szövetmosógép rendszerint hengerpárból áll, mely az oldószert az oldott piszokkal együtt a szövetből kisajtolja. (csinozás) A fehérneműt ugyanis likacsos lemezből készült 4-6 oldalú hasábra helyezik, s ezt a szappanfűrdőben váltakozó irányban járatják, miáltal a piszok kötőanyaga, a zsiradé, gyorsan oldódik és a szálak között levő piszok az ütközés következtében eltávolodik. A gőzmosónál a ruhát likacsos rézhengerbe teszik, melyet egy motor egy nagy hengeres víztartóban forgat. E tartóba vékony csöveken forró gőzt vezetnek. A forgatás által a ruha a rézhenger falához ütődik s így tisztul. Ezen eljárás előnye, hogy a ruhát a dörzsöléstől megkíméli. Színes kelméket lúg nélkül szappangyökér vagy panamahéj főzetében mosnak.” (Révai Nagylexikona 1916. XIV. köt. 470).

A mosógépek viszonylag késői elterjedése nem jelentette azonban azt, hogy korábban már ne használtak volna ilyen gépeket egy-egy polgári háztartásban. A mosógép olyan háztartási eszköz volt, amely radikálisan megváltoztatta a nők munkáját. Az 1930-as évektől egyre több újság hirdeti ezeket a „csodamasinákat”. Kuriózumnak számít az 1909-ben Huschka kézi mosógépként hirdetett kézben fogható kisméretű mosógép, ami nem nagyon hasonlított a későbbi John-féle mosógép szerkezetéhez.

9. ábra Famosógép, 1930-as évek.

A Tolnai Világlapja 1909-ben, mint a mosást megkönnyítő szerkezetet a következőképp hirdette: *„Manapság már annyira tért hódít mindenütt a géppel való dolgozás, hogy bizonyára nem ismeretlen egy modern háziasszony előtt sem a mosógép. Sokan pusztán előítéletből idegenkednek a géppel való mosástól, akik azonban a gőzmosógépet beszerezték, rájöttek már arra, hogy e mosógépek jobban mosnak, mint a mosónők, s amellet a munka is olcsóbb, a tüzelőanyagban, időben igen nagy megtakarítás érhető el. Ami pedig legnagyobb előnye a gépnek s a vele való mosásnak, az, hogy a gépben mosott ruha sokkal jobban meg lesz kímélve, mint a kézzel való mosásnál. Mindezen előnyöket leginkább a John-féle telítettgőzű mosógépek nyújthatják.”*(Tolnai Világlapja 1907-1909: 716). Egy mosógép-reklámból kiderül, hogy ezt Madarász Gyulánál Budapest, Hernád utca 45. szám alatt lehetett megvásárolni, és minden hétfőn délután 3 és 4 óra között a boltban próbamosást is tartottak.

A háztartási könyvek is egyre inkább szorgalmazzák a mosógépek használatát, amelyek nem igényelnek mosónőt, és a háziasszony is könnyen tudja használni ezeket. Az egyik ilyen híres szerkezet volt a „Mosócsoda”-ként reklámozott gép. Érdekes, kezdetben a mosógépeket sokkal inkább fertőtlenítésre használták és csak később a tulajdonképpeni mosásra. Így jellemzi a mosógépeket, pl. egy 1930 körül íródott háztartási könyv:

„Manapság már mindinkább tért hódít a gépekkel való dolgozás és nem ok nélkül, mert hisz mindig a gépek tökéletesbítésén dolgoznak a feltalálók. A mi háziasszonyaink is rájöttek már, hogy a mosógépek is jobban mosnak, mint a mosónők s emellet a munka is olcsóbb, a tüzelőanyagban is nagyobb a megtakarítás, aztán meg gyorsabban is halad a munka. Ami pedig legnagyobb előnye a géppel való mosásnak: azt percent szerint kiszámítani nem lehet, a legnagyobb haszon az, hogy: a ruha gépben mosva sokkal jobban lesz megkímélve, mint a kézzel való mosásnál. Mindezen előnyöket leginkább a John-féle telített gőzű mosógépek nyújtják. Először azért, mert a ruhát egészen hófehérre mossák, másodsor, mert a mosás gyorsabban megy, tehát olcsóbb, mint a kézzel való mosás nemcsak munkadíjban, hanem a tüzelőanyag-megtakarításnál, harmadsor pedig, mert a ruhát szerfölött kíméli. Ugyanis a géppel való mosásnál a kézzel dörzsölés elmarad, tehát még a legfinomabb csipkét is lehet benne mosni anélkül, hogy a szakadás veszélyének ki volna téve. (A gépben való dörzsölést a gép dobján levő lyukakon ki és beömlő víz és a forgatás közben a ruha esése helyettesíti, amely sokkal gyengédebben veszi le a fehérneműn levő piszkot. Voltak háziasszonyok, kik összehasonlították a kézi mosást a John-géppel való mosással olyképpen, hogy ugyanazt a ruhamennyiséget a legközelebbi mosás alkalmával, géppel mosatták s legnagyobb meglepetéssel látták, hogy géppel való mosás 75%-kal olcsóbb, mint a kézzel való mosás, s ennek dacára a ruha volt olyan hófehér tiszta, mint a kézzel való mosás alkalmával. De van a John-féle gőzű mosógéppel való mosásnak még egy igen nagy előnye s ez leginkább oly családoknál ajánlható, ahol gyermekek vannak. A John-féle mosógépnél a ruha gőzben lesz mosva, tehát fertőtleníti egyúttal a ruhát, megölvén a szennyes ruhán esetleg rajta volt baktériumokat. A nagyvárosokban uralkodó cselédmizéria, valamint a mosónők napi bérének folytonos emelkedése, a finomabb ízlés és a külsőségek iránti fogékonyság a fehérneműmosást nagy jelentőségűvé teszi. A házi mosógép használata munkaerő és tüzelőanyag megtakarítása árán nemcsak olcsóbbá teszi a fehérnemű-tisztítást, hanem egészségi szempontból fogja kiszorítani a kézzel való dörzsöléssel végzett ruhamosás módszerét. Láttam a John „telgőzű” mosógépet s rám azt a benyomást tette, hogy ez a mosógép a házi fertőtlenítő készülék céljainak is megfelel s valóban megbecsülhetetlen, ha a fertőző betegségek, influenza, bárányhimlő, kanyaró, fültőmirigylob után a fehérneműt és a felsőruházatot fertőtleníjük. De nemcsak a fővárosban, hanem vidéken is, mert ott csak vörheny, diftéria, tífuszbetegedések után fertőtlenítik a lakást, de magát az ágyneműt, fehérneműt nem. A mosógépben a ruha forró léggőznek van kitéve, amiáltal a fehérneműben

levő fertőző anyagokat és csírákat elpusztítja, ezáltal a fehérműt fertőtleníti, mindennemű betegség terjedését megakadályozza. E mosógépnek gazdasági előnyei is vannak, megkímélik a fehérműt, a gombok és szalagok sem szakadnak le. A legdurvább és legpiszkosabb ruha a legfinomabb csipkéig, szappan, tűz, víz és munka megtakarítása mellett mosható velük és e mellett oly könnyen kezelhetők, hogy a gépet egy kályha is forgathatja.” (Újváry. é.n: 64-65). A John-féle gőzmosógépet a Geittner és Rausch boltjában (Budapest VI. kerület Andrassy út 8. szám alatt) lehetett megvásárolni. A mosógép hirdetésén egy kötényes, kontyos mosónő állt.

Az adatközlők elbeszélései is azt bizonyítják, hogy e század 10-es éveitől már ismerték a mosógépeket, de azt mondhatjuk, hogy elterjedésük nem volt jellemző, ritkaságnak számítottak a középpolgári háztartásokban is.

Az egykori tisztviselő családjából származó adatközlőnk így emlékszik a családjukban használt mosógépre: „Volt nekünk egy fa mosógépünk is. Pestlőrincen. Ez egy ház volt, ahova tavasztól őszig kiköltöztünk. Itt nem volt mosónő, hanem ebben a fa mosógépben mosott anyám a cseléddel. Anyám elmondta, hogy az ő anyjának is volt ilyen, Veszprémben, a század elején. Bádógból volt, kézzel kellett hajtani. Fatüzeléses, emberi erővel hajtott volt, kályhacsöve is volt. Itt a pincében mostunk.” Nagyon sokáig még azonban kézzel mostak. Általában a ragaszkodás a hagyományos technikához azonban még sokáig megmarad. A mosónők is aligha tudták használni ezeket a gépeket.

10. ábra Mosógéphirdetés- 1910-es évek

A második világháború kitörése rákényszerítette a nőket, hogy egyre inkább maguk mossaik, mivel nehéz volt ezekben az időkben már mosónőt találni. A mosógépek általános elterjedése az 50-es és 60-as évekre tehető. A mosógépek nagyon lassan kerülnek valóban rendeltetészerű használatba, főleg vidéken nagyon sokáig presztízstárgyként funkcionálnak.

A „csodamasinaként” hirdetett mosógép még falun sem volt ismeretlen, hiszen éppen a cselédek révén szerezhettek tudomást róla a falu. Ilyen érdekes történetet mesélt el egy ipolyföldemesi asszony, akinek a férje készített egy fa mosógépet: „A férjem Pestre járt szolgálni. Egy orvos-családhoz járt. Ő olyan ezermester volt. Ott látta, hogy a mosónők mosógéppel mostak. Ez egy kézzel hajtható, fából készült gép volt. Amikor hazajött megcsinálta nekem is a fa mosógépet. De nem tudta, hogy kell használni. Ő azt ott látta, hogy a mosónők avval mostak. Én sem tudom, hogy hogy kell. Nem is mostam vele soha. Itt áll az udvaron. Már arra gondoltam, hogy jó lesz tüzelőnek. Sokan jöttek asszonyok nézni a faluból, hogy mi ez a masina. Egy időben virágokat tettem a tetejére cserépben. Én csak szapulókádban szeretek mosni. Most sincs mosógépem. Nem jó az. Tépi a ruhát, többen mondták. Sokszor küldött csomagot is haza, amiben volt finom pesti szappan. Nem mosakodtam vele, hanem betettem a ruhák közé, hogy illatozzon.”[12]

A mosógépek hatása óriási, mégis a befogadás viszonylag lassan történik meg. Annyi azonban bizonyos, hogy teljesen kiszorítja a mosónőket a „piacról” és a mosónők foglalkozása teljesen megszűnik.

A vasalás és mángorlás

A mángorló az 1890-es évek után jelent meg a bérházakban. Úgy, ahogy minden ház köteles volt mosókonyhát fenntartani, mángorlót és egy porolót is fenn kellett tartani. Ez a bérház közös tulajdona volt. Állhatott szabadon a lépcsőházban, de a 1930-as évektől általában a mosókonyhához építették.

Általában minden vászonneműt mángoroltak, kivételt képeztek a férfiingek, illetve a gyöngyházgombos fehérneműk. Ezeket csak vasalni lehetett. A vasalástól „szép fényt” kapott a fehérnemű. A mángorlás a mosónő és cseléd közös feladata volt. Legjobban a félig megszáradt ruhákat lehetett jól kimángorolni. Nagyobb bérházakban már villanypárával működtek a mángorlók, de a legtöbb helyen még kézzel, nehezék segítségével mángoroltak. A ruhaszáradást követően a cselédek leszedték a padláson száradó ruhákat, és nagy ruhakosarakban levitték a lépcsőházba ott mángoroltak, majd föl vitték a lakásba a ruhát vasalni.

A vasalást a cseléd és a mosónő végezte, de a jobb módú családok külön vasalónőt is tartottak. Szintén luxusszámba ment a vasalónők tartása, számuk is elenyésző volt, viszont tevékenységük mindenképpen említést érdemel. A vasalónők is a mosónőkhöz hasonlóan napszámba jártak. Szegény asszonyok voltak ők is, azonban szaktudásuk a mosónőknél magasabb rangra emelte őket. A vasalónőnek nagyobb bér járt, mint a mosónőnek. Az ő munkája „kvalifikáltabbnak” számított, mert a hófehér keményített batisztgallérok, mandzsetták, ingmellek és a finom női fehérneműk vasalása nagy szaktudást igényelt. A vasalásról azt mondták, hogy azt nem mindenki tudja, és egy kicsit „művészetnek” tartották. A vasalás helye a konyha volt, ahol egy vasalódeszka állt rendelkezésére a vasalónőnek. A vasalónőnek külön eszközkészlete volt a vasaláshoz, amelyet a konyhakredencben tartottak, de sokszor a vasalást végző asszony hozta magával őket.

A kivasalt ruhát nem lehetett azonnal a szekrénybe tenni, hanem megvárták, míg teljesen „kihült”. A ruhák szekrénybe elhelyezését már a ház asszonya végezte. Minden ruhaneműnek külön helye volt. A szekrénybe a frissen vasalt ruha került legalulra, a régi pedig felül maradt. Mielőtt betették volna a tiszta ruhát a szekrénybe, gondosan átszámolta a háziasszony, hogy minden darab megvan-e. Az átvett ruhát már ő rendezte el a szekrényben. A legtöbb ruhát akasztóra tették, legmegfelelőbb a legömbölyített sima fa-akasztó volt, de kapható volt drótból is, melyet selyemmel húztak át. Gyapjú erre a célra nem felelt meg, mert az „molycsalogató” volt.

Gyakran csomagolták be (főleg a világos ruhákat) csomagolópapírba, a kabátokat olcsóbb anyagból varrott védővel húzták be. A ruha illatosítására kitűnően megfelelték a különféle pipereszappanak, amelyeket a ruha közé tettek, valamint a különböző parfümök is. Az egyik legkellemesebb illatosító volt a rózsalevél. Megszáritva, kicsi zacskóba tették a ruhák közé. Ugyanezt elkészíthették rezedából, levendulából vagy mentából is.

A fehérneműs szekrénynek a tanácsadó könyvek tisztasági és esztétikai okokból is fehér szekrényt ajánlottak, rózsaszínű batiszttal bélelve ki. Egy évben egyszer tisztították és papírral bélelték ki. A nehéz vászonneműt (ágynemű, lepedők, pikétakarók) a szekrény alsó polcaira tették. Legalul voltak a használaton kívüli ruhaneműk. A középső polcon voltak, amiket gyakran, naponta használtak, testi fehérnemű, harisnya, zsebkendő. A férfi fehérneműt vagy szekrényben, vagy sublótban tartották. A keményített ingek, fehér piké mellény, vászonba takarva a polcon, vagy a fiók alján voltak. A frissen vasalt ruhák a régen vasaltak alá kerültek.

A férfi gallérok, zsebkendők, harisnyák a sublótban voltak. A férfingek szekrénybe rakása külön rendszer szerint működött: az ingeket úgy rakták egymásra, hogy az egyiknek a galléros része mindig a másiknak a gallértalan része fölé került, mert az ingek így megálltak, mint az oszlop és nem dőltek se hátra, se előre.

A polgárasszonyok kedvenc időtöltésének számított az, amikor a vendégségbe érkező hölgyeknek megmutatták a fehérneműs szekrény tartalmát. Állandó társalgási témának számított, hogy kinek a mosónői ügyesebbek, melyikük mosott szebben. Úgyszintén szóba került a ruhagondozás is. Erről tanúskodik Márai Sándor következő idézete is: „*A higiénjáról*” megosztottak akkortájt a vélemények. A „bacillus-elmélet” sok háziasszonyt megtévelyített abban az időben, ismertem öreg néniket, akiken kitört a tisztaság rögeszméje, naphosszat poroltak, kesztyűben jártak fel és alá lakásukban s tollseprűvel vadásztak a „bacillusokra”. A polgári háziasszony természetesen minden becsvágyával azon volt, hogy porszemecskét se lehessen felfedezni a politúros bútorokon, a látogató komaasszonyok kávézás közben valóságos mustrát tartottak a barátnő otthonában s jaj volt a szerencsétlennek, kinek lakásában a hanyag szobaleány elfelejtette aznap a portörölő ronggyal végigsimítani a zongorát. Anyám, a két cseléd s a „kisasszony” naphosszat takarítottak. Reggel kitakarított a cseléd, munkáját felülvizsgálta a „kisasszony” s később megjelent az anyám, mint valami tábornok a szemlén s kegyetlen vizsgát tartott, ujjait végighúzta a bútorok rejtettebb hasadékaiban s fél délelőtt kajtatott a porszemek után. Jelszó volt, hogy pormentesség „a modern higiénia” első feltétele.”(Márai 1934: 44).

A tisztítóintézetek

A felsőruházat egyes darabjait, mint pl. a gallérokat, kézelőket, pamut férfingeket, szoknyákat, kabátokat tisztítóban tisztították. A statisztikai adatokból ismeretes, hogy Budapesten 7 jelentősebb tisztítóintézet működött a vizsgált időszakban. Az egyik leghíresebb budapesti, a mai napig működő tisztítóintézet, Tichy Dezső tisztítószalonja volt a mai VIII. kerületben, a Bródy Sándor utca 22-ben. A tisztítóintézet két világháború közötti tevékenységéről a következőképp beszélt az intézet jelenlegi tulajdonosa:

„*A férjem családjának volt egy tisztítóüzlete a Bródy Sándor utca 14-ben. Ez még abban a lakásban volt, ahol laktak. Ez egy bérház volt. A cselédszobát és a konyhát alakították át mosodává. Nagy üstöket állítottak fel a konyhában, amelyeket gázzal melegítettek. A vasalás volt a cselédszobában. A háború előtt idehozták a gallérokat, csipkéket, glazékesztyűket, mandzssettákat, ágyneműket, abroszokat tisztíttatni. A gallérokat, csipkéket és a mandzssettákat keményítették is. Lisztből főzték a keményítőt. A glazékesztyűket benzinnel tisztították. 2-3 szennyesládába gyűjtötték össze a szennyest. Ezek olyan nagy fonott kosarak voltak. A gazdag úri családok mosattak nálunk. A pesti emberekhez hozzátartozott az, hogy tisztítóban tisztíttattak. Persze csak az, aki megengedhette magának. Fölvágtak azzal, hogy tisztítóban tisztíttattak. A cselédlányok hozták mindig a szennyest. Pontosán fél volt írva, hogy hány darabot hoztak, és ez mindig le is volt számolva. Mindegyik darabba belevarrtak színes cérnával egy jelet, nehogy összekeverjék a ruhát. Voltak ruhadarabok, amiket nem mostak, hanem átfestettek, így tisztították, pl. a kalapokat.*

Mindent kézzel mostak. A mosásnak rendszere volt. Hétfőn volt a festés előkészítése. Kedden-szerdán volt a festés. Csütörtökig mindig be kellett fejezni, mert ekkor kezdődött a mosás. A mosónők és a vasalónők bér munkában dolgoztak. A festők szakképzettek voltak, általában férfiak. A mosónőket és a vasalónőket helyszerzőirodákön keresztül szerződtették. Mosóüstökben, teknőkben mosószappannal mostak. Akkoriban főzött, háziszappannal volt jó mosni. Volt kézzel hajtott centrifuga is. A kimosott ruhát kötelekre rakták szárítani. Mindenkinek fehér ruhában kellett dolgoznia. Ez egy egyenruha volt, de főleg a vasaló és a

kifutólányoknak kellett tisztának lennie. Nálunk 12 kifutólány dolgozott. A vasalólányok szenes vasalóval vasaltak, de a háború után már villanyvasalót is használtak. Amikor kész lett a ruha, minden darabot becsomagoltak és betettek egy dobozba, így vitték a kifutólányok vissza a házhoz. A kifutólányok vasaltak is, nemcsak hordták a ruhát. Nekik mindig fehér keményített ruhában kellett járniuk. 1953-ig volt a tisztító fönn a lakásban. Benzinnel tisztították a zsírfoltot, sósavval a tinta és vörösborfoltot, terpentinolajjal a festékfoltot, kéngőzzel a penészfoltot. Utána átköltöztünk a Bródy S. utca 22-be. 1963-tól van ez a műhely. A tanács kötelezett minket az újításra. Jelmezeket is tisztítottunk a Nemzeti Színháznak, az Operettszínháznak, Vígyszínháznak, a Magyar Televízióknak, a Filmgyárnak és a Miskolci Színháznak is. A mosóporokat az Etele úti vegyipari központból szereztük be. De a mosópor és a mosógép csak a 60-as évektől vált általánossá. Nekünk mindig figyelni kellett a piacot, mikor mi jött divatba. A külföldi újságokban hirdettek mindenféle nagy mosógépeket, de mi csak 1960 után vettük az elsőket. Szerintem a mai napig kézzel kellene mosni, de azt már nem lehet megtenni. A mosógépek nem mosnak olyan szépen, tépik a ruhát.” [13]

A mosodában dolgozó kifutó lányok és fiúk privilegizált helyzetben voltak, hiszen nekik külön hangsúlyt kellett fektetniük a tisztaságra. Mindig tiszta ruhában vitték házhoz a ruhát, hiszen a tiszta szép ruha jó cégreklámnak is bizonyult. Az itt dolgozó mosónők és vasalónők ugyanolyan nehéz helyzetben voltak, mint a házakhoz járó társaik.

A tisztítóintézetekben való mosatás drágának számított, így csak a közép és felső polgári rétegek vették rendszeresen igénybe. Azok, akik nem tartottak mosónőt, pl. egyedülállók, a ruhaneműiket és ágyneműiket is itt tisztíttatták.

A 30-as évek modern mosási technikáját örökítette meg az Új Időkben megjelent cikk, amelyet Batári Gyula közölt a pesti nőkről írt tanulmányában. (Batári 1991:16). „Ez a Hattyú gőzmosóként ismert mosógépet népszerűsítette, amelyet a modern tisztítóintézetek sem nélkülözhetnek: „Ez az üzem egy tudományos automata mosónő, talán ez volna a leginkább megfelelő neve. A mosnivalót egyszerűen beledobják az amerikai teknőbe, amelynek körforgó gépe ötszáz mosónő erővel megsulykolja, átmossa s végül továbbadja centrifugális masina kollégájának, amely viszont kiperéseli a szappanos vizet. Végül kivasalva, hófehéren bukkan elő a kész fehérnemű. Akár egy megérkező fejedelemre, fehér ruhás lányok várnak rá, akik szépen rendbe rakják és selyempapírba csavarva rendeltetési helyére küldik. Otthon pedig vége a nagymosás felfordult állapotnak, nincs többé lusta és nyeltes mosónő.”

A gőzmosodákban a ruhát lyukacsos rézhengerbe tették, amelyet egy motor egy nagy hengeres víztartóba forgatott. E tartóba vékony csöveken forró gőzt vezettek. A forgatás által a ruha a henger falához ütődött s így tisztította ki a ruhát. Ezen eljárás előnye az volt, hogy a ruhát a dörzsöléstől megkímélte.

Budapesten 1900-1945 között működő tisztítóintézetek közül a következőkről van tudomásunk: 1906-ban nyílt Schillinger Anna Gőzmosodája VI. ker. Vörösmarty utca 47/a. sz. alatt. 1920-ban Pelc és Ancsel néven gőzmosoda létesült a XX. ker. Soroksári út 72. sz. alatt, valamint híres volt még Kovald Péter műfestő vegytisztító és gőzmosógyára a VII. ker. Szövetség u. 37. sz. és Joó Sándor kelme-, fonalfestő és vegytisztító intézete a IV. József u. 57-59. sz. alatt, amely 1928-ban létesült. Szécsi Lipót első magyar gőzmosó és fehérneműkölcsönző vállalata a VI. ker. Lázár utca 13. alatt üzemelt. Híres volt még Tóth (Horánszky) Ödön V. ker. Rudolf utcai tisztítója is, aki a következőképp hirdette magát: „Tóth Ödön szépen fest, Tudja egész Budapest”, valamint Kulcsár és Huppert tisztítója, az I. ker. Horthy Miklós u. 7, valamint a Hattyú Gőzmosó V. Korall u. 10 és a Hungária gőzmosó és vegytisztító intézet VIII. ker. Sándor tér 3. sz. alatt.

Összegzés

A dolgozat célja az volt, hogy bemutassa azt a 19. sz. végétől elindult, és Magyarországon, különösképp Budapesten az 1920-as évektől dominánssá váló, elsősorban a polgári értékrendbe beépülő mentalitásváltást, amely gondolkodásmódjában általában a higiénia, ezen belül is a testet helyezte a figyelem központjába. Az tisztán kirajzolódik, hogy a higiénés elvárások különbözőképp hatoltak be a társadalom egyes rétegeibe. Míg a polgári réteg az előző korokhoz képest kiemelt hangsúlyt fektetett a higiénia, előtérbe helyezve a testet, addig az alacsonyabb rétegek számára a legkevésbé fontos tényező volt a vizsgált időszakban a napi tisztálkodás.

Dolgozatunk végén egyértelműen megállapítható, hogy a vizsgált korszakunkban a „tisztaság-piszkosság” kérdése a társadalmi megkülönböztetést tükrözte. Míg az „úri” jelző (ami nagyon szűk rétegre volt ráhúzható) a tisztasággal és a jólápoltsággal volt jellemezhető, addig a nagy többség továbbra is megmaradt a „piszkos paraszt” jelzőnél.

A dolgozatban említett modernizáció a mosást sem kerülhette el, annak ellenére sem, hogy a vizsgált időszak háziasszonyai megítélésünk szerint hagyományörzők voltak. Erre mi sem jobb bizonyíték a cseléd- és mosónőtartás. A modernizáció különösen a „cseléd nélküli” háztartásban élő nőkre volt nagy hatással. A háztartási gépek világszerte a XIX. században indultak hódító útjukra. A polgári mentalitásra Magyarországon azonban csak elméletben hatott. Az egyik legnehezebb munkát, a mosást megkönnyítő mosógépek a második világháborút megelőzően kizárólag státusszimbólumként éltek. A mosás normája továbbra is a klórmész nélküli, a 30-as évektől a mosóporral, ill. később mosógéppel történő mosás lett. 10.czingel10.

Hangsúlyoznunk kell azonban azt, hogy a 20. század elejétől megfigyelhető női szerep- és mentalitás változás Magyarországon nagyon szűk rétegre volt jellemző, és tulajdonképpen főbb jellegzetességei különösen Budapesten voltak megfigyelhetők. Igazi kibontakozására tulajdonképpen nem kerülhetett sor, különösen vidéken, hiszen az 1945 utáni politikai-társadalmi átalakulás jelentősen formálta át „újra” a női szerepeket és ezzel párhuzamosan az életformát is. Legdöntőbb hatása mindezekre a női foglalkoztatottság általánossá válása, a kétkeresős családmodell kialakulása lett.

Dolgozatunkban egy, teljesen kihalt fogalkozást mutatunk be, és egy, még teljesen feltáratlan kultúrtörténeti jelenségre kívántuk fölhívni a figyelmet.

Jegyzetek

1. A kiállítást PETERDI Vera rendezte.
2. A kiállítást B. NAGY Anikó rendezte.
3. A kiállítás 1999. március 26. és július 25. között volt látható. A kiállítás rendezője Stemlerné Balog Ilona a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fotótárának vezetője és a tatabányai múzeum munkatársai voltak.
4. Tevékenységükről már a 18. sz. eleji források írnak, mely szerint a mosónők egyfajta vállalkozás keretein belül működtek. Ez azt jelentette, hogy a vállalkozó saját tulajdonú házában, egy mosodában foglalkoztatta a mosónőket, akik egyben ott is laktak. Állandó konfliktusban álltak a várossal, mert a mosáskor használt gőz szétmarta a házfalakat, így állandóan más házba kellett költözniük. A mai Sobieskigassé-ben volt az ún. „mosóvár”, egy egyemeletes, nagyudvarú épület, amiben kizárólag a mosónők laktak. De Bécs más részein is, ahol folyócska folyt keresztül, laktak mosónők. Bécs harmadik kerületének is volt „mosóháza”. A Leopoldstadt-ban is utalnak egyes elnevezések (mint „Waschstöckl” vagy „Waschhaus-gasse”), az egykori rendeltetésre. Intézményesített keretek között működő tevékenységükről céhjelvényük is tanúskodott. Korabeli forrásokból tudunk arról, hogy 1884-

ben mosólányháború tört ki Bécsben, két különböző érdekeltségű csoport között. Jelenlétük a bécsi utcákon jelentős monda-, hiedelem-, tánc- és viselethagyományt alakított ki. A bécsi és pl. francia mosónők alakja állandó témái az osztrák operettek, népszínművek, sajtó és publicisztikai irodalomnak, valamint a francia képzőművészetnek is. A 20. századi bécsi mosónők tevékenysége már jobban hasonlít magyar „sorstársaikhoz”.

5. „Mikor az Úr Jézus a földön járt, oszt Éva asszonynak 150 gyermeke volt. Mosott a patakon Éva. Aszongya: mit csinálsz, Éva asszony? Az Úristen kérdezte nem az Úr Jézus. Aszongya: Mosok, Uram, Teremtőm. Mit mosol? Ringyet, rongyot. Azóta minden ruha ringgyé- ronggyá válik, semmi sem tart örökké. Aztán kérdezte tovább.- Hány gyereked van? Aszongya 50. Hát aszongya a többiek hol vannak? Évának így vannak a számkivetett maradékai, árva fiai. Ezekből lettek a szegény emberek.” In.: Ethn. 1986. 13-24.

6. 1879-ben született Budapesten. Tanulmányait a Képzőművészeti Főiskolán végezte. 1904-től naturalista képeket állított ki a Nemzeti Szalonban és a Műcsarnokban.

7. Saját gyűjtés. Baráth Béláné visszaemlékezése.

8. A Beretvás család visszaemlékezése.

9. Saját gyűjtés. Velics Erzsébet egy budapesti ügyvéd családból származott.

10. Saját gyűjtés. Az 1911-ben Dunaföldváron született Joó Zsófia 15 éves korában kezdett cselédkedni Budapesten.

11. M. Schindler említi, hogy Ausztriában a 20-as években megjelent egy eszköz, neve „mosómedve” volt. Ez a mosóharangnak is nevezett eszköz egy hosszúnyelű eszköz volt, vékony hengerelt rézből vagy gumiból készült haranggal. Mosóharangot az üstben vagy a sajtárban elhelyezett ruhára nyomták. Az összenyomott levegő nyomása elősegítette a szennyeződés kioldódását vagy a maradék lúg eltávolítását a ruhából.

12. Saját gyűjtés. Snírer Júlia 1909-ben született a szlovákiai Ipolyfödemesen.

13. Saját gyűjtés. Tichy Dezsőné visszaemlékezése, aki férje halála után vette át a bolt vezetését, és a mai napig ő vezeti.

IRODALOM

BATÁRI Gyula: *A pesti nő a sajtó tükrében*. Rubicon II. évf.3.1991.7.

BAUSINGER, Hermann: *Népi kultúra a technika korszakában*. Budapest, 1995.

BÉKÉS István: *Szegény ember gazdag városban*. Budapest, 1973.

BENCZÚR Gyula: *A fürdés története*. Budapest, 1938.

BENICZKY Irma: *Gyakorlati széptan*. Budapest, 1876.

BERGER S.Franz, HOLLER, Christiane: *Von Der Waschfrau zum Fraulein vom Amt (Frauenarbeit durch drei Jahrhunderte)*. Wien, 1997.

BEREND T. Iván - RÁNKI György: *Magyarország gazdasága az első világháború után 1919-1929*. Budapest, 1996.

BERTRICH, Franz: *Die kulturgeschichte des waschen*. Berlin, 1989.

BOURDIEU, Pierre: *Hevenyészett megjegyzések a test társadalmi észleléséről. Uő: A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest, 1978. 151-165.

BÖHME, Hartmut: *Kulturgeschichte des Wassers*. Frankfurt am Main, 1988.

BUDAY László: *A községi háztartás*. Statisztikai Közgazdasági Szemle. 4. 1909. 390-406.

BURUCS Kornélia: *Városi háztartás a századfordulón*. História, XVII. évf. 7 sz. 1995. 13-14.

CSOMA Zsigmond: *Mátság - tolerancia - munkamegosztás*. Ethnographia 106 évf. 1. sz.1995. 85-120

CZINGEL Szilvia: *Mosástól a vasalásig. Higiéniai szokások változása Kéménden*. Szakdolgozat. 1995.

- CZINGEL Szilvia: *Higiéniai és tisztálkodási szokások változása 1900-1945 között* Budapesti Doktori disszertáció. 2001.
- DIENES, M. G.- LEITGEB, F.: *Wasser*. Graz, 1990.
- DOUGLAS Mary: *Purity and Danger an Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London, 1966.
- DUBY, G. Aries: *Geschichte des privaten Lebens, 2. Band*. Frankfurt am Main, 1990.
- ELIAS, Norbert: *A civilizáció folyamata*. Budapest, 1980.
- ERDEI Ferenc: *A magyar paraszttársadalom*. Budapest, 1941.
- FEATHERSTONE, Mike - HEPWORTH, Mike - TURNER, S. Bryen: *A test. A társadalmi fejlődés kulturális kódja*. Budapest, 1997.
- FORRAI Judit: *Városi higiénia*. Rubicon. II évf. 3. sz. Budapest, 1991.
- FÖLDI Eszter: *A színes litográfia technikája és szerepe az alkalmazott grafika megszületésében 1896-1914*. Modern Magyar Litográfia 1890-1930. Miskolc, 1998. 15-34.
- GERGELY András: *Települések, lakások és lakóik a századforduló Magyarorszáján*. Történelmi Szemle. XIV évf. 3-4 sz. 1971. 406-441.
- GERŐ András: *A magyar polgárosodásról. Magyar polgárosodás*. Budapest, 1993.
- GRÜNN, Helen: *Wasche waschen. Volkskunde aus dem Lebensraum der Donau*. Wien, 1978.
- GYÁNI Gábor: *A fővárosi női munkaerő foglalkoztatottságának szerkezetváltozása 1880-1941 között*. Budapest Főváros Levéltára Közleményei. Budapest, 1978.
- „Menek Pestre cselédnek” (A budapesti női házicselédék az 1920- as években). Valóság. XXII évf. 11. sz. 67-77. Budapest, 1979.
- Család, háztartás és a városi cselédség*. Budapest, 1983.
- HANÁK Péter: *Magyarország társadalma a századforduló idején. Magyarország története 1890- 1918. 7/I. köt.* 403-517. Budapest, 1978.
- HUTALLER Mária: *A háztartás kézikönyve*. Budapest, 1912.
- ILLYEFALVY Lajos: *Székesfőváros Statisztikai és Közigazgatási Évkönyve. XIV-XXIV évf.* Budapest, 1926-1936.
- JÓZSEF Jolán: *A város peremén*. Budapest, 1955.
- KISS Lajos: *A szegény asszony élete*. Budapest, 1943.
- KÖRMENDI Zoltán: *Nagyvárosi képeskönyv*. Budapest, 1963.
- LÁNG Panni: *Egy budapesti polgárcsalád mindennapjai*. Történelmi Szemle 1. sz. Budapest, 1986.
- L. NAGY Zsuzsa: *Középosztály- kispolgárság: értékrend és életstílus a két világháború között*. Debreceni Szemle 2. sz. Debrecen, 1993.
- MOLNÁR Lajos: *Cselédügy és a helyközvetítői intézmény rendezéséről*. Budapest, 1982.
- MOLNÁR Olga: *A női munkaerők számának alakulása a székesfővárosban*. Statisztikai Közlemények. 76 évf. 3. sz. Budapest, 1935. 154.
- MOZOLOVSZKY Sándor: *Néhány adat házicselédjeink társadalomrajzához*. Társadalomtudomány. Budapest, 1925.
- NAGY Olga: *A törvény szorításában. Paraszti értékrend és magatartásformák*. Budapest
- ORLAND, Barbara: *Wasche waschen. Technik- und Sozialgeschichte der hauslichenwachpflege*. Hamburg, 1989.
- PETERDI Vera-SEDLMAYER Krisztina: *Női sorsok a huszadik században*. Kiállításvezető a Magyar Nemzeti Múzeumban 1997 dec.3. és 1998. febr. 16 között megrendezett kiállításához. 1998.
- STEINER Margit: *A háztartási alkalmazottak szociális viszonyai*. Budapest, 1943.
- SULLEROT Evelyn: *A női munka története és szociológiája*. Budapest, 1971.

SZEGEDY MASZÁK Aladárné - STUMPF Károlyné: *Háztartási alkalmazottak kiskatéja*. Budapest, 1936.

Háziasszonyok útmutatója háztartási alkalmazottak irányítására. Budapest, 1943.

SCHINDLER, Margot: *Nagymosás*. Az Osztrák Néprajzi Múzeum kiállítás anyaga. Budapest, 1983.

SUMNER, G. W.: *Népszokások, szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége*. Budapest, 1976.

ÚJVÁRY ? : *Háztartási könyv*, Budapest, é.n.

VÁGI Gábor: *Cselédnek lenni*. Valóság. XXIV évf. 2. sz. Budapest, 1981. 49-58.

VÍGH Annamária: *Egy polgárlakás Budapesten. Tanulmányok Budapest múltjából XVII*. Budapest, 1998. 77-85.

Révai Nagylexikona 1916. XIV. köt. 470.

Tolnai Világlapja: 1907-1909: 716.

KÉPJEGYZÉK

- 1.kép: Cselédkorzó a budapesti Baross-téren, 1930-as évek. (A FSZEK Bp. Gyűjtemény tulajdona, Lsz. 4273)
2. kép: Munkára váró asszonyok, „puccerosok” a Klauzál-téren, 1913. (Új Idők 1913. aug. 17. 34.sz. 191. old. OSZK)
- 3.kép: Egy polgárasszony által vezetett háztartási napló feljegyzésének a részlete.(A MKVM tulajdona, Lsz. 72. 408.)
4. kép: Mosókonyha egy budapesti bérházban, 1930-as évek. (A MNM Történeti Fotótárának tulajdona, Lsz. 548/1961)
5. kép: Nagymosás a Tabánban, 1929. (A FSZEK Bp. Gyűjteményének tulajdona, Lsz. 796/7)
6. kép: Mosónő a Városligetben, 1945. (A FSZEK Bp. Gyűjteményének tulajdona, Lsz. 796/4)
7. kép: Famosógép, 1930-as évek. (Az óbudai Helytörténeti Gyűjtemény tulajdona)
8. kép: Mosógéphirdetés, 1910-es évek. (Tolnai Világlapja 1907-1909. 716. old. OSZK)
9. kép: A HUTTER „szarvasszappan” reklámja, 1920-30-as évek. (A MKVM tulajdona, Lsz. 74.758.1)
10. kép: A PERSIL mosópor a z 1930-as évektől kedvelt mosószerre lett a polgárasszonyoknak. (A MKVM tulajdona, Lsz. 76.263.1)

A női munka formája és értéke a 19. század eleji pesti zsidó társadalomban

Structure and value of labour of women in the jewish society of pest at the beginning of the 19th century

Hrotkó Larissza
Jewish Theological Seminary – University of Jewish Studies
lara.r@t-online.hu

Initially submitted May 10, 2013; accepted for publication July 15, 2013

Abstract:

The essay describes the settlement of the Jewish women and men in Pest from a gender point of view. Therefore, the authoress dwells on marriage, women's diseases, birth and the description of the women's living conditions. The women understood the business activity and took seriously; even they did protect their own financial interests. The professional opportunities of the women were strongly restricted by the social norms and the lack of professional qualifications. As a matter of fact, the society regarded the women's work as a peripheral activity and accordingly evaluated it as of lower value. In the shadow society of the women, however, there were traditional channels through which the women could acquire necessary knowledge, for instance in the field of midwifery and the care of the sick. The emancipation female was also hindered still by the circumstance that the women's work belonged for the most part to the non-mechanised, service providing activities.

Kulcsszavak: kutatás, legitimáció, nyilvántartás, rászoruló, státusz, tolerált (kommoráns), társadalmi periféria

Keywords: investigation, legitimation, dependant, registration, status, tolerated (commorant), social periphery

A kutatási forrásokról és a leírás módszeréről

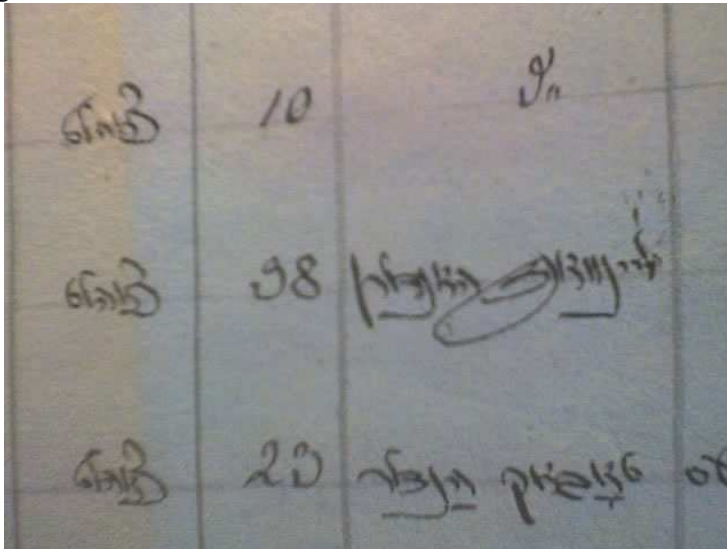
1826/386: Theresia Krakoi, Witwe, 2 Kinder, 33 Jahre in Pest, ohne Geschäft, moralisch „gut“.¹

Így hangzik az 1826. évi pesti közösségi adóösszeírás (*Conscriptio* – Zsidó Levéltár, PIH I-7) 22. oldalán lévő 386. számú bejegyzés szövege. Egy évvel később ugyanezt a nevet már *Theresia Krakkoin* formájában láthatjuk az iratokban (1827/417).² A családi név megváltozott alakja visszavezethető a női szóképzők (német *-in*) 19. századi erőltetett használatára. Ilyen nyelvtani eszköz segítségével legalizálta a pesti zsidó társadalom a női munkát. Ezt a pillanatot megőrizte az 1826. évi adóösszeírás 34. oldala. *Efinger Anna* tolerált, ötgyerekes özvegyasszony szakmáját a közösségi írnok először jegyezte be *hausirerin*-ként (azaz *házalónőként*), holott eddig csak a hímnemű *hausirer* szóalakot használtak:

1826/608: Anna Efinger, Witwe, 5 Kinder, tolerirt, hausirerin, moralisch „gut“, dürftig.³

Az 1826. és az 1827. évi pesti zsidó közösségi adóösszeírás a Budapesti Zsidó Levéltárban olvasható. Külsőleg az 1826. évi összeírás egy 53x50 cm-es, 55 oldalas kemény kötésű könyv, amely az akkori zsidó közösség tagjainak nevét és olyan személyes adatait tartalmazta, mint a születési helyet, a foglalkozást, a családi állapot megjelölését (*nőtlen, hajadon, nős, férjezett*) és gyermekeinek számát. Ezen kívül feljegyezték, mióta él ez a közösségi tag Pesten és fizeti-e az adót. Akkoriban kétfajta adót kellett fizetni – a közösségi és a tolerancia (türelmi) engedély adóját, az úgy nevezett *Toleranz-Tax*-ot. A megjegyzés rovatában szerepelt a tagok erkölcsi megítélése (*jó, rossz, gyanús, ismeretlen*) és egyéb speciális észrevételek (mint például: *verleiht ohne erlaubnis quartir*⁴).

Az adókönyveket jiddisül (Jüdisch-Deutsch nyelven) írták. Grafikailag az 1826. évi adókönyv abban különbözött az 1827. évi párjától, hogy kevesebb rövidítést használt. Mindkét könyvet különböző személyek kézzel írtak. A korabeli szokásnak megfelelően az írnokok a grafémákat egy jellegzetes kódolt írással összeírták, amely helyet és időt spórolt ugyan, de megnehezítette az olvasást.

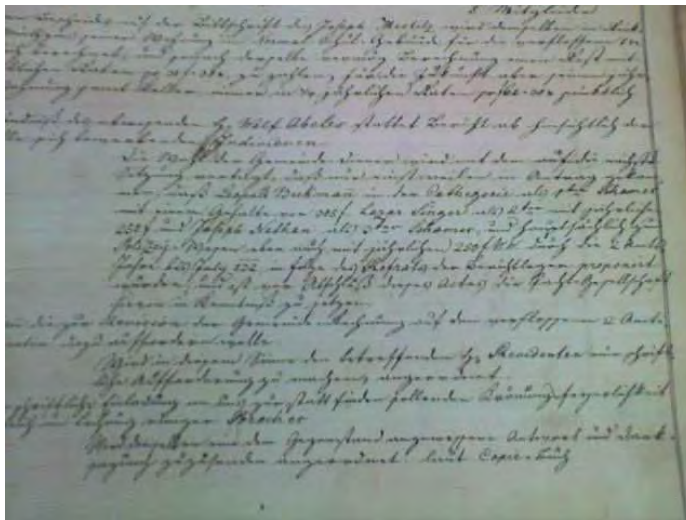

1. ábra részlet az 1826. évi adóösszeírásból

מילין	מילין	1897
מילין	מילין	
מילין	מילין	
מילין	מילין	
מילין	מילין	
מילין	מילין	
מילין	מילין	
מילין	מילין	
מילין	מילין	
מילין	מילין	

2. ábra részlet az 1827. évi adóösszeírásból

Más adóösszeírás a pesti zsidó közösség legkorábbi idejéből nem maradt hátra. Körülbelül azonos időből származott az 1828-1833. évi közösségi Jegyzőkönyv is (amelyet a Zsidó Levéltár egy könyv formájában őriz, l. a *Levéltári forrásokot*). A Jegyzőkönyvet (*Protokoll*) német nyelven írták, de belső használatra párhuzamosan vezették a jiddis nyelvű *Évkönyvet* is, amely azonban néhány hónappal korábban végződik, mint a német nyelvű változat. Ebből is láthatjuk, hogy a jiddis 1833 körül tűnt el a pesti zsidó közösségi iratokból. A német nyelvű Jegyzőkönyvet kurrens írással a korabeli felső német nyelvi normának megfelelően készítették.⁵

3. ábra a pesti zsidó közösségi Jegyzőkönyv német változata

4. ábra a pesti zsidó közösségi Jegyzőkönyv jiddis változata

Az első pesti zsidó telepesek levelezését a Budapest Főváros Levéltára őrzi. Itt található az úgy nevezett *Zsidó könyha* (*Garküche*) levélgűjtemény, amelyet két nagy dobozban tárolnak (BFL IV. 1202.c. Intimata a. m. 4647, 4957, 1789-1850). Ez a leghíresebb és a leggyakrabban felhasznált levéltári forrás, amelyről később még lesz szó. Ezeket a leveleket is kézzel, németül és latinul írták. A levelek kisebbik része (többnyire az 1848 utáni) magyar nyelven készült.

Többéves levéltári kutatás eredményeként összeállítottam egy olyan anyagot, amely láthatóvá teszi a zsidó nők tényleges jelenlétét az első pesti zsidó közösségben. Hiszen a közösség eddigi leírásai a nőket név szerint sohasem említették, csak beleértelmezték a „pesti zsidók” fogalmába, amelyet a köztudatban még ma is a zsidó férfiak személyesítenek meg. Némely kutató feltételezte, hogy a nők jelenlétét iratokkal nem is lehet igazolni, mert a közösség tevékeny részét a férfiak képezik, ezért az iratforgalom alanyai és tárgyai minden esetben a zsidó férfiak.

Kiderítettem azonban, hogy a pesti közösségi iratok ránk maradt része – szemben például a budai adóösszeírásokkal⁶ – tartalmazza a női neveket és a velük kapcsolatos feldolgozható adatállományt. Az adatok kiemelése és a férfi adatállománytól való elkülönítése a zsidó nőket állíthatta a figyelem középpontjába, akik a valódi életben valószínűleg mégsem voltak olyan passzívok, ahogy ezt róluk feltételezték. Összeállításom bemutatja az első pesti zsidó nők egyéni életének körülményeit és betekintést enged a zsidó nők és a zsidó férfiak közötti közösségi kommunikációba. Az adókönyvek és a jegyzőkönyv segítségével bemutatathatjuk, hogy periférikus társadalmi helyzetük és az ebből következő esélyegyenlőtlenség ellenére a nők a munkából is aktívan kivették részüket.

A dolgozatom történeti bevezetése után szó lesz a női munka zsidó vallási hagyományáról és általános pesti vonásairól. Ezt követően néhány példával bemutatom a női részvételt az egyes kereskedelmi szakmákban, majd részletesebben írom le a zsidó bábák és a női betegápolók munkájának pesti jellegzetességeit. Végül beszámolok a pesti zsidó cselédlányok és

szakácsnők munkájáról és életkörülményeiről, felhasználva a rendelkezésemre álló összehasonlító adatokat az osztrák és a német irodalomból. Ugyanis a pesti zsidó társadalom alsó rétegének női képviselői is szoros kapcsolatban álltak Béccsel és Berlinnel.

Jelen dolgozat egy hosszabb kulturális antropológiai leírás része, amely a zsidó nők és férfiak 18. század végi – 19. század eleji pesti letelepedését vizsgálja. A kulturális leírásra nem jellemző az adókönyvek tanulmányozása, érdeklődése elsősorban a személyes levelezésre és a személyi iratokra irányul. Sajnos, a legelső pesti zsidó nőkről a fentiekben nevezett iratokon kívül nem maradt más vizsgálható anyag, a beszélgetések – érthető okok miatt – nem is jöhettek létre. Ezért fordultam a nyelvfilozófiában ismert módszerhez és „beszélgettem” a *conscriptiók* és más levéltári források szövegével (J. L. Austin, 1990, John R. Searle, 2000). A módszer részletes ismertetésére jelen dolgozatban nincs lehetőség, de a lényege a vizsgálat tárgyát képező szöveg különböző szintjeinek és struktúráinak céltudatos mély elemzése.

A történeti előzményekről és a korai pesti zsidók kutatóiról

A zsidók története általában a zsidó férfiak története. Ez a tanulmány bemutatja, mennyire árnyalhatja a betelepülő pesti zsidó nők vizsgálata a normaként tekintett zsidó férfiakról alkotott képet.

A zsidók 1790 körül telepedtek le Pesten,⁷ de vannak korábbi dátumozások is, mert a letelepedés egy többlépcsős folyamatként valósult meg. Büchler Sándor úgy vélte, hogy az első zsidó üzletberek már 1773 után jelentek meg a városban.⁸ Saját kutatásom ezt a feltevést igazolja (Hrotkó, 2007, 40-41). Az első telepesek között többen Óbudáról jöttek, mert Pest a 18. század közepére egy jelentős vásár- és kereskedelmi központtá fejlődött. A város „szívó hatása” már 1750 körül érezhető volt (Fallenbüchl, 1963, 243-271).

A zsidó levéltári iratokat tanulmányozva megbizonyosodtam, hogy Groszmann Zsigmond, a pesti zsidók történetírója (1906 óta pesti rabbi, majd a pesti rabbihivatal vezetője) a kutatás során valóban az eredeti közösségi iratokból idézett. Büchler Sándor (Büchler, 1901) Kósa János szerint személyesen nem látta azokat a pesti levéltári iratokat, amelyekre könyvében hivatkozott (Kósa, 1937, 98).

Groszmann kutatásai során elsősorban a nagyobb történelmi események érdekelték, mint például az 1848 körüli átalakulások és azok tevékeny férfi résztvevői (mint például Gabriel (Gábor) Ullmann). Gábor Ullmann iránti megmagyarázhatatlan szimpátiát Michael K. Silber kortárs kutató is átvette Groszmanntól (Silber, 2006, 23, 41). Silber többnyire az irodalmi forrásokból kutat, a levéltári iratok személyes megismerése segítségül lehetne a korabeli vezetők hitelesebb ábrázolásánál.

A válóperek levelezését vagy a köznapi bajokkal kapcsolatos női panaszokat más kutatók éppen köznapiságuk miatt nem vizsgálták. Ezzel szemben a kulturális antropológiai leírás különösen az ilyen „szürke” eseteket keresi, amelyek nem az eseményeket, hanem az embereket állítják a vizsgálat fókuszába.

A BFL anyagát (például a fentiekben említett *Zsidó konyha* levelezését) sok kutató látta, de teljesen felhasználni nem tudta, valószínűleg ugyancsak a nyelvi problémák miatt (l. az *Irodalomjegyzékben*). A mikrofilmes anyagok, főleg a születési és a halotti anyakönyvek elkerülték a kutatók figyelmét, pedig itt találtam meg az adatokat az első pesti nők egészségi állapotáról. Többek között a mellrák (*Brustkrebs*) korai diagnosztizálásának bejegyzését (BFL 1838/XLV/112).

A korai pesti zsidóság kortárs kutatói között kiemelkedik Bácskai Vera, aki a Budapest Főváros Levéltára (BFL) anyagát dolgozta fel. Ennek eredményeként egy sor történetszociológiai mű született, amely ma nélkülözhetetlen a pesti zsidók kutatói számára.⁹

De a Zsidó Levéltár iratait Bácskai valamiért nem használta fel. A Levéltárban őrzött 1826. és 1827. évi közösségi adóösszeírásokat (az úgynevezett *conscriptiókat* – l. az *Irodalomjegyzékében*) előttem még senki sem idézte. Valószínűleg azért, mert az iratokat az első részben említett nehézségek miatt nem tudták elolvasni.

Kiderül, hogy a zsidó nők – leszámítva a nagyon jómódú családokat – általában a férfikkal együtt telepedtek le,¹⁰ de 1827 előtt illegálisan tartózkodtak és dolgoztak Pesten (Hrotkó, 2011, 226). Az 1826. évi közösségi adóösszeírás csak a férfitagokat és a közösséghez tartozó adófizető özvegyet tartotta nyilván. A többi nőt hallgatólagosan a férfiak nyilvántartásában értelmezték. Alanyi értékük nem volt, a közösség a nőket később is a zsidó férfiak háztartásaként tartotta számon.¹¹

Jelen dolgozatban az első pesti zsidó nők életét a munka aspektusából mutatom be. A férfiaktól eltérő testalkat ellenére a nők nem csupán az absztrakt „eszmei értékükkel,” hanem konkrét fizikai teljesítményükkel is hasznot hoztak a zsidó társadalomnak, miközben férfiainál kisebb jutalmazásban és elismerésben volt részük.

A női munka zsidó hagyományáról és pesti valóságáról

A vallási hagyomány alapján a házasság előtt a lány „keze munkája” az apja tulajdonát képezi (BT *Kiddusin* Gemara, 3b).¹² A férjzett nő a „férje számára” dolgozik: öröl, süt, mos, főz, szoptatja a gyermekét, ágyaz és fon. Mindezt a ház úrnője a rabszolganőivel (cselédjeivel) is elvégeztetheti (Kraus, 1910/II, 44). De a talmudisták ragaszkodtak ahhoz, hogy a gazdag nők is dolgozzanak, mert a lustaság a paráznsághoz és az elmezavarhoz vezethet (uo). Az apa eladhatta a lányát, aki így rabszolgaként dolgozhatott más zsidóknál. Ez magában foglalta a szexuális szolgáltatásokat is (*Semot* 21, 7-11).

Pesten ugyan szó sem lehetett a rabszolgatartásról, de látni fogjuk, hogy a cseléd lányok élete nem sokban különbözött ettől a régi formától. Hiszen a lányok 24 órán át dolgoztak munkaadójukra és egy fedél alatt laktak a család férfi tagjaival, akik rendszeresen szexuálisan visszaéltek a lányok kiszolgáltatott helyzetével. Erről lejjebb még részletesebben lesz szó.

A 17. századi női munkavállalás európai zsidó mintája kétségtelenül *Glickl bas Judah Leib* (Glickel von Hammeln) nevéhez fűződik, akit ebben a kontextusban nem hagyhatok említés nélkül. Glickel von Hammeln magatartási mintáját a 18-19. századi zsidó felvilágosítók (*maszkilim*) ugyan nem támogatták, mivel a család anyagiakkal való ellátását a férfi feladataihoz sorolták. De a valódi életben Glickl mintája volt jellemző a pesti zsidó vállalkozók özvegyeire.

A *Felvilágosodás* korabeli ideális nőt a naivitás, a nyilvánosságtól való visszavonulás és a férfi tekintélyének feltétel nélküli elfogadása jellemezte (Lund, 2009, 15).¹³ Ugyanakkor Európa déli és keleti vidékén a kevésbé urbanizált zsidó nők folytatták a családi üzlet hagyományát és fizikai munkát is végeztek. *Rachel Luzzatto/Morpurgo* (1790-1871) az első modern héber költőnő – folytatva az olasz zsidó nők hagyományát – házasság előtt a családi esztergályos műhelyben dolgozott (Hecht, 2009, 36-37).

Mielőtt a 19. század máig működő sztereotípiaként rögzítette a nő *természetes rendeltetését*, mint feleség, háziasszony és anya, a pesti zsidó társadalom több női tagja folytatta a kereskedelmi tevékenységet és a családi üzlet vezetését, főleg ha a férje halála után nem kötött új házasságot. Pesten nem kevés nő a kereskedelmi szakma alsó fokán házalóként tevékenykedett, mivel ehhez nem kellett nagy tőke. Ez a munka nem nevezhető egy hagyományos női foglalkozásnak, a pesti zsidó férfiak között még több házaló volt. De a férfiak könnyebben válhattak szakmát, ha ez nem vált be. Ennek példáját láthatjuk is az adóösszeírásban. Egy bizonyos Ignác Ullmann (1827/37) évekig házalóként tengődött, míg át

nem lépett a szállítmányozói szakmába. Hogy sikerült-e ezáltal gazdaságilag megerősödni, nem tudjuk, de látjuk, hogy a nők nem voltak ilyen mobilak, mint a férfiak. A rövidáru vagy a régi ruhák árusítása „a háznál” mozgási teret adott az üzleti kezdeményezésre. Másrészt a házalónő könnyen lecsúszhatott a devianciába, hiszen a gyanú, hogy a pesti házalók valójában a lopásból származó zsákmányt értékesítették, nem volt mindig teljesen alaptalan.

A pesti zsidó adóösszeírások alapján azonban megállapítható, hogy legtöbb zsidó nő a hagyományos „rabszolgai” státuszban háztartási alkalmazottként dolgozott más zsidó családoknál. Így az 1827. évi adóösszeírás összesítőjében szereplő 121 önállóan dolgozó nő közül 72 fő cseléd lány vagy szakácsnő volt. Még ha fel is tételezzük, hogy az írrok tévedett a nevek összesítésénél és legalább 10 főt hagyott ki a felsorolásból, az arányok világosak.

A bába (szülésznő) foglalkozása kétségtelenül egy hagyományos zsidó női munka volt (hiszen először a Szentírásban találkozunk a „héber bába” kifejezéssel *Semot* 1, 15-ben.) Ebben a szakmában a férjhezett nők is dolgoztak. Új zsidó női foglalkozásnak számított azonban a szivargyári segédmunkásnő, a fodrásznő vagy a varrónő (BFL 1845. évi születési anyakönyvek, 69), amely annak az eredménye, hogy a pesti zsidó közösség nem volt zárt a külső társadalommal szemben. A zsidó nők már nem kizárólag zsidó vállalkozásnál dolgoztak. A pesti rokonsággal nem rendelkező zsidó nők azonban ilyen módon el is szakadtak a közösségtől.

A kézimunka készítését már a Tóra is említi, de a középkorban a kézimunkát csak a leány apja vagy a férj értékesíthette. A 19. század eleji pesti társadalomban maga a Városi Tanács szorgalmazta a női kézimunkát, mint a nők számára elfogadható kenyérkereseti lehetőséget. Az 1828. évi pesti zsidó közösségi jegyzőkönyv megőrizte Ábrahám Koppel jelentését a lányiskola létesítéséről, amelynek feladata a kézi- és művészi munka elsajátítása és folytatása volt. Hasonló lányiskolák a 18-19. században az egész Osztrák-Magyar Monarchiában működtek, és ebben is mutatkozott a *Felvilágosodás* innovációs gondolkodása. Az első „ipari” lányiskolát Prágában még 1784-ben nyitották meg (Hecht, 2009, 35).

A pesti zsidó lányiskola létrehozását maga Boráros János tanácsos és iskolaigazgató úr (későbbi városbíró) sürgette (jegyzőkönyv: 26), mert a pesti hatóság meg akarta tisztítani a várost a koldusoktól.¹⁴

A pesti zsidó gazdasági életben 1827-ig a koldulás még mindig egy jövedelemszerző foglalkozásnak számított, minden hátrányos megkülönböztetés nélkül. A pesti hatóságok erőteljes nyomására (l. a fenti végjegyzetnél) a koldulás a zsidó közösségben is hamar elveszítette a munka értékét és devianciává vált.

Közvetlenül a női koldulást érintette Marcus Stern 1830. októberi referátuma. Stern javaslatot tett a közösség szegényeinek nyújtott támogatás korszerűsítésére. A változtatás többek között azért is volt szükséges, hogy elkerüljék az úgynevezett „Ros-Hodes-asszonyok” (*Rosch-Hodesch-Weiber*) „kellemetlen koldulását” a zsinagógákban.¹⁵ Marcus Stern javasolta, hogy a közösség az eddigi eseti adománygyűjtés helyett hozzon létre egy központi szociális alapot, amelynek kamataiból segíteni lehetett volna a szegényeknek (jegyzőkönyv: 99).

A vendéglős (kocsmáros) szakma a nők számára a családi vállalkozás folytatását jelentette, mert ebben a szakmában is az özvegyek dolgoztak (1827/ 243, 422, 510). Persze, segédmunkaerőként a feleségek a család más női tagjaihoz hasonlóan az özvegység előtt is dolgoztak a családi vállalkozásban.

Az önálló élelmiszer-kereskedéssel is az özvegyek foglalkoztak a férfivállalkozók mellett: női kézben volt a kóser pékség (1827/166, 283, 366) és a tejkereskedés (1827/148), nők foglalkoztak a lisztkereskedéssel (1826/722), sőt részük volt a kóser hús-kereskedésben (1826/68).

Külön helyet foglaltak az élelmiszer-kereskedésben a terménykereskedők (1826/841) és a kóser bor- és pálinkakereskedők, akik többnyire a zsidó társadalom felső rétegéhez tartoztak. *Nina Ganz* például (1826/590) egy alkalmazottat is tartott, aki nem volt családtag és külön lakott a munkaadójától.

Az olyan iparos szakmát, mint a bőrfestést ma sem nevezhetjük egy tipikus női foglalkozásnak, de 1827-ben Pesten volt egy 53 éves özvegy Brodból, aki ezt az üzletet folytatta (1827/446). Új zsidó női szakma lehetett a női fuvarozó is (*Bringerin*: 1827/396, 492). Az üveges (*Gläserin*) is csak egyszer fordul elő az 1827. évi conscripcióban (1827/372). A változásokat az új pesti zsidó életforma hozta magával. Pesten a zsidó élet nyitottabb volt, mint például a lengyelországi zsidó településeken. A nagyváros zsúfoltsága nagyobb anonimitást biztosított, de súlyosabb szegénységet is jelentett. Mindez ösztönözte a zsidó nőket a régi életformák feladására. Nem csak az új szakmák, de az új munkaformák is jelezték a változásokat a női munka gyakorlásában. 1827-ben Pesten már működött néhány kezdetleges szakmai társulás. Például *Teréz Krakkoin* bérleményében (1827/417).

Az 1827. évi összeírás szerint Teréznek ritka és meglehetősen nagy leleményességre utaló foglalkozása volt: *Dienst Sensalin*, azaz munkaközvetítőként tevékenykedett, ami az ezt megelőző években talán csak egy illegális szobakiadásnak felelt meg. Terézzel együtt a házában lakott 24 és 18 éves fia, két hajadon leánya és három cseléd lány, akiknek szolgáltatásait Teréz közvetítette. Helytelen lenne gondolni, hogy a háztartási szolgáltatásokon kívül a nők illegális prostitúcióval foglalkoztak volna. A közösségi kontroll ugyanis elég jól működött, és a legkisebbik gyanút is minden esetben bejegyezték az összeírásban - valószínűleg a rendszeres beszámolási kötelezettség miatt - a pesti hatóság számára.

Egy betegápolói lakóközösség működött 2 *Szerecsen utca* 1217. sz. alatt, ahol a 74 éves, maglódi születésű *Johanna Braun* ápolónő volt a bérlő. Vele együtt – ugyancsak ápolói minőségben – élt a 62 éves *Regina Stein* Königszártáról, valamint a 60 éves *Cecilia* és az ugyancsak 60 éves *Rosalie Kohn* (1827/561).

Női példák a pesti zsidó kereskedelemről

Az 1781. évi türelmi és az 1783. évi végrehajtási rendelet a zsidók előtt is megnyitotta Pest Szabad Királyi Város kapuját. A pesti tartózkodás és az üzleti (vagy egyéb jövedelemszerző) tevékenység legalizálásához a Városi Tanácstól be kellett szerezni az úgy nevezett *tolerált* (türelmi) vagy *commorans* (lat. időző) tartózkodási engedélyt. A kérvényeket a Városi Tanács rendszeresen elbírálta, de a *toleranciát* (a türelmi státuszt) vagy a *commoranciát* nem minden kérvényező kaphatta. Ezért a pesti tartózkodási engedély megszerzése a zsidó közösség belső vitáinak állandó témájává vált. A nők többsége ezt a státuszt a férjük vagy az apjuk után örökölte. A család férfitagjai nem egy esetben megpróbálták erőszakkal megkaparintani az értékes okmányt. A zsidó közösség vezetősége azonban minden bejelentett esetben a nők javára döntött és elrendelte az okmány visszaszolgáltatását (jegyzőkönyv: 136).

A *tolerancia* engedély ugyanis a férjhez menési esélyeket is növelte, így a közösségnek egy gonddal kevesebb volt. Hiszen ez idő tájt is sok szegény nő szorult a közösség - többnyire üresen álló pénztára - támogatására.

A BFL úgynevezett *Zsidó lakhatási jogok* gyűjteményében (BFL: IV. 1202/pp.) megtalálható néhány irat, amely igazolja, hogy a nők is kérték a *tolerancia* jogát. Ilyen például az 1809/766. mikrofilm-kocka *Judit Merle* pesti zsidónő („hiesige Jüdin”) *tolerancia*-kérvényéről. A szövegben *Judit Merle* „bittet ganz gehorsamst um allergnädigste Erfüllung der Tolerierung” (esedezik a tolerancia kegyes megadásáért). A 1030. számú mikrofilm-kocka

szerint *Lena Jacobin* zsidónő is folyamodott a türelmi státuszért a kereskedelmi tevékenység gyakorlásához. A női *tolerancia*-kérelmek elenyésző száma amellet szól, hogy ez nem volt egy elterjedt gyakorlat.

Az 1826. évi pesti zsidó adóösszeírás özvegy *Teresia Tettinger* nevével kezdődik, aki így mintegy felkerült a pesti közösség élére (PIH I-7. 1/1826). Az ötgyermekes *Teresia* férje halála után továbbvitte a családi pálinkakereskedést. A család még 1811. január 26-án megkapta a túrt (*tolerált*) státuszt, amellyel az adókötelességük a türelmi adó (*Toleranz-Tax*) miatt nőtt ugyan, de a pesti tartózkodás ez által legalizálódott.

Mint a legtöbb pesti zsidó, a 39 éves *Teresia Tettinger* 1827-ben a Terézvárosban lakott, de nem a zsúfolt, szegény Dob vagy Király utcában, hanem a *Landstraße* (Országút) 1. szám alatti bérleményben, a Terézváros szélén (Dorffinger 1827, 555, PIH I-7. 1/1826, 1827). A Tettinger család anyagi helyzete közepesnek (másodosztályúnak), az életvitele-erkölcsje jónak minősült. A pesti zsidó közösség Jegyzőkönyvének 1829. évi bejegyzése szerint (PIH 90. 63, 42) *Teresia* egy igazolást kért a közösségtől, hogy nyomást gyakoroljon vejére, Daniel Hamburgerre, akitől anyagi támogatást remélhetett. *Teresia* arra hivatkozott, hogy gyerekeinek ellátása bizonytalanra vált. A női vállalkozói tevékenység nem volt mindig sikeres.

Némelyik önállóan gazdálkodó pesti zsidó nő saját bérleményével sem rendelkezett és kénytelen volt más zsidó bérlőknél lakni. Például, *Katarina Stiz* kereskedőnő (*Händlerin*) Simon Kumpelnél bérelt lakást. A regensburgi születésű 54 éves özvegy még 1786-ban telepedett le Pesten, az első zsidó telepések között.

A házalói szakma árufajta szerint differenciálódott, de a legtöbb női házaló rövidáruval foglalkozott. A 43 éves *Barbara Bankwein* (1827/13) rövidáru-házaló 1793 óta élt a *Pfeife Gasse* (Síp utca) 346. számú telkén. Vele együtt élt *Teresia* lánya és Simon fia. Ugyanitt lakott albérletben két diák: egy 18 éves gimnáziumi tanuló és egy 18 éves sebész orvos. Több mint valószínű, hogy *Bankwein* is illegálisan adta ki a szobát, de a közösség ebben az esetben valamiért elnéző volt.

Elisabeth Löwinger is rövidáru-házaló volt (1827/369). 23 éves fia szabóként dolgozott. *Elisabeth* életének egyik rövid szakaszát rögzítette a 964-967. számú mikrofilmkocka, amelyet a BFL az 1816-1837. évi zsidó letelepedési ügyek címén őriz (BFL: IV. 1202pp/XV.20). Ebből kiderül, hogy *Elisabeth* 1788 (!) óta élt Terézvárosban. Letelepedéskor 27 éves volt, és „Pesten becsületesen kereste kenyerét.” Ezt igazolták 1815. szeptember 29-én aláírásukkal *Joseph és Katy Musikant*, Löwingerék egykori zsidó szállásadói.

A pesti zsidó nők egy része több-kevesebb sikerrel az önállóságra törekedett. A kereskedői tevékenység egy ilyen lehetőség volt. És ha kellett, a nők megpróbálták anyagilag is függetleníteni magukat a férjektől. Erről szól például az 1830. október 12-i jegyzőkönyvi bejegyzés, amely szerint *Jütel Cohn*, a miskolci *Löbl Cohn* felesége, személyesen fordult a közösséghez, hogy pénzét letétbe helyezhesse Pesten (jegyzőkönyv: 94).

A bábák és a női betegápolók

A pesti közösségi jegyzőkönyvből, az éves adóösszeírásokból és a születési anyakönyvekből kitűnik, hogy a betelepült zsidó közösségben voltak nők, akik vigyáztak a beteg nőkre és segítettek a szülésnél. Munkájuk olyan fontos volt a közösség számára, hogy „nélkülözhetetlenek” („die unentbehrlichen Personen”) nevezték őket a közösségi jegyzőkönyvben (jegyzőkönyv: 20). A zsidó bábák jelenléte a zsidó gyermekek születésekor valóban fontos volt, hiszen még az 1800-as években is a zsidó csecsemőket gyakran megkeresztelték „életveszélyre” hivatkozva (Zsidó Levéltár, 79. 100).

A bábák szakmájáról azért is érdemes külön szólni, mert hasonlóan a kézimunka készítéséhez itt is létezett a női szakképzés. Az adóösszeírásból kitűnik, hogy a női árnyék-társadalomban volt egy hagyományos családi női bábaképzés.

Ugyanis némely család névsorában bábaként szerepel az anya és a leányai is. A 38 éves *Eleonóra Polák* 1823 körül települt át Lengyelországból (1827/360). 21 éves hajadon Franciska leánya *Vörösvárott* született. Eleonóra bábaként volt bejegyezve, szakmáját vagy nagyon fiatalon még Lengyelországban, vagy már Vörösvárott sajátította el, ahol a pesti költözés előtt élt. A 21 éves Franciska is bába volt.

A 24 éves *Regina Stern* férje halála után visszatért szüleihez és így került Stern Tamás családi névsorába (1827/433). A család *Szent-Györgyből* jött Pestre 1820-ban, de Stern Tamást a közösség valamilyen nem akarta befogadni és kitette a „kitoloncoltak” listájára. Sternék mégis még mindig Pesten tartózkodtak. A család élelmizéséért valószínűleg egyedül Regina dolgozott, aki bába volt. Itt is felvetődik a kérdés: vajon szakmáját még Szent-Györgyben, vagy már Pesten tanulta? Ha ez még a szülőhelyén történt, akkor megállapítható, hogy a zsidó családokban a női szakmai utódokat is már 14-16 éves korban képezték ki.

A pesti zsidó közösségi jegyzőkönyvben (jegyzőkönyv: 136) találtam egy bejegyzést *Magdalene Mühlhoffer* asszonyról, akit az írnok a „szegények bábájának” nevezett. 1831-ben Magdalene 4 hónapig kórházban feküdt, a közösség 20 forint egyszeri segílyt nyújtott neki, amit a közösségi pénztárból vettek. Ekkor Magdalene még férjével együtt dolgozott, de *Alexander Mühlhoffer* nem tartozott a jól kereső orvosok közé: az 1826. évi összeírás szerint szegény volt. Mühlhofferék főleg a Király utca szegényebb részében és annak környékén dolgoztak együtt.

1837-ben a közösségben működött egy *Scharlotte (Sarolta) Kraus* nevű szülésznő, akiről semmi sem tudunk. Ugyanúgy, mint *Amália Löwenthalról* vagy *Marie Törökről*. *Nina Semmler*, *Theresie Bernstein*, *Julie Adler* bábák neve főleg akkor fordul elő a születési bejegyzésekben, ha az anya az egyetemi klinikán szült.

Az anyakönyvek tanúsága szerint bábaként dolgozott még *Elisabeth Draikovits* és *Herzka*, illetve *Fink* és *Koller* nevű szülésznők. Ugyancsak az egyetemi klinikán segített *Therese Elias* bába, az 1845/290. sz. születési anyakönyvi bejegyzés szerint. Ez a bejegyzés Wolf fiúgyermek születését rögzítette, akinek anyja *Johanna Kohn* „ledige Kleidermacherin” (hajadon ruhakészítő) volt.

A 19. századi Pesten egyébként működött már a városi bábaképzés is, de ebben a kurzusban a zsidó nők még nem vehettek részt, noha az új klinikán már segítettek a zsidó szüléseknél. Az orvosi szakma a bábaképzésről nem volt jó véleménnyel (Jankovich, 1838. 223–225). A bábák erkölcsége állítólag nem felelt meg a követelményeknek, aminek okát a bábák alacsonyabb társadalmi származásában látták:

„Es ist nämlich bekannt, dass sich diesem Stande meist nur Personen aus den unteren Klassen widmen, welche in so mancher Hinsicht eben nicht als Muster der Moralität zu rühmen sind.“ (Jankovich, 1838, 224)¹⁶

Az ápolónői szakmát pesti jiddis nyelven *krankenwärterin* szóval nevezték, ami a szó szerinti fordításban a betegőrzőt jelenti. A jegyzőkönyv nem tesz említést a „nélkülözhetetlen” női betegápolók bérezéséről, de legalább felsorolja a nevüket: *Lena Strassburg*, *Eva Friedländer*, *Breindel Schneider*, *Nanett Löwy*, *Maria Löwenbein* és *Sara Kostlitz*.

Hogy milyen módszerekkel, gyógyászati eszközökkel vagy gyógyszerekkel rendelkeztek az ápolónők, a pesti jegyzőkönyvből, illetve az adóösszeírásokból nem tűnik ki. Látható viszont, hogy szinte csak az idősebb nők vállalták a betegápolást. *Sára Kostlitz* a szülők ápolónője is 60 felé közeledett (1827/549). Kostlitz szakterülete „Kindl-Bettwächterin,” azaz a szülés

utáni ápolás volt. Vagyis az ápolónői szakma is speciális szaktudást és szakmai tapasztalatot igényelt, amelyet a zsidó nők részben már a szülői házban szerezhettek. Azok a betegápolónők, akik orvos-férjük mellett dolgoztak, a tapasztalattal együtt szerezték a tudást is. Arra sajnos nincs adatunk, hány női betegápoló dolgozott a 19. század elején a zsidó kórházban, pedig ott is lehetett egy helyi képzés.

A cselédlányok és a szakácsnők

Wolfgang Gasser (Gasser, 2009, 53-55) és Monika Richarz (Richarz, 2009, 56-63) munkája segítségével összehasonlíthattam a pesti zsidó háztartási alkalmazottak helyzetét az osztrák és a német cselédlányok életkörülményeivel. Gasser leírása szerint Bécsben a 18. század végén a házaknál szakácsnők, szobalányok, gyereklányok, bevásárló nők, konyhalányok, cselédlányok és társalgónők dolgoztak. A kiszolgáló személyzet 40%-a Csehországból és Morvaországból, és majdnem 38%-a Magyarországról jött. Ebben a szakmai ágazatban is beszélhetünk tehát mobilitásról és nemzetközi tapasztalatszerzésről (Gasser, 2009, 54).

Pesti adataim szerint a legtöbb, önálló keresetből élő pesti zsidó nő cselédlányként vagy szakácsnőként dolgozott az 1800-as évek első felében (vö. a harmadik rész adataival). E két szakterület feladatai között Pesten valószínűleg nem volt nagy különbség, hiszen szakácsnőként bejegyzett lányok is sok esetben nagyon fiatalok (13-14 évesek) voltak. Szobalányt (*stubenmagd*) csak két családnál találtam: Golberger Gerson tolerált nagykereskedő (1827/189) és Gans borkereskedő (1827/205) családja névsorában.

A pesti cselédlányok többsége magyarországi – B. Gyarmat, Miskolc, Zsámbék vagy Nyitra – születésű volt, sőt sokan Óbudán vagy már Pesten születtek. Az adóösszeírásokban csak egy potenciális munkaerő közvetítő nyomára bukkantam, akiről jelen dolgozat harmadik részében már volt szó (Theresia Krakkoín).

A származási adatok azonban nem voltak mindig megbízhatók. A nők nyilvántartását általában is a hiányos információ jellemezte, a cselédlányok és a szakácsnők esetén az adathiány még nyilvánvalóbb volt: itt a családnév is sokszor elmaradt. Némely esetben a cselédlány hiányzó nevét spontán alkották a város nevéből, ahonnan a nő Pestre érkezett: például *Rosalie Austerlitz* Austerlitzből, *Teresie Schoßberg* Schoßbergről vagy *Teresie Bitschke* Bicskéről stb.

Gasser szerint a bécsi cselédlányok arculatát leginkább a Csehországból származó lányok határozták meg (Gasser, 2009, 54). A pesti zsidó cselédekre ez nem volt jellemző, noha Pesten is voltak cselédek „aus Böhmen” (Csehországból). De Pesten is előfordult, hogy a cselédlány valójában a munkaadó család vidéki rokona volt, akit ilyen módon importáltak a pesti gazdaságba (vö. Gasser, 2009, 54).

Magdalene Löbl (1827/402) például 8 évesen került fel Pestre Pécelről. Magdalene gazdája egy fiatal házaló és felesége volt. Simon és Franziska Saxel 26 évesek voltak, a férfi Nikolsburgból, a feleség Rosnitzből jött. A házaspárnak csak egy négyéves leánya volt, ezért a cselédlány alkalmazása tulajdonképpen túlzásnak tűnik, ha csak nem egy rokonlányról volt szó.

Az 1827. évi összeírás is igazolja, hogy néhány cselédlányként (szakácsnőként) feltüntetett személy valójában a család rokona volt. Ugyanis a család névsorában a lányok rokonként, az összesítőben pedig cselédlányként szerepelnek (például 1827/60, 82).

Az 1827. évi pesti összeírásban bejegyzett cselédlányok és szakácsnők adataiból kitűnik, hogy 101 fő 20 év alatti és legalább 11 lány 13 év alatti volt. 13 lány tartozott a 14-15 év közötti korosztályhoz, de a 20-30 évesek csoportja volt a legnépesebb, mivel itt 109 főt írhattam össze. A 30 év feletti cselédlányok és szakácsnők alkalmazása nem volt elterjedt, de 12

esetben találtam ilyen bejegyzést. Monika Richarz kimutatta, hogy Németországban sok zsidó cseléd nagyon fiatal – 14 év alatti – volt (Richarz, 2009, 56). De Richarz is talált néhány idősebb személyt a zsidó cseléd lányok között, amiből azt a következtetést vonta le, hogy a zsidó cselédek ritkábban mentek férjhez, mint a keresztény alkalmazottak. És valóban: a pesti cseléd lányok többsége is hajadon maradt. Persze, a férjezett cseléd lányokat nem alkalmazták, de legtöbbszörnek a férjhez menés fontosabb volt. Csak egy esetben találtam egy férjezett szakácsnőt, de a 25 éves *Julia Fischer* sem élt együtt a férjével (1827/68).

Richarz szerint Németországban a zsidó cseléd lányok helyzete nehezebb volt, mint a keresztény cselédké, mivel a védett zsidó (*Schutzjude*) intézménye miatt a zsidó lányok még erősebben függtek a befogadó családtól (Richarz, 2009, 57). Pesten a 19. század elején ez a függés nem játszott nagy szerepet, sőt a *védett zsidó* intézménye (*Schutzjude*” mint például Óbudán) Pesten nem volt. A befogadó zsidó családhoz való kötődés talán akkor volt különösen erős, ha a cseléd lány jiddisen kívül nem beszélt más nyelven. A 19. század elején ez még gyakran fordult elő.

A zsidó háztartási alkalmazottak kutatása során Monika Richarz is vizsgálta az úgynevezett hajadonanyák csoportját. Vizsgálatával jelentősen hozzájárult a pre-emancipált németországi zsidó társadalom leírásához. A cseléd lányok – és főleg a hajadonanyák – Richarz szerint még a zsidó társadalomban is *idegenek* (vagyis nem helybeliek, akiket tagsági jogon megillett a közösség szociális gondozása).

Dolgozatának az a része, amely a cseléd lányok anyaságát tárgyalja, a *Nem kívánt anyaság* (*Ungewollte Mutterschaft*) címet viseli. A 18. század végén ez a törvény megkövetelte, hogy a terhes cseléd lányt kitoloncolják Poroszországból. A munkaadó köteles volt az esetről haladéktalanul a hatóságnak jelenteni. A lányt ilyenkor prostitúcióval vádolták. Ha nem találtak számára egy olyan apajelöltet, aki vállalta volna az apaságot, akkor a zsidó közösség vezető még a büntetés kifizetésével sem tudta megakadályozni a kitoloncolást illetve a börtönbüntetést (Richarz, 2009, 58, Sara és Deige esete).

A pesti zsidó hajadonanyákról

Pesti zsidó hajadonanya bejegyzése az 1827. évi adóösszeírásban már megtalálható. A conscripció 44. száma alatt szerepel 17 éves *Teresia Weiss* hajadon cseléd lány. Adatai szerint Teresia Balassagyarmaton született, de feltehetően már 12 évesen elkerült otthonról. Pesti letelepedése előtt Óbudán dolgozott cseléd lányként, ahol 13 éves korában anya lett. Az apa ismeretlen maradt.

Az 1827. évi conscripcio 73. számán a 28 éves *Franciska Neubauer* hajadon cseléd lányt jegyezték be. Franciska 1821-ben jött fel Pestre Pilsenből, és eredetileg a házalói szakmából próbált megélni. 1826 végén vagy 1827 elején született Regina lánya, de Franciska férjéről vagy a gyermek apjáról az összeírás nem tesz említést. Végül is Franciskát cseléd lányként jegyezték be Jakov Neuwirth családjának névsorába, amely ugyancsak engedély nélkül élt Pesten. Egy családi névsorba való bejegyzés azonban legalább a zsidó társadalmon belül legalizálta Franciska pesti életét.

Pesten a lányok szülés után tehát maradhattak a munkaadó családnál, de a „törvénytelen gyerekek” között feltűnően sokan még az első életévükben haltak meg (Hrotkó, 2008, 263-276). Erről tanúskodnak az anyakönyvi bejegyzések (BFL: XV. 20, A 24/25 – A 26/27, A 34/35 – A 36/37). A gyerek neve mellett Pesten is gyakran „fremd” (idegen) szó szerepelt, de ez csak azt jelezte, hogy a gyerek nem Pesten született. A lányok a vidéki városokból menekülhettek Pestre terhesen, de az is lehet, hogy az állapotuk miatt bocsátották el őket. A

házasságon kívüli gyermekek jelensége tehát nem pesti sajátosság volt, a vidéki városokban is ismerték.

A házasságon kívül született gyermekek bejegyzésének száma Pesten évről évre nőtt. 1846-ban összesen 365 halálozást jegyeztek be, ebből 39 bejegyzés az apanév nélkül bejegyzett gyermekekre vonatkozott. Az elhalálozás helyszínéeként feltűnően gyakran szerepelt 3 *Trommel Gasse* (Dob utca) 381 és 388. Az anyakönyvi adatok céltudatos összehasonlításával és a telekkönyvi adatok bevonásával kiderítettem, hogy itt egy kereskedelmi kórház volt (*Kaufmann-Spital*) az átutazók és a szegények számára (Hrotkó, 2008, 27).

Poroszországban a terhes hajadon cselédlányokat nem csupán kitoloncolták, de a helyi bíróság börtönbüntetésre és kényszermunkára is ítélte őket (Richarz, 2009, 59). A pesti levéltári iratok ezt a gyakorlatot nem igazolják. Az egyedülálló anyákat az iratokban nem tüntették fel valamilyen különleges módon (*ledige Köchin* vagy *ledige Dienstmagd* önmagában csak azt jelenti, hogy a nő nincs férjnél), holott általában a közösség vezetése különösen ügyelt a nők családi helyzetére.¹⁷

Monika Richarz említette, hogy a németországi zsidó cselédlányokat a zsidótemető külön sarkában temették el (Richarz, 2009, 60). A pesti iratokban a cselédlányok vagy gyermekeik haláláról szóló bejegyzések nem különböztek a többiekétől.

Két olyan jelenségre szeretnék még kitérni, amelynek Richarz egy-egy fejezetet is szentelt saját leírásában. Az egyik a cselédlányok kikeresztelkedése, amit Richarz *A kereszténységbe való menekülésnek* nevezett (Richarz, 2009, 60-61).

A pesti zsidó nők és ezen belül a zsidó cselédlányok 19. század eleji kikeresztelkedéséről csak a római katolikus (rk) keresztelői anyakönyvek alapján beszélhetek (BFL XV. 20). A megvizsgált egyházi iratok azt mutatják, hogy 1820 körül több olyan zsidó nő keresztelkedett ki, aki vagy cselédként dolgozott vagy egy cseléd házasságon kívüli gyermeke volt. A kikeresztelkedett cselédlányok számának növekedése valószínűleg azzal függött össze, hogy egyre több nő a jiddis mellett beszélt németül vagy magyarul is, és szabadidejének egy részét házon kívül töltötte. Néhányan a szülők halála után minden támogatás nélkül maradtak, és a keresztény missziók segítségére szorultak (Farkas, 1898, 125-127).

A másik jelenség, amelyről Richarz említést tesz, és amely a pesti viszonyokra is ráillik, a keresztény cselédség alkalmazása. A 19. század vége felé a zsidó háztartási alkalmazottak szakcsoportja hamarosan eltűnik. A munkaerőpiacon a keresztény háztartási alkalmazottak iránti kereslet nagyobb lesz (Richarz, 2009, 62). Richarz a zsidó nők emancipációjában látja ennek okát (uo. 63).

A németországi helyzethez képest a pesti női cselédség szakmailag nem differenciálódott olyan erősen. Ez valószínűleg a munkaadók alacsonyabb életszínvonalával magyarázható. A családok többsége a cselédlányokat háztartási kiegészítőként alkalmazta, akik a gyerekekre is vigyáztak.

Összefoglalás

Foglaljuk tehát össze az itt bemutatott női élethelyzeteket. A vagyoni helyzet és a származás szerint erősen polarizált pesti zsidó társadalom közép- és felső rétegéhez tartozó nők a 19. század elején már nem dolgoztak családon kívül. Két nő kivételével (az egyik az olasz Rachel Luzzatto, a másik a pesti Teresia Tettinger) a bemutatott dolgozó nők a zsidó társadalom alsó rétegéhez tartoztak. A szegény nők a megélhetés miatt vállalták a munkát, de az életminőségük ettől láthatóan változatlanul alacsony maradt. A férjhezett nők az adóösszeírások alapján nem vállaltak önálló munkát. Luzzatto/Morpurgo sem dolgozott a házasság után. Tettinger csak a férje halálát követően vette át az üzletet. A munka nem

tartozott a nő társadalmi képéhez, a nő ideális életszituációja nem a munka, hanem a házasság volt.

A cselédlányok sem a munka, hanem főleg a házasság reményében jöttek fel Pestre. Ezért is voltak olyan családok, amelyek más magyarországi és külföldi településekről jött rokonait cselédnek jegyezték be, hogy legalizálják azok pesti tartózkodását. Ha figyelembe vesszük a családoknál letöltött munkaidőt (egyes esetekben a cselédlányok a munkadójukkal együtt költöztek fel Pestre) és azt, hogy a cselédlányok és a szakácsnők között időségek is voltak, megállapíthatjuk, hogy a pesti családi háttérrel nem rendelkező, vagyontalan hajadonok házassági esélyei minimálisak voltak. A női személyzet az iratok tanúsága alapján szexuálisan ki volt szolgáltatva a munkaadóinak. A férjcselédekkel szembeni szexuális zaklatásról a vizsgált iratok alapján nem lehetett egyértelműen nyilatkozni, hiszen itt nem volt olyan egyértelmű bizonyíték, mint a házasságon kívüli gyerek.

A háztartási munkára a nőket a családban képezték ki. A bábák is a családjukban kapták meg a szükséges szakismereteket. A tórai időkhöz képest azonban a bábák nem dolgozhattak orvosi felügyelet nélkül. A születési anyakönyvi bejegyzésekben a bába neve mellett az orvos neve is szerepel.

A női munka – még az önálló kereskedőnők esetén is – valójában férfipótlónak számított. Hiszen az adóösszeírások is igazolják, hogy az üzleti tevékenységet csak az özvegyek vállalták.

A nőktől eltérően a pesti zsidó férfiak a 19. század elején több munka között választhattak: a kereskedők mellett az adóösszeírás számos vallási foglalkozást, tanárt, könyvelőt, orvost, zenészt, tűzoltót sorol fel. A bőséges munkaválasztékből is kitűnik, hogy a zsidó társadalomra korábban jellemző gyakorlat, amely szerint a férfiak idejük nagyobb részét a vallási tanulásra fordították, az évek során megváltozott.¹⁸ A férfiak előjogának rendszere is átstrukturálódott. Már nem csak a tórai tanulás, de a munkavállalás is kedvezőbb társadalmi megítélést biztosított a férfiak számára. A nőknek fenntartott munka (háztartási alkalmazott, kézimunka készítő, az orvosi felügyelet mellett működő szülésznő) nem a tartalma vagy a minősége miatt lesz alacsonyabb értékű (hiszen a szükséges szaktudással a nők is rendelkeztek), hanem mert azt társadalmi autoritást nélkülöző nő végezte. Ezt bizonyítja például a közösségi fizetési lista (jegyzőkönyv: 27), amelyben egyetlen női név szerepel csupán, de az sem a kifizetett munkabér miatt. *Rachel Wahrmann* mint Israel Wahrmann rabbi özvegye kapott nyugdíjat a közösségtől. Csak ilyen címen állhatott egy nő a közalkalmazottak fizetési jegyzékében. Pedig a jegyzőkönyv 20. oldalán a közösség vezetősége azt írta a Városi Tanácsnak (és teljes joggal egyébként), hogy a pesti zsidó közösség az ott felsorolt bábák és női ápolók nélkül működésképtelen. Ennek ellenére a női munka magánjellege mind inkább rögzült, ezért a munkának szabályozott ellenértéke sem volt, mint például a tanárok, az ügyvédek vagy a templomi szolgák (sameszek) esetén.

¹ Theresia Krakoi, özvegy, 2 gyerek, 33 éve Pesten, foglalkozás nélküli, erkölcsileg „jó”. (saját ford.)

² Az első szám az irat évszámát, a második a bejegyzés sorszámát jelöli.

³ Anna Efinger, özvegy, 5 gyerek, tolerált, házalónő, erkölcsileg „jó”, támogatásra szorult.

⁴ „engedély nélkül szállásol” – saját ford.

⁵ A nyelvi sajátosságokat és az olvasási módszeremet leírtam a doktori disszertációmban: HROTKÓ Larissza, *A zsidó nők és férfiak 18. századvégi-19. század eleji letelepedése Pesten különös tekintettel a zsidó nők helyzetére*, Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem, Budapest, 2012, 41-45. (Publikáció előtt)

⁶ A budai 1831-32. évi conscripciókban még mindig nem találtam egyetlen női nevet sem (Zsidó Levéltár, 70. 118).

Meg kell jegyezni, hogy az óbudai közösségi jegyzőkönyvek ugyancsak megjelenítik a zsidó nőt, de kizárólag tárgyként. (BFL V6/XV. 20.)

⁷ Ezt a feltevést igazolja például az 1783. május 27-i rendelet, amellyel a Városi Tanács engedélyezte a vendéglő bérbeadását az óbudai zsidóknak (Büchler, 1901, 343) vagy a zsidók 1787. évi első pesti összeírása (ua. 347), valamint a Magyar-Zsidó Oklevéltár, amelynek adatait Moess is felhasználta (Moess 1968, 93).

⁸ A pesti polgárság utoljára 1773-ban „büszkélkedhetett,” hogy Pesten nincs zsidó: Büchler, 1901, 399.

⁹ Például: BÁCISKAI Vera (szerk.) *Források Buda, Pest és Óbuda történetéhez 1686–1873*, Budapest, 1971, *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban* (BÁCISKAI Vera – NAGY Lajos, 1984), *Társadalmi változások Pesten az 1830-1840. években* in: Faragó Tamás (szerk.) *Pest-Budai árvíz 1838* (Budapest 1988, 197–242), *Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején* (Budapest, 1988), *A vállalkozók előfutárai* (Budapest, 1989), *A pesti zsidóság a 19. század első felében* in: Budapesti Negyed 8, 1995/2, *Budapest története 1686–1873* In: BÁCISKAI Vera — GYÁNI Gábor — KUBINYI András, *Budapest története 1945-ig* (Budapest, 2000, 77–126), *A városok és polgárok Magyarországon* (I–II. kötet), Budapest, 2007.

¹⁰ 1840 előtt a zsidók nem vehettek pesti ingatlant, a lakáshelyzet szinte katasztrofális és rendkívül bizonytalan volt. Ehhez hozzájárult, hogy Pesten nagyon rossz egészségügyi körülmények voltak, szinte szünet nélkül jöttek a járványok. Ezért a gazdagabb óbudai zsidók még sokáig két háztartást tartottak, például Goldbergerék, Abbeles és Koppel családok.

¹¹ A nőt a Babiloni Talmud *bajitnak*, azaz a férj házának nevezte (TYoma 2^b, TSabb 118^b lapján).

¹² A rövidített hivatkozást így értelmezzük: Babiloni Talmud *Kiddusin* traktátusa Gemara részében, 3b eredeti oldal.

¹³ Itt Lund hivatkozik Ian F. Roe munkájára: Ian F. ROE, *Die Jüdin von Toledo and Changing Views on Women in the Biedermeier and Beyond* – I. 13. számú végjegyzetnél.

¹⁴ Egyik legelső rendelet, amely a koldulásért a „kemény fogságot” is kitűzte, 1765-ben jelent meg „A terézvárosi bíró” (akkoriban Philipp Strauß) utasításaként. (Bónis, 1974. 161.)

Sok fogantatja ennek a rendeletnek nem volt. J. C. THIEL 1833-as könyvében: „Unter die Unannehmlichkeiten der Stadt gehört zuerst die zahllose Menge der Bettler.” (Azaz: A város kellemetlenségei közé számtalan koldus tartozik.) - Th. J. C. 1833/6. 81-82. Ez a rész Schams Ferenc 1821. évi pesti leírását ismétli szerzői hivatkozás nélkül.

¹⁵ A szövegből kitűnik, hogy egy régi szokás szerint a nők Újholdkor szabadon koldulhattak a zsinagógában.

¹⁶ „Ismeretes ugyanis, hogy többnyire csak az alsó osztálybeli személyek szánják magukat ehhez a társadalmi rendhez való csatlakozásra, akik bizonyos vonatkozásban nem nevezhetők az erkölcsiség mintájának.” (saját fordítás) Jankovich, 1838, 224.

¹⁷ Az írnokok ezt igen részletesen és körülményesen magyarázták a megjegyzés rovatában. Példának megemlitem az 1827/372. számú összeírási bejegyzést Anna Weil üveges kereskedőnőről. Az írnok azt jegyezte be, hogy Weil férjzett, de Samuel Safir férffivel él együtt, aki gravírozóként dolgozik. Hasonló megjegyzéseket a rendezetlen családi körülményekről megtaláltam még az 1827/396. és 1827/411. számú bejegyzéseknél.

¹⁷ Louise és Dieter HECHT ezt a jelenséget egyértelműen a zsidó társadalom polgárosodására („Verbürgerung”) vezetik vissza. (Hecht, 2009, 38.)

Irodalom

J. L. AUSTIN: *Tetten ért szavak*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990

Dr. BERZA László (szerk.): *Budapest történetének bibliográfiája*, IV. kötet, Szabó Ervin Könyvtár, Budapest, 1965.

BÓNIS György (szerk.): *Pest-Budai hivatali utasítások a XVIII. században*, Budapest, 1974.

BÜCHLER Sándor: *A zsidók története Budapesten a legrégebb időktől 1867-ig*, Budapest, 1901.

DORFFINGER, A. J.: *Wegweiser für Fremde und Einheimische durch die königliche ungarische Freystadt Pesth*, Pest, 1827.

FARKAS József: *A pesti református egyház 101 éves története*, Kecskemét, 1898.

Wolfgang GASSER: *Aus dem Ghetto in die bürgerlichen Familien. Jüdische Bedienstete im Zeitalter der Emanzipation 1770-1870* in: *Salondamen und Dienstboten. Jüdisches Bürgertum*

um 1800 aus weiblicher Sicht, Institut für jüdische Geschichte Österreichs, Wien, 2009, 50-55.

Louise und Dieter HECHT: *Jüdische Frauen zwischen Haskalah und Emanzipation in: Salondamen und Dienstboten*, Wien, 2009, 28-38.

HROTKÓ Larissa: *Zsidók Óbudán* in: *Remény*, 1/2007, 51-55.

HROTKÓ Larissa: *Pesti zsidók (2)* in: *Remény*, 2/2007, 38-43.

Larissa HROTKÓ: *Dynamik, Geographie und Gesellschaftsspezifität der Jüdischen Ansiedlung in Pest um die Mitte des 19. Jahrhunderts* In: *Acta Ethnographica Hungarica*, Budapest, Akadémia Kiadó, 2008. 263-276

Larissa HROTKÓ: *Gesellschaftliche Legitimation jüdischer Frauen am Anfang des 19. Jahrhunderts in Pest* in: *Women and Religion, Verbum-Cluj*, 2011, 225-230.

Dr. Anton JANKOVICH: *Pesth und Ofen mit ihren Einwohnern, besonders in medizinischer und anthropologischer Hinsicht*, Ofen, 1838.

KRAUSS Samuel: *Talmudische Archäologie*, J. Kaufmann Verlag/Frankfurt am Main, Leipzig, 1910

Hannah Lotte LUNDT: *Nachtthee, Networking und Emanzipation oder: Was macht eine Berliner Saloniére 1799?* in: *Salondamen und Dienstboten*, Wien, 2009, 2-9.

Magyar-Zsidó Oklevéltár IV. kötet (szerk. Kováts Ferenc), Budapest, 1938

Monika RICHARZ: *Eine weibliche Unterschicht aus der „Hefe des Pöbels“? Nachrichten über jüdische Mägde Ende des 18. Jahrhunderts*, in: *Salondamen und Dienstboten*, Wien, 2009, 56-63.

John R. SEARLE: *Elme, nyelv és társadalom*, Budapest, Vince Kiadó, 2000.

Michael K. SILBER: *A német zsidóság történelmi tapasztalata és hatása a magyarországi zsidó felvilágosodásra és vallásreformra* In: *Múl és Jövő*, Budapest, 2006/4, 14-44.

J. C. THIEL: *Das Königreich Ungarn* Bd. 6, Kaschau, 1833.

Levéltári források:

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

- V6/XV. 20. Óbudai Zsidó Hitközség iratai (mikrofilm 2434-2435).
- Jüdische Gemeinde Altofens Toleranz-Steuerausweis 1788-1792
- Zsidó konyha IV. 1202.c. Intimata a. m. 4647, 4957, 1789-1850
- IV. 1202pp/XV.20. (lajstrom) Zsidó (Letelepedési, lakhatási ügyek) ügyek: 1786-1837, 1838-1855 Vegyes ügyek 1804-1841.
- Budapesti egyházi anyakönyvek:
XV. 20 A 36 izr. 423, 424/1, 2, 3, 8, 10, 14, 26, 41
XV. 20: rk A54, 58, 65, 67, 80, 96, 99, 100, 114, 116, 134, 136, 245

Zsidó Levéltár:

1. 90. 63 Közösségi jegyzőkönyv [Protokoll] 1828-1833 PIH
2. PIH I-7. 1/1826 – Összeírás [Conscription] 1826
3. PIH I-7. 1/1827 – Összeírás [Conscription] 1827
4. 79. 100. jelű levél „Eisenburger Komitat“

Gondolatok Kóczián Géza etnobotanikai munkásságáról

Thoughts about Géza Kóczián's Ethnobotanical oeuvre

Babulka Péter PhD.

babulka.peter@gmail.com

Initially submitted May 10, 2013; accepted for publication July 15, 2013

Abstract:

In Hungary the ethnomedicine has begun at the end of last century. A comprehensive study volume was published by Aurél VAJKAI' on the research findings up to the year 1945. After the World War II intensive ethnographical assembling work has been started within Hungary and among the Hungarian populations living beyond the border of the country. These works, especially during the recent decades paid attention to the ethnobotanical knowledge, as well. When considering the geographical distribution of these material assembled, we find the most researched and known areas are Transsylvania (today belonging to Rumania) and the South-Eastern counties (Békés, Csongrad) of Hungary. Transsylvania). During the recent decades more comprehensive works have been published. Similar rich and valuable experiences, assembled during tens of years mostly on Transylvanian localities, were summarized in his thesis by pharmacist Géza KOCZIAN', excellent ethnobotanical scientist, departed in his young age, Who bestowed great attention to the revelation of interethnic contacts, too.

Keywords: Géza Kóczián, Ethnobotanical, herbs effects, oeuvre

Kulcsszavak: Kóczián Géza, etnobotanikai, gyógynövények hatása, életmű

Kóczián Géza 1054 oldalas „*A hagyományos parasztgazdálkodás természet, a gyűjtögető gazdálkodás vad növényfajainak etnobotanikai értékelése*” című egyetemi doktori (!) disszertációjának bevezetésében ez olvasható: „Fontosnak tartom a népi használatban előforduló ismeretek megmentését, a speciálisan természet, valamint a vadon termő növények használatának, tájankénti elnevezésének fenntartását. Régebbi forrásmunkákban előforduló nevek egy része már ma is nehezen azonosítható, egyeseket, különösen kisebb tájegységekben - zárt etnikumokban - használtakat már nem is értünk. Ezen ismeretek továbbélését kívánom ezzel a monografikus munkával szolgálni.”

Az etnobotanikai kutatások áttekintésekor említést tesz arról, hogy azok világszerte a néprajzi érdeklődés előterében állnak, illetve arról, hogy az *Economic Botany* című, New Yorkban megjelenő folyóirat gyakran közöl etnobotanikával foglalkozó írásokat a világ különböző részeiről. Emellett említést tesz arról is, hogy a környező államok közül a Román Szocialista Köztársaságban komoly etnobotanikai gyűjtéseket és kutatásokat folytatnak. A román kutatók munkái közül Valerij Butura etnobotanikai enciklopédiáját (*Enciclopedia de etnobotanica romaneasca.*, 1979) emelte ki. Mellettük Szabó Attila és Péntek János 1976-ban *Ezerjófű* címmel megjelent etnobotanikai útmutatójára is utal.

Kóczian Géza helyesen fogalmazott, amikor az etnobotanika iránti növekvő érdeklődésről írt. A rohamos életmódváltás miatt valóban, már évtizedekkel ezelőtt világszerte sürgető feladattá vált a hagyományos kultúrákban felhalmozott természetismeret számbavétele. A hagyományos közösségekben élő népek kipusztulásával ugyanis olyan tudásanyag vész sírba, amely részben az ökológiai egyensúly fenntartására, részben a különféle növények (pl. gyógyító, táplálék, takarmány stb.) hasznosíthatóságára vonatkozik. Ezen ismeretek elvesztése önmagában is pótolhatatlan és mindehhez felbecsülhetetlen értékű kulturális veszteség is társulhat. Az újabb etnobotanikai kutatások eddigi eredményei is azt jelzik, hogy e kutatások egyaránt nélkülözhetetlenek például az új, természetes alapú gyógyszerek és kozmetikai készítmények kifejlesztésében, a korszerű táplálkozástudományban, vagy az új gazdasági növények (takarmány-, festő stb.) felkutatásában.

Az *etnobotanika*, mint tudomány a különböző, jelenleg több ország egyetemén oktatót és nagy intenzitással kutató etno-tudományok között kiemelkedő jelentőségű. Mindez jól érzékeltethető azzal, hogy az „ethnobotany” keresőszó beírása a Google keresőbe (2012. november 12.) mintegy 1 230 000 találatot eredményezett.

A disszertációban említett *Economic Botany* című folyóirat mellett más, részben a disszertáció megszületése után induló folyóirat is teret ad etnobotanikai közleményeknek. Példaként említhető az *Ethnobotany Research Application, Ecology of Food and Nutrition, Environmental Conservation, Ethnopharmacologica, Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine, Journal of Ethnopharmacology, People and Plants Working Paper* stb.

A folyóiratok mellett egyre több olyan honlap válik elérhetővé, amelyek etnobotanikai kérdésekkel, kutatásokkal és programokkal, oktatással, illetve adatbázisokkal foglalkoznak. A teljesség igénye nélkül néhány: People and Plants, Plants for a Future, Native American Ethnobotany Database, Hawaiian Ethnobotany Database, a Karib-térség hagyományos gyógynövényhasználatának értékelésével foglalkozott Tramil Program stb.

Az alapvetően az emberrel és az őt körülvevő természetes környezettel, azon belül is az ember és a növényvilág között kialakult sokrétű kapcsolattal foglalkozó tudományt, az etnobotanikát az idők során különféle ismeretekkel rendelkező szakemberek művelték. A téma iránti érdeklődésükkel más és más kérdésekre kerestek választ, ennek megfelelően e tudományterület feladatát is eltérően határozták meg.

A tudományterület feladatának egyik legkorábbi megközelítése Stephen Powers nevéhez fűződik (1974), aki szerint az *aboriginal botany* „azokat a növényeket tanulmányozza, amelyeket az őslakosok gyógyítás, táplálkozás, ruházkodás, építészet, díszítés és egyéb célokra használtak. Az *ethnobotany* kifejezést először John Harsberger használta (1896).

Szabó T. Attila 1976-ban az etnobotanikát a növény és az ember között kialakult szoros kapcsolatot elemző tudományként mutatja be. Véleménye az, hogy az etnobotanika „a néprajz és a természettudományok egyik jelentős határterülete”. 1985-ben Péntek Jánossal együtt utalnak e tudomány interdiszciplináris jellegére és annak *környezettani, ökológiai* vonatkozásaira is.

Így írnak: „Az ember és a növényvilág közötti ősi, hagyományos kapcsolatok a természet háztartásához tartoznak. Nemcsak biológiai, nyelvi vagy társadalmi jelenségek, ezért értelmezésükhöz több oldalú megközelítésre van szükség. Az etnobotanikában, amely végső soron környezettani, ökológiai segédtudomány is, ez a sokszínűség tükröződik”.

Michal Markus 1979-ben megjelent tanulmányában a néprajztudomány és a botanika közös kutatási területének tartja az etnobotanikát, és kiemeli, hogy az a növényeknek az emberiség kultúrájához kötött szerepével, felhasználásának sokféle módjával - a növényekhez

fűződő ismeretekkel, hiedelmekkel és szokásokkal foglalkozik. Fontosabb segédtudományainak a kultúrtörténetet, a néprajzot, a botanikát és a nyelvészetet említi.

Ghilleen Tholmle Prance angol botanikus és ökológus, az Angol Királyi Botanikus Kert (Kew Garden) egykori igazgatója 1991-ben úgy vélekedett, hogy a jövőbeni etnobotanikai kutatásokat az ökológiai gondolkodásmód fogja jellemezni, és egy-egy kérdés megismerése, probléma megoldása, illetve eredményes kutatása csak széles körű ismeretekkel felvértezett, több tudományterületet képviselő szakemberek összefogásával valósítható meg.

Kóczián Géza interdiszciplináris ismeretekkel felvértezett, 7 nyelven értő és beszélő etnobotanika és népi orvoslás kutató volt, aki otthonosan és nagy biztonsággal mozgott minden terepen. Ezt igazolják gyűjtései, feljegyzései, cikkei és tanulmányai. Kutatásai nem csak az ember és a növényvilág sokrétű kapcsolatára terjedtek ki, hanem az ember és környezete között kialakult kapcsolatok feltárása és megismerése hasonlóképpen érdekelte. Foglalkozott gyógy-, takarmány-, rost- és díszkerti növények lejegyzésével, az élelmiszernövények felhasználásával (az étel- és italkészítési receptek összegyűjtésével), a takarmányozás kérdéseivel, tájfajták neveinek megismerésével és dokumentálásával, a hallucinogén növények használatával, a gyógyító imák és ráolvasások szövegeinek lejegyzésével, a mágikus eljárások minél teljesebb megismerésével és hiteles dokumentálásával.

A népi növényismeret minden apró részlete érdekelte, mindenféle ismeret befogadására nyitott volt. Azon kevesek közé tartozott, akiknek népi orvoslási, etnobotanikai kutatásai a népi emberorvosláson kívül kiterjedtek az állatorvoslásra is. Idevágó gyűjtései, közölt adatai éppoly alaposak, részletesek, sokrétűek, mint azok, amelyek a humán gyógyászatra vonatkoznak.

Gondolatai, kutatásai időben és térben egyaránt széles sávot fognak át. Jól ismerte a megelőző évszázadok e témakörrel foglalkozó forrásmunkáit, így Méliusz Péter *Herbáriumát*, Pápai Páriz Ferenc *Pax Corporis-át*, vagy Sadler József *Magyarázat a „magyar plánták” szárított gyűjteményéhez* című munkáját. Egy-egy növény bemutatásakor gyakran utalt a régebbi korok szerzőire, azok adatait elemezte, értékelte, összehasonlította az általa lejegyzettekkel és megpróbált rámutatni az azok között kirajzolódó összefüggésekre.

A Kárpát-medence több megyéjében és néprajzi tájegységében végzett gyűjtéseket. Gyűjtött szűkebb hazájában, Somogy-megyében, továbbá a Vendvidéken, bükki és felvidéki falvakban, Máramarosban, a Kalotaszegi- és a Kászoni medencékben, valamint a Gyimes-völgyében. Etnobotanikai gyűjtéshelyeinek két legtávolabbi pontja, a Vendvidék és a Gyimesek közötti távolság mintegy 1000 km. Ennek megfelelően gyűjtésanyagai jó keresztmetszetet adnak a sajátos földrajzi és éghajlati viszonyainak köszönhetően változatos növénytakaróval rendelkező Kárpát-medence népeinek növényismeretéről. Gyűjtési helyein egyaránt megtalálhatók a löszhátak, homokhátak, mocsaras medencék, humuszban szegény erdei talajok, lombos- és tűlevelű erdők, karsztos hegyvidékek és különböző művelt területek. Az e helyeken összegyűjtött növényfajok éppen ezért a botanikusok számára is értékesek lehetnek.

Gyűjtéseinek hang- és írásos anyaggal, fotókkal, herbáriumokkal történő dokumentálása, feldolgozása, rendszerezése és tudományos értékelése példaértékű. Adatközléseit minden területen (botanika, néprajz, kultúrtörténet, szociológia, medicina, gyógyszerészet, hitvilág, táplálkozástudomány stb.) hitelesség és pontosság jellemzi.

A Kárpát-medencei magyarság és a vele együtt élő népek növényismeretének kutatásakor használt „mintavételezése” kiváló, hiszen adatközlői, beszélgetőtársai (ezek száma megközelíti a 200-at) között magyarok, magyar nyelvű székelyek és csángók,

horvátok, szlovének (vendek), cigányok, szlovákok, románok és ukránok voltak, akikkel szükség esetén anyanyelvükön társalgott.

Ha az adatközlők foglalkozásán keresztül vizsgáljuk meg a disszertációban rendezett, növények használatára vonatkozó tudásanyagot, akkor azt tapasztaljuk, hogy abban nem csak a természettel és a növényvilággal szorosabb kapcsolatban élő erdészek, földművesek és piaci kofák, gyógyítók ismereteivel találkozhatunk, hanem például háztartásbelieknek, bányászoknak, kovácsoknak, kereskedőknek, kőműveseknek és vasutasoknak a növények felhasználhatóságáról a mindennapi élet során szerzett tapasztalataival is.

A tényszerű adatközlés mellett nagy volt a népi orvoslási adatok tudományos értékelése iránti igénye is, részben ennek köszönhető adatainak jó dokumentáltsága. Etnobotanikai adatai éppúgy alkalmasak a gyógynövények hatását igazoló etnofarmakológiai vizsgálatok, mint a hiedelem és a nyelvészeti kutatások kiindulópontjának. Ezek mellett nagyszerű kiinduló forrásai lehetnek az összehasonlító etnobotanikai elemzéseknek, és felkelthetik az agrobotanika iránt érdeklődők figyelmét is. Hazánkban Ő alkalmazta először a gyógynövények gyógyszerhatástani besorolását (megj.: a nemzetközi szakirodalomban sem találkoztam hasonlóval!).

Kóczyán Géza tudta és érzékelte, hogy a paraszti társadalom átalakulásával, a termelészövetkezetek létrejöttével eltűntek az önálló és önellátó parasztgazdaságok, aminek szinte törvényszerű következménye volt az ott termelt tájfajták számának csökkenése. Tapasztalta, hogy a népi növényismeret a közösségek idősebb tagjainak elhalálózásával a feledés homályába merül, emellett csökken a gyűjtögetett fajok száma és a „varietas”-ok használata is eltűnőben van. Felhívta a figyelmet arra, hogy az általános növényismeret megőrzésén és továbbadásán túl fontos feladatunk a helyi fajták, alakok megőrzése, esetleg génbankokban való elhelyezése, mert azok sokszor értékes genetikai tulajdonságokkal (például rezisztencia, termőképesség, értékesebb kémiai összetétel) rendelkeznek. Gyűjtéseiben mindvégig erre törekedett, ezt tekintette egyik legfontosabb feladatának.

Doktori értekezésében 452 növényfaj használatát összegezte és ismertette (legalább 1500 népi nevet adott közre), ebből 258 gyógy- és mérgező növényt hatástani besorolások alapján mutat be (ez a Kárpát-medencében gyakrabban használt fajok legalább 30-40%-át fedi le, és ezzel jól jellemzi népi gyógynövény - gyógyszerkincsünket). Emellett 44 gombát, 9 lisztet adó, kenyérfőzésre és kenyérfőzésénél használt fajt, 7 kenyérpótlásra és kásák készítésére alkalmas növényt, 41 termesztett és vad gyümölcsfajt, emellett számos dísnövényként honosított növényfajt is közöl.

Dr. Kóczyán Géza etnobotanikai gyűjtéseiben, közleményeiben és tanulmányaiban található adatok egyaránt érdekeseek lehetnek a *növénytan* és *növénygenetika**; az *etnobotanika*, az *orvostörténet* és az *orvostudomány*, *gyógyszerészet*, *gyógynövényismeret***; *etnofarmakológia****; *néprajz*****; *nyelvészet******; *kultúrtörténet******; és a táplálkozástudomány számára*****.

Kóczyán Géza egyetemünkön, főiskoláinkon sohasem tanított, mégis iskolát teremtett. Oktatnia kellett volna, hiszen olyan óriási terepmunka tapasztalattal rendelkező népi növényismeret- és népi orvoslás kutató volt, aki az egyes jelenségeket környezetükből sohasem kiragadva, hanem összefüggéseikben vizsgálta.

Mindannyiunknak, akik nyitottak és érdeklődők vagyunk az etnobotanika és a népi orvoslás kutatása iránt, kötelességünk Kóczyán Géza szellemében és tudományos igényességét követően tevékenykednünk, azért, hogy továbbvigyük mindazt, amit fiatalon, élete teljében hagyott reánk örökségül. Cikkei, tanulmányai és az akadémiai doktori értekezésnek is megfelelő egyetemi doktori értekezése nem csak a kezdő kutatóknak szolgálhat kitűnő és

nagyon biztos kiindulási forrásnak, hiszen azokból jócskán meríthetnek időt álló ismereteket a tapasztalt kutatók is.

Kóczián Géza doktori disszertációjában egy olyan Kárpát-medencei etnobotanikai monográfiát alkotott meg, melyre mindannyian büszkék lehetünk, és amely monográfia a világon bárhol nagyon komoly elismerésekre talál.

* ritka növényfajok előfordulási helyeinek lejegyzése, tájfajták leírása, géntartalékok megemlítése stb.

** népi gyógyszerformák és elkészítésük, betegségek és gyógyításuk

*** gyógynövények, állati eredetű orvosságok, gombák hatásainak vizsgálata

**** növények alkalmazásához kapcsolódó szokások, egyes népszokásokban használt növények szerepe

***** növények és növényi részek, betegségek, tünetek, növényi orvosságok nevei

***** egy-egy tájegység, falu, közösség szokásainak leírásához, monografikus feldolgozásához hasznosak lehetnek az általa közzétett adatok

***** táplálékként hasznosított növények, gombák, tartósítási módok, paraszti ételek, inségeledek stb.

Felhasznált irodalom:

BABULKA PÉTER: *Az ember, a környezet, a hagyományok, a gyógyítás és a természetes anyagok kapcsolatait vizsgáló fontosabb (etno)tudományok vázlatos áttekintése.*

Komplementer Medicina 1:6-16, 2010.

KÓCZIÁN GÉZA (é.n.) *Népi gyógyászat.* Kézirat. p. 96.

KÓCZIÁN GÉZA: *Egyes Solanaceae-fajok pszichotomimetikumként való használata a népi gyógyászatban.* Communicationes de Historia Artis Medicinae, Supplementum 11-12: 155-160. 1979.

KÓCZIÁN GÉZA: *Etnobotanikai vizsgálatok Répáshután* Miskolci Hermann Ottó Múzeum Néprajzi kiadványai. XIII: 229-256. 1980.

KÓCZIÁN GÉZA: *A hagyományos parasztgazdálkodás természet, a gyűjtögető gazdálkodás vad növényfajainak etnobotanikai értékelése.* Doktori értekezés, Mosonmagyaróvár. 1985.

KÓCZIÁN GÉZA: *A népi fitoterápia néhány fontosabb gyógynövénye Dél-Somogyban,* Somogyi Honismereti Híradó. 1: 37-44. 1986.

KÓCZIÁN GÉZA: *Gyógyborok és pálinkával készített kivonatok a népi orvoslásban,* Gyógyszerészet 32: 303-308. 1988.

KÓCZIÁN GÉZA: *A taranyai cigányok gyógyító és mérgező növényei* Gyógyszerészet 32: 417-424. 1988.

KÓCZIÁN GÉZA: *A nadragulya (Atropa belladonna L.) babonás felhasználása Máramarosban,* Honismeret 18: 58-62. 1990.

KÓCZIÁN GÉZA: *Gyakran használt növények a magyar népi állatorvoslásban,* Gyógyszerészet 34, 6: 307-316. 1990

KÓCZIÁN GÉZA: *A népi orvoslás értékelési problémái,* Gyógyszerészet 35: 95-99. 1991.

KÓCZIÁN GÉZA: *Fontosabb teakeverékek a népi orvoslásban,* Gyógyszerészet 32: 299. 1991.

KÓCZIÁN GÉZA, GÁL MIKLÓS, SZABÓ LÁSZLÓ: *Máramarosi népi gyógyászati adatok,* Dunavölgyi Etnomedicina Konferencia, Szentendre. Kézirat. 1983

KÓCZIÁN GÉZA, PINTÉR ISTVÁN, GÁL MIKLÓS, SZABÓ ISTVÁN, SZABÓ LÁSZLÓ *Etnobotanikai adatok Gyimesvölgyéből,* Botanikai Közlemények 63: 29-35. 1976.

KÓCZIÁN GÉZA, PINTÉR ISTVÁN, SZABÓ LÁSZLÓ: *Adatok a gyimesi csángók népi gyógyászatához*, Gyógyszerészet 19: 226-230. 1975.

KÓCZIÁN GÉZA, SZABÓ ISTVÁN, SZABÓ LÁSZLÓ *Kalotaszegi népgyógyászati adatok*, Gyógyszerészet 21: 5-17. 1977.

KÓCZIÁN GÉZA, SZABÓ ISTVÁN, SZABÓ LÁSZLÓ: *Etnobotanikai adatok Kalotaszegről*, Botanikai Közlemények 64/1: 23-30. 1977.

KÓCZIÁN GÉZA, SZABÓ LÁSZLÓ GY.: *Nagyatád egy kertészgazdaságának leírása, agrobotanikai értékei és géntartalékai*, Agrártörténelmi Szemle 1-2: 181-197. 1978.

KÓCZIÁN GÉZA G., SZABÓ LÁSZLÓ GY. *A szlovákiai Áj és Falucska községek népeinek gyógynövényhasználata, etnobotanikai tudása (adatközlésandbuch d*

A matematika egyetemes történetének magyarországi irodalma

Hungarian literature of the universal history of mathematics

Gazda István CSc

MATI

tudomanytortenet@gmail.com

Initially submitted May 10, 2013; accepted for publication July 15, 2013

Abstract:

We contribute those works of the history of mathematics published in Hungary for the first time, which review either the whole or a chapter of the universal history of mathematics. There is a particularly great number of works about the ancient history of mathematics that were published in Hungary, thanks to the research of Árpád Szabó. We would also like to highlight a few names of the valuable Hungarian historical literature of mathematics: Alfréd Rényi, Márton Sain, László Vekerdí, László Filep and Adrás Simonovits. Those translators who provided the Hungarian versions of the valuable international works for the readers also deserve a special praise.

Kulcsszavak: tudománytörténet, matematikatörténet, bibliográfia

Keywords: history of science, history of mathematics, bibliography

Több korszakot átfogó munkák

A matematika egyetemes történetét összegző első nagyobb hazai kiadvány 1942-ben jelent meg, az akkor népszerű Colerus-sorozat köteteként. Ezt követően 1958-ban Struik, 1965-ben Kofler művének magyar fordítása látott napvilágot. Utóbbi külön értéke, hogy ahhoz Vekerdí László egy remek összefoglalót írt a magyarországi matematika múltbeli kiemelkedő szereplőiről, amelyet az 1969-ben közreadott tudománytörténeti tanulmánykötetével tovább gazdagított. Elsősorban az egyetemi hallgatók számára készült Ribnyikov matematikatörténetének nívós magyar fordítása, amelyet két alkalommal is megjelentettek. 1974-ben látott először napvilágot Sain Mártonnak az iskolások, valamint a matematikatanárok számára írt matematikatörténeti abc-je, amelyet később egy hatalmas történeti kézikönyvvel tett teljessé (1986), s emellett még több kiváló tudománytörténeti munkája is megjelent. A matematika egyetemes történetéről a következő nagy monográfiát Filep László adta közre, majd több, magyarra lefordított kötetet követően Simonovits András készített egy nagy kézikönyvet, amelynek tömör változata 2013-ban látott napvilágot. Ami

tehát a magyar szerzőket illeti, lényegében négy nagy összefoglaló áll rendelkezésünkre: Sain Márton, Vekerdi László, Filep László és Simonovits András munkája.

Ezeket a köteteket számos részlettanulmánnyal egészítik ki az olyan jellegű tanulmánykötetek, mint például a Nagy József által 1927-ben, vagy a Freud Róbert által a '80-as évek elején összeállított kötet.

Több olyan tudománytörténeti munka jelent meg, amely a reáltudományok egyetemes történetét tárgyalja, s ezen belül foglalkozik a matematika múltjának kiemelkedő kérdésköreivel is. Ilyen például Bernal 1963-as munkája, amely azóta is a tudománytörténeti szakmai egyik alapl műve. E kategóriába sorolhatók a Both Mária és Csorba F. László által összeállított, oktatást segítő nagy kézikönyvek vagy Munkácsy Katalin CD-ROM formájában készült összeállítása, továbbá a Fehér Márta, Ropolyi László és Szegedi Péter nevével fémjelzett kiadványok.

Az általános történeti művek között kell szólnunk Szenes Adolfnak az 1942-ben írt „Zsidók a matematika történetében” című munkájáról, Lánzos Kornél geometriatörténetéről (1976), Filep László és Bereznai Gyula közös munkájáról, amelyik a számírás történetéről szól, valamint T. Tóth Sándornak az erdélyi matematika történetét összegző művéről, amelynek kiemelkedő értéke az erdélyi szász algebra történetének elemzése.

Az egyes korok matematikájáról megjelent művek

Az ókori matematika történetéhez kapcsolódó első fontos kötetünk Euklides Elemeinek 1865-ben közreadott, igencsak veretes szövegű kiadása, amely nem csak a hazai matematikatörténeti, hanem a nyelvtörténeti irodalomnak is fontos emléke. A már gyakorlatban is használható első Euklides-fordítás 1905-ben került ki a sajtó alól a neves budapesti középiskolai tanár, Baumgartner Alajos jóvoltából. A mű modern fordítását 1983-ban készítette el Mayer Gyula, a klasszika-filológia jeles művelője, a kötethez a nemzetközi hírű matematikatörténész, Szabó Árpád írt előszót.

Az ókori matematika történetének világhírű kutatója volt Szabó Árpád. A nemzetközileg is elismert neves tudós azért tudott túllépni a nagy matematikatörténeti munkák szellemiségén, mert bár nem volt matematikus, viszont nagyon magas szinten ismerte az ókori nyelveket. Ez lehetőséget adott számára, hogy a régi matematikai kéziratok töredékeit nyelvészeti-nyelvtörténeti szempontból elemezze, s az egyes szakkifejezéseknek az adott kor nyelvi szövegeihez igazítva, szinte új kronológiai rendbe helyezte a töredékeket. Így egy egészen más logikai sorrendet alakított ki az ókori iratok között, amely nagy meglepetést okozott a kutatóknak. Így lehetősége adódott arra is, hogy műve angol, német, görög, francia változatban is elkészüljön, mindig modernizálva a szövegeket. Szabó Árpád önálló kötetéről, illetve társszerzővel írott munkáiról bibliográfiát állítottunk össze (<http://www.mek.oszk.hu/05400/05429/05429.pdf>).

A hazai szerzők mellett több fordítás is kötődik az ókori matematika eredményeinek bemutatásához, gondolunk például Waerden és Neugebauer munkájára.

A középkori matematika történetéről a legnagyobb terjedelmű hazai munka Juskevics professzor oroszul és németül is közreadott műveinek magyar változata (1982), s ezt egészítik ki Juskevicsnek a Dictionary of Scientific Biography sorozatban az iszlám tudományosság kiemelkedő szereplőiről írt biográfiái. Hegedüs Miklós 2012-es munkája az indiai matematikáról mindenképpen újszerű a hazai szakirodalomban.

Az újkor elejének matematikáját elemezte Vekerdi László több tanulmányában is, amelyek kötet formájában 2010-ben jelentek meg, s ugyancsak az újkori matematikához kapcsolódnak Rényi Alfréd kitűnő írásai, különös tekintettel a valószínűségi számítás történetére.

Neves matematikusokról írt kötetek

Aránylag kevés nemzetközi hírű matematikusról jelent meg magyar nyelvű kötet, köztük említjük Archimedes, Fermat, Descartes, Pascal, Leibniz, Galois, Kovalevszkaja, Wiener, Dienes, Hardy, Nash stb. nevét, de a nagy történeti összefoglalókban lényegében minden jelentős tudósról szerepel egy-egy nagyobb fejezet. Természetesen a Galileiről és Newtonról szóló fizikatörténeti munkákban mindkettejük matematikai munkásságáról is szólnak, gondoljunk például Simonyi Károly „A fizika kultúrtörténete” című munkájára, amely számos ponton kitér a matematika fejlődésének kulcsfontosságú eseményeire is.

*

Végül, ami a különlegességeket illeti: kevésbé ismert, hogy 1903-ban életrajzi munka jelent meg Gaussról magyar fordításban. Ugyancsak különlegesség, hogy Luca Pacioli egykori, elsősorban a kettős könyvelést megalapozó művét 1994-ben reprint kiadásban is megjelentették, kísérőtanulmánnyal. A magyar nyelvre lefordított könyvritkaságok közé sorolható a Magyarországhoz is kötődő Lossai-kódex és Pühler könyvének magyar fordítása is.

Összességében elmondható, hogy aránylag gazdag a matematika egyetemes történetéhez kapcsolódó magyar nyelvű irodalom, amelynek kronologikus jegyzékét első alkalommal igyekszünk közreadni az alábbiakban, külön csoportban felsorolva a számmisztika történetéhez kapcsolódó főbb kiadványokat, segítvén ezzel is a matematikatörténet iránt érdeklődők munkáját.

Az önálló művek, megjelenésük időrendjében

- 1865: EUKLIDES elemei. XV. könyv, Ford.: Brassai Sámuel. Pest, 1865. Akadémia. XIV, 635 p.
- 1883: SZEKERES Kálmán: Görögök mennyiségtana. Rozsnyó, 1883. Kovács ny. 47 p.
- 1903: W. SARTORIUS VON WALTERSHAUSEN: Gauss emlékezete. Életrajzi vázlat. Ford.: Gölder Nándor. Sajtó alá rend.: Kintses József. Breznóbánya, 1903. Kreisler. 119 p., 1 t.
- 1905: EUKLIDES: Az elemek első hat könyve. A Heiberg-féle szövegkiadás felhasználásával ford.: Baumgartner Alajos. Bp., 1905. Franklin. XII, 184 p.
- 1917: BIBÓ István [id.]: A számok jelentése és a gondolkodás alapformáinak története. Bp., 1917: Dick Manó. 95 p. – Az utószóval ellátott 2. kiadást lásd 1989-nél!
- 1917: Leibniz halálának kétszázadik évfordulója alkalmából. Bp., 1917. Franklin. 315 p.
- 1921: KOVALEVSZKA Szonja élete és naplója. + A. LEFFLER: Szonja Kovalevszka élete. Ford.: H. Songárdy Gábor. Bp., 1921. Otthon. 248 p.
- 1922: BEKE Manó: Sophia Kovalevszka. Bp., 1922. Fővárosi Kiadó. 36 p.
- 1927: Kiváló matematikusok és fizikusok. Szerk.: Nagy József. Bp., 1927. Faragó-Nagy. 254 p. (A KÖMAL könyvtára 1–2.)

- 1927: RADOS Gusztáv: Klein Félix k. tag emlékezete. Bp., 1927. Akadémia. 20 p. (Emlékbeszédék XIX/15.)
- 1931: GROSSCHMID Lajos: Archimedes Arenarius. Bp., 1931. Szent István Akadémia. 60, [4] p. (Fordítás és kommentár)
- 1935: BIBÓ István [id.]: A számok szerepének és jelentésének kialakulása az emberiség történetében. + A számok jelentése a IX–XIII. századi magyarság történetében. Szeged, 1935. Városi Ny. 80 p., 1 t.
- 1942: Egmont COLERUS: Pythagorastól Hilbertig. A matematika történetének korszakai és mesterei. Ford.: Winkler József. Bp., 1942. Franklin. 290 p.
- 1942: SZENES Adolf: Zsidók a matematika történetében. Bp., 1942. Országos Izraelita Tanítóegyesület. 208 p. (Az Országos Izraelita Tanítóegyesület kiadványai)
- 1947: KOMJÁTHY Aladár: A tudás fája. Természetmagyarázat az ókortól napjainkig. Bp., 1947. Egyetemi ny. 259 p.
- 1950: B. G. KUZNYECOV: Lobacsevszkij Nyikolaj Ivánovics élete. Ford.: Lovas György. Bp., 1950. Szikra. 146 p.
- 1951: N. I. LOBACSEVSZKIJ: Geometriai vizsgálatok a párhuzamos elméletek köréből. V. F. Kagan bevezetésével, magyarázatával, függelékével. Szerk.: Kárteszi Ferenc. Bp., 1951. Akadémiai. 185 p., 40 t.
- 1952: Sz. A. JANOVSZKAJA: Lobacsevszkij haladó eszméi. Az idealizmus elleni harc eszközei a matematikában. Ford.: Bizám György. Bp., 1952. Akadémiai. 85 p.
- 1955: Leopold INFELD: Akit az istenek szeretnek. Évariste Galois életregénye. Ford.: Tarján Rezsóné. 1. kiad. Bp., 1955. Művelt Nép. 349 p., 3 t. – 2. kiad.: Bp., 1976. Gondolat. 462 p.
- 1957: NÁDOR György: A természettörvény fogalmának kialakulása. Bp., 1957. Akadémiai. 592 p., 8 t.
- 1958: Dirk J. STRUIK: A matematika rövid története. Ford.: Auer Kálmán. Bp., 1958. Gondolat. 219 p.
- 1960: Anna LIVANOVA: Három sors. Karl Fr. Gauss, Bolyai János, Nyikolaj I. Lobacsevszkij. Elbeszélés egy nagy felfedezésről. Ford.: Meggyesi János. Bp., 1960. Gondolat. 124 p.
- 1961: Ludovico GEYMONAT: Galileo Galilei. Jegyz.: Balkay Bálint és Fogarasi Miklós. Ford.: Fogarasi Miklós. Bp., 1961. Gondolat. 280 p., 16 t.
- 1961: Walter HOLLITSCHER: A természettudományos világkép. Ford.: Szalai Sándor. Bp., 1961. Gondolat. 508 p., 32 t.
- 1962: A francia Enciklopédia. Szemelvénygyűjtemény. Összeáll. és jegyz.: Győry János. Bev.: Szigeti Györgyné. Ford.: Komoly Péter. Bp., 1962. Gondolat. 256 p., 16 t.
- 1963: John Desmond BERNAL: Tudomány és történelem. Ford.: Szalai Sándor, Salgó László, Félix Pál. Bp., 1963. Gondolat. XXVII, 846 p., 2 t.
- 1965: Edward KOFLER: Fejezetek a matematika történetéből. Ford.: Andorka Rudolf. Utószó: Vekerdi László. Bp., 1965. Gondolat. 282 p., 2 t.

- 1965: H. DÖRRIE: A diadalmas matematika (Száz híres probléma két évezred matematikai műveltségéből). Ford.: Vekerdi László. Bp., 1965. Gondolat. 412 p.
- 1965: A kibernetika klasszikusai. Válogatott tanulmányok. Vál.: Szalai Sándor. Bev. és összekötő szöveg: Tarján Rezső. Ford.: Tarján Rezsóné. Bp., 1965. Gondolat. 268 p.
- 1965: HANKISS Elemér – MAKKAI László: Anglia az újkor küszöbén. Bp., 1965. Gondolat. 462 p., 56 t.
- 1965: Természettudomány a francia felvilágosodásban. Összeáll., bev. és jegyz.: Benedek István. Ford.: Haász Kata. Bp., 1965. Gondolat. 216 p., 16 t.
- 1965: RÉNYI Alfréd: Dialógusok a matematikáról. 1. kiad. Bp., 1965. Akadémiai. 156 p.
- 1966: A tudomány forradalma Angliában. Szemelvénygyűjtemény. Összeáll., bev. és jegyz.: Makkai László. Ford.: Kenéz Győző, Lengyel József és Makkai László. Bp., 1966. Gondolat. 228 p., 8 t.
- 1967: RÉNYI Alfréd: Levelek a valószínűségről. 1. kiad. Bp., 1967. Akadémiai. 103 p.
- 1968: K. A. RIBNYIKOV: A matematika története. Ford.: Oláh Gyula. 1. kiad. Bp., 1968. Tankönyvkiadó. 486 p. – 2. kiad.: Bp., 1974. Tankönyvkiadó. 486 p.
- 1968: Norbert WIENER: Matematikus vagyok. Ford.: Nagy Imre. Bp., 1968. Gondolat. 324 p.
- 1968: Bertrand RUSSELL: Filozófiai fejlődésem. Jegyz.: Bence György. Ford.: Fehér Ferenc. Bp., 1968. Gondolat. 304 p.
- 1968: SZÁVA István: A szirakuzai óriás. Arkhimédész élete. 2. kiad. Bp., 1968. Móra. 336 p. (Nagy emberek élete) – 3. kiad.: Bp., 2003. Saturn. 271 p.
- 1969: Árpád SZABÓ: Anfänge der griechischen Mathematik. Bp., 1969. Akadémiai. 494 p. (Nemzetközi kiadásban: Bp. – München – Wien, 1969. Akadémiai – Oldenbourg. 494 p.)
- 1969: VEKERDI László: Kalandozás a tudományok történetében. Művelődéstörténeti tanulmányok. Bp., 1969. Magvető. 500 p. (Matematikatörténeti fejezetekkel)
- 1970: Bertrand RUSSELL: Önéletrajz, 1872–1914. Ford.: Vámosi Pál. Bp., 1970. Európa Könyvkiadó. 400 p., 4 t.
- 1970: PAP János: Alkotó emberek. (Történetek nagy tudósokról.) Bp., 1970. Gondolat. 244 p.
- 1970: Petrus LOSSAI: De geometricis mensurationibus rerum altitudinum ... etiam rerum in planitie et profunditate constitutarum ... mensurandum] notationes et delineationes [!delineationes] ... 1498. (A kézirat faksimile kiadása és magyar fordítása, magyarázatokkal.) Szerk.: Poronyi Zoltán, Fleck Alajos. Pécs, 1970. Pécsi Geodéziai és Térképészeti Vállalat. 119 p. – Bendefy László tudománytörténész véleménye szerint ez a geometriatörténeti szempontból nemzetközileg is jelentős kézirat főcíme magyar fordításban így hangzik: „A nagylózsai eredetű, magyaróvári lakos Lossai Péter, Litvániába szakadt magyar mérnöknek geodéziai kézikönyve 1498-ból a közvetlenül vagy közvetve végrehajtható mérések módjáról, gyakorlati példákkal, különösen az építészettel kapcsolatos geodéziai feladatok köréből.”
- 1971: Pierre CHAUNU: A klasszikus Európa. Ford.: Benda Kálmán, Terényi István. Bp., 1971. Gondolat. 414 p., 52 t. + 4 térk.

- 1972: BENEDEK István: A tudás útja. Bp., 1972. Gondolat. 308 p., 36 t. – 5. kiad.: Bp., 1994. Magyar Könyvklub. 352 p.
- 1972: VEKERDI László: A matematikai absztrakció történetéből. Bukarest, 1972. Kriterion. 183 p.
- 1973: RÉNYI Alfréd: Ars mathematica. 1. kiad. Bp., 1973. Magvető. 386 p., 1 t.
- 1974: PÜHLER Geometria practicája 1563-ból. Rövid egyben alapos bevezető a geometria helyes megértéséhez. (Ch. Pühler eredetileg Dilingenben német nyelven kiadott, s geometriatörténeti szempontból nemzetközileg is jelentős, 72 fejezetből álló munkájának faksimile kiadása és magyar fordítása, magyarázatokkal.) Ford.: Petrovich Ede. Sajtó alá rend., bev.: Poronyi Zoltán, Fleck Alajos. Pécs, 1974. Pécsi Geodéziai és Térképészeti Vállalat. 271 p., 26 t.
- 1974: SAIN Márton: Matematikatörténeti ABC. Adatok, tények, érdekességek a matematika középfokú tanításához és tanulásához. 1. kiad. Bp., 1974. Tankönyvkiadó. 253 p. (6. kiad.: Bp., 1993. Typotex. 327 p.)
- 1975: Andrei OȚETEȚA: A reneszánsz és a reformáció. Ford.: Réz Pál és Klumák István. Bp., 1975. Gondolat. 440 p., 68 t.
- 1976: Bertrand RUSSELL: Miszticizmus és logika és egyéb tanulmányok. Ford.: Márkus György. Bp., 1976. Magyar Helikon. 405 p. (Matematikatörténeti témakörökkel)
- 1976: LÁNCZOS Kornél: A geometriai térfogalom fejlődése. A geometriai fogalmak fejlődése Püthagorasztól Hilbertig és Einsteinig. Ford.: Merza József, ell.: Szenthe János. Bp., 1976. Gondolat. 323 p.
- 1977: B. L. VAN DER WAERDEN: Egy tudomány ébredése. Egyiptomi, babiloni és görög matematika. Ford.: Pollák György. Bp., 1977. Gondolat. 479 p.
- 1977: Marx W. WARTOFSKY: A tudományos gondolkodás fogalmi alapjai. Bevezetés a tudományfilozófiába. Ford.: Vámosi Pál és Békés András. Bp., 1977. Gondolat. 488 p.
- 1978: Árpád SZABÓ: The beginnings of Greek mathematics. Translated from the German by A. M. Ungar. Dordrecht – Boston – Bp., 1978. Reidel Publ. Comp. – Akadémiai. 358 p.
- 1978: BECK Tamásné – HÓDI Endre – LUKÁCS Ottó – OLÁH Gyuláné – SAIN Márton: Kamatszámítástól a Bolyai-geometriáig. Bp., 1978. Tankönyvkiadó. 271 p. (Élő matematika 5.)
- 1978: STAAR Gyula: Hogyan születtek a számok? Bp., 1978. Táncsics. 31 p. (A mi világunk)
- 1978: SZABÓ Árpád: A görög matematika kibontakozása. Bp., 1978. Magvető. 250 p. (Gyorsuló idő)
- 1979: Jakov Iszidorovics PERELMAN: Matematikai történetek és rejtvények. Ford.: Freud Róbert. Bp., 1979. Gondolat. 185, [3] p.
- 1979: SZENTIVÁNYI Tibor (szerk.): Neumann János élete és munkássága. A különböző tudományterületeken elért eredményeinek összefoglaló áttekintése. Bp., 1979. Neumann János Számítógéptudományi Társaság. 175 p.
- 1981: FREUD Róbert (szerk.): Nagy pillanatok a matematika történetében. Bp., 1981. Gondolat. 257 p.

- 1981: LAKATOS Imre: Bizonyítások és cáfolatok. A matematikai felfedezés logikája. Ford.: Boreczky Elemér. Bp., 1981. Gondolat. 244 p. – 2. kiad.: Bp., 1998. Typotex. 252 p.
- 1982: A. P. JUSKEVICS: A középkori matematika története. Ford.: Nagy Imre, Wirth Lajos. Bp., 1982. Gondolat. 474 p.
- 1982: FILEP László – BEREZNAI Gyula: A számírás története. Bp., 1982. Gondolat – Kossuth. 126 p. (Gondolat zsebkönyvek) – 2. bőv. kiad.: Bp. – Kalocsa, 1999. Filum – Kaloprint. 157 p.
- 1982: Hermann WEYL: Szimmetria. Kieg.: Nagy Tibor, Kiss János. Ford.: Bérczi Szaniszló, Seres Iván. Bp., 1982. Gondolat – Franklin. 226 p.
- 1982: LÉVÁRDI László – SAIN Márton: Matematikatörténeti feladatok. Bp., 1982. Tankönyvkiadó. 240 p.
- 1983: EUKLIDÉSZ: Elemek. Ford. és jegyz. ell.: Mayer Gyula. Előszó: Szabó Árpád. Bp., 1983. Gondolat. 530 p.
- 1983: Borisz Grigorjevics KUZNYECOV: Filozófiatörténet fizikusoknak és matematikusoknak. Ford.: Bárd András és Szegedi Péter. Bp., 1983. Gondolat. 472 p.
- 1984: Claudia ZASLAVSKY: Afrika számol. Ford.: Egyed László. Bp., 1984. Gondolat. 352 p.
- 1984: BITAY László: Matematikatörténeti mozaik. Kolozsvár, 1984. Dacia. 266 p.
- 1984: Otto NEUGEBAUER: Egzakt tudományok az ókorban. Ford.: Guman István. Jegyz.: Gazda István.
- 1984: Philip J. DAVIS – Reuben HERSH: A matematika élménye. Bev.: Gian-Carlo Rota. Ford.: Székely J. Gábor. Bp., 1984. Műszaki Könyvkiadó. 459 p.
- 1984: SZABÓ Árpád – KÁDÁR Zoltán: Antik természettudomány. Bp., 1984. Gondolat. 425 p., [16] t.
- 1984: Thomas S. KUHN: A tudományos forradalmak szerkezete. Ford.: Bíró Dániel. Az utószót írta: Fehér Márta. Bp., 1984. Gondolat. 321 p. – 3. kiad.: Bp., 2002. Osiris. 261 p.
- 1986: Gottfried Wilhelm LEIBNIZ válogatott filozófiai írásai. Vál.: Márkus György. Az utószót írta: Horváth Miklós. A jegyzeteket készítette: Fehér Márta, Keszthelyi András. Ford.: Endreffy Zoltán, Nyíri Tamás. Bp., 1986. Európa Könyvkiadó. 414 p.
- 1986: Matematikai érvelések és bizonyítások két új tudományág, a mechanika és a mozgások köréből. A függelékben Néhány merev test súlypontjának vizsgálatával Galileo GALILEI úr, a Római Akadémia tagja, a fenséges toscanai nagyherceg filozófusa és első matematikusa tollából. Ford.: Dávid Gábor, az utószót írta: Vekerdi László. Bp., 1986. Európa Könyvkiadó. 399 p. (Fizikatörténeti és matematikatörténeti szempontból is alapmű Galilei 1638-as munkája, amelyet nagyon kevés nyelvre fordítottak le, ezek egyike a magyar.)
- 1986: SAIN Márton: Nincs királyi út! Matematikatörténet. Bp., 1986. Gondolat. 831 p., [32] t. – CD-ROM formájában: Bp., 2000. Typotex. Az interneten is hozzáférhető: <http://mek.oszk.hu>

- 1987: William KNEALE – Martha KNEALE: A logika fejlődése. Ford.: Máté András et al. A függelékét írta, a bibliográfiát kiegészítette és a mutatót készítette: Ruzsa Imre. Bp., 1987. Gondolat. 755 p.
- 1988: SZABÓ Árpád – T. TÓTH Sándor: Matematikai műveltségünk keretei. Középkor és reneszánsz. Bp., 1988. Gondolat. 207 p.
- 1989: BIBÓ István [id.]: A számok jelentése és a gondolkodás alapformáinak története. Utószó: Stefány Judit. Bp., 1989. Metrum. 95, III p. (Régi magyarság)
- 1989: DOBÓ Andor: Euklidész hatása a tudomány fejlődésére. Bp., 1989. Tankönyvkiadó. 88 p.
- 1990: Grosse Augenblicke aus der Geschichte der Mathematik. Hrsg. von Róbert Freud. Aus dem Ungarischen übers. von: Éva Vas. Mannheim – Bp., 1990. BI-Wissenschaftsverl. – Akadémiai. 262 p.
- 1990: Sz. N. OLEHNYIK – J. V. NYESZTYERENKO – M. K. POTAPOV: Régi szórakoztató feladatok. Bp., 1990. Műszaki Könyvkiadó. 169 p.
- 1991: CSAJBÓK Zoltán: A számítástechnika története. Bp., 1991. ÉGSZI – Scola Alapítvány. 56 p.
- 1993: BOTH Mária – CSORBA F. László: Tudománytörténet I. avagy Kísérlet az európai természettudományokat magába foglaló vagy azokat közvetlenül érintő gondolati rendszerek áttekintésére a mitikus formáktól a mechanikus gondolkodásmódig. Bp., 1993. Gondolat. 267 p. + Tudománytörténet I. Szöveggyűjtemény. Vál. és szerk.: Both Mária, Csorba F. László. Bp., 1994. Gondolat. 121 p.
- 1993: LÉVÁRDI László – SAIN Márton: A ráció üzenetei. Feladatok a távoli múltból. 2. bőv. kiad. Bp., 1993. Typotex. 137 p.
- 1994: Luca PACIOLI: Somma dell' Aritmetica, Geometria, Proporzioni e Proporzionalità. [Az aritmetika, a geometria, az arányok és árnyalatok összefoglaló tárgyalása.] + Kísérőfüzet. (Az aritmetikának, geometriának, mértékeknek és aránylatainak foglalata. Az előszót írta: Nagy Gábor. A kiválasztott fejezeteket fordította és jegyzetekkel ellátta: Könyves Tóth Kálmán. Lektorálta és a megjegyzéseket írta: Nagy Gábor. A faksimile kiadást gondozta és a történeti összefoglalót írta: Csirmaz Pál. Bp., 1994. Balassi. 20, 450, 152 p. + 64 p. (A Velencében 1494-ben kiadott munka reprint kiadása kísérőfüzettel.)
- 1994: POLÁNYI Mihály: Személyes tudás. Úton egy posztkritikai filozófiához. Ford.: Papp Mária. 1–2. köt. Bp., 1994. Atlantisz. 415, 265 p.
- 1994: VEKERDI László: Tudás és tudomány. Bp., 1994. Typotex. 582 p. (Matematikatörténeti fejezetekkel)
- 1995: Ian STEWART: A természet számai. A matematikai képzelet irreális realitása. Bp., 1995. Kulturtrade. 140 p. (Világ-egyetem)
- 1995: Márta FEHÉR: Changing tools. Case studies in the history of scientific methodology. Bp., 1995. Akadémiai. VIII, 194 p.
- 1995: NAGY Ferenc (szerk.): Harsányi János, a játékelmélet Nobel-díjasa. Bp., 1995. Akadémiai. 95 p., [4] t.

- 1996: Arthur KOESTLER: Alvajárók. Ford.: Makovecz Benjamin. Bp., 1996. Európa Könyvkiadó. 810 p.
- 1997: LAKATOS Imre tudományfilozófiai írásai. Ford.: Benedek András, Forrai Gábor. A bevezetőt írta: Forrai Gábor. Bp., 1997. Atlantisz. 188 p.
- 1997: RAFFAI Mária: Az informatika fél évszázada. Bp., 1997. Springer Hungarica. 421 p.
- 1997: VEKERDI László: Így élt Galilei. Bp., 1997. Typotex. 408 p.
- 1998: BOROS Gábor: René Descartes. Bp., 1998. Áron. 336 p. (Nagy gondolkodók)
- 1998: LAKI János (szerk.): Tudományfilozófia. Bp., 1998. Osiris. 218 p.
- 1998: SZABÓ Árpád: A görög matematika. Tudománytörténeti visszapillantás. Sajtó alá rend.: Gazda István. Piliscsaba – Bp., 1998. MATI. 195 p. – A kötetben: Hogyan lett a matematika deduktív tudománnyá? A görög matematika definíciós-axiomatikus alapjai; A „négyzetérték” fogalma és az ún. „geometriai közép”; Euklidész Elemei; A matematika alapjainak euklidészi terminusai.
- 1998: SZABÓ Árpád: Antik csillagászati világkép. Árnyék, naptár, földrajz, geometria. Bp., 1998. Typotex. 233 p., 18. t. – Német kiadásban is.
- 1999: Aforizmak, anekdoták matematikusokról, matematikáról. Összegyűjt.: Bitay László. Kolozsvár, 1999. Radó Ferenc Matematikaművelő Társaság. 120 p.
- 1999: Blaise PASCAL: Írások a szerelem szenvedélyéről, a geometriai gondolkodásról és a kegyelemről. Válogatott írások. Ford.: Pavlovits Tamás, Tímár Andrea. Bp., 1999. Osiris. 305 p. (Sapientia humana)
- 1999: Bruce SCHECHTER: Agyam nyitva áll! Erdős Pál matematikai utazásai. Ford.: Gyárfás Vera. Bp., 1999. Vince Kiadó – Park Kiadó. 191 p., [4] t.
- 1999: FORRAI Gábor – SZEGEDI Péter (szerk.); Tudományfilozófia. Szöveggyűjtemény. Bp., 1999. Áron. 594 p.
- 1999: Gottlob FREGE: Az aritmetika alapjai. Ford.: Máté András. Bp., 1999. Áron. 158 p.
- 1999: RÓKA Sándor: Humor a matematikában. Debrecen, 1999. Tóth. 127 p.
- 1999: UJVÁRI István: Ha Dürer ma élne ... Matematikaversenyek művelődéstörténeti feladványokkal. Vác, 1999. Észak-Pest Megyei Matematikai Tehetségfejlesztő. 107 p.
- 2000: Kortársunk, Descartes. Szerk.: Boros Gábor, Schmal Dániel. Bp., 2000. Áron. 421 p.
- 2000: Matematikatörténet és matematikatanítás. Szerk.: Munkácsy Katalin. Bp., 2000. ELTE. (Elektronikus dok.)
- 2000: Paul STRATHERN: Arkhimédész. Ford.: Piróth Attila. Bp., 2000. Elektra. 72 p.
- 2000: ROPOLYI László – SZEGEDI Péter (szerk.): A tudományos gondolkodás története. Előadások a természettudományok és a matematika történetéből az ókortól a XIX. századig. Bp., 2000. Eötvös Kiadó. 477 p.
- 2000: TÓTH Imre: Isten és geometria. Bp., 2000. Osiris. 453 p.
- 2001: A trónörökös mértankönyve. (Anton Ernest Burckhard von Birckenstein: Das Geometriebuch des Kronprinzen c. 1686-ban Bécsben megjelent munkájának reprint kiadása, kísérőtanulmánnyal.) Közread. és bev.: Rózsa György. Bp., 2001. Balassi – OSZK. 186, 22 p.

- 2001: DIENES Zoltán Pál: Játék az életem. Egy matematikus mágus visszaemlékezései. Ford.: Dienes Maya, Dienes Gedeon. Bp., 2001. SHL Hungary Kft. – General Print. 320 p.
- 2001: FALUS Róbert: Az aranymetszés legendája. 2. jav. kiad. Bp., 2001. Magyar Könyvklub. 195, [3] p. (Tudományos kaleidoszkóp)
- 2001: FILEP László: A tudományok királynője. A matematika fejlődése. 2. bőv. kiad. Bp., 2001. Typotex. 510 p.
- 2001: G. H. HARDY: Egy matematikus védőbeszéde. C. P. Snow előszavával. Ford.: Pataki János. Bp., 2001. Európa. 119 p.
- 2001: John D. BARROW: A semmi könyve. A nulla kialakulásától a kvantumvákuumig. Ford.: Erdeős Zsuzsanna. 2. kiad. Bp., 2001. Akkord. 355 p.
- 2001: TÓTH Imre: Palimpszeszt – Szavak egy háromszög előtt. Ford.: Moldvay Tamás. Bp., 2001. Typotex. 419 p., XVI t.
- 2002: FORRAI Gábor – MARGITAY Tihamér (szerk.): Tudomány és történet. Ford.: Kutrovácz Gábor, Tanács János, Zemplén Gábor. Bp., 2002. Typotex. 413 p.
- 2002: KOPÁTSY Sándor: A marslakók titka. Bp., 2002. CET Belvárosi Kvk. – Yavanna. 214 p.
- 2002: Sylvia NASAR: Egy csodálatos elme. A Nobel-díjas matematikus géniusz, John Nash élete. Ford.: Mihály Árpád et al. Bp., 2002. Gabo. 207 p.
- 2003: BOTH Mária – CSORBA F. László: Források. Természet, tudomány, történet 1. Bp., 2003. Nemzeti Tankönyvkiadó. 485 p.
- 2003: LUKÁCS József: TPA történet. Lyukszalagtól az informatikáig. Bp. – Piliscsaba, 2003. KFKI – MATI. 159 p.
- 2003: Isaac NEWTON válogatott írásai. Válogatta és az előszót írta: Szegedi Péter. Bp., 2003. Typotex. 313 p.
- 2003: Leonard MLODINOW: Euklidész ablaka. A geometria története a párhuzamosoktól a hipertérig. Ford.: Abonyi Iván. Bp., 2003. Akkord. 295 p.
- 2003: Ki volt igazából Neumann János? Alkotószerk.: Kovács Győző. Bp., 2003. Nemzeti Tankönyvkiadó. 232 p.
- 2003: NEUMANN János válogatott írásai. Válogatta és az előszót írta: Ropolyi László. Bp., 2003. Typotex. 387 p. – Több kiadásban is megjelent.
- 2003: REIMAN István – DOBOS Sándor: Nemzetközi matematikai diákolimpiák, 1959–2003. Bp., 2003. Typotex. 637 p.
- 2003: Richard MANKIEWICZ: A matematika históriája. Átd. és szerk.: Pataki János. Bp., 2003. HVG. 191 p.
- 2003: Szemjon Grigorjevics GINGYIKIN: Történetek fizikusokról és matematikusokról. A 3. orosz kiadás fordítása. Ford.: Baran Sándor et al. Bp., 2003. Typotex. 448 p. – 2. jav. kiad.: Bp., 2004.; 3. kiad.: Bp., 2012.
- 2003: Herman H. GOLDSTINE: A számítógép Pascaltól Neumannig. Ford.: Szabó G. Zoltán. 2. jav. kiad. Bp., 2003. Műszaki Könyvkiadó. 375 p.

- 2004: Amir D. ACZEL: A nagy Fermat-tétel. Egy ősi matematikai probléma titkának feltárása. Ford.: Csiszár Villó. Bp., 2004. Akkord. 151 p.
- 2004: John GRIBBIN: A tudomány története 1543-tól napjainkig. Ford.: Both Előd. Szaklektor: Gazda István. Bp., 2004. Akkord. 593 p.
- 2004: Simon SINGH: A nagy Fermat-sejtés. A világot 350 éven keresztül lázban tartó matematikai probléma szenzációs megoldásának lebilincselő története. Ford.: Pappné Kovács Katalin. 4. kiad. Bp., 2004. Park. 362 p.
- 2004: T. TÓTH Sándor: Az erdélyi matematika történetéből. Kolozsvár, 2004. Kriterion. 324 p. (Az erdélyi szász algebra történetéről is.)
- 2004: Tudás az időben. Szerk.: Fehér Márta, Láng Benedek, Zemplén Gábor. Bp., 2004. BME-OMIKK. 168 p. (Tudománytörténeti és tudományfilozófiai évkönyv) (Matematikatörténeti fejezetekkel)
- 2004: William ASPRAY: Neumann János és a modern számítástechnika kezdetei. Ford.: Béky Bognár Attila. Bp., 2004. Vince Kiadó. 409 p., [16] t.
- 2005: A természettudomány rövid története. Összeáll.: John Gribbin. Előszó: Richard Dawkins. Ford.: Both Előd. Bp., 2005. Gabo. 224 p.
- 2005: NAGY Károly: Bibliai számok örök üzenete. A Biblia matematikai módszertani kutatása. Kolozsvár, 2005. Stúdium. 263 p.
- 2006: FEHÉR Márta – ZEMPLÉN Gábor – BINZBERGER Viktor (szerk.): Értelem és történelem. Bp., 2006. L'Harmattan. 245 p. (Tudománytörténet és tudományfilozófia)
- 2006: LAKI János: A tudomány természete. Thomas Kuhn és a tudományfilozófia történeti fordulata. Bp., 2006. Gondolat. 272 p.
- 2007: BINZBERGER Viktor – FEHÉR Márta – ZEMPLÉN Gábor (szerk.): Kuhn és a relativizmus. Kuhn öröksége a tudományfilozófiában. Bp., 2007. L'Harmattan. 221 p. (Tudománytörténet és tudományfilozófia)
- 2007: John SIMMONS: 100 híres tudós. Múlt és jelen nagy tudósai. Bp., 2007. Partvonal. 543 p. (Matematikusokról is)
- 2007: John SIMMONS: 100 híres tudós. Múlt és jelen nagy tudósai. Ford.: Kovács Lajos. Bp., 2007. Partvonal. 543 p.
- 2007: Simon SINGH: Kódkönyv. A rejtjelezés és rejtjelfejtés története. Ford.: Szentgyörgyi József. 3. kiad. Bp., 2007. Park. 399 p.
- 2008: Donald Ervin KNUTH: A számítógép-programozás művészete. 4/4. köt. Fák előállítás. Kombinatorikus előállítások története. Ford.: Virágh János. Bp., 2008. Antoncom Infokommunikációs Kft. 159 p.
- 2008: Ian STEWART: A végtelen megszelídítése. A matematika története. Ford.: Körmeny Ágnes. Bp., 2008. Helikon. 280 p.
- 2008: Pierre BASIEUX: Top 7. Az ezredforduló legkihívóbb matematikai problémái. Ford.: Bognár János. Bp., 2008. Typotex. 165 p.
- 2008: RÓKA Sándor (szerk.): Matematikusok. Bp., 2008. Typotex. 239 p.
- 2009: SIMONOVITS András: Válogatott fejezetek a matematika történetéből. Bp., 2009. Typotex. 221 p.

- 2010: BOROS Gábor: Descartes és a korai felvilágosodás. Bp., 2010. Áron. 483 p.
- 2010: David LEAVITT: Az indiai hivatalnok. Ford.: Varró Zsuzsa. Bp., 2010. Európa. 539 p.
- 2010: Guillermo MARTÍNEZ: Borges és a matematika. Ford.: Kutasy Mercédesz. Bp., 2010. Európa. 219 p. (G. H. Hardy matematikushoz kapcsolódó regényes feldolgozás)
- 2010: KUTROVÁTZ Gábor – LÁNG Benedek – ZEMPLÉN Gábor (szerk.): Határmunkálatok a tudományban. Bp., 2010. L'Harmattan. 241 p. (Tudománytörténet és tudományfilozófia)
- 2010: VEKERDI László: Az újkori matematika és fizika megszületése. Sajtó alá rendezte: Scharnitzky Viktor. Szaklektor: Szabó Péter Gábor. Felelős szerk.: Gazda István. Bp., 2010. MATI. 247 p. – A kötetben: Descartes-ról: A Geometrie (1637) és a differenciálási algoritmus születése; Newtonról: A newtoni infinitézimális analízis kialakulása a XX. századi matematikatörténet-írás tükrében; A Principia születése; Végtelen sorok és fluxiók; Pascalról: Infinitézimális módszerek Pascal matematikájában.
- 2011: MARX György: A marslakók érkezése. Magyar tudósok, akik Nyugaton alakították a 20. század történelmét. 3. kiad. Bp., 2011. Akadémiai. 427 p., [24] t.
- 2011: TÓTH Imre: Szabadság és igazság. Matematikai gondolkodás és filozófiai elmélkedés. Ford.: Gosztonyi Katalin. Bp., 2011. Typotex. 207 p. (Radikális gondolkodók)
- 2012: Douglas R. HOFSTADTER: Gödel, Escher, Bach. Egybefont gondolatok birodalma. Metaforikus fúga tudatra és gépekre, Lewis Carroll szellemében. Ford.: Lipovszki Gábor. 3. utánn. Bp., 2012. Typotex. XXI, 777 p.
- 2012: HALÁSZ Ágnes: A szépség geometriája, a geometria szépsége. A rózsablakok titkai. Bp., 2012. Littera Nova. 177, [2] p., [3] t.
- 2012: HEGEDŰS Miklós: Az algebra vívmányai az indiai matematika klasszikus korszakában. Számrendszerek és aritmetikai megoldások. Bp., 2012. L'Harmattan, 136 p.
- 2012: Paul HOFFMAN: A prímember. Erdős Pál kalandjai a matematika végtelenjében. Ford.: Nagy György. 2. jav. kiad. Bp., 2012. Scholar. 287 p., [16] t.
- 2012: PRANCZ Zoltán: A valószínűségtől a bizonyosságig. Megfejtethők-e Pascal Gondolatai? Bp., 2012. Oltalom Alapítvány. 286 p.
- 2012: VARGA Csaba: A számjelek és a számírás története. Pilisszentiván, 2012. Fríg. 406 p.
- 2013: SIMONOVITS András: Rövid matematikatörténet. Bp., 2013. Typotex. 192 p.

A számmisztika történetéhez kapcsolódó munkákból

- 1995: Gershon SCHOLEM: A kabbala helye az európai szellemtörténetben. Válogatott írások. Ford.: Bendl Júlia et al. Szerk.: Adamik Lajos. 1–2. köt. Bp., 1995. Atlantisz. 247, 321 p. (A kútnál)
- 1999: Arman SAHIHI: Óperzsa számmisztika. Az óperzsák számorákuluma. Ford.: Székesvári Mária. Bp., 1999. Magánkiad. 95 p.
- 2005: Erich BISCHOFF: Számmágia, számmisztika. Ford.: Nádassy László. Onga, 2005. Hermit. 241, [2] p.

- 2006: KLOPFER Ervin – RAJ Tamás: A 137-es szám. A tudomány és a kabbala titka. Qabálah = kabbala = 137. Bp., 2006. Makkabi. 55 p.
- 2006: RAJ Tamás: A héber betűk misztikája. Bp., 2006. Makkabi. 112 p.
- 2007: Hajo BANZHAF: A számok szimbolikája és jelentése. Ford.: Makra Júlia. Bp., 2007. Bioenergetic. 215 p.
- 2007: Püthagorasz számisztikája. Bevezetés a számisztika rejtelseibe. Ford.: Boros Tünde. Onga, 2007. Pythia. 112 p.
- 2008: CSÍKY Ildikó: Sorsunk a számokban. Numerológia. Az ember és a számok misztikus kapcsolata. 4. bőv. kiad. Pozsony, 2008. AB-art. 254 p.
- 2008: Doreen VIRTUE – Lynnette BROWN: Angyali számok. Ford.: Domokos Áron. Bp., 2008. Édesvíz. 209, [2] p.
- 2008: KISS Zoltán Zéro: A sorsunk a számokban. Bp., 2008. LXR Kiadó. 282 p.
- 2008: NÉMETH György (szerk.): A gyógyító számok. Források és tanulmányok a számok szerepéről az antik gyógyászatban. Szeged, 2008. Lectum. 165 p.
- 2009: Alexander RÓZSÁSI: Sorsunk és a számjegyek. Onga, 2009. Hermit. 277 p.
- 2010: KOMZSIK Lajos: Három a világ. A tökéletes szám. Sopron, 2010. Novum Eco. 167, [2] p.
- 2012: ESCHWIGNÉ VARGA Zsuzsanna: Atlantisz mágikus négyzete. Bp., 2012. Dorothy White Kft. 264 p.

Bláthy Ottó külföldi szabadalmi

Foreign patents of Ottó Bláthy

Antal Ildikó PhD

tudomanytortenet@gmail.com

Initially submitted May 10, 2013; accepted for publication July 15, 2013

Abstract:

We contribute a chronological table of Ottó Titusz Bláthy's patents that were declared abroad. According to the Hungarian Intellectual Property Office 126 foreign patents of Bláthy have been known so far. As a result of our research, we have 206 foreign patents to report, a few of these were submitted by Bláthy and one or more co-inventors. We published the complete list along with the full text of these patents in our database, so that everyone can have free access to it. (<http://elektro.tudomanytortenet.hu/>).

Kulcsszavak: tudománytörténet, technikatörténet, Bláthy Ottó Titusz, szabadalmak

Keywords: history of science, history of technology, Ottó Titusz BLÁTHY, patent

Foreign patents of Ottó Bláthy¹

Ottó Titusz Bláthy (1860–1939) obtained his degree at the Vienna University of Technology's faculty of Mechanical Engineering. He began working at a Hungarian machine factory, then at the electrical department of the Ganz factory from 1 July 1883. His results were first publicly displayed at the electrical exhibition in Vienna, in 1883.

At the same time a number of his sub-research results were patented and continuously improved. The Hungarian patent office started operating in 1896, so patents could be declared only from that time. Before that Hungarian researchers had to declare their patents abroad. This was the case for Bláthy too, whose foreign patents have only been partially published so far, but we managed to seek out the remaining ones.

Bláthy's patents were mostly submitted by himself, but a few of them were submitted by him and his co-inventors: Miksa Déri, Károly Zipernowsky and Kálmán Kandó. His major inventions include: a voltage regulator for direct current dynamos; high accuracy torsion watt meters; a new power distribution system, which was based on the application of transformers

¹ Created as part of the OTKA K82121 research.

(the transformers were constructed with a closed iron core); alternating current closed iron core transformers and induction wattmeters (consumption meters).

For more details please visit:

<http://www.sztnh.gov.hu/English/feltalalok/blathy.html>

http://www.omikk.bme.hu/archivum/angol/htm/blathy_o.htm

There are 206 items in our list of Bláthy's patents. The date of acceptance is missing at four of these, more research is needed to clarify the reason. The fact is that this list contains about one third more patents than the earlier research literature provided.

For those interested, we uploaded the full text of these patents in a database, which is available at: <http://elektro.tudomanytortenet.hu/>

His Hungarian patents can be researched either in this database – created by the Institute for the History of Hungarian Sciences – or at the National Office of Intellectual Property.

Austria [To 1918: Austro-Hungarian (Dual) Monarchy]

Title	Application date	Accepted	Country	Patent Nr.
Verfahren zur Herstellung von Ventilationscanälen in Magnetkernen von Transformatoren und dergl. Apparaten.	1899. 11. 17.	1902. 07. 10.	AT	AT8135B
Einrichtung zum Verhindern des Pendelns von drei mehr parallel geschalteten Wechselstromerzeugern.	1900.12.19	1902. 10. 10.	AT	AT9439B
Anordnung für den Zusammenbau von Elektrizitätsmotorzählern	1902.08.11	1904. 04. 25	AT	AT15932B
Feldmagnetwicklung für Wechselstrommaschinen.	1903.05.19	1904. 08. 10.	AT	AT17124B
Einrichtung an elektrischen Messvorrichtungen zur Erhöhung der Empfindlichkeit und Genauigkeit derselben.	1905.01.10	1906. 04. 25.	AT	AT23915B
Einrichtung zum Ausgleich des Einflusses der Schwankungen der Spannung oder der Wechselzahl auf die Zählerkonstante von Elektrizitätszählern nach Ferraris'schem Prinzip.	1906.01.18	1907. 09. 10.	AT	AT29931B
Wechselstromzähler nach Ferraris'schem Prinzip mit beweglichen Schlusstücken in den magnetischen Feldern.	1906.02.27	1907. 09. 25.	AT	AT29982B
Einrichtung zur Ermöglichung der Parallelschaltung von durch besondere Explosions- oder Verbrennungskraftmaschinen	1907.05.16	1908. 04. 25.	AT	AT32756B

angetriebenen elektrischen Generatoren.				
Rotierender Feldmagnet.	1907.08.24	1909. 07. 10.	AT	AT37852B
Kühleinrichtung für elektrische Maschinen.	1907.08.24	1909. 07. 10.	AT	AT37816B
Gewickelter Anker mit Eisenkörper für Motorzähler.	1908.12.07	1909. 12. 27.	AT	AT40266B
Regler.	1909.02.27	1910. 05. 10.	AT	AT42186B
Rotierender zweipoliger Feldmagnet.	1909.05.28	1912. 02. 26.	AT	AT52318B
Rotierendes Magnetrad für hohe Umdrehungsgeschwindigkeiten.	1909.06.19	1911. 02. 10.	AT	AT46423B
Spulenwicklung für elektrische Maschinen.	1909.07.30	1910. 07. 11.	AT	AT42868B
Verfahren zur Herstellung von Feldmagnetspulen aus Hochkantkupfer für rasch umlaufende Magneträder.	1909.07.31	1911. 05. 26.	AT	AT48018B
Kühleinrichtung für elektrische Maschinen.	1909.11.22	1912. 07. 10.	AT	AT54323B
Vorrichtung zur selbsttätigen Regelung eines Stromkreises mittels eines Quecksilberstrahlunterbrechers.	1910.01.29	1911. 01. 10.	AT	AT45823B
Mit Wasserkühlung ausgerüsteter Ständer für elektrische Maschinen.	1910.05.24	1911. 04. 10.	AT	AT48361B
Öltransformator.	1910.11.21	1911. 12. 11.	AT	AT51194B
Öltransformator.	1910.12.17	1912. 02. 10.	AT	AT52157B
Verfahren zur Herstellung von Isolierhülsen für Öltransformatoren.	1911.05.01	1912. 10. 10.	AT	AT55813B

Parallelführungsbürstenhalter.	1911.05.01	1912. 05. 25.	AT	AT53567B
Verfahren zur Herstellung von Feldmagnetspulen aus Hochkantkupfer für rasch umlaufende Magneträder.	1911.06.16	1912. 06. 10.	AT	AT53953B
Kühleinrichtung an hochkant bewickelten Läufermagneten.	1911.08.26	1912. 08. 10.	AT	AT54776B
Sicherungseinrichtung an Öltransformatoren mit rechteckigen Spulen.	1911.10.23	1912. 10. 10.	AT	AT55827B
Einrichtung zur Justierung von Elektrizitätszählern.	1912.06.26	1914. 08. 10.	AT	AT66070B
Rollenzählwerk für Verbrauchsmesser.	1913.05.26	1914. 07. 25.	AT	AT65731B
Getriebeinrichtung für Wasserkraft-Elektrizitätswerke mit stark wechselnder Gefällshöhe und mit unmittelbar von den Turbinen angetriebenen Wechselstrom-Synchrongeneratoren.	1913.05.27	1917. 10. 25	AT	AT73942B
Spannschraube für Spulensäulen von Transformatoren.	1913.11.22	1916. 09. 25.	AT	AT72473B
Justiereinrichtung an Elektrizitätszählern.	1913.12.23	1915. 08. 10.	AT	AT69539B
Einrichtung zum Einstellen von umlaufenden Elektrizitätszählern nach einem Normalzähler.	1914.04.09	1919. 02. 25.	AT	AT75633B
Spannschraube für Spulensäulen von Transformatoren.	1914.11.17	1916. 09. 25.	AT	AT72475B
Einrichtung an Wechselstromzählern nach Ferrarisschem Prinzip zum Ausgleich der Minderangaben mit sthem Prinzip zum Ausgleich der Minderangaben mit steigender Belastung. eigener Belastung.	1915.01.13	1920. 01. 26	AT	AT79842B
Verfahren zur Einstellung von umlaufenden Elektrizitätszählern.	1921.03.29	1923. 06. 25.	AT	AT93385B
Polumschaltung für Mehrphaseninduktionsmotoren.	1921.04.08	1923. 12. 27.	AT	AT95321B

Einrichtung zum Einstellen von umlaufenden Elektrizitätszählern nach einem Normalzähler.	1921.06.06	1922. 12. 11.	AT	AT90294B
Einrichtung zur elektrischen Erhitzung von drehbaren eisernen Hohlwalzen.	1922.12.15	1924. 02. 25.	AT	AT96096B
Magnetsystemanordnung an Wechselstrominduktionszählern.	1923.05.18	1926. 04. 10.	AT	AT103092B
Hauptstrommagnet für Induktions-Wechselstromzähler.	1924.06.06	1925. 12. 28.	AT	AT102197B
Triebmagnetsystem für Wechselstrom-Induktionszähler.	1924.08.25	1926. 12. 10.	AT	AT104938B
Betriebsverfahren für Wechselstromerzeuger die mit stark veränderlichem Leistungsfaktor und mit wechselweise vor- oder nachteilender Phasenverschiebung arbeiten.	1925.03.12	1926. 07. 26.	AT	AT103849B
Rotierender Feldmagnet.	1925.12.21	1926. 12. 10.	AT	AT104990B
Umlaufender Feldmagnet für Turbogeneratoren.	1926.04.19	1927. 03. 25.	AT	AT105982B
Umlaufender Feldmagnet für Turbogeneratoren.	1926.05.27	1927. 11. 10.	AT	AT107797B
Kühleinrichtung elektrischer Maschinen.	1927.03.05	1928. 06. 11.	AT	AT109932B
Lageranordnung für die Scheiben elektrischer Wechselstromzähler.	1927.03.26	1929. 01. 25.	AT	AT112064B
Kühleinrichtung elektrischer Maschinen.	1927.08.08	1929. 01. 25.	AT	AT112070B
Eisenkern für ölgekühlte Transformatoren.	1928.02.23	1928. 12. 10.	AT	AT111503B
Umlaufender Feldmagnet für Turbogeneratoren.	1928.03.26	1929. 01. 25.	AT	AT112083B
Mehrschenkeliger Läuferkörper.	1928.09.08	1930. 02. 10.	AT	AT116324B
Einrichtung zur Verbindung der Wellenstummeln mit dem zylindrischen Läuferkörper zweipoliger Turbogeneratoren.	1928.09.08	1929. 09. 25.	AT	AT114378B

Umlaufender Feldmagnet für Turbogeneratoren.	1929.03.06	1930. 01. 25.	AT	AT116005B
Öldichter Abschluss für ölgekühlte Ständer von elektrischen Maschinen.	1929.04.13	1931. 10. 26.	AT	AT125041B
Mit Luftkanälen ausgerüsteter lamellierter Eisenkörper elektrischer Maschinen.	1929.09.20	1930. 11. 10.	AT	AT119770B
Flüssigkeitsgekühlter umlaufender Feldmagnet für Turbogeneratoren.	1930.07.18	1932. 02. 25.	AT	AT126880B
Käfiganker.	1930.09.29	1933. 04. 25.	AT	AT133047B
Kühleinrichtung an Ständern von Turbogeneratoren.	1931.02.26	1932. 06. 10.	AT	AT128736B
Wärmekompensationsglied für Wechselstrominduktionszähler.	1931.02.26	1932. 02. 25.	AT	AT126907B
Induktionszähler.	1933.09.08	1934. 06. 11.	AT	AT137970B

Switzerland

Title	Application date	Accepted	Country	Patent Nr.
Neuerungen an synochronen Wechselstrommotoren (with K. Zipernowsky, M. Déri)	1889.06.25		CH	CH1125A
Elektrizitätszähler für Wechselströme	1889.09.26		CH	CH1534A
Moteur transformateur	1889.10.28		CH	CH1627A
Durch einfachen Wechselstrom betriebener Wechselstrommotor mit rotirendem magnetischem Felde	1891.10.24		CH	CH4239A
Neuerung am Wechselströmmotoren (with M. Déri)	1893.03.09		CH	CH6606A

Neuerung an Wechselstrommotoren (with K. Kandó)	1897.04.17	1897. 12. 31.	CH	CH14547A
Anordnung zur Verhütung von Telephonstörungen durch vagabondierende Wechselströme (with K. Kandó)	1897.04.17	1897. 12. 31.	CH	CH14550A
Wechselstrommaschine zur Erzeugung von zwei oder mehreren Wechselströmen mit verschiedener Wechselzahl	1897.05.22	1897. 11. 15.	CH	CH14375A
Einrichtung an elektrischen Messvorrichtungen zur Erhöhung der Empfindlichkeit und Genauigkeit derselben	1905.01.10	1905. 09. 15.	CH	CH32812A
Elektrizitätszähler nach Ferraris'schem Princip mit Einrichtung zum Ausgleich des Einflusses der Schwankungen der Spannung oder der Wechselzahl auf die Zählerkonstante	1906.01.19	1906. 09. 30.	CH	CH35671A
Wechselstromzähler nach Ferraaris'schem Prinzip	1906.02.28	1907. 01. 31.	CH	CH36521A
Befestigungskeil aus ferromagnetischem Metall für die Wicklungen in den Nuten elektrischer Maschinen	1908.03.17	1909. 04. 16.	CH	CH43239A
Rotierendes Magnetrad für hohe Umdrehungsgeschwindigkeiten	1909.07.12	1910. 11. 16.	CH	CH48764A
Verfahren zur Herstellung von Feldmagnetspulen aus Kupferbändern für rasch umlaufende Magnetbänder	1909.07.31	1910. 12. 01.	CH	CH48765A
Zweipoliger Feldmagnet	1910.03.23	1911. 10. 16.	CH	CH52011A
Kühleinrichtung an hochkant bewickelten Läufermagneten	1912.06.05	1913. 10. 16.	CH	CH61766A
Verfahren zur Justierung von Elektrizitätszählern	1913.05.30	1914. 06. 16.	CH	CH65371A
Justiereinrichtung an Elektrizitätszählern	1914.12.09	1915. 12. 16.	CH	CH71357A
Verfahren und Einrichtung zum Einstellen von Elektrizitätszählern	1915.03.20	1916.05.01	CH	CH72397A

Polumschaltung für Mehrphaseninduktionsmotoren.	1921.04.19	1923. 01. 16.	CH	CH97519A
Einrichtung zum einstellen von umlaufenden Elektrizitätszählern nach einem Normalzähler.	1921.11.15	1923. 04. 16.	CH	CH98824A
Verfahren zur Einstellung von umlaufenden elektrischen Zählern.	1921.11.15	1923. 07. 02.	CH	CH99981A
Einrichtung zur elektrischen Erhitzung von drehbaren eisernen Hohlwalzen, insbesondere von Kalander- und dergl. Walzen.	1922.12.16	1923. 11. 16.	CH	CH102293A
Elektromagnetsystem-Anordnung an Wechselstrom-Induktionszählern.	1923.07.18	1924. 07. 01.	CH	CH105516A
Elektromagnetsystemanordnung an Wechselstrom-Induktionszählern.	1925.06.18	1926. 11. 16.	CH	CH117484A
Umlaufender Feldmagnet für Turbogeneratoren.	1926.09.10	1927. 10. 01.	CH	CH122675A
Schutzeinrichtung für ebene Läuferspulen.	1926.11.22	1927. 11. 01.	CH	CH123211A
Umlaufender Feldmagnet für Turbogeneratoren.	1927.03.21	1928. 04. 02.	CH	CH125129A
Kühleinrichtung elektrischer Maschinen.	1927.08.22	1928. 12. 17.	CH	CH129384A
Lageranordnung für die Scheiben elektrischer Wechselstromzähler.	1927.11.25	1928. 11. 01.	CH	CH128506A
Umlaufender Feldmagnet für Turbogeneratoren.	1928.03.27	1929. 04. 30.	CH	CH132820A
Flüssigkeitsgekühlter umlaufender Feldmagnet für Turbogeneratoren.	1931.06.26	1932. 07. 31.	CH	CH156228A

Germany

Title	Application date	Accepted	Country	Patent Nr.
-------	------------------	----------	---------	------------

Neuerungen an Inductionsapparaten, um elektrische Ströme zu transformieren (with K. Zipernowsky, M. Déri)	1885.03.06	1887. 08. 15.	DE	DE40414C
Neuerungen in der Regulirung elektrischer Wechselströme (with K. Zipernowsky, M. Déri)	1886.01.31	1886. 12. 6.	DE	DE37780C
Einrichtungen an synchronen Wechselstrommotoren (with K. Zipernowsky, M. Déri)	1889.03.22	1890. 02. 24.	DE	DE50908C
Einrichtungen an Wechselstrommaschinen mit einer Ankerspule	1889.07.21	1890. 03. 21.	DE	DE51298C
Elektricitätszähler für Wechselströme	1889.09.03	1890. 08. 1.	DE	DE52793C
Einrichtungen an Abschmelzsicherungen für elektrische Leitungen	1890.04.22	1890. 11. 4.	DE	DE54249C
Verfahren zur Einstellung von umlaufenden elektrischen Zählern	1920.04.28	1922. 09. 21.	DE	DE359220C
Polumschaltung für Mehrphaseninduktionsmotoren	1920.05.05	1922. 08. 24.	DE	DE357436C
Polumschaltung für Mehrphaseninduktionsmotoren, bei der eine n-polige Dreiphasenwicklung mit n 3 Spulen in eine Zweiphasenwicklung umgeschaltet wird	1920.06.17	1924. 03. 01.	DE	DE391231C
Einrichtung zum Einstellen von umlaufenden Elektrizitätszählern nach einem Normalzähler	1921.01.08	1922. 09. 30.	DE	DE348913C
Polumschaltung für Mehrphaseninduktionsmotoren	1921.04.14	1923. 11. 07.	DE	DE383691C
Einrichtung zur Erhitzung umlaufender eiserner Hohlwalzen durch elektrische Induktionsströme	1922.01.22	1926. 09. 24.	DE	DE434567C
Magnetsystem-Anordnung an Wechselstrom-Induktionszählern	1922.08.03	1925. 08. 19.	DE	DE417855C
Anordnung des Bremsmagneten an Motorzählern	1923.03.16	1924.04.11	DE	DE393643C
Magnetsystem-Anordnung an Wechselstrom-Induktionszählern	1925.06.19	1927. 10. 29.	DE	DE451603C

Anordnung zur Sicherung ebener Läuferpulven bei elektrischen Maschinen gegen die Wirkung der Zentrifugalkraft	1925.12.23	1929. 06. 15.	DE	DE477909C
Umlaufender Feldmagnet für Turbogeneratoren, bei dem die Erregerwicklung aus mehr als zwei aus blanken Metallbändern gewickelten Spulen besteht	1926.04.17	1927. 06. 25.	DE	DE446181C
Umlaufender Feldmagnet für Turbogeneratoren, bei dem die Erregerwicklung aus mehr als zwei aus blanken Metallbändern gewickelten Spulen besteht	1926.05.29	1927. 07. 22.	DE	DE447257C
Kühleinrichtung für elektrische Maschinen mit Wasser- und Luftkühlung, bei denen wassergekühlte Körper zwischen die Blechstapel des Ständereisens eingebaut sind	1927.02.24	1929. 12. 20.	DE	DE488115C
Lageranordnung für die Scheiben elektrischer Wechselstrom-Zähler	1927.03.29	1928. 10. 10.	DE	DE466692C
Kernschenkel für ölgekühlte Transformatoren	1928.02.26	1931. 03. 12.	DE	DE520547C
Umlaufender Feldmagnet für Turbogeneratoren, bei dem die Erregerwicklung aus mehr als zwei aus blanken Metallbändern gewickelten Spulen besteht	1928.03.28	1930. 07. 10.	DE	DE502257C
Verbindung der Wellenstummeln mit dem Läuferkörper zweipoliger Turbogeneratoren	1928.09.09	1930. 09. 26.	DE	DE508403C
Mehrpoliger Läuferkörper mit ausgeprägten Polen für elektrische Maschinen, bei dem die Polschenkel mit der Welle aus einem Stück bestehen	1928.09.09	1930. 02. 05.	DE	DE491007C
Umlaufender Feldmagnet für Turbogeneratoren, bei dem die Erregerwicklung aus mehr als zwei aus blanken Metallbändern gewickelten Spulen besteht	1929.03.17	1930. 06. 21.	DE	DE500449C

Mit Luftkanälen ausgerüsteter lamellierter Eisenkörper elektrischer Maschinen, bei denen der Eisenkörper zwecks Schaffung radialer Kühlkanäle mittels Abstandsstücke in einzelne Stapel unterteilt ...	1929.09.22	1931. 11. 23.	DE	DE539161C
Öldichter Abschluss für ölgekühlte Ständer von elektrischen Maschinen, deren als Ölbehälter ausgebildeter Ständerraum von dem Läuferaum durch ein isolierendes Abschlussrohr getrennt ist	1930.03.21	1931. 05. 09.	DE	DE524573C
Flüssigkeitsgekühlter umlaufender Feldmagnet für Turbogeneratoren	1930.07.20	1933. 06. 16.	DE	DE578658C
Flüssigkeitsgekühlter umlaufender Feldmagnet für Turbogeneratoren	1936.09.05	1940. 02. 03.	DE	DE687687C

France

Title	Application date	Accepted	Country	Patent Nr.
Nouveaux dispositifs en vue du montage de compteurs d'électricité	1902.08.13	1903. 03. 11.	FR	FR323672A
Dispositif applicable aux appareils de mesure électriques pour en augmenter la sensibilité et la précision	1905.01.10	1905. 06. 22.	FR	FR350654A
Perfectionnements à la disposition des enroulements d'une machine électrique à courants alternatifs	1903.05.25	1903. 10. 27.	FR	FR332357A
Dispositif pour compenser l'influence des variations de tension ou de fréquence sur la constante des compteurs électriques établis d'après le principe ferraris	1906.01.10	1906. 06. 29.	FR	FR362570A
Compteur à courant alternatif d'après le système ferraris avec pièces mobiles sur les champs magnétiques	1906.02.28	1906. 08. 06.	FR	FR363677A
Dispositif de mise en train pour moteurs à explosion à quatre cylindres ou plus	1906.04.07	1906. 09. 04.	FR	FR365153A

Coin en fer pour la fixation des enroulements dans les rainures de machines électriques	1908.03.17	1908. 08. 06.	FR	FR388233A
Dispositif de liaison des tronçons d'arbre avec le noyau en fer d'un inducteur rotatif à deux pôles	1910.05.25	1910. 10. 18.	FR	FR416381A
Dispositif de refroidissement pour aimants de champ du rotor avec bande de cuivre enroulée de champ	1912.06.11	1912. 10. 31.	FR	FR445006A
Procédé de réglage des compteurs d'électricité	1913.06.06	1913. 10. 21.	FR	FR458891A
Dispositif pour la commande en sens contraires des deux parties d'une génératrice de courant électrique à l'aide de turbines hydrauliques	1913.11.24	1914. 04. 11.	FR	FR465286A
Procédé de commande et dispositif pour installations hydro-électriques avec hauteur de chute variant fortement et avec génératrices de courant actionnées directement par les turbines	1913.11.24	1914. 04. 11.	FR	FR465287A
Procédé de commande pour génératrices de courant alternatif accouplées directement avec des turbines hydrauliques	1913.11.24	1914. 04. 11.	FR	FR465288A
Dispositif pour la production de courant alternatif à fréquence constante dans les installations hydro-électriques avec hauteur de chute très variable	1913.11.24	1914. 04. 11.	FR	FR465289A
Dispositif pour la production de courant alternatif avec nombre de périodes constant dans les installations hydro-électriques avec hauteur de chute fortement variable	1913.11.24	1914. 04. 11.	FR	FR465290A
Procédé de réglage des compteurs d'électricité	1915.04.09	1920. 12. 20.	FR	FR511250A
Mode de commutation des pôles pour moteurs à induction polyphasés	1921.04.16	1922. 03. 24.	FR	FR534394A

Procédé pour le réglage de compteurs électriques rotatifs	1921.11.21	1922. 09. 08.	FR	FR543761A
Procédé de réglage des compteurs d'électricité	1921.12.17	1923. 05. 28.	FR	FR25829E
Disposition du système magnétique dans les compteurs à induction pour courant alternatif	1923.07.05	1924. 03. 24.	FR	FR568409A
Disposition du système magnétique dans les compteurs à induction pour courant alternatif	1925.06.29	1926. 08. 23.	FR	FR30723E
Inducteur rotatif pour turbo-génératrices	1926.10.13	1927. 06. 16.	FR	FR623109A
Dispositif de protection pour bobines plates de rotor	1926.12.04	1927. 08. 17.	FR	FR625694A
Inducteur rotatif pour turbo-génératrices	1927.03.23	1928. 08. 20.	FR	FR33223E
Dispositif de refroidissement de machines électriques	1927.08.29	1929.04.18	FR	FR655366A
Inducteur rotatif pour turbo-génératrices	1928.04.19	1929. 12. 17.	FR	FR35208E
Inducteur, rotatif, à refroidissement par liquide, pour turbogénérateurs	1931.07.06	1932. 02. 19.	FR	FR720462A

Great Britain

Title	Application date	Accepted	Country	Patent Nr.
Brake mechanism for cycles.	1896.03.12	1896. 10. 24.	GB	GB189605586A
Improvements in alternating current motors. (with K. Kandó)	1897.04.15	1897. 06. 05.	GB	GB189709707A
Improved method of and means for preventing disturbances in telephone circuits by alternating current installations. (with K. Kandó)	1897.04.15	1897. 06. 05.	GB	GB189709708A

Improved construction of electric alternating current generators.	1897.06.18	1897. 07. 31.	GB	GB189714804A
Improvements in the construction of electrical transformers with ventilating passages.	1898.12.12	1899. 02. 18.	GB	GB189826251A
Improved manufacture of magnet cores with ventilating passages for transformers and the like.	1899.11.15	1899. 12. 23.	GB	GB189922809A
Improvements in means or arrangements for regulating the excitation of alternating-current-machines	1901.04.16	1901. 05. 18.	GB	GB190107855A
Improvements in induction electric meters.	1901.12.24	1902. 01. 30.	GB	GB190126377A
Improvements in electric energy meters for alternating currents.	1902.08.12	1902. 12. 04.	GB	GB190217685A
Improvements in and relating to field magnets and like electrical apparatus.	1903.05.23	1903. 07. 02.	GB	GB190311840A
Improvements in or relating to electromagnets for use in electric meters	1905.01.10	1905. 05. 04.	GB	GB190500493A
Improvements in or relating to electricity meters.	1906.01.19	1906. 08. 30.	GB	GB190601487A
Improvements in or relating to electricity meters.	1906.03.01	1906. 10. 04.	GB	GB190605013A
Improvements in or relating to rotating field magnets for turbo-generators.	1909.11.23	1910. 03. 24.	GB	GB190927252A
Improvements in or relating to dynamo electric machines.	1910.05.24	1911. 02. 09.	GB	GB191012594A
Improvements in or relating to rotary magnets.	1912.07.15	1913. 01. 09.	GB	GB191216538A
Improved method of adjusting electric meters.	1912.12.23	1913. 06. 12.	GB	GB191229566A
Improvements in brake magnets for electric meters.	1914.12.23	1915. 12. 09.	GB	GB191424543A

Improved process of and apparatus for testing electricity meters.	1915.04.08	1917. 01. 18.	GB	GB191505319A
A system of pole-changing for polyphase induction motors	1921.04.19	1922.08.21	GB	GB161973A
Improved process for setting in rotating electric meters	1921.12.28	1923.03.28	GB	GB173518A
Improvements in or relating to the setting of rotating electricity meters	1921.12.28	1923.02.15	GB	GB173519A
A system of pole changing for polyphase induction motors	1921.12.30	1923.03.22	GB	GB173527A
A system of pole-changing for polyphase induction motors	1921.12.31	1923.03.22	GB	GB178411A
Improvements in or relating to alternating electric current induction meters	1923.07.30	1924.05.01	GB	GB201573A
Improvements in or relating to alternating current induction meters	1925.07.21	1926.01.14	GB	GB238863A
Improvements in or relating to rotating field magnets for turbo-generators	1926.10.19	1927.06.30	GB	GB269130A
Improvements in or relating to rotating field magnets for turbo-generators	1927.04.11	1927.08.25	GB	GB271834A
Improvements in or relating to cooling arrangements for dynamo electrical machines	1927.08.22	1928.06.14	GB	GB285845A
Improvements in or relating to cooling arrangements for dynamo electrical machines	1927.08.22	1928.07.12	GB	GB293590A
Improvements in or relating to rotating field magnets for turbo-generators	1928.04.23	1928.11.01	GB	GB299680A
Improvements in or relating to the speed regulation of alternating current induction meters	1929.07.30		GB	GB318857A
Improvements in or relating to bipolar rotating field magnets for turbo generators	1931.07.09	1932.03.31	GB	GB369830A

United States of America

Title	Application date	Accepted	Country	Patent Nr.
Induction coil (with K. Zipernowsky, M. Déri)	1885.05.07	1886. 11. 2.	US	US352105A
Electric distribution by alternating currents (with K. Zipernowsky, M. Déri)	1886.09.02	1888. 10. 30.	US	US392090
Induction coil	1886.10.11.	1887. 03. 29.	US	US360198
Synchronous alternating-current electric motor (with K. Zipernowsky, M. Déri)	1889.05.11	1890. 10. 28.	US	US439459
Method of operating synchronous alternating current motors (with K. Zipernowsky, M. Déri)	1889.08.09	1890. 04. 15.	US	US425923
Electric meter for alternating currents	1889.10.07	1890. 03. 11.	US	US423210
Transformer-motor	1889.11.08	1891. 12. 8.	US	US464671
Electric fuse	1890.05.08	1892. 08. 16.	US	US480802
Transformer motor	1891.03.24	1893. 05. 9.	US	US497113
Alternating current motor	1891.12.07	1892. 09. 20.	US	US482974
Means for preventing disturbances in telephonic circuits (with K. Kandó)	1897.04.27	1898. 07. 5.	US	US606912
Induction alternate-current meter.	1902.03.20	1902. 12. 23.	US	US716372A
Construction of electrical meters	1902.11.10	1905.07.11	US	US794656A
Method of and apparatus for measuring electric currents.	1905.08.10	1907. 05. 14.	US	US853216A
Radial-pole dynamo-electric machine	1912.01.31	1915.06.08	US	US1142009A
Method of and means for calibrating electric meters.	1912.09.07	1915. 11. 16.	US	US1160567A
Calibrating electric meters.	1914.12.15	1917. 04. 10.	US	US1221821A
Method for adjusting electric meters	1915.03.02	1916. 09. 26.	US	US1199150A
Adjusting integrating electricity meters	1920.11.06	1922. 08. 08.	US	US1424752A

Speed regulation of polyphase induction motors	1921.12.19	1925.02.03	US	US1525022A
Adjusting electric meters	1922.01.14	1922. 09. 05.	US	US1427776A
Rotating field magnet for turbogenerators	1927.01.14	1929.03.05	US	US1704589A
Rotating field magnet for turbogenerators	1927.01.14	1929.02.26	US	US1703810A
Electric machine	1928.02.11	1931. 02. 17.	US	US1793434A
Rotating field magnet for turbo-generators	1928.05.17	1931. 09. 08.	US	US1822723A
Rotary field magnet	1931.01.24	1933. 05. 30.	US	US1911790A

Két forrásközlés a Kolozsvári Állami Levéltárból

Two valuable archival sources from the National Archives of Cluj County

Oláh-Gál Róbert

ogrogr@gmail.com

Initially submitted May 10, 2013; accepted for publication July 15, 2013

Abstract:

Two letters from Baron József Eötvös to Baron Ferenc Kemény in Transylvania. The large decrease of Hungarians mainly in the region of the Western Carpathian valleys and the Transylvanian Plain required a total reconsideration of the school system, same as now days.

The budget of the Reformed Boarding-School in Targu Mures in 1856. Some of this information was not mentioned in Joseph Koncz's famous work - The history of Evangelical-Reformed Boarding-School in Targu Mures. For example the Boarding-School in Targu Mures was always helped with 2000-3000 s forints per year by the "Bethlen Gábor" Reformed Boarding-School from Aiud

Kulcsszavak: Báró Eötvös József, Marosvásárhelyi Református Kollégium, Erdély

Keywords: Baron József Eötvös, Reformed Boarding-School in Targu Mures, Transylvania

1. *Bárá Eötvös József két levele Erdélybe, bárá Kemény Ferencnek.* A magyarok nagyméretű fogyása - főként a Nyugati Kárpátok völgyeiben és a mezőségen - az iskolai rendszer teljes átgondolását tette szükségessé, akárcsak manapság. A két levelet az teszi aktuálissá, hogy a napokban jelent meg: EÖTVÖS JÓZSEF: *A nemzetiségi kérdés.* A kötet anyagát Fábián Ernő válogatta, Schlett István bevezetőjével, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2011. (Téka sorozat).

2. *A Marosvásárhelyi Református Kollégium költségvetése 1856-ban.* E dokumentumban olyan dolgok találhatóak, amelyek Koncz József híres művében (A marosvásárhelyi evang. reform. kollégium története) sincsenek meg. Például, hogy a marosvásárhelyi kollégiumot mindig a nagyenyedinek kellett évi 2000-3000 rénes forinttal kisegítenie!¹

A román levéltárakban minden okirat mellett van egy használati lap (=foaie de folosire), ezen fel kell tüntetni a dokumentumot kutatók nevét. Természetesen ez csak azóta történik,

¹ Koncz József: A marosvásárhelyi evang. reform. kollegium története. Marosvásárhely, 1896. Ev. Ref. Kollégium, 774 p. (Új kiad.: Koncz József: A marosvásárhelyi evang. reform. kollégium története, 1557–1895. Szerk., átdolg., mutató: Dóczy Örs, Vida Erika. Ford., jegyz.: Dóczy Örs. 2. átdolg., szerk., bőv. kiad. Marosvásárhely, 2006. Mentor. IX, 814 p., 1 mell.)

amióta a dokumentum kutatható és az Állami Levéltárba került, tehát 1945 előtt mások olvashatták, így például Kelemen Lajos. Biztosan tehát csak azt állíthatom, hogy az általam most közétett leveleket az utóbbi ötven évben nem olvasták.

A két közleményben közös az, hogy mind a kettő címzettje báró Kemény Ferenc. Sajnos az is közös vonás, hogy a kéziratokban felvetett problémák a mai napig sem oldódtak meg.

Az első közleményben, levelében báró Eötvös József aggódik az erdélyi magyar oktatásért. Erdélyben már akkor többségben voltak a románok, főleg a Nyugati Érchegységben, a Mócvidéken. Alig 10–15 éve, hogy megkezdték a szakoktatás bevezetését, amelynek a lényege, hogy szaktantárgyat csak az erre képesített oktatók taníthatnak. Ezt először az első 1848-as kormány kezdeményezte, és éppen az Eötvös József által vezetett Nevelésügyi Minisztérium. Az 1848-as Első Felelős Kormány tagjai:

Batthyány Lajos	elnök
Szemere Bertalan	belügyek
Kossuth Lajos	országos pénzügy
Deák Ferenc	igazságszolgáltatás és kegyelem
Mészáros Lázár	honvédelem
Klauzál Gábor	földművelés, ipar és kereskedés
Széchenyi István	közmunka és közlekedésügy
Eötvös József	nevelés
Esterházy Pál	a Felsőfok személye körüli miniszter.

Miután báró Eötvös József lemondott, és a Nevelésügyi Minisztériumot átnevezték Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummá, a nagyenyedi matematikaprofesszor id.Szász Károly, mint államtitkár vezette a minisztériumot, 1849. május 2-ig. Szász Károly nyakába szakadt az oktatásügy reformja, ami azt jelentette, hogy kivették az egyházak kezéből a kizárólagos jogot a tanárok kinevezését illetően. Addig ugyanis egy jól képzett pap elvileg mindent taníthatott: matematikát, fizikát, német nyelvet, kémiát, irodalmat, és így tovább. Természetesen az összes egyházi vezető tiltakozott e határozat ellen. A legerélyesebben a Róma Katolikus Püspöki Kar tiltakozott, de nagyon rossz néven vette a szász evangélikus egyház is, és a szász Universitas is, akik szintén úgy tekintettek a 48-as kormányra, mint ellenségre, amely az évszázados autonómiájukat akarta szétverni.

Végül csak az idő és a haladás oldotta meg ezt a problémát. A kor fejlődése természetessé tette, hogy - főleg középiskolákban - már nem lehetett reáltantárgyakat tanítani szakirányú végzettség nélkül. Ez a folyamat nem ment zökkenőmentesen, az egyházi vezetők állandóan tiltakoztak, ha a minisztérium fentről beleszólt az ő hatáskörüknek tartott oktatási szerkezetbe. A közleménynek az ad aktualitást, hogy Romániában, és így Erdélyben is, 1948-ban államosították az iskolákat, az 1989-es változások után pedig nagyon nehezen megy az egyházaknak az iskolák visszaszerzése, és az oktatás átszervezése. Lásd Sepsiszentgyörgyön a Székely Mikó Kollégium ügyét, vagy Marosvásárhelyen a Bolyai Farkas Líceum problémáit.

Ide illeszkedik a második forrásközlemény is. Ugyanis, az ősi marosvásárhelyi református kollégium állandó anyagi gondokkal küszködött. Marosvásárhelyen a református oktatás 1557-ben létesült egy úgynevezett „Schola Particala”-val. Majd, miután Sárospatakról, Báthori Zsófia és fia, I. Rákóczi Ferenc 1671. október 20-án elüldözték a református kollégiumot, az sok bujdosó és vándorló év után, 1718-ban egyesült a marosvásárhelyi Schola Particulával. Így létrejött a marosvásárhelyi református kollégium. Ezt az intézményt 1948-ban államosították. 1956-ban felvette a Bolyai Farkas Líceum nevet, és 2000-ben, a restitúciós törvény nyomán, az épületet visszaadták a református egyháznak. Az anyagi gondok majd

háromszáz éve folyamatosan kínozzák ezt az intézményt. Amikor 1718-ban létrejött a marosvásárhelyi református kollégium, akkor sem rendeltek hozzá olyan anyagi háttérrel, mint amelyet például a nagyenyedi református kollégiumnak. Az ugyanis elegendő erdő, szőlő, szántó birtokot kapott a fenntartásához. Ez a magyarázata annak, hogy a marosvásárhelyi kollégium állandó pénztelenséggel küszködött, és például a marosvásárhelyi professzorok fizetése is évi 100 rénes forinttal volt kevesebb, mint a nagyenyedi professzoroké.

Marosvásárhelyen ma is nagy nehézségekkel küszködik a Bolyai Farkas Líceum, illetve a visszaállított Református Kollégium. Nincs pénzük a renoválásra, és a fejlesztésre. A helyzet sokban hasonlít a kétszáz évvel ezelőtti állapotokhoz.

Eötvös József két levele magyargyerőmonostori Kemény Ferencnek

Az első levelet Eötvös József titkára írhatta, csak az aláírás Eötvös kezeírása, a második levél, már Eötvös József kézírása

„Igen tisztelt Barátom!

Amily melegen köszönöm levelemre küldött gyors válaszodat, s a nagyságos Nagy Péter püspök úrrali ügyben való fáradozásodat, oly nagyon sajnálom, hogy azon közvetítő ajánlatodat, mely szerint a statisztikai adatokat a püspök szolgáltatassa ki a tanfelügyelőknek, több okokból lehetetlen elfogadnom. Már annál fogva sem fogadhatnám el, mert akkor ugyanez eljárást követelhetné a maga részére mindegyik felekezet, és mindegyik püspökség (míg most Nagy Péter úron kívül senki sem kívánja) s' az egyenjogúságnál fogva nem intézkedhetem másként egyik egyház iránt, mint a másik iránt. Továbbá e mód gyakorlatilag sem volna sokkal kivihetőbb, mint a püspök úr által kívánt eljárás, a kettő között csak az a különbség, hogy még a püspök úr kívánsága szerint a központi kormányznál kellene egy pár száz embernek foglalkozni az adatoknak a községekhez szétosztásánál, addig ez újabb módozat szerint 81 tankerületben kellene ugyan e munkára legkevesebb 300 embert alkalmazni (a mi iránt előbb új törvényjavaslatot kellene 'a törvényhozás elé beadni) mert hogy a különböző felekezetű püspökökről érkező adatokat minden egyes községbe vissza kellene küldeni, az kétséget nem szenved, mihelyt figyelembe veszed azt, hogy itt a főczél nem felekezeti iskolai viszonyainak, hanem minden egyes község tanköteles gyermekeinek és iskolai viszonyainak a megismerése, a mihez az adatokat okvetlen a helyszínen való combinatio által lehet összeállítani. A felekezetek itt főleg csak azért jönnek tekintetbe, mert az ő iskoláikban is a község gyermekei oktattatnak. Végül ez által elismerném, hogy intézkedésemmel valóban sérthetném az autonómiát, holott ezt nem csak el nem fogadhatom, ha nem épen képtelenségnek tartom. Bámulva olvasom leveledből püspök úr azon kifogását, hogy „a Kormány csak törvényes orgánumai által gyakorolhatja a főfelügyeletet. Ha püspök úr, az ő általa is megszavazott törvényben rendelt tanfelügyelőket nem tekintti törvényes orgánumokul.

A minap arra is hivatkozott püspök úr, hogy az B68 XXXVIII. törvényzikk a felekezeti iskolák felett csak fölügyeletet ad a kormánynak, azonban nem veszi figyelembe, hogy ugyan azon törvény a felekezeti iskolákat vizsgálhatja a tanfelügyelőkkel.

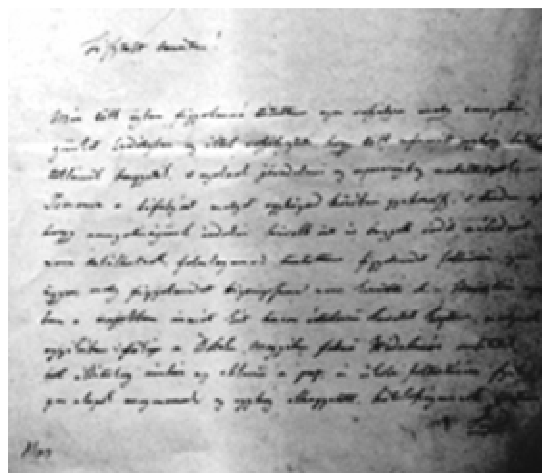
Nekem feltétlenül kívánnom, követelnem kell az egyházi főhatóságtól, hogy az alsóbb egyházi hatóságokat haladéktalanul utasítsa, a statisztikai adatoknak kívánt kiszolgáltatására. Ha azonban az egyházi főhatóság, midőn felhívásomnak eleget tesz, egyszersmind kijelenti, hogy eljárásomban sérelmet lát, s' ért, a törvényhozásnál panaszt emel, vagy valamelyik képviselővel interpelláltat, ez ellen annyival inkább nem lenne semmi kifogásom, mert erőszakos rendszabályoktól a lehetőségig óvakodván, - az országgyűlés legközelebbi összejövetele alkalmával azonnal én magam fogom ez ügyet a képviselői házban előterjeszteni, s' a törvényhozás ítélete alá bocsájtani, ha felhívásomnak addig nem lesz elég téve. –

A nemzet fenntartása érdekében az ország minden részei között Erdélyben kellene legsürgősebben a népnevelést rendezni, s' a helyzettel tisztába jönni, senki sem mutathatja ki, hogy mi kárt tenne az egyháznak, s' autonómiának az adatok egyszerű kiszolgáltatása. De azt kimutatjuk, hogy a közoktatásnak már is roppant kárt tesz az erdélyi ref. püspök úr indokolatlan vonakodása. Minden tanfelügyelő jelentette Erdélyből, hogy utasításuk szerint első teendőjük volna a status –quo megismerése, ezt pedig Nagy Péter úr magatartása egész Erdélyre feltartóztatja, addig tehát nem tehetnek semmit. Erdély népiskola ügye legalább egy évvel hátra vették ez által. A magyar nép közművelődésének tett ily szolgálatért a nemzet közvéleménye nehezen fog köszönetet mondani.

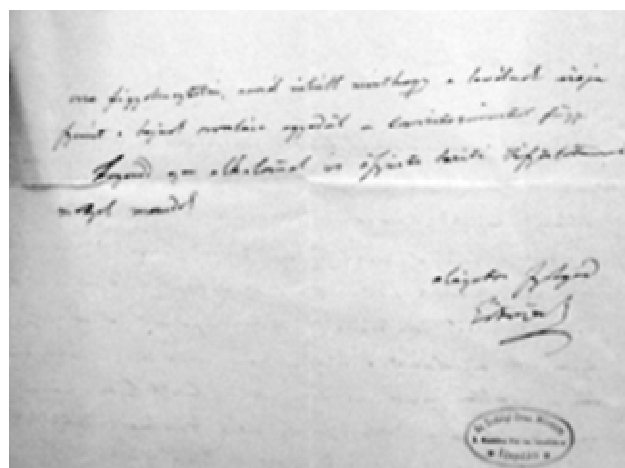
Fogadd kiváló tiszteletem kifejezését.–

Budán 1869 évi Július hó 30-án.

Tisztelő barátod Eötvös József”

1. ábra Eötvös József kézírata

2. ábra Eötvös József második levele magyargyerőmonostori Kemény Ferencnek

Budán április 18-án 1870.

Tisztelt barátom²!

Már több ízben figyelmessé tettem azon viszályra, mely nemzetiségünket Erdélyben az által veszélyezteti, hogy több reformált egyház kitöltetlenül hagyatik, s azoknak jövedelmei az esperességhez csatoltatnak. Ismerve a befolyást, melyet egyházad körében gyakorolsz, s tudom azt, hogy nemzetiségünk érdekei hívebb őrt és buzgóbb védőt náladnál nem találhatnak, feleslegesnek tartottam figyelmedet felhívni azon ügyre, mely figyelmedet bizonyosan nem kerülte el. Miután azonban a napokban immár két hason értelmű levelet kaptam, melynek egyikében, főképp a Doboka megyében fekvő Hidalmás említetik, hol ámbár, az eklésia a pap és iskola feltartására szükséges alapok megvannak, az egyház elhagyatott, kötelességemnek tartom Téged arra figyelmeztetni, annál inkább, minthogy a levélnek írója szerint a bajnak orvoslása egyedül a Consistoriumtól függ.

*Fogadd ezen alkalommal is őszinte baráti tiszteletemet
Mellyel maradok alázatos szolgád
Eötvös”*

3. ábra Az ősi református kollégium képe, a Koncz József-féle monográfiából

A' marosvásárhelyi ev. református Főiskola jövedelmének 's kiadásai kimutatása

A Marosvásárhelyi ev. Reform. Főiskola pénzalapjának évenként remélhető Jövedelmének, és évenként tenni kellett Kiadásának, az 1857-ik polgári év végéni állásuk szerint:

I. A pénzalap állása

A Főiskola kezelése alatt levő pénzalap áll:

1. A régebbi tökepenzektől, melyeknek összege vele az 1857-ik év végén (abba nem számítva az elkülönítve kezeltetett 's oskolai közczélokra nem használhat Incze [38,520 Mft 44 pénz xf) Bajnoczi (5000 Mft) Kövesdi (385 Mf 20 pénz) Biró Miklós (180 darab

² Köszönetet mondok Dr. Pál-Antal Sándor marosvásárhelyi főlevéltárosnak, az MTA külső tagjának, a kiolvasásban nyújtott segítségéért.

arany) és Méés István (2000 darab arany) alapítványi tőkéket , Összesen 248137 r mf 80 pénz.

Ezen összevből kivonandók azon tőkék, melyek abba olvadtan, de úgy kezeltetnek, hogy kamatjaikat iskolai közczélokra fordítani nem lehet.

Ilyenek

A Sováradí Bíró György által hagyományozott	3074 rft 46 pénz
B. Szilágyi Sámuel	1200.
Gyujtó István	4100.
Kölönte Josef	1000
G. Teleki Sámuel Cancellár	1900
Bod Benedek	6000
Gazda Josef	1000
Keszti Péter	180
Szabó Sámuel	100
Tályai Sámuel	450
Tamási András	6000
Szucsákné-féle özv. papnók s Tanárnók számára	3000
Zeyk Cozta-féle Kocsis Anna néma lány számára	1000
Tanári nyugpénzi alap	12000 Burlen (Bethlen) és Kemény Pál alap
Özv. Tanárnék nyugpénz alapja	9614 51 pénz
Gáti Gábor úr alapítványa	22500 25868 Mfr 97 pénz

Ennél a résznel a közczélokra rendelt tőkék összege 195268 mfr 83 pénz 65085

2. Kéretegetés útján begyült tőke 1837 év végéig pengő fr. 13636 fr. 37 xr, melyhez járult még folyó év Április 1-ő napjáig 4413, mely szerzés teszen a részint állam papírokból, részint kész pénzből, részint adóssági levelekből álló segedelem pénz összes mennyisége 18051 57

Pénz összege 83141. 33

II. Az évenként remélhető Jövedelem

A fenn írt tőkepénznek évenkénti 6% kamatja, mely teszen 4988 Rft és 16 Xrkat ugyan, de mivel ebből 7% pénztárnoki fizetés, 5% jövelemi adó, 's így összesen 12% vonatik le évenként, számíthatni ezen kamatért levonva az 598 Rftot és 37 Xr 12%.

Az ebházutcai telek bére	12 Rft
A térmegutcai pusztá telek bére	6 Rft
A Bándi közös jószág bérének 1/3-a	15 Rft 20 Xr
A sütő ház bére	100
A királykút melletti föld bére	13 Rft 20Xr
A Thordai malom s föld bére	250
Összesen	390 Rft 40 Xr

Mely összegből levontatván a pénztárnok 7% fizetése és az 5% jövedelmi adó összesen 44 Rftban s 16 Xr-okban leszen azon évnek jövedelm 352 Rft 24 Xor

8. A typografia közép szám szerinti jövedelem	400 Rft
9. Az Egyházi főtanács tanári fizetés címe alatti segély évenként	373 Rf 20Xr
10. Loci haza 4. közelebbi évi közép számítás szerént	703 Rft 40Xr
11. Fa ára fizetették a tannloktól, 3 évi kiszámítás szerént	238 Rf 20 Xr.
12. Tandíj cím alatt jött bé 4 évi ki számítás szerént	2063 Rft 10
13. Büntetésekből 4 évi ki számítás szerént	15 Rft 13 Xr.
14. Oskolai Bizonyítványokból 3 évi ki számítás szerént	28 Rf, 20Xr
15. Cameraticum Beneficium címe alatt jár	164 Rft, 35 xr.
16. A thordai Eklesiától Zalányianum Alumnium cím alatt fizetettik	6 Rtot 40 xr.
17. A Immatrucularionis Taxa cím alatt jön bé	24 Rfof
A remélhető jövedelmek öszvege	8809 Rfof. 19 xr

Ezen remélhetőleg befolyandó jövedelmekre nézve azonban megjegyeztetik:

A, Hogy a kamat 6% számíttatot, holott az újabb ajándékozás útján gyűlt tőkék tetemes állam papírokból álló része csak 5% kamatot hajt, 's annyit fognak azon tőkék is hajtani, melyek úrbéri papírokkal fognak törlesztetni. Az ajándékozottaknak írt 18051 Rfo 57 xr tőkének kamatja, még nincs is folyamatban.

B, Az írt tőkék utáni kamatok évenként pontosan soha se szoktak befolyjni, 's azonban ha az illetők fizetése holdnaponként pontosan ki nem adatik, azok nem élhetnek. Tapasztalás szerént évenként alig számíthatni a currens kamat felének pontos befizetésére, és bépótlás boszantó 's költséges okozó is, – és kiváló az ajándékozótat kímélni kötelesség.

A, A tetemesebb jövedelmek p.o. Fa ára, Loci háza, Tandíj bizonytalanok és a tanulók számához képest ingadozik 's ezen kívül a tanulók ismeretes szegénysége miatt azoknak fölveretése az illető év folytában igen ritkán sikerülhetvén pontosan kiszolgáltatni kellett fizetések alapjául nem intézethetnek kellő biztonsággal.

Mindezekből kiviláglik az, hogy a fennebb kivett 8809 Rft öszvegnek 2/3-át alig tarthatni oly bizonyos alapnál, melyre építeni lehet.

III. Az évenkénti tenni kellett kiadások

1. Öt rendes Tanári állomás havonként előlegezett fizetendő évi illetősége 1666 Rft 40 xr
 2. Az öt tanár szóbeli illetőségében évenként 30 Rft
 3. Az öt tanár gabonabeli illetőségében 3 évi kiszámítás szerént 1081 Rft
 4. 4 segédtanító (900 Rft)
 5. Rectori fizetés 35
 6. Paedagogarchai és Gymn Directori fizetés 15
 7. Seniori fizetés gabonabeli illetőségével együtt 60
 8. Contrascibai fizetés 60
 9. Könyvtárnoki fizetés gabonabeli illetőségével együtt 60
 10. Orgonistai fizetés 6
 11. Két osztályt tanító (300 Rft), 4. Osztálytanító (200) 3. Elemi iskola tanító (150) 1350
 12. Elemi iskolatanítók pótpénze 80
 13. Énektanító fizetése 6
 14. Harmoniae praeses fizetése 6
 15. Kéményseprő fizetése 24
 16. Árnyékszék takarítás az Oskolában és tanári lakoknál 100
 17. A nagyteremi Mesternek régi alapítvány alapján 1
 18. A lukafalvi legatusoknak régi végrendelet alapján 9
- Öszvesen 6892

19. Császári földadóban 75 Rftot 32
 20. Tűzkármentesítésre a tanári lakok után m.e 8
 21. Természettanai és Vegytani eszközökre és szerekre
 22. Budapesti Szemle, Nemzeti Múzeum, Gymn Zeitung, Reichgest Blatt 30
 23. Könyvtár gyarapítására 40
 24. Typographia gyarapítására 150
 25. Oskolai és tanári épület Conservatiójára meszelésével s renoválására, kivált a tanári telkek mellék épületei s az oskolai lakszobák padozatai elavultak lévén 1000
 26. Fizetési pótlék 4 tanárnak 100 G. Directionak (200)
 27. Husz öl tűzifa (per 12 Rdt) 240
- Kiadások összege 9435 Rft 52 Xr

Ezek szerint a remélhetőleg befolyandó jövedelmek összege által nem lévén fedezve a kiadások mennyisége, kétségtelenné leszen azon tény valósága, hogy a marosvásárhelyi főiskola a' nagy enyedi főiskola 2000 Rft évenkénti segélye nélkül fenn nem állhatott volna a következő adatokból

Hogy a régibb tőkék 1853 végébeli 196021 mft 42 pénz összege, csak is a' közelebbi évek alatt emelkedett 248137 v mft 80 pénz öszvegre, s szaporodott ennél fogva 52116 v Mforinokkal, részint másként felnem szedhetek hátrálék kamatok tőkésítésével, részint magtagadott Dézmák megváltásával, miből kiviláglik, hogy a régebbi tőkék kijelet kamatainál m.e. 1092 Rfottal folyt bé kevesebb, és

Hogy a fennírt jövedelmi összegbeli beszámított az ajándékozás útján mai napig gyűlt 18031 57 xr tőkénél 1083 rft 6% ezen kamatai is, melyből eddig elő semmisen folyván bé, – az is Enyedi segély – pénz által fedezettett deficitnek tekintethetik.

Írtam MVásárhelyen Ápr. 20-1858

Dósa Elek

Dósa Elek (1803-1867)³

A dokumentumok lelőhelye

Az Erdélyi Orsz. Múzeum Könyvtára, B. Kemény Pál családi levéltára. Jelenleg Kolozsvári Állami Levéltár, Fond familial Kemény Pál de Magyargyerőmonostor, din Mereşti. Nr. 379

³ Vasárnapi Újság, 47. szám, 1867 november 24.

Kováts Mihály érdemei az orvoslás, és más természettudományok magyar nyelven

Merits of Michael Kovats in order to make for Medicine, and other natural sciences in Hungarian language

Dr. Kapronczay Katalin PhD
kapryka@t-online.hu

Initially submitted May 10, 2013; accepted for publication July 15, 2013

Abstract:

Kováts Mihály orvosdoktor nevének említése nyomán legelőbb is kiváló szakkönyv fordításait idézzük fel, amelyek hangsúlyosan magukon viselik a tudós fordító kikristályosodott, szigorú elveinek, tántoríthatatlan véleményének jeleit. Annál is inkább, mert ezekkel a kötetekkel többnyire nem hódolt be a divatos, tudományosan megtámadható, újonnan megalkotott orvosi irányzatoknak, saját szavaival „tévelygéseknek” (gondoljunk itt a mesmerizmus és Hahnemann homeopátiájának kíméletlen kritikájára). Az idegen nyelvből magyarra átültetett szakirodalomért végzett munkája szorosan összefonódott a természettudományok szakmai nyelvének magyarrá tétele érdekében kifejtett felbecsülhetetlen értékű fáradozásával.

Kulcsszavak: tudománytörténet, magyarra fordítás, szakirodalom, gyógynövények, nyelvészet

Keywords: history of science, Hungarian translation, literature, herbs, linguistics

Élete

1762-ben született az abaúji Korláton. Tanulmányait a sárospataki református kollégiumban kezdte, az itt töltött nyolc év alapozta meg általános műveltségét. Ezután három évig a lőcsei kollégium tanulója volt. Iskoláit bevégezve a losonci református főiskolán négy éven át több tárgyat oktatott: logikát, retorikát, matematikát, geometriát, latin irodalmat és római történelmet, és mint maga megfogalmazza önéletírásában „*privatim tanítottam ius naturat, francia és német nyelvet*”.¹ A reál és humán tárgyak mellett számos nyelvet is elsajátított, de érdeklődése mégis a természettudományok felé irányult, különösen az orvostudomány vonzotta. Ezért 1789-ben beiratkozott az akkor már Pesten működő orvosi karra, ahol 1794-ben kapta meg orvosdoktori oklevelét. Ezután a kor szokásának megfelelően külföldi tanulmányútra ment; az ausztriai, svájci, hollandiai és németországi kórházakat kereste fel. 1795-ben tért haza, Pesten telepedett le, gyakorló orvosként kereste meg a szerény

¹ SZAMOSHÁTI Dániel (Daday András): *Újabb adatok Kováts Mihály életéhez és munkásságához*. In: Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei, 15-16, (1959), 277-281.p. idézet helye: 277.p.

megélhetésre valót. Gyógyító munkája mellett hamarosan elkezdte tudományos kutatásait, 1798-tól folyamatosan jelentette meg könyveit, melyről így emlékezett meg önéletrajzában: „*Minden munkáimat, kivéven kettőt, a magam költségén nyomtattam ki: a' mi is vagyunkámnak nem kevés csonkíttatásával történhetett, és esett is meg.*”² Tapasztalatai gyarapítása érdekében időről-időre felkereste az ország legkülönbözőbb régióit, ahol nemcsak a lakosok helybéli klímával és egyéb természeti körülménnyel összefüggésbe hozható betegségei, de a forrás- és gyógyvizek, a különféle természeti kincsek és termények, valamint a bányák és az ott dolgozók egészségi állapota, jellegzetes betegségei is foglalkoztatták. Ezen utazásai során az elégtelen orvosi ellátás és hiányos egészségügyi ismeretek nyomán terjedő babonákkal, káros következményű kuruzsló eljárásokkal is megismerkedett, ennek ellensúlyozására több felvilágosító jellegű munkát írt. Az orvostörténelem a legkiválóbb egészségnevelők között emlékezik róla. Rendkívül zárkózott természete és életmódja következtében magánéletéről alig tudni valamit, így az sem ismert, hogy alapított e családot vagy sem.

Jó barátság fűzte Kazinczyhoz, Vitkovics Mihályhoz, Szemere Pálhoz. A legtöbb adalékot Kazinczy levelezéséből tudhatunk meg róla, ennek alapján egy igen visszahúzódó, csendes, sérülékeny lelkű ember alakja körvonalazódik, aki csak a munkának és a kutatásainak élt. Bár a korszak értelmiségére a közéletiség volt jellemző, Kováts esetében nincs erre adat. A kortársak itthon és külföldön egyaránt értékelték tevékenységét, nyomtatásban közreadott műveit, a jénai ásványtani társulat 1832-ben oklevéllel ismerte el mineralógiai kutatásait, orvosdoktorrá avatásának ötvenedik évfordulóján -1844. április 29-én - pedig a Magyar Tudományos Akadémia választotta levelező tagjává. Élete végéig nem szakadt meg kapcsolata a sárospataki kollégiummal, végrendeletében gazdag könyvtárát a kollégiumra hagyta. Bőkezűen adakozott a losonci iskolának és szülőfalujának is. 1851. június 22-én halt meg Mezőcsáton.

Munkássága

Első komoly fordítói munkája Christoph Wilhelm Hufeland (1762-1836) német orvos 1795-ben kiadott *Die Kunst das menschliche Leben zu verlängern* c. könyvének szabad fordítása volt. A módszer jellemzője, hogy a hazai gyakorlatban nehezen alkalmazható részeket magyarázatokkal látta el, helyenként kibővítette. Hufelanddal személyes kapcsolatban állt Kováts, a magyarországi lelkes érdeklődés mindkettejük sikere volt. Christian August Struve (1767-1807) munkájának fordítása az alapja *A gyenge élet meghosszabbításának és a gyógyíthatatlan nyavalyák húzásainak mestersége* című három kötetes műnek, amely 1802-ben, mintegy 1600 oldal terjedelemben került ki a pesti Trattner nyomdából. A kiadvány tematikai magját képező írásban Struve a kortárs skót orvos, John Brown (1736-1788) gyorsan népszerűvé vált gyógyászati irányzatát – a már akkor is brownizmusnak elnevezett gyógyimódot - mutatta be. Fűzzük hozzá, hogy az irányzat hasonló gyorsasággal tűnt el az orvoslás elméletéből és gyakorlatából, ahogyan üstökösként felbukkant. A terjedelmes munka további fejezeteiként Kant egyik egészségfilozófiai elmélkedését, a galvanizmus rövid ismertetését, a darwini származástan néhány alapvető szempontjának a kifejtését, Hufeland anyáknak szóló rövid elmélkedését a helyes gyermeknevelésről, és végezetül saját írását is közreadta Kováts a himlőoltás fontosságáról „*tehénklisékről való tanítás*” címmel. Később egy másik művében Kováts magyarázkodásra kényszerült akkori engedékenységgel kapcsolatosan: „*Brown tudományát és állítását én nem vizsgáltam meg ... ,hanem csak egy-két szóval imitt-amott jelentettem az arról való*

² SZAMOSHÁTI Dániel i.m. idézet helye: 279.p.

vélekedésemet, mert abban az időben annyi erővel még nem ítéltem magamat bírni az orvostudomány kiterjedtségében, hogy magamat az orvostudománybeli vizsgálatra elégségesnek tartottam volna.”³ Több, XVIII. században felbukkanó és hamarosan ismertté, sőt elismertté váló elméletet a későbbiekben már nem fogadott el Kováts és tudományos érvekkel alátámasztva ellenvetéseit, terjedelmes írásművekben lépett fel ellenük. Ezek közé tartozott mindenekelőtt a mesmerizmus és a homeopátia. 1818-ban nyomtatták ki az „*Állati mágnesség mérőserpenyője*” c. kötetet, amely a német orvos-filozófus, Karl Adolf Eschenmayer (1758-1852) – Mesmert dicsőítő – könyvének szigorú kritikája, cáfolata. Kováts ezzel a kiadvánnyal nagyban hozzájárul ahhoz, hogy – külföldhöz hasonlóan – Magyarországon is elvesztette tekintélyét és híveit a mesmerizmus.

Az orvosi irodalomban kevés hasonló olyan művet találunk, mint a szatíra és a persziflázs minden lehetőségét kihasználó *Antiorganon*, azaz *Organorosta* című, 1830-ban közreadott munka, amely *Hahnemann: Organon der rationellen Heilkunde* c. művének kíméletlen kritikája. Christian Friedrich Samuel Hahnemann (1755-1843) gyakorló orvosként behatóan foglalkozott a vegytannal is, sok gyógyszert elemzett, többnek a hatását saját magán is kipróbálta, így a kínafa kérgét is. Az tapasztalta, hogy nagy adagja váltólázat okoz, míg kis dózisban alkalmazva elmulasztja azt. Erre a megfigyelésre alapozta az ún. hasonszenvi gyógy módját, a homeopátiát. Kováts szerint az elnevezés sem Hahnemann eredeti találmánya, hiszen már Konrad Gesner 1560-ban (Basel) megjelent szótárában is szerepelt a kifejezés, a „*similia similibus curantur*” (hasonlót a hasonlóval gyógyítani) elvet pedig Paracelsus írta le *Paragranum* c. könyvében. A magyar cím választását azzal okolja meg, hogy egy rostán keresztül akarja Hahnemann írását a tévelygésektől megtisztítani, a végeredmény azonban lesújtó: ugyanis semmi használható sem maradt a Hahnemann-féle, meggyőzőnek tűnő érvekből és kijelentésekből. Kíméletlenül szatirikus hangvételével kapcsolatosan az a magyarázata, hogy itt valóban alkalmazni kell a hasonlót a hasonlóval módszert: „*Hahnemann nagyon mocskolódik, mocskolja a klasszikus orvostudományt, tehát az ő princípiuma szerint nekem is hasonló orvosságot kell elővenni, hogy a mocskolódás nyavalyájából őt kigyógyíthassam.*”⁴ Kováts sok évvel korábban elkészült a homeopátiával foglalkozó munkával, de nem adta ki, mert úgy gondolta, hogy magától is lecsendesedik a homeopátia iránt táplált hazai lelkesedés, és nincs szükség a kemény kritikára. Amikor azonban 1830-ban megjelent az „*Organon-a (Életműve) a gyógyművészségnek vagy Hahnemann Sámuel Homeopathiája (Hasonszenvé)*” címmel egy neves magyar orvos fordításában a teljes mű, nem halogatta tovább az *Organorosta* közreadását. Kováts diszkrétan nem nevezte meg a fordítót, pedig országszerte közismert volt, hogy az nem más, mint Bugát Pál. Bugát jóvoltából kerülhetett magyar nyelven is az érdeklődők kezébe a nagy figyelemmel kísért mű, amelyhez a fordító egy tetemes szótárt is csatolt. Szinte természetes, hogy a két kötet, a két vélemény és a két szerző két táborra osztotta az országot, orvosokat és a homeopátiában bízó betegeket. Kováts tévedett, amikor úgy vélte, hogy vitriolos gúnyirata elegendő lesz a homeopátia diadalútjának megszakításához, hiszen közismert, hogy éppen a reformkor a hasonszenvi gyógy mód virágkora. Annyit még hozzá kell fűznünk, hogy Kováts munkája nem csak egy helytelenített gyógyászati irányzat tudományos kritikája, vitairata, hanem nyelvészeti elemzés is, előgyakorlat a későbbi nyelvészeti munkához. Az *Organorosta* függeléként még egy rövid tanulmányt csatolt a piócázásról, természetesen a köznapi gyakorlatban elterjedt gyógy móddal kapcsolatos ellenérzéseit fogalmazta meg Kováts. Záró

³ NATTER-NÁD Miksa: *Kováts Mihály főorvos munkássága*. in: Az Országos orvostörténeti Könyvtár Közleményei, 32, (1964), 145-158.p. Idézet helye: 149.p.

⁴ KOVÁTS Mihály: *Antiorganon, azaz Organorosta*. Pest, Eggenberger, 1830. XII.p.

mondata így hangzik: „... reményljük, hogy ez a' bolondság szintűgy el fog múlni, mint a' hogy a' XVI. Lajos idejebeli hosszú vendéghaj (Paróka) a' szokásból kiment.”

Egyetemi tankönyvnek szánta a *Chemia, vagy a természet titka* címmel, 1807-ben, Budán közreadott kézikönyvet, amely a német vegyész-gyógyszerész, Friedrich Albert Carl Gren (1760-1798) néhány tanulmányát tartalmazza, Kováts fordításában. Gren írásai eredetileg a *Journal der Physik* c. folyóiratban jelentek meg, amelyeket a fordító ily módon szerkesztett köteté. Rendkívül büszke volt erre a könyvre Kováts, mert úgy vélte és úgy nyilatkozott róla, hogy ez az első magyar nyelvű kémiai könyv és a magyar kémiai szaknyelv alapjait ő tette le ezzel a kiadvánnyal. Szinte hihetetlen, hogy nem tudott Nyulas Ferenc hét évvel korábban kiadott háromkötetes munkájáról, amely valóban az első, önálló kutatásokon nyugvó magyar vegyészeti tankönyv és kézikönyv, a kémia magyar szaknyelvének megteremtése, megalapozása. Kováts előszavára mégis érdemes odafigyelnünk, mivel nyomós érvekkel támasztja alá a tudományok magyar nyelven való művelésének fontosságát, a hazai tudományosság létének és színvonalának bizonyításaként a külföld előtt. Kortársaihoz hasonlóan kijelenti, hogy magyar nyelven is lehetséges tudományos munkákat írni. A maga alkotta kémiai szakszavakat a folyó szövegben igyekszik érthetővé tenni, a köznapi gyakorlatból ismert, használt latin, vagy német elnevezés zárójelben való megadásával, sőt a két kötet végén magyarázatokkal kísért szöszedeteket is találunk, amelyekben lexikon-címszóhoz hasonlatos terjedelemben ad ismertetést.⁵ Bár az elsőbbség dicsősége nem illette meg Kovátsot, Gren munkájának fordítása és kinyomtatása mégsem volt haszon nélküli, mert szélesebb körben váltak ismertté kutatásai, másrészt a hazai szaknyelv fejlesztése szempontjából is hozott újat.

1828-ban ismét egy nagy érdeklődést kiváltó műve jelent meg *Medicina forensis, vagy orvosi törvénytudomány* címmel.⁶ „Magyar nyelven írtam pedig én ezt a' munkát azért, mivel a' Tekintetes Nemes Vármegyéknek törvénszékeken mindenféle perek hazai nyelven folytattnak...ezért természetes volt, hogy a'nak Magyar nevet is adjak.” –magyarázta Kováts az előszóban. A csatolt szótárban - több mint száz oldal terjedelemben⁷ - elsődlegesen bonctani kifejezéseket gyűjtött össze, természetesen a törvénszéki orvostaniak mellett, mivel a „Vármegyéken az Orvosok és a' Seborvosok a' sérelem-látásokat (visum repertumokat) Magyarul szokták tenni”- indokolta Kováts. A kötet folytatásának, kiegészítésének, vagy kiteljesedésnek is tekinthető az 1845-46-os kiadási dátummal jelzett szótár-kötet hetedik részeként közreadott *Háromnyelvű fejtő ember bontolás műszótár, vagy glossar anatomicae triglottae hermeneuticae* c. összeállítás. A gyűjtőmunka forrásaiként Joseph Jacob Plenck, Rácz Sámuel, Adolph Friedrich Hempel, Bugát Pál és saját korábbi műveit nevezte meg. Több mint háromezer kifejezést tartalmaz, elsődlegesen az anatómia területéről, de a bábaság, törvénszéki orvoslás, bölcselet szavait is összeszedte, sőt nem ritkán egyszerű hétköznapi kifejezéseket is feljegyzett, „azért, hogy el ne vesszenek” – fűzte hozzá Kováts. 114 korábban élt neves anatómus rövid életrajzát és munkáinak jegyzékét is csatolta, „kiknek neveikről

⁵ CHEMIA vagy természettitka. Gren Fridrik Albert Korlát doktor szerint magyarul legelőször írta KOVÁTS Mihály orvos. I. darab. Budán, Anna Landerer betűivel. 1807. Toldalék, mely az első Darabbeli régi, de ismeretlen és új szokat, megigazulásokkal együtt foglalja magában. 149-180.p. - valamint CHEMIA vagy természettitka. Gren Fridrik Albert Korlát doktor szerint magyarul legelőször írta KOVÁTS Mihály orvos. II. darab. Toldalék A' II. darabbeli ó, vagy új szók, megigazulásokkal együtt. 197-215.p.

⁶ KOVÁTS Mihály: *Medicina forensis, vagy orvosi törvénytudomány*, a' Táblabíró, Bíró, Ügyvédő, Törvénytudó, Törvénytanuló, Orvos, Tanulóorvos Uraknak számokra. Számos Hazai példakkal megvilágosítatva, némely Hazai tudós Orvosoknak dícséretes emlékezetekkel megdíszesítettvén és Toldalék Szótár. Pesten, Eggenberger Jósef könyvárosnál, 1828. 474 p.,

⁷ ld. u.o. 367-474.p.

bizonyos részei az emberi testnek nevezetnek: v. a'kiknek nevezetes bontzolásai értekezéseik jöttek világ eleibe".⁸

Mind a kortársak, mind a későbbi kutatók nagy elismerését váltotta ki Kováts a *Magyar patika* című, kétkötetes munkájával, 1835-ben.⁹ A nagy hagyományokra visszatekintő füveskönyvek, diszpenzatóriumok (gyógyszerkönyvek) illetve farmakopeák (hivatalos gyógyszerkönyvek) elegye ez a rendkívül figyelemre méltó mű. Az addig megjelentetett magyar nyelvű füveskönyvektől annyiban különbözik, hogy valóban elsőként tartalmazza a növényeken kívül az állati és ásványi eredetű patikai alapanyagokat. A gyógyszerkönyvekhez annyiban hasonlít, hogy pontosan leírja a gyógyszerkészítés menetét az orvos recipéje alapján. Figyelemre méltó az a törekvés, hogy kizárólag „*a magyar földön, úgymint Magyar és Erdély országban termő természetmények vétettek fel magyarul az értekezés tárgyául.*” A munka összeállításával és széles körben való terjesztésével a színvonalas egészségnevelést, egészségügyi felvilágosítást is kívánta szolgálni, a terjedelmes, ajánlasként megfogalmazott cím is erre utal. A bevezetés egyik sorában egyértelműen kimondja, hogy feleslegessé akarja tenni a falusi kuruzslók, javasasszonyok és borbélysebészek „csodaszereit”, a vásárokon árusított panaceáit. Az első kötet teljes egészében az egyszerű gyógyszerekkel („*egyed vagy simplex orvosságok*”) foglalkozik, vagyis magyar nevük betűrendje szerint megtaláljuk a növényi, állati és ásványi alapanyagból készíthető szerek leírását. Egy-egy címszó a Kováts által ismert valamennyi magyar elnevezéssel kezdődik – tehát a népies neveket is összegyűjtötte -, feltüntetett természetesen a latin és német hivatalos nevet is, majd az anyag bemutatása, legfontosabb tulajdonságainak leírása következik, végül a belőle készíthető gyógyszereket ismerteti a szerző. Nézzünk néhány példát is: a *scorzonora officinalis* sok-sok magyar neve: *bakszakáll, sárga bakszakáll, viperafü, bakfü, kakukk saláta, téli saláta, kígyómarást gyógyító fü,* - a *thymus officinalis*: *kerti kakukkfű, olasz kakukkfű, balzsamfü, timian, démutka, kerti temjenfü, tímusfü* stb.. Eszerint fontos segédletül használhatjuk régi gyógynövényes könyvek, receptek szövegeinek pontosítása, értelmezése során. A népies nevek ismeretének fontosságát Kováts külön kiemeli az előszóban.

Igen érdekes és gazdag a gyógyszerformák meghatározása is: *főzet, forrázat, korty, nyelet, nyalat, nyaladék, cseppecskék, orvosi bor és ser, herba thea, pogátság, lapdátstkák, falat, rágicsa, táblácskák (morsuli), por, kenet, szellem (spiritus), borongató, kenet, kenő, pára (vapor), szagló (odoramentum), valóság (essentia)* stb.. A második kötet jelentős terjedelmű részét a „*készítmény vagy praeparatum orvosságok*”-nak szentelte, vagyis az összetett gyógyszereknek. Ez a rész is bővelkedik az érdekes, mai fülnek nem egyszer furcsa, vagy mosolyra készítő kifejezésekben: *a kihúzat = extractum, valóság = essentia v. tinctura, csepegett víz = aqua destillata*, stb. Ezután következnek a „különleges”, érdekes és értékes adalékokat tartalmazó fejezetek: 1./ - milyen betegségre mit kell rendelni. Számos érdekes betegség-elnevezést találunk itt is, pl. *húrosság = sérv, havasság = hypochondria, gyermek letétel ellenében = vetelés ellen, folyosó = reuma, gerinckórság = rachitis, anyarozskórság = ergotizmus, mirigykórság = scrophulosis* stb.. 2./ – melyik gyógyszer milyen betegségre jó. 3./ – a szinonim orvosságnevek magyarázata. 4./ – „*Világosító, Némely patikai orvosságoknak régi s' mostani diák neveik, Magyar értelmökkel együtt*”. 5./ – „*orvosi terhek és mértékek*”, vagyis a gyógyszerkészítésnél alkalmazott súly mértékegységek, adagolási egységek ismertetése. Utóbbiból idézzünk ismét néhány kiragadott példát, némelyike időtálló volt és

⁸ Id. i.m. 1047.p.

⁹ KOVÁTS Mihály: *Magyar patika, az az a Magyar és- Erdély-Országban termő patikai állatok, növények és ásványok, orvosi hasznaikkal egyetemben. A falusi Külörvosoknak, Földesuraknak és Lelkitanítóknak számokra.* 1-2.rész. Pest, Eggenberger, 1835.

megmaradt, néhányra az idő folyamán más, jobb kifejezést találtak: *szem* = *granum*, *kövecs* = *scrupulus*, *nehézék* = *drachma*, *egyed* = *uncia*, *font* = *libra*, majd a speciális patikai mértékegységek: *maroknyi* = *manipulus*, *csipetnyi* = *pugillus*, *pint* = *mensura*, *kanálnyi* = *kochleare*, *csepp* = *gutta* stb.. A kötet hatodik fejezetében táblázatos formában tekinthetjük át az alapanyagokat: az anyag nevét latinul és magyarul közli, majd következik annak kémiai leírása, tulajdonságai, a felsorolás rendje „ától cettig”, azaz az Acetum concentratumtól a Zincum sulfuricumig. Az utolsó fejezet címe „Számszer” – egy elfeledésre ítélt szóalkotás – ami nem más, mint a névmutató.

Közel 300 olyan tudós nevét tartalmazza a felsorolás, akiknek a munkái alapján dolgozott, írásaiból idézett Kováts, az ő szavaival : „*innét Historia Literaria Medicát, vagyis Orvostudományi Történetet is tanulhatni.*” A fentebb idézettekben túlmenően nézzünk még néhányat a szóalkotásaiból: pl. *phaenomen* helyett a *jelenség* v. *tünet* szavakat, az *urina* helyett a *vizeletet*, *metallum* helyett az *ércet*, a *minerale* helyett az *ásványt* használta. Természetesen olyan szavakat is próbált elfogadtatni, amelyek aztán életképtelennek bizonyultak, a köznyelv és a szakmai nyelv egyaránt kivetette ezeket magából. A *retorta* nem lett *görbetök*, a *medicus doctor* nem lett *orvosnagy*, pedig a hadnagy, násznagy, várnagy mintájára Kováts ezt találta megfelelőnek. Ő alkalmazta először a „szer” kifejezést a *medicamentum* helyett, mégpedig a debreceni nyelvjárás alapján („a betegség ellen szert vettem be”). A szer szó alapján még egy sor kifejezést próbált létrehozni és elfogadtatni: a *patikárius* megnevezésére alkotta a *szer-ács* kifejezést, több mesterség gyakorlójának nevéhez hasonlatosan, pl. takács, szakács, kovács. A patikáriust *szer-árosnak* is próbálta nevezni, a vásáros, vagy boráros mintájára, vagy esetleg *szer-tárnoknak*, a *patikát* pedig *szer-tárnak* a pénztár, levéltár szavak után. A szóalkotás terén tehát hasonló, dilemmákkal, sikerekkel és kudarcokkal kísért utat járt be, mint kortársai, vagy a későbbi „nagy nyelvújító nemzedék” tagjai.

Összegezve a *Magyar Patika* értékeit kimondhatjuk, hogy értékes gyógyszerészeti kézikönyv, népnek szóló hasznos egészségügyi felvilágosító irodalom, és végezetül a szakmai nyelv kincsesbányája mind a kortársak, mind az utókor kutatói számára. Az 1845-46-ban kinyomtatott vaskos szótár-kötet ötödik kolligátuma kapcsolódik ehhez a munkához, amelyben az elmúlt tíz év alatt összegyűlt, létrehozott, szavakat adta közre Kováts három nyelven: magyarul, németül és latinul. 1529 szót tartalmaz, ebből 70 növénynév, 46 állatnév, 1413 a gyógyszernév, amelyek közül 205-höz szófejtés (etimológia) is kapcsolódik. Az előszóban Kováts indulatosan nyilatkozik az 1829-ben megjelentetett második magyar Taxáról, amely a helytartótanácsi rendelkezés értelmében magyar nyelven készült, mégpedig a Schuster-féle nyelvújítás szellemében. Úgy gondolta, hogy „*az említett munka a' magyar nyelvben is örökös kárt tett.*” (miért patika a gyógyszerész, a patikárius miért gyógyszerész?? - tette fel újólag a helyes szóhasználat körüli vita egyik kérdéseként)

1822-ben megjelentetett ásványtanával¹⁰ európai hírnevet szerzett, a korábbi szakirodalomhoz képest újdonságnak számító elméleti vonatkozások megfogalmazásával. Nem csupán összegyűjtötte, de igyekezett rendszerezni az ismereteket. A jénai ásványtani társulat 1832-ben e műve alapján részesítette kitüntetésben. Az első részt a latin-magyar szótár zárja, a második rész a magyar –latin, a harmadik pedig az általa ismert egyéb európai nyelvből vett szavak latin megfelelőjét adja közre: így a francia-latin, angol-latin, olasz-latin, orosz-latin, svéd- latin és végezetül a dán- latin szószedetet találjuk. Hasonló lelkesedéssel, verssel köszöntötték a szerzőt a kortársak – Kazay István Fejér megye táblabírója és Szemere Pál Pest vármegye ügyésze -, mint annak idején Rátz Sámuel magyar nyelvű sebészete

¹⁰ KOVÁTS Michaele: *Lexicon mineralogicum enneaglottum*. Pars 1.3. Pestini, Trattner, 1822.

megjelenésekor. A kötet bevetéseképpen kinyomatott köszöntőből tudjuk meg, hogy „ezer és ötszáz nyolczvanhat új névvel gazdagodott nyelvünk e' könyvnek létével”.¹¹

Kováts Mihály nyelvészeti munkásságának csúcsa egyértelműen az a sok fejezetből álló kötet, amelyben a természettudományok különböző területének többnyelvű szótárait állította össze. A sok évtized alatt összegyűjtött, újonnan alkotott szavakat rendezte köteté, továbbá a korábban már közreadott szószedeteket bővítette ki. Első része a „növényészsés” szavait tartalmazza, saját statisztikája szerint 4226 kifejezést, magyar - német latin nyelven.¹² Az előszóban több, korábban kiadott mű szavait bírálja, így a Diószegi - Fazekas szerzőpáros Magyar fűvész könyvének,¹³ Vajda Péter Növénytudományának¹⁴, és Brassai Sámuel fűvészetének¹⁵ számos kifejezését. A második rész, az un. növénynév műszótár¹⁶ 5921 magyar növénynevet tartalmaz, magyar – német – latin nyelven. 4860 szó Kováts alkotása, a többi a korábban megjelent magyar botanikai könyvekből gyűjtötte Méliusz Herbariumától a Diószegi - Fazekas –féle fűvészkönyvig. Etimológiai kutatásai eredményeképpen sok szóról kiderítette, hogy melyik nemzet nyelvéből került hozzánk.

Nem kevés büszkeséggel számol be Kováts ásványtani szótárának¹⁷ előszavában az 1822-ben megjelent ásványtani kötetének külföldi sikeréről, a szótár 630 ásvány nevét tartalmazza, ezek közül 251-et etimológiai magyarázattal látott el. A korábban említett Gren fordítás szavait tartalmazza az eltelt évek alatt gyarapodott kifejezésekkel egyetemben vegyészeti szótára,¹⁸ összesen 500 kifejezést, ebből 92 szóhoz etimológiai magyarázatot csatolt. Különlegességnek számít Kováts állatnév szótára,¹⁹ mivel addig ilyen összeállítást nem készített senki. Az 1423 állatnevet javarészt 18. századi, magyar nyelven közreadott természethistóriákból gyűjtötte össze.

A természet- és orvostudományok különböző területeinek szótárait Kazinczy biztatására és nyelvészeti tanácsaival készítette el, a 19. századi szakmai nyelvművelés és nyelvújítás mozgalmas és termékeny korszakában. A későbbi kutatások és méltatások igaztalanul és mostohán bántak Kováts nyelvészeti tevékenységével. Kétségtelen tény, hogy Bugát munkássága kissé elhomályosította, háttérbe szorította Kováts műveit, pedig számos vonatkozásban egyértelműen elődjének tekinthetjük. Az elmondottak arra is intenek, hogy csak igen körültekintően és felelősséggel illehetünk egy kutatót, vagy egy művet „a legelső” jelzővel, mivel a nem ismert, kevésbé ismert, vagy még fel nem tárt írásos források nem várt fordulattal rácsafolhatnak kijelentésünkre.

¹¹ ld. i.m. I. p.

¹² Növényészsés szavai vagy termini phytologici. Vulgo: terminologia botanica. Buda, Gyurián és Bagó, 1845. 1-115.p.

¹³ DIÓSZEGI Sámuel –FAZEKAS Mihály: *Magyar fűvész könyv ... Linné alkotmánya szerént. 1-2. rész.* Debreczen, Csáthy, 1807.

¹⁴ VAJDA Péter: *Növénytudomány. Magyar-latin fűvésznyelv és Rendszerisme. Orvosok, gyógyszeresek 's a' fűvészetet tanító nélkül tanulni akarók számára.* Pest, Heckenast, 1836.

¹⁵ BRASSAI Sámuel: *A fűvészet elveinek vázolatai.* Kolozsvárt, Tilech és fia, 1836.

¹⁶ Növénybölcesség, avagy háromnyelvű fejtő növénynév műszótár, az az Phytosophia philosophia botanica seu botanica pura. Buda, Gyurián és Bagó, 1845. 116-472.p.

¹⁷ Háromnyelvű fejtő ásványnév műszótár, vagyis onomatologia mineralogica triglotta hermeneutica. Buda, Gyurián és Bagó, 1845. 473-537.p.

¹⁸ Háromnyelvű fejtő titoktan műszótár, az az onomatologia chemica triglotta etymologica. Buda, Gyurián és Bagó, 1846. 544.-590.p.

¹⁹ Háromnyelvű fejtő állatnév műszótár vagy glossarium zoologicum triglottum etymologicum. Buda, Gyurián és Bagó, 1846. 689-830.p.

Ami bizonyos, hogy a 250 évvel ezelőtt született Kováts Mihály életművének fontos része volt a nyelvművelés, amely értékes mozaikként beilleszthető a magyar szaknyelv több évszázadra visszatekintő fejlődési folyamatába.

IRODALOM

- BRASSAI Sámuel: *A fűvészet elveinek vázolatai*. Kolozsvárt, Tilech és fia, 1836.
- DIÓSZEGI Sámuel –FAZEKAS Mihály: *Magyar fűvész könyv ... Linné alkotmányára szerént. 1-2. rész*. Debreczen, Csáthy, 1807.
- Háromnyelvű fejtő állatnév műszótár vagy glossarium zoologicum triglottum etymologicum. Buda, Gyurián és Bagó, 1846. 689-830.p.
- Háromnyelvű fejtő ásványnév műszótár, vagyis onomatologia mineralogica triglotta hermeneutica. Buda, Gyurián és Bagó, 1845. 473-537.p.
- Háromnyelvű fejtő titoktan műszótár, az az onomatologia chemica triglotta etymologica. Buda, Gyurián és Bagó, 1846. 544.-590.p.
- KOVÁTS Michaele: *Lexicon mineralogicum enneaglottum*. Pars 1.3. Pestini, Trattner, 1822.
- KOVÁTS Mihály: *Antiorganon, azaz Organorosta*. Pest, Eggenberger, 1830. XII.p.
- KOVÁTS Mihály: *Magyar patika, az az a Magyar és- Erdély-Országban termő patikai állatok, növények és ásványok, orvosi hasznaikkal egyetemben. A falusi Külorvosoknak, Földesuraknak és Lelkitanítóknak számokra*. 1-2.rész. Pest, Eggenberger, 1835.
- KOVÁTS Mihály: *Medicina forensis, vagy orvosi törvénytudomány, a' Táblabíró, Bíró, Ügyvédő, Törvénytudó, Törvénytanuló, Orvos, Tanulóorvos Uraknak számokra*. Számos Hazai példákkal megvilágosítva, némely Hazai tudós Orvosoknak dicséretes emlékezetekkel megdíszesítve és Toldalék Szótár. Pesten, Eggenberger Jósef könyvárosnál, 1828. 474 p.,
- NATTER-NÁD Miksa: *Kováts Mihály főorvos munkássága*. in: *Az Országos orvostörténeti Könyvtár Közleményei*, 32, (1964), 145-158.p. Idézet helye: 149.p.
- Növénybölcesség, avagy háromnyelvű fejtő növénynév műszótár, az az Phytosophia philosophia botanica seu botanica pura. Buda, Gyurián és Bagó, 1845. 116-472.p.
- SZAMOSHÁTI Dániel (Daday András): *Újabb adatok Kováts Mihály életéhez és munkásságához*. In: *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei*, 15-16, (1959), 277-281.p. idézet helye: 277.p.
- VAJDA Péter: *Növénytudomány. Magyar-latin fűvésznyelv és Rendszerisme. Orvosok, gyógyszerek 's a' fűvészetet tanító nélkül tanulni akarók számára*. Pest, Heckenast, 1836.

Könyvek

Books

[Kapronczay Katalin PhD Forrai Judit CSc](#)

Initially submitted October 05. 2012; accepted for publication December 15, 2012

1.

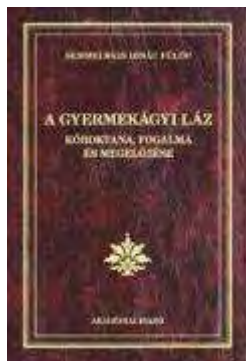
Kapronczay Károly (szerk.), Kapronczay Katalin (szerk.):
PRO NONAGESIMO - Tanulmányok Schultheisz Emil professzor 90. születésnapjára

Semmelweis Kiadó és Multimédia Stúdió (2013).224. old. ISBN: 9789633312759

A tanulmánykötet szerzői a 90 esztendőes Schultheisz Emil professzor úr előtt tisztelegnek, aki nagy történelmi korszakokon átívelő életútja során az orvoslás szinte minden területén maradandót alkotott: volt gyakorló orvos, kórházigazgató, irányította hazánk egészségügyét, miközben elmélyült kutatóként eredeti források tanulmányozásával orvosi múltunk kevésbé ismert adatait tárta fel és publikációkban tárta az érdeklődők elé. Felélesztette és újjászervezte a Semmelweis Egyetemen az orvostörténelem oktatását, és az orvostörténelem művelőinek új nemzedékét nevelte ki. A hazai és a nemzetközi orvostörténeti közélet legismertebb

egyénisége ma is aktív kutató, munkásságával öregbíti a magyar orvostörténetírás hírnevét a nagyvilágban.

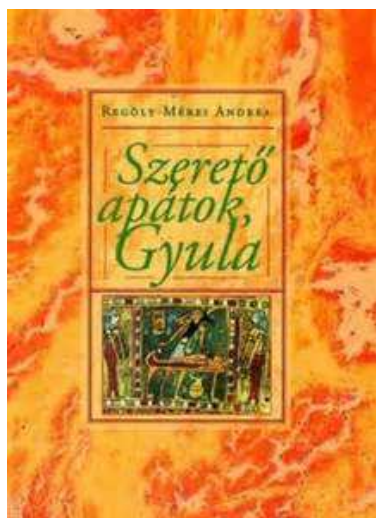
2. Semmelweis Ignác Fülöp: A gyermekági láz kóroktana, fogalma és megelőzése Ford. Rákóczi Katalin

Semmelweis bevallja, nincs gyakorlata az írás és a könyvszerkesztés terén, mi a fordítás során mégis ragaszkodtunk Semmelweis mondataihoz, nem írtuk át modern fordítás címén, alig változtattuk meg struktúrájukat, messzemenően kifejezve ezzel azt a tiszteletet, amit a mai ember érez e kiemelkedő orvos iránt. Kegyelettel és hűséggel tekintünk küzdelmeire, melyek többek között stílusában is kifejezésre jutnak.

A könyv első felében Semmelweis észérvekkel, logikai úton, a meggyőzés eszközeivel bizonygatja igazát, bonyolult táblázatokat állít össze, lelkes hangnemet használ. Amikor kénytelen belátni, hogy küzdelmei nem hozzák azokat az eredményeket, amelyeket elvár, akkor már polemizál, már zaklatott, keserű, sokszor az irónia eszközeit is használja az ellenfeleivel szemben. Bonyolult, kapkodó hivatkozásai már arról tanúskodnak, hogy nem tudja elkeseredését feldolgozni, lelkiállapota és szövegei azt a folyamatot tükrözik, amely alig négy év alatt visszafordíthatatlanná vált.

3. Regöly-Mérei Andrea: Szerető apátok, Gyula. Budapest, Kairosz Kiadó, 2012. 381 l./

KAPRONCZAY KÁROLY: Egy tudós orvos a XX. században

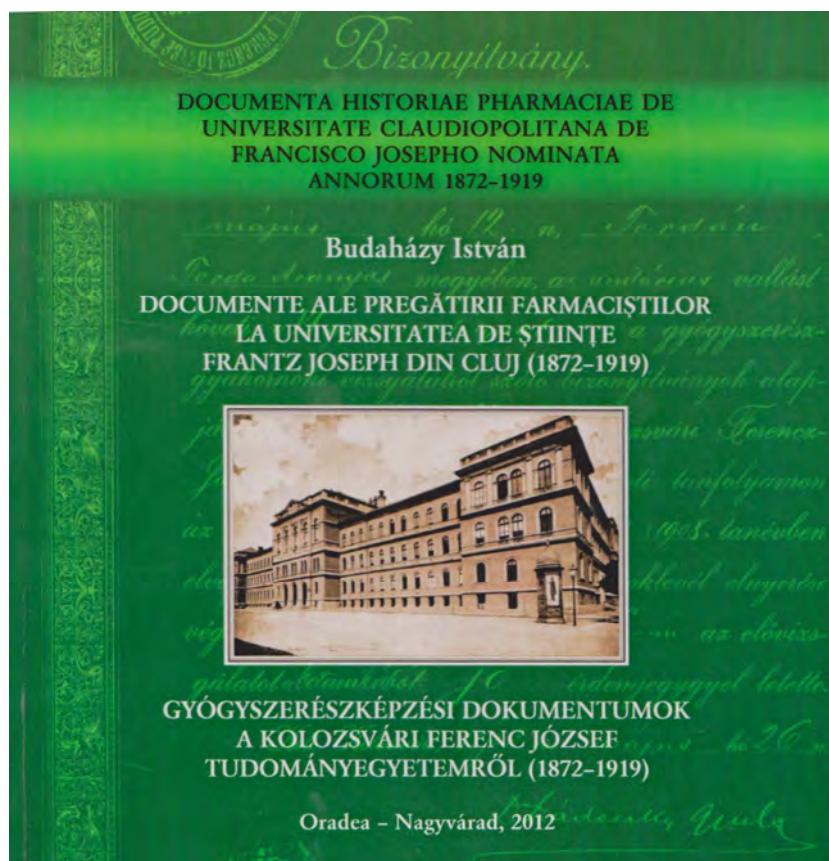
A 21. század legelején már távoli időnek számít a múlt század közepe: történelem tankönyvi anyag a két világháború közötti évtizedek, de kopnak a közvetlen emlékek az 1950-es évekről, amikor semmivel sem volt könnyebb az élet, főleg az értelmiségieknek. Így nem felesleges olvasmány tudománytörténelmünk egy-két jeles egyéniségének életútját nyomon követni, feleleveníteni „hétköznapiakat”, amelyek semmivel sem voltak nyugodtabbak a ma élők napjainál. Az sem közömbös, hogy az utókor által nagyra értékelt könyvek milyen körülmények között születtek, kiadásuk milyen „háttér harcok” titkait tartalmazta. Az utóbbiak akkor nem nyertek /nyerhettek/ publicitást, amit inkább a korrektség magyaráz meg, mint valami súlyos titok, a szakmai féltékenységet vagy a gáncsoskodást e kategóriába sorolhatjuk. Az előbbieket napjainkban is előfordulnak, bár a sajtószabadság és a nyitottság megléte másként formálja a régebbi korok titkait.

Az előbbi gondolatok tükrében kell olvasnunk Regöly-Mérei Andrea Szerető apátok, Gyula c. a Kairosz Kiadónál 2012 végén megjelent könyvét, ami – a nyilvánvaló kapcsolat ellenére - nem családtörténet, és nem is csupán egy kiváló tudós életútjának nyomon követése, hanem korrajz a 20. század első éveitől az 1970-es évek közepéig, Regöly-Mérei Gyula /1908-1974/ orvosprofesszor életéről és munkásságáról. A szerző nem történész, nem író, hanem genetikus, aki jól tárja fel és elemzi az adott korszakot, mellesleg kiváló írói erényeket villant fel könyvében. Regöly-Mérei Gyula polgári családban született, apai és anyai családja az un., „ferencjózsefi” korban, a békeidőben biztos anyagi körülményeket teremtett magának, amit az első világháború és a trianoni béke megroppantott, ha nem is mindennapos gondokkal teli életet, de több nehézséget eredményezett. Az apa pályáját az első világháború kettőtörte, hadirokkantnak járó nyugdíjból nem lehetett a régi életvitelt biztosítani. Ez nem egyedülálló történet volt, sokan éltek így Magyarországon. Fia, még Mérei Gyula, orvos lett, később kiváló orr-fül-gégeorvos, aki az 1930-as évek közepén átélte az „állástalan orvosok” sorsát, bár tehetsége révén ez az állapot lerövidült. Buzgó katolikusként nehezen szembesült a zsidótörvényekkel, hiszen végül 1945-ben volt munkaszolgálatosként osztrák területről gyalogolt vissza Budapestre.

További megpróbáltatást az 1950-es évek jelentették: a bizalmatlanság légköre, a polgári származás, gyerekeinek hittanra való járatása befolyásolta karrierjét: tudományos minősítést nehezen kapott szakorvosi tudására, de ennek birtokában az orvosegyetem kórbonctani intézetében pályázott meg kutatói állást. Ez az orvosi pálya „nem napfényes oldala” volt, de lehetett kutatni, dolgozni. Ez vezette végül az orvostörténeti kutatásokhoz, amelynek elismert szakemberének számított már az 1950-es évek derekán, sőt paleopatológiai vizsgálódásai a határon túl is ismertté váltak. Nem véletlenül hívta soraiba a Nemzetközi Orvostörténeti Társaság, több nemzetközi szakmai szervezet. Az 1950-1960-as években ez – szocialista országok vonatkozásában - csak formai dolog lehetett, mert az adott szakmai szervezet rendezvényeire, konferenciáira és kongresszusaira alig mehettek ki, inkább nemzetközi folyóiratokba elküldött közlemények „jelenthették” a közvetlen kapcsolatot. Regöly-Mérei Gyula esetében is csak két kongresszusi részvételt eredményezett. Pedig elismert Semmelweis-kutató, továbbá III. Béla és felesége paleopatológiai vizsgálata fűződik munkásságához, nem beszélve számos régészeti anyag feldolgozásáról. Könyveinek, szakmai cikkeinek bibliográfiája terjedelmes, amint az az ismertetett könyv végéhez csatolt függelékben látszik. A szerző igen jól jellemzi – elég visszafogott hangnemben – az orvostörténeti kutatók egymáshoz való viszonyát és társasági életét az adott időszakban, aminek sok esetben nem a szakmai, hanem inkább az ideológiai nézetkülönbség volt az oka. Sajnos Regöly-Mérei Gyula életének utolsó évtizedét betegsége árnyékolta be, de ebben az időszakban írta legfontosabb, alapvetésnek számító könyvét.

Regöly-Mérei Andrea kiváló könyvet adott át nemcsak az adott terület – orvos- és tudománytörténet – művelőinek, hanem a múlt iránt érdeklődő olvasóknak, hiszen egy jeles tudós életén keresztül majdnem egy egész évszázad hazai értelmiségi sorsába enged bepillantást.

4. Budaházy István: Gyógyszerképzési dokumentumok a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemről (1872-1919). Odera-Nagyvárad, 2012.

E kötet néhány dokumentumot tár fel az erdélyi gyógyszerészképzés kezdeti történetéből. A Kötetben nemcsak az Egyetem alapítólevele, diplomák, gyakornoki igazolványok, végbizonnyítványok találhatóak, hanem eredeti fényképek, tablók és családi albumok képei is. A szerző nagy szakértelemmel állít emléket a szakma kiválóságainak, narratív beszámolóval az életutakról külön kiemelve az első magyar gyógyszerésznő Tinagel Szerafin életéről. A könyv külön érdekessége a kétnyelvűség, amely közös kincsé teszi román és magyar közös hagyomány megbecsülését.

Kodolányi János: Suomi

Alkotás és betegségélmény Kodolányi útirajzaiban

János Kodolányi: Suomi

Creation and illness in Kodolányi's travelogs

Dr. Felszegi Sára CSc

sarafelszeghi@gmail.com

Initially submitted May 10, 2013; accepted for publication July 15, 2013

Abstract:

The purpose of travelling always reflects the traveller himself. Looking for new experience, the thirst for new cognition, the escape could be equally the motivation for travelling. This travel description is a parallel travel, beside the geographic travel it is an inner travel as well, because the way to arrive in Finland finally is a way inside the soul of the writer... Meanwhile we are offered an image of the values of Finnish people.

Kulcsszavak: betegség, gyermekkor, vágyódás, menekülés, harmónia, csend, egészségfejlesztés

Keywords: disease, childhood, nostalgia, escape, harmony, silence, Health Promotion

Kodolányi, 1936-38 között öt alkalommal járt Finnországban, és ott alkalmanként 2-3 hónapot töltött. Első, utazásról szóló beszámolóját 1937-ben jelenteti meg könyv alakban, „Suomi, a csend országa” címmel. Később írt riportjait a „Suomi titka” című kötetbe gyűjtötte össze és 1939-ben adta ki. 1942-ben, némi kiegészítéssel, ezekből szerkesztette a „Suomi” című könyvet

1. ábra Suomi, a csend országa c. könyv borítólappja

Ezek a könyvek útirajzok, olvasásukkor mégis azt érezzük, hogy itt többről van szó, mint az utazási irodalom egyik jellegzetes darabjáról.

Az úti cél, mindig az utazni vágyó énjéről is szól. Élménykeresés, az új megismerésének vágya, menekülés egyaránt lehet az utazás motivációja.

Kodolányi maga fogalmazza meg, hogy miért éppen Finnország az úti célja:
„Volt egy föld, amelyen a valóságos életemet éltem, s egy másik, ahol minden az ábrándok fényes csillogásában, szebben, jobban és tisztábban ragyogott. Fantáziámban oda menekültem...” (Kodolányi, 1990:7)

Vágyódás és menekülés... Miért és mi elől menekül Kodolányi? Az okokat keresve, elsősorban az író egész életét meghatározó gyermekkori élményekre kell gondolnunk.

Sánta, csenevész kisgyermek. Sántaságát édesanyjától örökölte: *„Nem járok a talpamon. Csak rettentő fájdalommal és nagyon keveset tudok mozogni.”* - írja Kodolányi. Az édesapja nem tudja elfogadni a gyermeke testi fogyatékosságát, gyűlöli, és ezt minden nap érezteti is a fiával. De az apai zsarnokságtól nem csak a gyermek Kodolányi szenved:

„Zúrzavaros foszlányok kavarnak bennem ijesztően hangos, értelmetlen és érthetetlen szócsatákból. Ezekre mély álomból riadok fel, ... Mintha földrengés volna a másik szobában. Attól félek, rám zúdul a mennyezet, mindent romba dönt valami ismeretlen elemi erő. Anyám hangját hallom: fájdalmas panasszal mond valamit. És apámét, ahogy harsányan, rémületesen fölcsattan...” (Tüskés, 2001:23)

2. ábra Kodolányi János szülei

A férj durva, kegyetlen viselkedését a fokozottan érzékeny anya nem tudja elviselni, összeroppan és elmegyógyintézetbe kerül. Amikor meggyógyul, az apa nem engedi vissza közös otthonukba, ezért már nem is haza a családhoz, hanem Püspökladányba költözik, az anyjához. A szülők végül, a férj akaratának megfelelően, elválnak, ami a gyermek Kodolányi ellenszenvét csak fokozza az apja iránt, annál is inkább, mert az apa eltiltja a gyermekeitől az édesanyját, így hároméves korától tizennégy éves koráig Kodolányi többé nem látja az édesanyját.

„...ez alatt az idő alatt kellett megtanulnom, a magány elviselését, az anyátlanság megszokását, az emberek kegyetlenségének, komizságának, brutálisan elnyomó

szadizmusának, hazugságainak, és mérhetetlen gyűlöletének azt a kisgyermek által szinte elviselhetetlen tömegét, amit én hároméves koromtól tízéves koromig, ...megértem,...” (Kodolányi, 2001:8)

Ez a mélyen megrendítő kép az író egész gyerekkorát uralja, így nem is csoda, hogy már ötévesen, egyre gyakrabban gondol a születés és a halál, a lét és nemlét kérdéseire, és ezek a kérdések felnőttként is elkísérik:

„*És miért kell énnekem lenni?...*”, teszi fel a kérdést, majd így folytatja: „*Életem során néhányszor előfordult, kisebb-nagyobb, néha veszedelmes öngyilkossági kísérleteimtől eltekintve, amikor ezt az „én vagyok”-ot szerettem volna elnémítani, de akkor is, hogy én voltam azt már nem tudtam volna.*” (Kodolányi, 2001:17)

Gyerekkorát a félelem és a magány határozza meg, mely elkíséri fiatal felnőtt korában is. Szabó Lőrinc 1924-ben írja Kodolányiról: „*Vézna, sánta, kemény kis ember, sápadt-barna beesett arc, átlelkesült szemek és sátoros nagy haj...*” (Szabó, 2001:31)

3. ábra Kodolányi János arcképe

„Kemény kis ember...” akit az élet megtanít keménynek látszani, védekezésül az emberek kegyetlenségével, komizságával, brutálisan elnyomó szadizmusával, hazugságaival és mérhetetlen gyűlöletével szemben.

A szenvedést korán megtanulta, ezért is vágyik Finnországba, a „*szebben, jobban és tisztábban ragyogó*” földre mindannyiszor, ha nem bírja terhét, ha keserűség, csalódás vagy fájdalom éri. Azt reméli, hogy ha csalódik Finnországban, végképp kigyógyul az „*emberibb élet lehetőségébe vetett*” hitéből, ha nem, akkor „*könnyebben viselem el a hétköznapijaim és kötelességeim súlyát*” (Kodolányi, 1990:8)– írja

Fiatal korában helyreállító műtéttel igyekeztek korrigálni a sántaságát. Az akkori eljárás szerint birkainat ültetnek be, hogy a megrövidült inat kipótolják, és ez teszi lehetővé, hogy egyáltalán mozogjon. Sajnos, ez nem jelent teljes helyreállítást, így a járás megkönnyítéséhez szükség lenne ortopédcipőre, erre azonban nem telik, mert nemhogy cipőre, de ételre sincs pénze, napokig nem eszik, végül az éhezés miatt elájul a villamoson. Nem csoda, hogy legyengült szervezete nem bírja: 1936 tavaszán TBC-t diagnosztizálnak nála.

A testében, lelkében meggyötört író Finnországba, a „*csend országába*”, való vágyódását megerősíti a híres finn operaénekesnő, Musa Silver meghívása. Az énekesnő

maga is élt 3 évig a lappok között, és saját tapasztalatairól is beszámolva, rábeszéli Kodolányit, hogy menjen Finnországba, oda, ahol „nemcsak lázadás nélkül, de boldogan” (Kodolányi, 1990:13) élhet.

4. ábra A lappok földjén

Már az utazás pozitív élménnyel tölti el. Nincs idegeskedés, gorombaság, fenyegetőzés, hatalmaskodás. Minden pályaudvaron dolgozó vasúti alkalmazott nyugodt, udvarias, türelmes. „A villamosokon...figyeld a kalauznőket-...mily nyugodtan s okosan bánnak az utasokkal, s az utasokat, mily pontosan alkalmazkodnak a rendhez.” (Kodolányi, 1990:21) írja Kodolányi, azaz „Suomi a rend országa”. Erre a rendre is nagyon vágyott már, mint ahogy a csendre is, amely „Vattás ujjával már megérkezéskor megsimogat és dédelget, amíg csak el nem hagyod Finnország utolsó talpalatnyi földjét: a hajópadlót.”

Bár egy tizenegy emeletes szállodában lakik, mégis „olyan a csend, mint egy szanatóriumban”. Nincs ajtócsapkodás, a személyzet halkan beszél, mindenki udvarias, figyelmes. Az író, a természet és ember harmóniáját mindenütt jelenlévőnek érzi. Még a hömpölygő városban is „szüntelenül érzed a jóságos csend vattás ujjait, a megnyugtató békét, a harmóniát és egészséges életmódot. Hogy csinálják ezt? Hogy viszik be a mérhetetlen erdők, az álmodó kék vizű tavak isteni békéjét a városok forgalmába?” (Kodolányi, 1990:22) teszi fel a kérdést az író, s bár nem ad rá választ, mégis csak az a lényeg, hogy Kodolányi úgy érzi, végre megérkezett, és ahogy írja „Otthon érzem magam”

Pedig félve indult el társ nélkül: „magam gyenge fizikumú, nehezen mozgó ember vagyok...Idegenkedtem hát az idegenektől, még idehaza is.”-írja, és így folytatja „Suomiban már három-négy nap múlva otthon éreztem magam. Nem vett körül egy pillanatra sem az idegen világ gyakran borzongató, reménytelen légköre”.

Megérkezését követően még betegeskedik, s mint írja „Eleinte én gyengélkedtem a tengeri levegő szokatlansága miatt”, de a csend, a tisztaság, a rend, a finn élet „csodálatosan pihentető hangulata” veszi körül, állapota napról-napra javul, mert: „Suomi egy olyan család otthona, ahol csend, békesség, őszinte együttérzés, egészséges életmód, nagy kényelem és a tisztaság fogadja a vendéget...”, egy olyan családi otthon, amire egész gyermekkor alatt vágyott, s amit nélkülöznie kellett. A vendégszereteten túl „Gyógyít, elringat, megnyugtát... a friss táj, mint az édesanyád.”- vallja az író.

Kodolányi nagyon jól érzi meg a környezet szerepét, mint egészségkockázati tényezőt, és ismeri fel annak jelentőségét, ahogy a finnek is, akik nagy hangsúlyt fektettek és fektetnek ma is az egészségfejlesztésben az egészséget támogató környezetre.

A makrokörnyezeten túl, a mikrokörnyezet valamint a higiénés kérdések jelentőségéről is ír: a közvetlen környezet, az emeletes faházak, cserépkályhák, virágok, („Kívül minden ezüstfehér, idebent minden aranysárga és nyári zöld”), padlón háziszöttek szőnyegek, szauna, „s olyan bámulatos tisztaság a házban, testápolásban, amelyet nálunk az

úgynevezett „*falusi intelligencia*” a maga körében sem tud elképzelni.” ugyancsak gyógyító erőt jelentenek az írónak.

5. ábra „...idebent minden aransárga és nyári zöld”

Egy másik fontos egészségdeterminánsra, a táplálkozási szokásokra is kitér Kodolányi. Természetesen, nagymértékben hozzájárult az író gyógyulásához a *rendszeres étkezés*, a megfelelő táplálkozás, ami a pénzhiány miatt, mint fent is láttuk, sajnos az írónak otthon nem adatott meg. Ahogy azt Kodolányi leírja, a finnek naponta ötször étkeztek, és tejszín, vaj, fekete kenyér, sajt mindig jelen vannak az étkezésben, délben-este meleg ételt fogyasztanak, ami leves, hús, burgonya, tej, darakása, káposzta, borsó, zabpehely, tojás, hal. Bár sok egészséges elemet tartalmazott az étkezésük, de kevés zöldséget, gyümölcsöt fogyasztottak, és mint azt a finn népegészségügyi felmérések igazolták, ez is egyik oka volt annak a magas morbiditási mutatóknak, ami a szív-és érrendszeri megbetegedéseket jellemezte a finneknél. Azonnali intézkedéseket hoztak: a közétkeztetésbe - a meglévő étkezés mellé - bevezették a zöldség, gyümölcs fogyasztását. Minden lehetséges fórumon és az oktatásban is népszerűsítették ennek egészségtámogató jelentőségét. A másik nagy kockázati tényező, a mozgáshiány megszüntetésére az iskolákban megnövelték a testnevelési órák számát, és bevezették a kötelező heti kétszeres edzést délutánonként, ami a csapatsportokban nem csak a testmozgást, de a csapatszellem, az összetartozás érzésének erősítését is szolgálta. Nem csak az iskolákra, hanem a munkahelyekre is kiterjesztették ezeket az intézkedéseket. Ezzel is magyarázható, hogy foglalkozás-egészségügyi ellátásuk, mely a primer prevenció fő helye az aktív lakosság körében, ma már világszerte, és a munkavállalók egészségének megőrzése, a munkahelyi egészségfejlesztés kiemelkedő szerepet játszik a finn egészségügyben. Ezen intézkedések hatására, tizenöt év alatt jelentős mértékben csökkentették a szív-és érrendszeri megbetegedések számát. Ezek az eredmények ma is példaként szolgálnak a világnak, és mutatják azt az erőt, amelyet a prevenció (primer, secunder és részben a tercier) jelent és jelenthet egy ország egészségpolitikájában,

Kodolányi tolmácsolásában az összefogás erejének más jeleit is fellelhetjük a finn népegészségügyben. A TBC járvány idején fiatal egyetemi hallgatók tanácskoznak arról, mit kell tenni a járvány felszámolására. Így születik meg az egyik ötlet: Maila Talvio *Negyvenötezer* címmel filmforgatókönyvet ír, amelyből készült filmet két éven át minden faluban lejátsszanak, a bevételből pedig tudószanatórium épül.

Úgy tűnik, hogy erőt adhatott az írónak az a lelkesedés is, amellyel a finnek erőfeszítéseit értékelte az oktatás területén, s ami véleménye szerint, a finn értelmiségi és középosztály kialakulását eredményezte. Külön kiemelte Mikkola professzor és felesége Maila Talvio szerepét, akik harminc éven át, minden csütörtökön esti szemináriumot tartottak saját házukban, ahol több száz diák hallgathatta az évek során a kitűnő előadásokat, ahol a

finn nép legnevesebb írói, költői, énekesei, tudósai tartottak előadásokat. Irodalmi Szalonjuk Helsinkiben nevezetesség volt, amit Maila Talvio író és férje Mikkola nyelvészprofesszor évekig működtetett. Ennek a két nagyszerű embernek ma Finnországban köztéri szobrok őrzik az emlékét.

6. ábra Maila Talvio és férje Mikkola professzor

Kodolányi elismerően szólt azokról a népiskolákról, ahol a földművesek oktatása zajlott, a legeldugottabb tanyán is, mint ahogy arról a munkáról is, ami a tájszótár összeállítására irányult, amelyen a „tudósok raja” dolgozott, bevonva a gyűjtő munkába parasztok ezreit, felderítve és megőrizve a gyökereket, ami egy nép igazi erejét jelenti. „Finnországban, a nemzeti értékek tiszteletének hazájában, a tradíciók és a múlt megbecsülésének földjén vagyok.” (Kodolányi, 1990:49) -írja. Úgy érzi, ezt Magyarországon is meg lehetne és meg kellene valósítani.

Az egészség és oktatás mellett, a demográfiai kérdésekre is kiterjedt az író figyelme. A finnek véleménye szerint egy nép megmaradásának erejét a népszaporulat is jelzi, s bár a finn nők is egyenlően kiveszik minden munkából a részüket, de „...ezek a nők elsősorban anyának születtek” (Kodolányi, 1990:76). Nagyon elcsodálkoztak, amikor Kodolányi az *egykézésről* beszélt, mert ezt a megmaradás feladásának tekintették. Ez a kérdés nemcsak hazánkban, de az Európai Unió országaiban ma is aktuális kérdés, különös tekintettel az előregedő társadalmakra, amelyeknek népegészségügyi és nemzetgazdasági következményei azonnali, összehangolt intézkedéseket követelnek.

Kodolányi jól látta meg azokat a sarkalatos kérdéseket, amelyek egy nép erejét meghatározzák és erőt adott neki az a hit, hogy van kiút, valamint az őt körülvevő szeretet, megbecsülés is hozzájárult ahhoz, hogy fizikailag, lelkileg megerősödvé térhetett haza finnországi útjairól.

Vitathatatlan, hogy Kodolányi életének „egyik fontos alkotórésze lett” Finnország. „Természetesen arra törekedtem, hogy alkotórésze legyen mindennek, amivel az én életem kapcsolatba kerül.” (Kodolányi, 1990:119) - írja. Érthető, hogy ezt a világot kissé idealizálva közelítette meg, hiszen neki ez volt a menekülés, a nyugalom szigete. Már kevésbé érthető az a támadássorozat, ami emiatt éri mind hazai, mind finnországi lapokban.

Ifj. Kodolányi János a *Suomi* című könyv Utószavában írja: „Apám elég hamar kiderítette, hogy a helsinki támadásokat honfitársai kezdeményezték ellene.

Gyorsan meggyőződhetett apám arról, hogy a barátait nem veszítette el Finnországban, itthon pedig olvasóinak tábora nőtt. A magyar követ visszahívását pedig győzelemként értelmezhetette.” (ifj. Kodolányi , 1990:279)

Ennek ellenére, ezek a támadások nagyon megviselik, bár igyekszik felülemelkedni rajtuk, mégis azt írja november 24-én Hakulinennek küldött levelében: „...Már-már arra akartam kérni, ne is küldje el ezeket a kis ostobaságokat, mert csak felizgatnak, és amúgy is rossz álmomat még jobban elrontják – de, isten neki, legyen hát! Az írónak jól meg kell szoknia az ütlegeket, legalábbis annyira, mint egy számárnak. Ha már olyan számár, hogy író, hát csak tűrje az ütések.” (ifj. Kodolányi , 1990:279)

Artturi Kanisto, miután szívélyesen megköszöni a Pesti Naplóban megjelent útleírást, a következőket írja: „Véleményem szerint ugyan Ön a finn viszonyokat és a finn népet jobbnak látja, mint amilyen a valóságban. A szeretet és a harag nem igazi bírák: a szeretet nyilvánvalóan irányunkban elfogulttá teszi Önt” (ifj. Kodolányi , 1990:277)

ifj. Kodolányi János édesapja könyvéről a *Suomi* című könyv Utószavában így vélekedett:

„Nem törekedett arra, hogy csak jót lásson, írásai mégis egy hibátlan Finnországot tárnak elénk. Nem véletlen, hogy ezt barátai is felrótták neki, még akkor is, ha közben jólesett olvasniuk az elismerő szavakat. Finnország tehát olyan is volt, azonban másféle is lehetett egyidejűleg.” (ifj. Kodolányi , 1990:282)

Bár a szeretetünk tárgyát mindig egy kicsit idealizálva látjuk, és ez történt az íróval is, az idő mégis Kodolányit igazolta. Ő megérezte a finn nép erejét, és jól érzékelte azokat a sarkalatos elemeket, amelyek ennek az erőnek forrásává váltak: a gyökerek megtartása, az oktatás, mely minden szinten, a legeldugottabb területeken is eljutott az emberekhez (írók, operaénekesek, tudósok térnek vissza gyökereikhez és tartanak ingyen előadásokat szülőfalujukban, volt iskolájukban stb.), valamint az összefogás és a józan szemlélet, melyek segítségével, lényegesen javítani tudtak a finn nép egészségi állapotán. Ezek az értékek, amelyeket Kodolányi oly nagyra becsült a finn népben, ma is megtartó erőként léteznek, - s amiről Németh László úgy vélekedik, hogy *"Egy társadalom igazi ereje nem a belőle rakétaként felszálló tüneményekben, hanem a mélyén dolgozó emberek értékében van"* - lehet az a titok, amelyet „*Suomi titka*” című kötetében Kodolányi felfedezni vélt.

Természetesen, nehéz egy nép „titkát” felfedezni, de mellette felsejlik egy másik titok: *az író maga*. Megismerjük a természettől átjárt embert, aki a földrajzi utazás mellett egy belső utazásnak is részese, mert az út, amely Finnországba tartott, végső soron befele, a lélekbe vezetett, s bár párhuzamosnak tűnhet a két utazás, mégis szinergikus, az oly sok szenvedés és megpróbáltatás után, az író megtalálja a csendet, harmóniát, amelyre egész zaklatott gyermekkorában és ifjúságában vágyott, és végre otthonra lel:

„Szemed kifelé bámul a végtelen ezüst térbe, de mégis befele nézel magadba, s nyomon követheted azt a csodát, hogy lelked pillanatról pillanatra könnyebbé, tisztábbá, csendesebbé válik. Amikor azt hiszed, hogy az elragadtatás misztikus magasságába emelkedtél, előnt az illat és a csend újabb hulláma, s még feljebb emelkedsz...” (**Kodolányi** , 1990:188)

Irodalom

FELSZEGHI Sára: *Kodolányi János: Suomi. Utirajz?* Kodolányi Konferencia kötete, Rákoscsaba, 2009. december 3

IFJ. KODOLÁNYI János: *Utószó*, in Kodolányi János: *Suomi*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990.

KODOLÁNYI János: *Suomi* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990.

KODOLÁNYI János: *Visszapillantó tükör. In. Én vagyok, In memoriam Kodolányi János*, Nap Kiadó, Budapest, 2001.

SZABÓ Lőrinc: *Kodolányi János. In. Én vagyok, In memoriam Kodolányi János*, Nap Kiadó, Budapest, 2001,

TÜSKÉS Tibor: *A Kodolányiak. In. Én vagyok, In memoriam Kodolányi János. Nap Kiadó, Budapest, 2001.*

Patikus dinasztiák története

History of apothecary dynasty

Pócsik Szilvia

Semmelweis Egyetem, GYTK

pocsik.szilvi@gmail.com

Initially submitted May 10, 2013; accepted for publication July 15, 2013

Abstract:

A történelem során nem volt szükségszerű, hogy gyógyszerész dinasztiák alakuljanak ki, de számos előnnyel járt: nemcsak az addig birtokolt anyagi javak és a patika öröklődött, hanem vele együtt a felhalmozott tudásanyag, a tapasztalatok, hivatásszeretet. Ezt a különlegesen szép és sokrétű mesterséget egy kisgyermek is hamar megszerethette. Az első dinasztiaalapító gyógyszerészek után a mesterség apáról fiúra, majd mint láhattuk apáról leányra szállva, öröklődő szakmaként élt tovább, nem engedve, hogy az ősi patikus dinasztiák kihaljanak, és a feledés homályába merüljenek.

A patikus dinasztiákból származó gyógyszerészek, mint láttuk a helyi közéletben is gyakran kiemelkedően részt vettek. A gyógyszerész szakma különböző területein ma is számos dinasztia tagját láthatjuk. Vitathatatlan, hogy a nagy patikus dinasztiák valamelyikének a tagjának lenni főleg előnyökkel járt és jár ma is, hiszen már maga a név tiszteletet vált ki. Egy többgenerációs gyógyszerész család nevét ebben a viszonylag kicsinek mondható szakmában szinte mindenki ismeri. A történelmi események viszontagságait nem minden dinasztiának sikerült átvészelnie. Fennmaradásukat, megélhetésüket sok tényező befolyásolta. Mind közül talán az államosítás az egyetlen, amely minden dinasztiát egységesen, egy időben érintett. Régen a patikus dinasztiák folytatódásához elég volt, hogy a patika a család tulajdonát képezte, és biztos megélhetési forrásként ott volt a család számára, amit mindig valamelyik utód vitt tovább. Mára azonban a patikák rohamos szaporodása miatt nem jelent olyan biztos megélhetési forrást egy családi patika, és ezért nem jelent nagy motivációt az utódok számára, hogy ezt a szakmát válasszák. A még ma is élő dinasztiák tagjainak történeteit megismerve elmondhatjuk, hogy a patikus dinasztiák fennmaradásához nem volt elég a családi háttér, megfelelő személyiség is kellett. A hivatás szerete, a betegek iránti áldozatkészség, a nehézségekkel való megküzdési akarás és kitartás mind olyan tulajdonságok, amik nélkül ma talán már nem is beszélhetnénk a „Patikus dinasztiák történetéről”. Legyen mindannyiunk számára a nagy elődök élete, munkássága, erkölcsi magatartása példaértékű.

Kulcsszavak: gyógyszerész dinasztiák, előnyök, tapasztalat, hivatástudat, szakmaszeretet

Keywords: pharmacist dynasties, benefits, experience, consciousness of vocation, profession of love

Ezt a szakdolgozatot a Semmelweis Egyetem Népegészségtani Intézetében az Orvostörténeti Önálló Kutatócsoport munkájaként végezte el Pócsik Szilvia V. éves gyógyszerészhallgató dr. Forrai Judit vezetésével.

1. Tartalomjegyzék

Bevezetés

A patikus szakma kialakulása és fejlődése Magyarországon

A kezdetek (895-1000)

XI-XV. század - a kereszténység hatása, az első gyógyszertárak megjelenése

A városi polgári gyógyszertárak kialakulása

XVI.- XIX. század

A patikus dinasztiák kialakulása

A patikák számának alakulása

A XVI-XIX. Század gyógyszerészetének történeti áttekintése, a patikusokat érintő fontosabb törvénykezések tükrében

A patikusok társadalmi helyzete és megítélése

XX. század

Patikus dinasztiák

A Küttel dinasztia

A Hofbauer-háznagy dinasztia

A Kiss dinasztia

A Bölcs dinasztia

A Zalai dinasztia

A Tavaszgy dinasztia

Összegzés

Irodalomjegyzék

2. BEVEZETÉS¹

A patikus mesterség Európában körülbelül 760 éves múltra tekint vissza. A tudós patikáriust a falvakban és a városokban egyaránt tisztelet övezte és övezi mind a mai napig. Ez a hivatás sokáig misztikus és sejtelmes munkának számított, amelybe kívülálló nem igen nyerhetett bepillantást. Aki megkapta a patikanyitásra a privilégiumot a városi magisztrátustól, annak érdekében állt, hogy meg is tartsa a családjának, hiszen a családi vagyont így lehetett tovább menteni, másrészt pedig biztos megélhetést jelentett a család számára. Dinasztiáról akkor beszélhetünk, ha legalább három egymást követő generációban találunk gyógyszerészt. Kevés olyan hivatás létezik, mint a gyógyszerészet, ahol dinasztiák apáról fiúra adták át egymásnak a tudomány stafétáját, és őrizték évszázadokon keresztül a magyar gyógyszerészet hírnevét.

Ez a hivatás nem fejlődhetett volna hazánkban sem, pályájukat féltőn szerető, tevékeny, áldozatkész gyógyszerészek munkássága nélkül. A szerteágazó tevékenységek jól mutatják a pályán élők működési lehetőségének sokrétűségét. A legtöbb gyógyszerész a maga településén híres, megbecsült ember volt. A polgárok szeretetét példamutató magatartásával, a másokért való tenni akarással, lelkiismeretes, áldozatkész munkájával érdemelte ki.

¹ Gyógyszerész dinasztiák DVD, Videant Film Produkció, 2003-2004, Rendezte: Novobáczky Sándor

A történelem viharai gyakran elhomályosították számos régi szakma tradícióinak emlékét. Ez történt a gyógyszerészet múltjával is, de az ország több helyén mégis megmaradtak a régiekre emlékeztető, oly sok időn át gondosan őrzött történelmi helyszínek, és megmaradt néhány olyan dinasztia is, amely tudatosan ápolta és ápolja mindmáig a családi hagyományokat. Tagjaik között mindig találunk olyanokat, akik - miközben maguk is elődjeik hivatását választották - folytonosságot keresnek a régi értékekkel.

2006-ban Grabarits István megrendezte a dinasztiai találkozóját, amelyen 77 dinasztia jelent meg közel 120 fővel, akiknek még ma is van élő gyógyszerész tagjuk. A házasságok révén több családot is sorolunk egy-egy dinasztiahoz.

A magyar gyógyszerészek történetében olyan nagy egyéniségekkel is találkozhatunk, akiknek a nevét a tudományok, művészetek és az irodalom világából is ismerhetjük. Közös bennük, hogy patikusként indultak el a pályán, mivel maguk is nagy múltú gyógyszerész családból származtak. A teljesség igénye nélkül néhány név: Dr Wolf Emil, Szent-Györgyi Albert, Klösz György, Csontváry-Kosztka Tivadar, Rippl-Rónai József, Örkény István. Igaz, hogy ők nem patikusként váltak naggyá, de a családi értékeket féltve őrizték.

Még a XX. század elején is tekintélyes szakma volt a patikusoké. A gyógyszerész hallgatók továbbra is folytatták felmenőik mesterségét. A kis patikaüzemek, patikák még emberközeliak voltak. A pénzkereset mellett sokukat a másokért való tenni akarás, másokon való segítség vezérelte. A patikusok szakmai és társadalmi összejövetelei fontos eseménynek számítottak annak idején. A polgári társadalomban az előkelő rétegbe tartoztak a gyógyszerészek.

A legtöbb tradíció ma már a múlté, még ha a hagyományokat látványosan őrzi is jó néhány patika múzeum az országban. A családok sorsát derékba törte a háború, majd az utána következő államosítási hullám. Egy miniszteri rendelettel az ország összes nyíltforgalmú gyógyszertárát állami tulajdonba vették, még azon a napon, amikor ez kihirdetésre került. A beígért kártalanítás elmaradt, soha nem történt meg. A rendszerváltás után a családi patikák újjáéledni látszanak hazánkban. Ismét fontos, hogy az utódok folytassák a családi tradíciókat, öregbítsék a régi családi hírnevet. A patikusok ismét a társadalom megbecsült tagjai közé kerülnek mind anyagi, mind erkölcsi szempontból. Nem ismerjük minden dinasztia történetét - az ország egyes területeiről például egy patikus dinasztiairól sem tudunk -, így a teljesség ismerete nélkül nem is tudnánk egy általános, reális képet festeni történelmükről. Ezért dolgozatom célja a tényleges adatok ismeretében hat patikus dinasztia történetének bemutatása és ezen hat patikus dinasztiaira vonatkoztatott általános következtetések levonása. Azonban mielőtt bepillantánánk egy-egy nagy dinasztia életébe, hogy jobban átlássuk az őket érintő legfontosabb történelmi eseményeket, változásokat, tekintsük át röviden magának a gyógyszerészetnek a főbb történelmi állomásait.

3. A PATIKUS SZAKMA KIALAKULÁSA ÉS FEJLŐDÉSE MAGYARORSZÁGON

Azt le kell szögeznünk, hogy a gyógyszerészet mint hivatalos és különálló szakma kialakulása hosszú folyamat volt, ezért a gyógyszerészet önállósulásának időpontját nem lehet pontosan meghatározni Magyarországon sem. Ezzel együtt a szó mai értelmében vett patikusok sem egyik napról a másikra jelentek meg történelmünkben. Mivel a gyógyszerészet, a gyógyszerész és a patikus kifejezések egyike sem létezik a másik nélkül, ezért szükséges ezek együttes tárgyalása a történelmi kialakulás és változás tükrében. A gyógyszerészetben bekövetkező történelmi eseményeket megpróbáltam időrendben csoportosítani a honfoglalástól kezdődően egészen napjainkig. Az átalakulási folyamatok lassúak voltak és nem köthetőek pontosan egy adott évhez. A patikák polgári tulajdonba való átmenetele

jelentős szerepet játszott a dinasztikák kialakulásában, ezért az ezeket szabályozó rendeleteket és jogviszony alakulásokat kiemelten tárgyalom.

3.1. A KEZDETEK (895-1000)

A honfoglalást követő időkből alig maradtak fent orvos-gyógyszerészi vonatkozású emlékek, de annyi bizonyos, hogy ez idő tájt a gyógyítást a kor gyógyítói, egyben gyógyszerkészítői, az úgynevezett táltosok végezték. A táltos szó csodatevőt és egyben atyát jelent, a szerep betöltőjét a legnagyobb tisztelet és titok övezte és rendszerint apáról fiúra szállt. Az ősmagyaroknak, mint természetimádó népnek az Isten fogalma egybeesett a nap és a fény fogalmával. A betegségeket a gonosz szellemeknek (népiesen: manó, guta, fene) tulajdonították, amiket a néphit szerint az Istennel kapcsolatban lévő táltos képes volt kiűzni a betegből. A táltosok gyógymódjainak alapját a babonák képezték és rendszerint a gyógyító fürdők, gyógyfüvek, és betegségátkozó mondások alkották, melyekkel kényszerítették nyavalyát, hogy elhagyja a beteg testét. Ezek a pogány magyar gyógyítók, táltosok tekintélyüknél fogva rendkívüli befolyást gyakoroltak a népre ezért is lehetett az, hogy a XI-XII. században a Magyarországon megjelenő keresztény szerzetesrendek gyógyító tevékenységét olyan csekély bizalommal fogadta a pogány magyarság. Szinte két évszázad kellett ahhoz, hogy a kezdetleges gyógyszerészi tevékenységet végző gyógyító kolostori szerzetes papok teret tudtak hódítani Magyarországon.²

Ezekre a táltosokra tehát még jóindulattal sem mondhatjuk, hogy tényleges gyógyítók lettek volna, nem hogy patikáriusok. Azonban az látszik, hogy az ilyen gyógyító tevékenységekkel való foglalatosság már ekkor a vérvonalon keresztül öröklődött tovább.

3.2. XI-XV. SZÁZAD - A KERESZTÉNYSÉG HATÁSA, AZ ELSŐ GYÓGYSZERTÁRAK MEGJELENÉSE

A pogány magyarok első térítői nyugatról jöttek még Géza fejedelem, majd fia, I. István király hívására. Ezek a főleg Benedek rendi szerzetesek Olaszországból érkeztek és vagy a salernói, vagy a monte-cassinoi egyetemen sajátították el gyógyítói, sebészi és teológiai ismereteiket, így a legtöbb ott tanult pap orvosmesteri képesítést is szerzett. Tehát ezek a papok nem csak a pogány magyarok megkereszteltetésével foglalatosságok, hanem orvosi, orvos-gyógyszerészi tevékenységet is elláttak és megkezdték az új szerzetes generáció oktatását. Mivel azonban nem mindannyian beszélték a magyar nyelvet, és nagyfokú bizalmatlanság is volt irántuk a nép körében, át kellett venniük a táltosok gyógyító tevékenységének külsőségeit. Itt kell megemlítenünk, hogy ezzel egy időben még az úgynevezett kuruzslók korszaka is virágzott, akik pedig a keresztény mezbe burkolt pogány babonákkal „gyógyították” a hiszékeny és tudatlan, főleg szegényebb rétegeket, illetve a szökött szerzetesek is kuruzsló vándorgyógyítónak álltak.^{3 4}

Az első renház Pécsvaradon létesült 1002-ben, majd ezek száma folyamatosan gyarapodott és a XIII. században már 64 bencés apátság és kolostor működött. A bencés szerzetesekkel egy időben ferencesek, pálosok, ciszterciek, klarisszák, majd a sokkal későbbi századokban a jezsuiták is foglalkoztak orvoslással. A szerzetesek a kolostorok mellett betegápolási célra ispotályokat rendeztek be, amelyeket betegszobákkal és fürdőkkel láttak el. Ezek a kezdetleges kórházak jelentették az egyetlen menedéket a betegeknek a korban pusztító

² Baradlai J., Bársony E.: A magyar gyógyszerészet története, I.–II. kötet, Budapest 1930

³ Baradlai J., Bársony E.: A magyar gyógyszerészet története, I.–II. kötet, Budapest 1930

⁴ Dr. Rixer András: Gyógyszerészeti tudománytörténet és propedeutika, Budapest 1994

járványok és a nyomor közepette. Királyaink főleg ezért előszeretettel támogatták és szaporították ezeket az ispotályokat. A gyógyítás ekkor még főleg nem gyógyszeres volt és inkább fürdőket, lemosásokat, borogatásokat alkalmaztak és ezekhez gyakran használtak gyógynövényeket.^{5 6}

A gyógyítással is foglalkozó kolostorokban kezdetleges gyógyszertárak működtek, azonban ezekről elég kevés információ maradt fent. Ezeket a kolostori gyógyszertárakat a szerzetesorvos vezette, mivel a XVII. századig, I. Lipót császár koráig nem voltak hivatásos gyógyszerészek se nálunk, se külföldön. A gyógyító szerzetesorvosok mellett laikus szolgák és barátok tevékenykedtek, akik az orvos utasítására elkészítették a megrendelt gyógyszert. A gyógyszerkészítés mellett ők gyűjtötték, szárították, darabolták a gyógynövények leveles szárait, gyökereit, virágait. Ezeket a növényeket gyakran a gyógyszertár melletti gyógynövény és drogkertből szerezték be.^{7 8}

A kolostorok lettek a magyar orvostudomány megteremtői, így Magyarország egészségügye a XI-XVI. század között az Olaszországból hozott tudásanyaggal rendelkező „ispotályos barátok” kezében volt, és ők voltak az elsők, akik a pogány babonákon alapuló kuruzslás helyett a tudományos alapokon végzett orvoslást és gyógyszerészeti tevékenységet művelték. A XIV. század végére már minden nagyobb kolostorban működött gyógyszertár és a szerzetesek a szegényeknek ingyen, a vagyonosabbaknak pedig pénzért cserébe adták ki az orvosságokat.^{9 10}

Azt ki kell hangsúlyoznunk, hogy ennek a kornak a legtöbb és legnevesebb orvos-gyógyszerészei még mindig a papság köréből kerültek ki. Ugyan az Árpád-kor vége felé a papság orvosi és gyógyszerészi szerepe külföldön egyre csökkent, hazánkban ekkor a betegápolási és gyógyítói feladatokat pápai engedéllyel továbbra is ők látták el, mivel a világi orvos-gyógyszerészek Magyarországon még nem voltak nagy számban jelen. Az egyházi gyógyszertárak így a későbbi századokban továbbra is jelentős szereppel bírtak Magyarországon, kisebb megszakításokkal ugyan, de egészen a XVIII. századig.^{11 12 13}

3.3. A VÁROSI POLGÁRI GYÓGYSZERTÁRAK KIALAKULÁSA

Azt, hogy a patikus szakma dinasztikus jellege mikor jelent meg először, nem tudjuk pontosan. Egy azonban biztos, hogy ehhez utódokra volt szükség, amire a szerzetesi gyógyszertárakban működő papoknál nem igen volt példa, így meg kellett várni, amíg a gyógyszerészi tevékenység begyűri a polgárság körébe is. Az általuk vezetett - jobb esetben biztos megélhetést jelentő - városi vagy uradalmi patikák már mint erős motiváló szerepet játszva irányították fiaikat is a patikus pálya felé.¹⁴

⁵ Baradlai J., Bársony E.: A magyar gyógyszerészet története, I.–II. kötet, Budapest 1930

⁶ Gyógyszerészi közlöny, 1894., 10. évf. 16. szám 251-253. Tárca: Gyógyszerészek és gyógyszertárak az Árpád-házból és egyes házakból származott királyok alatt

⁷ Baradlai J., Bársony E.: A magyar gyógyszerészet története, I.–II. kötet, Budapest 1930

⁸ Dr. Schédy Sándor: A magyarországi gyógyszerészet rövid története, Budapest 1897

⁹ Dr. Kempler Kurt: A gyógyszerek története, Budapest 1964

¹⁰ Dr. Schédy Sándor: A magyarországi gyógyszerészet rövid története, Budapest 1897

¹¹ Baradlai J., Bársony E.: A magyar gyógyszerészet története, I.–II. kötet, Budapest 1930

¹² Dr. Schédy Sándor: A magyarországi gyógyszerészet rövid története, Budapest 1897

¹³ Gyógyszerészi közlöny, 1894., 10. évf. 16. szám 251-253. Tárca: Gyógyszerészek és gyógyszertárak az Árpád-házból és egyes házakból származott királyok alatt

¹⁴ Dr. Rixer András: Gyógyszerészeti tudománytörténet és propedeutika, Budapest 1994

A már említett kolostori (kórházi) gyógyszertárak még nem voltak nyilvánosak, csak az itt ápolt betegeknek készítettek bennük gyógyszert, tehát még nem volt utcára nyíló officinájuk sem. Annak, hogy megjelentek az első, úgynevezett nyilvános polgári patikák, a legfőbb oka az volt, hogy Európában a XIII. századtól kezdve pápai rendelet tiltotta el a papokat a gyógyszerészi tevékenységtől. Így a kolostori iskolákban polgári egyéneket is elkezdtek orvos-gyógyszerésznek tanítani és polgári származású orvos-gyógyszerészek kezdtek el működni a zárdai gyógyszertárakban. Ennek köszönhetően a salernói orvosi iskola mellett (ami az első nyilvános orvos képző intézet volt) sorra nyíltak meg Európa szerte máshol is a nyilvános orvosi iskolák, többek között Párizsban, Bolognaban, Mont pellierben stb. Magyarországon valószínűleg 1389-től Óbudán, Zsigmond királyunk által felállított egyetemen lehetett orvostudományokat hallgatni, de a magyar, tanulni vágyó, főleg értelmiségi, polgári származású fiatalok inkább a rangosabb hírű külföldi iskolákat választották. A francia montpellier-i egyetem volt az egyik legkedveltebb a magyar hallgatók körében. Tanulmányaikat befejezve vagy mint az orvoslással hivatásszerűen foglalkozó „magánorvos” tevékenykedtek, vagy a kolostorok gyógyszertáraiban kezdtek el dolgozni, amit valószínűleg annyira megszerettek, hogy elhagyva a kolostor falait a városokban megnyitották az első polgári gyógyszertárakat.^{15 16}

Az első polgári gyógyszertár Magyarországon valószínűleg 1303-ban Budán nyílt meg. Ebben a patikában működött név szerint „Petrus physicus et apothecarius Budensis” budai polgár, aki külföldön végzett egyetemi tanulmányai után a Budai Várban gyógyszerészként tevékenykedett. Amit azonban hiteles adatok alapján biztosan tudunk, hogy az 1300-as évek második felében már volt Budán polgári gyógyszertár. Az ezt követő évszázadokban egyre több ehhez hasonló patika nyílt meg, de a folyamat nagyon lassú volt. A XV. század előtti patikákról és az itt működő gyógyszerészekről csak keveset tudunk. A patikai gyógyszerkincset ekkor még a Galenus, Hippocrates és a salernói egyetem által lefektetett elvek alapján állították össze. A fent maradt tárgyi emlékek alapján a korabeli patikákban szirupokat, kenőcsöket, növényi részeket, gyógyvizeket, és szeszes gyógyszereket árultak, de több forrás is igazolja azt, hogy a régi magyar nyilvános patikák kínálata ennél jóval változatosabb volt. A gyógyhatású készítmények mellett árultak bennük fűszereket (például az akkor még ritkaság számba tartozó paprikát, borsot), likőröket, cukrozott gyümölcsöket, cukorkákat, mézeskalácsot, viaszgyertyát, de még különböző textíliákat, ruhaneműket is. Ez ellen lép fel, és próbálja megszüntetni a patikák vegyeskereskedés jellegét az első fennmaradt gyógyszertárakat érintő rendelkezés, amely az 1244-1421 között folyamatosan tökéletesített Budai Törvénykönyvben található. Ebben a budai polgárok tanácsa megtiltja az ilyesfajta termékek gyógyszertárban való árulását, és aki ez ellen vét, annak bíróság előtt kell felelnie. Ezenkívül rendelkezik a patikák vasárnaponkénti és ünnepnapokon való zárva tartásáról.^{17 18} Ezeket a középkori polgári gyógyszertárakat a szabad királyi városok autonómiájuknál fogva saját maguk állították fel, illetve adták ki a gyógyszertárnyitási engedélyeket, és mint látjuk, a patikák működését is a városi törvények szabályozták. A felügyeletet a város magisztrátusa gyakorolta, a gyógyszerészeket a városi tanács választotta, alkalmazta és a bevételből befolyó jövedelemből évi fizetéssel látta el. Ezekben az időkben tehát a polgári patikák főleg a társadalmi és közművelődési életnek színteret adó, önálló közigazgatással bíró, gazdagabb,

¹⁵ Baradlai J., Bársony E.: A magyar gyógyszerészet története, I.–II. kötet, Budapest 1930

¹⁶ Dr. Kempler Kurt: A gyógyszerek története, Budapest 1964

¹⁷ Baradlai J., Bársony E.: A magyar gyógyszerészet története, I.–II. kötet, Budapest 1930

¹⁸ Dr. Rixer András: Gyógyszerészeti tudománytörténet és propedeutika, Budapest 1994

szabad királyi városokban nyíltak, és amelyekben legnagyobb részt külföldön képzett magyar orvosok működtek és maguk mellett laikus segédeket foglalkoztattak, akik később kitanulva a szakma rejtelmait „pharmacopoeus”-sá előlépve képesek voltak akár önállóan patikai feladatokat ellátni. Ebből az is jól kitűnik, hogy a gyógyszerészet ekkor még jórészt a céhszervezen épült és ez így volt a XVIII. századig.^{19 20 21}

A későbbiekben kialakultak egyéb patikatípusok is, így többek között az uradalmi gyógyszertárak. Ezek egy szűk földrajzi környezet gyógyszerellátását voltak hivatottak szolgálni, mert a főurak által tartott és fizetett patikusok elsősorban csak a főúri családot, később az uradalom összes alkalmazottját gyógyították, illetve látták el gyógyszerrel. A háborúk és a gyakori idegen megszállás következtében Magyarországon állandóan szükség volt katonai gyógyszertárak létrehozására, amelyek nemcsak gyógyszereket, hanem a katonák ellátásához szükséges kötszereket és műszereket is tartottak. E patikákat vagy állandó helyen, a hátszágban helyezték el, vagy – ez volt a gyakoribb – a hadsereg után vonultak mozgó-, illetve szekérpatikák formájában.^{22 23}

A korábban tárgyalt, Budán működő Péter²⁴ nevű orvos-gyógyszerész mellett számos más gyógyszerészről tesznek említést a korabeli iratok. Főleg az olasz és német területről érkező főúri, vagy királyi udvarokban működő, gyakran papi rendű orvos-gyógyszerészek létezéséről vannak adataink. A városi gyógyszertárak polgári patikusairól nagyon kevés információnk van, és gyakran csak közvetve tudhatunk a létezésükről is. Így például különböző okiratokban találkozhatunk: 1346-ból Gyekmin (*Gekminus apotecarius domini regis*) budai gyógyszerész nevével, 1337-ben Gottfried budai polgár és gyógyszerész nevével, 1442-ben a bártfai *Johannes Apothecarius* nevével, 1438-ban Kassán Bartholomeus Apotheker nevével, 1499-ben Körmöcbányán pedig egy Kristóf nevű gyógyszerésszel. Arról, hogy ezeknek a gyógyszerészeknek, vagy társaiknak voltak-e utódaik, és azok továbbvitték-e a szakmát, nincsen biztos forrásunk, csak feltételezhetjük, hogy ezekre az időkre tehetjük az első patikus dinasztiki megjelenését.^{25 26}

Ugyan pontos adatokat az ezekben az időkben működő patikákról, és az ezeket vezető gyógyszerészekről nem tudunk, de ahogy látjuk, a XV. században a kisebb városokban is már lassan megjelentek a polgári gyógyszertárak, amelyek létrejöttéhez kapcsolhatjuk a patikus dinasztiki feltételezett megjelenési idejét is.

¹⁹ Dr. Schédy Sándor: A magyarországi gyógyszerészet rövid története, Budapest 1897

²⁰ Gyógyszerészi közlöny, 1936., 52. évf. 50. szám, 790-795. Szakügyek: a reál és személyes jogosítványok kialakulásának története

²¹ Gyógyszerészi közlöny, 1894., 10. évf. 16. szám 251-253. Tárca: Gyógyszerészek és gyógyszertárak az Árpád-házból és egyes házakból származott királyok alatt

²² Dr. Schédy Sándor: A magyarországi gyógyszerészet rövid története, Budapest 1897

²³ Dr. Rixer András: Gyógyszerészeti tudománytörténet és propedeutika, Budapest 1994

²⁴ „Petrus physicus et apothecarius Budensis”

²⁵ Dr. Schédy Sándor: A magyarországi gyógyszerészet rövid története, Budapest 1897

²⁶ Gyógyszerészi közlöny, 1936., 52. évf. 50. szám, 790-795. Szakügyek: a reál és személyes jogosítványok kialakulásának története

3.4. XVI-XIX. SZÁZAD

A dinasztiai kialakulását a városi és uradalmi gyógyszertárak polgári tulajdonba való átmenetele tette lehetővé, ami a XVII századra tehető. A fennmaradt adatok alapján a legrégebbi gyógyszerészdinasztiai többségét a VIII. századig lehet visszavezetni, így ezen századok patikusokat érintő történelmi eseményeit részletesebben igyekeztem tárgyalni.

3.4.1. A patikus dinasztiai kialakulása

„A gyógyszertárak közül a régi alapításúak reáljogúak voltak, szabadon lehetett ezeket örökölni. Az 1867 után létesítettek pedig személyjogúak voltak amelyeknek az átírása egyenes ágú gyógyszerész leszármazottra szintén megoldható volt. Így alakultak ki a gyógyszerész családok.”²⁷ „A pályán érvényesülni, önállósodni nem volt könnyű dolog. Előnyben a leszármazottak, a tulajdonosok gyermekei voltak, akik azért is választották élethivatásuknak a gyógyszerészi pályát, hogy ezáltal megőrzői lehessenek a gyógyszertárba fektetett családi vagyonnak. Így alakultak ki a gyógyszerész dinasztiaiak.”²⁸ Tehát mint látjuk és mint már említettem a patika mint tulajdon nagy szerepet játszott abban, hogy a gyógyszerészi szakmában is dinasztiai alakuljanak ki. Mivel az ország északnyugati és erdélyi területei a török dúlástól érintetlenek maradtak, nem véletlen, hogy ezeken a térségeken az épen maradt patikákat célszerű volt örökíteni és itt jelentek meg az első olyan dinasztiai is, akiknek létezését hiteles okiratok is igazolják. Ilyen családok például az 1690-ben született Küttel Sámuel által megalapított, még ma is élő gyógyszerészdinasztia, a Küttel, vagy az 1727-ben született Mauksch Tóbiás leszármazottai, akinek 1752-ben Kolozsvár legrégebbi patikája lett a tulajdona, s nevével elindult a Muksch gyógyszerész család, amely később a Hintz dinasztiaiban folytatódott tovább. A patika apáról fiúra szállt, sokszor több generáción keresztül, míg végül vagy megszakadt az utódlás, vagy pedig az egyik örökös elmulatta, elkártyázta az örökségét.^{29 30}

Azt, hogy a dinasztiai pontos száma mennyire tehető az évek folyamán, nehéz megmondani, de a patikák számának alakulásából talán képet kaphatunk arról, hogy egyáltalán mennyi esély volt rá, hogy egy-egy patikatulajdonos gyógyszerész dinasztia tudjon létrehozni, és azt fenntartani.

3.4.2. A patikák számának alakulása

A VII. századra már a jelentősebb városainkban, nagyobb kolostorokban és a katonaság állandó táborhelyein is voltak gyógyszertárak, de gyakorta az is megtörtént, hogy nagyobb városok gyógyszertárai is zárva voltak hosszabb-rövidebb időre gyógyszerész hiánya miatt. Így volt Lőcsén 1655-ben, vagy 1524-ben Nagyszebenben is. A polgári patikák VIII. század előtti számáról nagyon kevés adatunk van, és ahogy látszik fennállásuk is bizonytalan volt.³¹

1720-ban 19 nyilvános patika működött az országban. A XVIII. század második felétől jobban terjedtek a gyógyszertárak, de még nem osztogatták bőven a jogokat, mert évenként átlagosan csak 1-3 új gyógyszertár felállítását engedélyezték. 1747-ben legfeljebb 50 gyógyszertár működött, amelyből egynéhány szerzetesrendek kezén, a többi pedig

²⁷ Gyógyszerészet, 1996. január, Dr. Nikolics Károly: Gondolatok a múltból - tanulságok a jövő számára

²⁸ Gecsei Lajos: Gyógyszertárak-gyógyszerészek 1850-1875 8. oldal, Békés Megyei Tanács, 1986

²⁹ Baradlai J., Bársony E.: A magyar gyógyszerészet története, I.–II. kötet, Budapest 1930

³⁰ Prof. Dr. Zalai Károly: A magyar gyógyszerészet nagyjai, Galenus kiadó, Budapest 2001

³¹ Baradlai J., Bársony E.: A magyar gyógyszerészet története, I.–II. kötet, Budapest 1930

gyógyszerészek tulajdonában lévő polgári gyógyszerertár volt. 1800-ra azonban már 211, míg 1822-ben 261 gyógyszerertár működött az országban.^{32 33}

A XIX. században nemcsak a fennálló rendeletek szabályozták a gyógyszerertár alapítást, hanem a végzett gyógyszerészek számának emelkedése is. A szabadságharc idején már közel 500 patika működött Magyarországon. Ezután a fejlődés ugyan 1860-ig megtorpant, de a dualizmus korában újabb alapítási hullám következett. Az 1876. évi törvény életbeléptetése után olyan jelentős mennyiségben engedélyezték az új gyógyszerertárak nyitását, hogy az a már meglévők tulajdonosainak tisztességes megélhetését fenyegette. 1900-ban 843 gyógyszerertár működött, 1950-ben 1429. Az ezt követő adatok már nem függhetnek össze új dinasztiák keletkezésével, ha figyelembe vesszük, hogy patikus dinasztiáról csak akkor beszélhetünk, ha három egymást követő generációban találkozhatunk patikusokkal. Tehát a XX. század első felére már az összes jelenleg is számon tartott dinasztiának kellett rendelkeznie patikával. Csak az összehasonlítás kedvéért megemlítem, hogy 1990-ben 1444, 1999-ben pedig 2100 patika működött az országban.^{34 35 36}

A gyógyszerertári hálózat kiteljesedése tehát a XVIII. században indult meg a polgárosodással egy időben. Nem volt egyenletes, vidékenként változott a népességi szaporulat, a gazdasági viszonyok, az életkörülmények függvényében, de a lakosság gyógyszerigénye is befolyásolta az új gyógyszerertárak alapításának ütemét, így az újabb és újabb gyógyszerész dinasztiák létrejöttének lehetőségét is.³⁷

Mint láttuk, a patikák rohamos terjedése egyrészt afelé mutat, hogy a dinasztiák létrejöttére is nagyobb esély volt, másfelől viszont a már meglévő patikusoknak konkurenciát jelentett az új gyógyszerertárak megjelenése.

„A gyógyszerertár tulajdonosok általában véve vagyoni és kereseti érdekeiket féltve, többnyire minden új gyógyszerertárban versenytársat látnak... és a törvényhatóságoknál igyekeznek ellensúlyozni a gyógyszerertárak szaporodására irányuló törekvéseket.”³⁸ Ez ma is így van - nem véletlen, hiszen megélhetésük függhet a konkurenciától - és így volt ez annak idején is, amikor a patika mint magántulajdon létrejött.

Ám nemcsak a szerzetesi gyógyszerertárakkal gyűlt meg a bajuk a polgári patikatulajdonosoknak, hanem más világi gyógyszerészek is gyakran veszélyeztették megélhetésüket. Lőcsén 1563-ban egy hosszú memorandumban (gyógyszerertári kérvény) fordult a második patika működtetésért Sophus Frigyes weimari patikus, amit miután megkapott, az első lőcsei patikus kezelője Voith Illés Sophus működése miatt elszegényedett és 1588-ban otthagyta a várost családjával. Az ekkor kezdődő viszontagságos sorsáról a városnak írt leveleiből tudhatunk meg többet.³⁹

³² Baradlai J., Bársony E.: A magyar gyógyszerészet története, I.–II. kötet, Budapest 1930

³³ Csaplovics J.: A magyarországi patikákról, Tudományos Gyűjtemény 6. 79–87 (1822)

³⁴ Gyógyszerészi értesítő: 1931., 39. évf., 12. szám 178-180. oldal, Frankl Antal: Gyógyszerertári jogosítványok engedélyezése Mo.-n

³⁵ Gyógyszerészi hetilap 52. szám 842-843. oldal

³⁶ Kapronczay Károly: Gyógyító Budapest, Holnap kiadó kft., Budapest 2011

³⁷ Péter H. Mária: Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai, Kolozsvár 2002

³⁸ Gyógyszerészi közlöny 1907. 23. évf. 46. szám 778. oldal, Geml József: A gyógyszerügy történeti fejlődése hazánkban

³⁹ Baradlai J., Bársony E.: A magyar gyógyszerészet története, I.–II. kötet, Budapest 1930

3.4.3. A XVI-XIX. század gyógyszerészetének történeti áttekintése, a patikusokat érintő fontosabb törvénykezések tükrében

Mátyás király uralkodása alatt, az általános gazdasági fellendülésnek köszönhetően a patikák is fejlődésnek indultak, amelynek az 1526-ban bekövetkező önálló Magyarország megszűnése vetett véget. Az ország először két, majd 1541-től három részre szakadt. Az északnyugati részek az úgynevezett királyi Magyarország területe a Habsburg Birodalom részévé vált, Erdély és a Tiszántúl alkotta az Erdélyi Fejedelemséget, a két rész közötti területen pedig a török uralkodott. A török uralom alá került országrészre szegénység köszöntött, gazdasága tönkrement, és a közegészségügy is mélypontra zuhant. Inkább a kizsákmányolás és a pusztítás jellemzi ezt az időt. Gyógyszertárakról is csak a szultáni birtokokat képező városokban lehet beszélni. Ilyenek voltak például Szeged és Kecskemét, ahol ugyan magas adók fejében, de működhettek patikák. A török területeken azonban gyógyszerári szabályozás mint olyan nem létezett, mivel az idegen hatalomnak nem voltak államalkotó törekvései.^{40 41}

Az ország másik két részében a török dúlástól megmenekülve kedvezőbb körülmények uralkodtak a patikákra és gyógyszerészeikre nézve. Az osztrák fennhatóság alá került részekre 1526-tól a Habsburg-ház által kiadott gyógyszerészi szabályrendeletek vonatkoztak. 1552-ben I Ferdinánd által kiadott Ordo politae, amely az első olyan egészségügyi rendelkezés volt, amely a gyógyszertárak ügyét központilag egységes elvek alapján kívánta szabályozni, s amely talán Magyarországon is itt-ott érvényre jutott. E szabályzatból ki kell emelnünk, hogy a gyógyszertár vezetése vizsgához volt kötve, melyet az orvosi kar egy, illetve a gyógyszerészi kar két tagja előtt kellett letenni. A gyógyszerésznek esküt kellett tennie, hogy a gyógyszereket lelkiismeretesen fogja kiszolgáltatni, mérgeket orvosi rendelet nélkül nem ad ki. Valamint hogy intézkedik a gyógyszertárak berendezéséről, vizsgálatáról, a gyógyszerek készítéséről. A kuruzslókkal és az illetéktelen gyógyszerkészítőkkel szemben is próbál fellépni, illetve megtiltja a kolostoroknak, hogy saját szükségleteiken túl másokat is ellássanak gyógyszerrel, ami majd látni fogjuk, nem igazán valósult meg. Előírja továbbá a gyógyszerészeknek a templomok látogatását Szent Kozma és Szent Damján, a gyógyítás védőszentjeinek ünnepnapján. S ami a patikai jogkérdést illeti, az engedélyezés királyi jog lett, viszont megengedte a gyógyszerész özvegyeinek, hogy férjük halála után felesketett provizorral⁴² kezelte, ami nagy megnyugvást jelentett a patikusnak és családjának, annak halála esetén. Az, hogy azután az örökösökre szállt-e a jog az bizonytalan, habár számos olyan esetet jegyeztek fel, amelyben az apa örökébe a szintén gyógyszerész fiú lépett.^{43 44}

A XVIII. századig – az önálló gyógyszerészi hivatás kialakulásáig – az orvosok, illetve az orvos-gyógyszerészek maguk foglalkoztak a gyógyszerek készítésével és kiadásával, de az orvosi és a gyógyszerészi gyakorlat törvényi elkülönítésével már az 1644-ben kiadott Lex Sanitaria Ferdinanda is próbálkozott. Tényleges sikert azonban csak Mária Terézia által 1770-ben kiadott Generale Normativum in Re Sanitatis rendelet jelentett. Az előbbi a gyógyszerészet önállósulása mellett kötelező érvényű gyógyszerkönyvről rendelkezett, és már

⁴⁰ Dr. Rixer András: Gyógyszerészeti tudománytörténet és propedeutika, Budapest 1994

⁴¹ Dr. Schédy Sándor: A magyarországi gyógyszerészet rövid története, Budapest 1897

⁴² Gyógyszertár önálló vezetésére még nem jogosult okleveles gyógyszerész

⁴³ Dr. Schédy Sándor: A magyarországi gyógyszerészet rövid története, Budapest 1897

⁴⁴ Gyógyszerészi közlöny, 1936., 52. évf. 50. szám, 790-795. Szakügyek: a reál és személyes jogosítványok kialakulásának története

megtalálhatóak voltak benne a laboratóriumi napló és a méregkönyv kezdeményei is. A gyógyszerészek érdekeit tükröző rendelkezéseket is tartalmaz, melyek szerint gyógyszer csak gyógyszerész forgalmazhat, illetve egy gyógyszerész csak egy gyógyszertárat működtethet.⁴⁵

Erdélyben a monarchia törvényei nem voltak életben, az ottani jogviszonyoknak kellett megfelelni. 1686-tól Buda visszafoglalása után újból egyesítették az országrészeket, így az ismertett gyógyszerészetre vonatkozó szabályok az egész országra kiterjedtek.⁴⁷

A középső országrész Pest-Budával együtt teljesen el volt pusztulva, járványok ütötték fel fejüket, ami azt indokolta, hogy a betelepítés és vele együtt a fejlődés mihamarabb elinduljon. Az ország más területein sem volt sokkal jobb a helyzet. A lakosság olyan szegény volt, hogy polgári gyógyszertárak felállításának nem lett volna értelme. Valószínűleg ennek is volt köszönhető, hogy a korban még mindig sok, úgynevezett vándorgyógyász működött, akik az egész országot bejárták és a patika nélküli vidékeken kínálgatták gyógyító szereiket. Ahol lehetett a lakosságot tábori gyógyszertárak látták el gyógyszerrel. A VII század első felében főleg ezek a katonai gyógyszertárak sértették a patikustulajdonosok érdekeit. Az 1688-ban létesített budai és pesti gyógyszertárak tulajdonosai például csak 1736-ban tudták kivívni, hogy a tábori patikák a jövőben polgári személyek számára gyógyszereket ne szolgáltathatnak ki. Az ellenreformációt követően a szerzetesrendek is előszeretettel nyitottak gyógyszertárakat és így ők is komoly versenytársai lettek a lendületnek indult polgári gyógyszerésznek, akik jogos anyagi érdekeiket védve folytattak küzdelmet az egyházi rendekkel. Az egymás mellett működő egyházi és polgári gyógyszertárak közt többször ellentét alakult ki, egyrészt mert a szerzetesrendiek később nyilvánossági jogot kaptak, s így nemcsak a kórházaikban fekvő betegeket látták el gyógyszerrel, hanem a lakosságot is kiszolgálták, másrészt mert a szegényeknek sokszor olcsóbban, vagy térítésmentesen adtak ki gyógyszert, és ez a városi és a polgári gyógyszertárak forgalmára nem volt kedvező. Mindenki saját jogrendszere alapján érvényesítette érdekeit, így a városi nyilvános patikák gyakran perhez folyamodtak jogaik megvédéséért. Az állami szabályozás minden téren egységes alapon csak III. Károly király 1735-ben kelt rendeletével indult meg. Ez kimondja, hogy amennyiben a lakosság részére is kiszolgálják gyógyszert a jezsuita és az irgalmas-rendi szerzetesek, kötelesek a városnak a jog fejében bizonyos összeget befizetni. A szerzetesi gyógyszertárak azonban gyakran ennek ellenére is tovább árulták szereiket. 1778-ban – mint már említettem - Mária Terézia eltiltotta a jezsuitákat a gyógyszerek árusításától, kizárólag saját szükségletükre tarthattak gyógyszert, de csak ott korlátozták a szerzeteseket, ahol a városnak is volt saját gyógyszertára. Azonban ezzel sem oldódott meg a szerzetesi és polgári patikák közötti nézeteltérés. Az 1791-es, Küttel Sámuel által a jezsuita tartományfőnökhöz írt panaszbeadványban például orvoslást kér a rend egyes tagjainak a patikáját lejárató kinyilatkoztatásai ellen, és panaszolja, hogy emiatt családja megélhetését érzi veszélyeztetettnek.^{48 49 50}

⁴⁵ Dr. Rixer András: Gyógyászati tudománytörténet és propedeutika, Budapest 1994

⁴⁶ Gyógyászati közlöny, 1936., 52. évf. 50. szám, 790-795. Szakügyek: a reál és személyes jogosítványok kialakulásának története

⁴⁷ Gyógyászati közlöny, 1936., 52. évf. 50. szám, 790-795. Szakügyek: a reál és személyes jogosítványok kialakulásának története

⁴⁸ Baradlai J., Bársony E.: A magyar gyógyszerészet története, I.–II. kötet, Budapest 1930

⁴⁹ Sztankai István: A gyógyszerészetre és a budapesti gyógyszertárakra vonatkozó adatok, Budapest 1935

⁵⁰ Vasi szemle 1993. 3. szám, Szigetváry Ferenc: Egy kőszegi patikusdinasztia 275 éve

Az osztrák államigazgatással lassú ütemű javulás következett és új patikák is elkezdtek létrejönni. A gyógyszerárak engedélyezése a városok kezéből kivéve előbb királyi majd 1723-tól helytartótanácsi jog lett. Az ekkor létesített gyógyszerárak már egészen megközelítik a mai értelemben közegészségügyi intézményhez sorolt gyógyszerárakat, vagyis a patikák már nem fűszerkereskedések csupán, hanem szaktudással rendelkező, magasabb értékeket képviselő közcélú intézmények.⁵¹

1689-ban Ausztriában megjelent az első árszabvány, amihez a magyar gyógyszerészek is tartották magukat. Az első önálló magyar taksa bevezetésére azonban csak 1742-ben került sor. 1752-ben-ben Mária Terézia felszólította a vármegyéket, hogy területükön legalább egy gyógyszerárat állítsanak fel. A már említett, mintegy 50 év alatt bekövetkező megnégyszereződés a patikák számában ennek is volt köszönhető.⁵²

A már említett 1770-ben Mária Terézia által kiadott Generale Normativum in Re Sanitatis a legelső olyan rendelet, amely átfogóan és már nem csak elvi szinten szabályozza a korabeli magyar egészségügy működését, és amelynek a magyar gyógyszerészet fejlődésében is döntő szerepe volt. A GNRS –az 1773.évi, illetve az 1787-ben kibocsátott pótrendeletekkel együtt hazánk egészségügyi közigazgatásának törvényes alapját képezte egészen 1948-ig. A rendelet fő célja a főleg török területek felől érkező járványok megfékezése volt. Két részből állt: „*I. Azokról az óvintézkedésekről, amelyek a tartományok szárazföldi részeinek egészségügyi ellátását érintik*” A második rész tulajdonképpen a járványügyi teendőkről foglalkozott: „*Elővigyázatossági szabályok a közegészség védelmére az idegen országokkal szemben húzódo határokon.*” Az első rész harmadik fejezetében tér ki a gyógyszerészettel kapcsolatos rendelkezésekre. A gyógyszerészettel kapcsolatos pontjai szabályozni igyekeztek a gyógyszerekkel való tevékenységeket, személyi feltételeket, tárgyi kritériumokat, illetve biztosította az önálló gyógyszerészet kialakulását. Kötelezik a patikust, hogy a gyógyszereket a megadott szabvány szerint készítsék el. Megtiltja a gyógyszerésznek a beteg gyógyítását, gyógyszerek előírását. Előírják a patikákban raktározott szükséges készlet mennyiségét, a drogok és veszélyes anyagok (higany, ólom stb.) nyilvántartását, tárolását. Törvényileg elrendeli a gyógyszerkészítmények gyógyszerészeti szabvány szerinti elkészítését, és ha a gyógyszerész nem a szabványoknak megfelelően cselekszik, a vétség foka szerinti büntetéssel sújtható. Kimondja továbbá a gyógyszerészi képesítés egyetemen való megszerzését.⁵³

A patikák felügyeletét a mindenkorai vármegyei főorvosok látták el. Feladatuk volt a teljes körű ellenőrzés, ami kiterjedt a patikát birtokló és annak alkalmazásában dolgozó egyének személyét érintő kérdések vizsgálatától, a készletek mennyiségi és minőségi ellenőrzéséig mindenre, ami bármilyen kapcsolatban volt a gyógyszerellátás kérdéseivel. Kötelességszerűen ügyelniük kellett arra, hogy a patikában minden a szigorú rend szerint történjen, s feladatuk volt, hogy ellenőrizzék a gyógyszerárak tárgyi feltételeit, különös tekintettel arra, hogy a gyógyszerárban a patikus csak megfelelő kari bizonyítvánnyal működhessen. A látogatást lehetőleg bejelentés nélkül kellett megtenniük évente egyszer. A vizsgálat befejezése után minden esetben jegyzőkönyv készült. Ezen patikavizsgálatok során a patikus nem csak jó hírrel játszott, hiszen az észrevételezett hibák súlyossága függvényében akár a tulajdonjogtól is megfoszthatták. Sokszor fordult ez elő olyan kis forgalmú, tőkeszegény gyógyszerészek

⁵¹ Gyógyszerészi közlöny, 1936., 52. évf. 50. szám, 790-795. Szakügyek: a reál és személyes jogosítványok kialakulásának története

⁵² Gyógyszerészi közlöny, 1936., 52. évf. 50. szám, 790-795. Szakügyek: a reál és személyes jogosítványok kialakulásának története

⁵³ Dr. Balázs Péter: Generale Normativum in Re Sanitatis, 1770, Budapest 2005

esetében, akik ezeknek az elvárt előírásoknak nem tudtak megfelelni. A Normativum továbbá lefekteti a patikus etikai kódexének alapjait, ami nagyban megegyezik a mai követelményekkel.^{54 55}

Mária Terézia uralkodása idején bővült orvosi karral 1770-ben a Nagyszombati Egyetem, és 1772-től megindult a gyógyszerészképzés hazánkban is. Az ezen rendeletet követő kiegészítéseként jelent meg 1773-ban a Supplementum Normativi Sanitatis, amelyben néhány, a gyógyszerészek érdekeit védő rendelet szerepel. Ahogy már említettem, ez kimondja a szerzetesrendek nyilvános gyógyszer-kiszolgáltatási tevékenységének megszüntetését. Ez alól egyedül az irgalmas rendiek kivételek, akiknek továbbra is van lehetőségük gyógyszereket árulni. *„Minden más rendháznak és kolostornak szigorú büntetés mellett megtiltatik a gyógyszereket kiszolgáltatni, azt sem pénzért sem ingyen, sem nyíltan, sem titokban nem tehetik.”* *„Mindenholt, ahol egyetemen vizsgázott gyógyszerész működik, mindenkinek megtiltatik gyógyszert előállítani és eladni.”* *„Új gyógyszertár olyan városokban, illetőleg mezővárosokban - ahol addig is működött gyógyszertár - csak akkor létesülhet, ha erre tényleges ok van. A gyógyszertárnak létesítésének engedélyezése felségjog.”*⁵⁶

Az ezt követő években főleg a képzéssel kapcsolatos és a jogviszonyokat érintő rendeletek születtek, amely utóbbiról alább, külön szövegek majd.

1848-ig szépen fejlődött az ország és vele a patikus társadalom is. Az 1848-ban megalakult első magyar alkotmányos minisztérium a gyógyszerészetet közegészségügyi intézményként a kereskedelmi minisztérium hatáskörébe utalta. A szabadságharc bukása után ismét osztrák igazgatás alá került az ország, s osztrák mintára ismét az iparosok közé sorolták, s az ipartörvény rendelkezése alá vonták a szakmát. Ekkor a gyógyszertárak fejlődése egy időre megtorpant. A híres Bach minisztérium önkényes uralma alatt nem csak szellemi tekintetben lett a gyógyszerész társadalom is megalázva, de az anyagi biztonság is megingott. A gyógyszerészek számára az alárendeltség és kiszolgáltatottság évei voltak ezek. Nemcsak a helyi és vármegyei hatósági szerveknek voltak alárendelve, hanem szinte korlátlan hatalmat gyakorolt felettük a vármegyei tisztii főorvos.⁵⁷

A közegészségügyről szóló 1876-os XIV. törvénycikk a magyar egészségügy XIX. századi legjelentősebb és legfontosabb meghozott szabálya, s amelynek XVI. gyógyszerészetet érintő fejezete egészen a második világháborúig meghatározta a gyógyszerészet alakulását. A törvény első része egészségügyi intézkedésekkel foglalkozik. Meghatározza azt, hogy az egészségügy az állami igazgatás körébe tartozik. A gyógyszerészetet kiemelve az ipari szakmák közül, mint közegészségügyi intézményt az állam felügyelete alá helyezi. A törvény második része közvetlenül és közvetve is foglalkozik a gyógyszerészekkel és a gyógyszertárakkal. Az egész közegészségügy felett a belügyminisztérium gyakorolta a felügyeletet, így a gyógyszertárak nyitásának engedélyezését is ez a hivatal végezte. Az 1876. évi törvény életbelépését követő huszonnégy év alatt 685 új gyógyszertár jött létre. Ez a fejlődés azonban túlzásnak bizonyult. A szükség feletti gyógyszertár szaporodása nagymértékben kihatott a gazdasági viszonyokra és a gyógyszerészet minőségére is. A XIX. század második fele még így is a boldog békeidőnek számított és általános jó mód volt

⁵⁴ Dr. Balázs Péter: Generale Normativum in Re Sanitatis, 1770, Budapest 2005

⁵⁵ Sziliné Dr. Decsi Márta: Gyógyszerészet Somogy vármegyében 1760-1950, Somogy Megyei Könyvtár 1990

⁵⁶ Dr. Balázs Péter: Generale Normativum in Re Sanitatis, 1770, Budapest 2005

⁵⁷ Gecsei Lajos: Gyógyszertárak-gyógyszerészek 1850-1875, Békés Megyei Tanács, 1986

országszerte, amelynek a beköszönő XX. század kezdete vetett véget rányomva bélyegét a gyógyszerészetre is.⁵⁸

A patikus családok szempontjából létkérdés volt, hogy a patikát örökíteni tudják leszármazottaikra, ezzel a családon belül tartva az anyagi javakat. Ezért szükségesnek érzem a gyógyszerertári jognyerés XVIII-XIX. század közötti alakulását, változását, mint a patikus dinasztia fennmaradását befolyásoló egyik legfontosabb tényezőt részletesebben tárgyalni.⁵⁹

„A gyógyszerertári jog alatt a gyógyszerertár létesítésére és működésére feljogosító engedélyt értették, amely minden időben egy gyógyszerertári képesítéssel rendelkező személy részére adományoztak.”⁶⁰

Az egyre növekvő számban létrejövő polgári gyógyszerertárok 1852 előtt ún. reáljogúak voltak. Tulajdonosuk nemcsak gyógyszerész lehetett, örökölhették, adhatták-vehették (házzal együtt, vagy anélkül), s bérbe is adhatták; a meghatározó a vagyoni birtoklás volt. Ha a tulajdonos nem gyógyszerész volt, vagy tartósan akadályoztatva volt hivatása gyakorlásában, okleveles gyógyszerész kezelőt kellett alkalmaznia.⁶¹

A XVII. század második felétől beszélhetünk a reáljogú gyógyszerertárok egyik fajtájáról az úgynevezett „gyökereáljogú”⁶² gyógyszerertárról, melyek már a patikus saját tulajdonát képezték. Ezek kialakulása a következőképpen zajlott. A török uralom alól való felszabadulás után, az ország újjáépítésekor, így például Budán és Pesten ingyen telkek kiosztásával mozdították elő az építkezést és szorgalmazták az új patikák felállítását, azonban csak igen kevesen tehették meg, hogy patikanyitási engedélyt kérjenek. A török elvonulása után alig volt épen maradt ház, patika céljára új házakat kellett építeni, így gyógyszerertári jogosítványért csak vagyonos emberek folyamodhattak. A gyógyszerertár tehát ingatlanhoz volt kötve és mindig azzal együtt öröklődött vagy cserélt gazdát, így létrehozva az úgynevezett gyökösített patikajogot. A gyógyszerertár adományozás ekkor már királyi jog volt, majd 1723-tól a helytartótanácsé lett. A városi tanácsnak ekkor már nem volt joga patikaengedélyeket adni és csak az átruházásoknál, a tulajdonos személyének változásakor volt döntő szava. Azonban ezen rendelkezés be nem tartása igen gyakori volt. A szakképzettség mellett a gyógyszerertári engedélyért folyamodónak meg kellett szereznie a polgárjogot, mert városi patika élén csak városi polgár állhatott. Persze a vagyoni viszonyok rendezésével a patika felszereléséhez és berendezéséhez elegendő anyagi erővel rendelkező, nem háztulajdonos gyógyszerészeknek is megadták a jogot. Az ilyen körülmények között engedélyezett gyógyszerertári jog, mint egyedülálló birtok cserélt gazdát és ez képezte inentől a reáljogot. Ezeket a patikákat (mind a reáljogú, mind a gyökereáljogú patikákat) aztán szabadon adták-vették, cserélték, a tulajdonváltozást gyakran be sem jelentve a helytartótanácsnak. Az özvegyi jogon beállott tulajdonváltozás volt a leggyakrabban be nem jelentett eset. Az özvegy ilyenkor a megfelelő képesítésű szakemberrel, provizorral kezelte a patikát, és sok esetben az is előfordult, hogy házasságot kötött vele. Tehát ezeknél a patikatípusoknál a tulajdonlás nem volt gyógyszerertári

⁵⁸ Gyógyszerészet, 1988. március: Dr. Kempler Kurt: Adatok a hazai közfoglalmú gyógyszerertárok államosításának történetéhez II. rész

⁵⁹ Ugyanis a XVIII. századig csak kevés olyan gyógyszerertár volt, amely gyógyszerész tulajdona lett volna

⁶⁰ Sztankai István: A gyógyszerészetre és a budapesti gyógyszerertárokra vonatkozó adatok 43. oldal, Budapest 1935

⁶¹ Gyógyszerésztörténet III. évfolyam, 4. szám, 2005. november, 19. oldal, Berta Ferenc: Az önállósulás

⁶² Gyógyszerertári közlöny, 1936. 52,50, 790-795. Szakügyek: a reál és személyes jogosítványok kialakulásának története.

képesítéshez kötve, de a gyógyszerertár vezetését csakis teljes jogú gyógyszerész láthatta el.^{63 64}

A másik, ezekben a századokban kialakult patikafajta az úgynevezett személyjogú gyógyszerertár, amely tulajdonképpen személyes természetű üzleti jogot jelentett, vagyis az ilyen jog a gyógyszerertári jogosítvánnyal felruházott gyógyszerész személyéhez volt kötve. Tehát ellentétben a reáljogosítványokkal, ezek nem voltak eladhatók és hagyományozhatók, felettük az állam rendelkezett. A személyjog nem képezte soha a gyógyszerész tulajdonát. Amíg azonban a patikák öröklődését és tulajdonjogát senki nem ellenőrizte, a személyi jogú gyógyszerertárakat is ugyanúgy adták, vették cserélték, mint a reáljogúakat.^{66 67}

Ezek után világossá válik, hogy miért fontos ezen jogviszonyok ismerete, hiszen egy patikus családnak a családfő halála után is fontos volt a vagyon megtartása.

Az, hogy a patika továbbörökítése és helyes működtetése egyben a család biztos megélhetését is jelentette, mi sem tükrözi jobban, mint az 1793-ban Mauksch Tóbiás által 57 oldalban megfogalmazott gyógyszerészi instrukció. Fiának Johann Martinnak vásárolta meg Marosvásárhelyen az Arany Szarvas gyógyszerertárt 1793-ban és az ő számára írta meg utasításait. Mauksch mint a jövőről gondoskodó szülő írt fiának és nemcsak a patikatartással kapcsolatos kötelezettségeket foglalta össze, de figyelme kiterjedt a gyógyszerész erkölcsi magatartására is: gondosságra, takarékoságra inti fiát, valamint a gyógyszerertár gondnokát. Részletesen szól a gyógyszerertári könyvelésről, a háztartásról, az alkalmazottakról, és az anyagbeszerzésről. Valamint ösztönzi az akkor tizenegy éves János Mártont a patikusi pályára lépésre. *„Mivel úgy a tollal, mint a hivatallal való kenyérkereset igen nehéz, a megélhetés rendkívül súlyos és a kereskedő mindenféle akadállyal küzd, ajánlom neked, kedves fiam János Márton, hogy Marosvásárhely szabad királyi városban maradj, ahol a részedre biztosított gyógyszerertár jövedelméből a teiddel együtt tisztességesen megélhatsz. Abban az esetben, ha te szeretett fiam semmi szín alatt nem akarsz gyógyszerész lenni, úgy megengedem, hogy más pályára lépj. Én azonban, mint józangondolkodású apád, azt tanácsolom most is, maradj a gyógyszerészetnél, mert Isten ezen gyógytár révén neked jó nevet adott, amihez a Te édesapád segített.*”^{68 69 70}

Beláthatjuk, hogy a patikus dinasztiák kialakulását és további sorsát is nagyban befolyásolta az öröklődési jog kérdése. A személyi jog tehát a patikusok érdekeit nagyban sértette és sok példát találunk rá, hogyan próbáltak meg ellene harcolni.

E két fő gyógyszerertári jogosítványtípus között a helytartótanács 1799-ben tett először különbséget, és kimondta, hogy azok a patikák, amelyeknek engedélyezési okiratában nem szerepel az „ad personam” kifejezés, reáljogúnak tekintendők. Azonban ez a rendelet a

⁶³ Gyógyszerészet, 1988. március: Dr. Kempler Kurt: Adatok a hazai közforgalmú gyógyszerertárak államosításának történetéhez II. rész

⁶⁴ Gyógyszerészi közlöny, 1936., 52. évf. 50. szám, 790-795. Szakügyek: a reál és személyes jogosítványok kialakulásának története

⁶⁵ Sztankai István: A gyógyszerészetre és a budapesti gyógyszerertárakra vonatkozó adatok, Budapest 1935

⁶⁶ Gyógyszerészet, 1988. március: Dr. Kempler Kurt: Adatok a hazai közforgalmú gyógyszerertárak államosításának történetéhez II. rész

⁶⁷ Sztankai István: A gyógyszerészetre és a budapesti gyógyszerertárakra vonatkozó adatok, Budapest 1935

⁶⁸ Baradlai J., Bársony E.: A magyar gyógyszerészet története, I.–II. kötet, 291. oldal, Budapest 1930

⁶⁹ Baradlai J., Bársony E.: A magyar gyógyszerészet története, I.–II. kötet, Budapest 1930

⁷⁰ Péter H. Mária: Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai, Kolozsvár 2002

gyakorlatban nem valósult meg. Ezt követően 1827-ben kimondta, hogy attól kezdve csakis személyes jogosítványokat fog adományozni, ám ekkor látva a nagy felháborodást már méltányossági szempontokat is tekintetbe vett, és a személyjogú gyógyszerterek esetében az özvegynek és a gyermekek számára haszonélvezeti jogot biztosított. Ám ez a rendelet sem ment át teljesen a gyakorlati életbe, így a szabadságharc bukása után, az osztrák kormányzat égető kérdésnek tekintette a jogosítványok tisztázását. 1856-ban az engedményokiratok kötelező bemutatása után minden olyan gyógyszerteret, amelynek az eladási tilalma világosan kiírva nem volt, reáljogúnak nyilvánítottak még akkor is, ha az „ad personam” volt. A többi gyógyszerteret pedig személyjogúnak jegyeztették fel és ezek ettől az időponttól kezdve sem eladhatók, sem átruházhatók nem voltak, de az özvegyi haszonélvezeti jog megmaradt. Az Ausztriában 1859-ben megjelenő ipartörvény hatására sokan felségfolyamodványt nyújtottak be, és így az osztrák igazgatás alatt álló Magyarországon is kénytelenek voltak elismerni a törvény ide kapcsolódó pontjait. Így egészen 1876-ig mind a személyjogú, mind a reáljogú patikák gyógyszerészei, özvegyei, vagy örökösei a gyógyszertereti jogosítványt bármikor átruházhatták. Az adományozás tekintetében 1856-tól 1867-ig a személyi jogosítványt osztrák mintára a királyi helytartótanácsa adta ki, míg 1867 és 1876 közötti időszakban már ezt a magyar királyi belügyminisztérium intézte. Az 1876-as közigazgatási törvény és ugyan elismerte a régi gyakorlat alapján keletkezett reáljogú gyógyszertereket, ugyanakkor a reáljog további adományozását megtiltotta, s a gyógyszertereti jogosítványt az azzal felruházott gyógyszerész személyéhez kötötte. Ezt a jogosítványt a gyógyszerészek tehát személyükhöz kötötten kapták így el nem adható sem nem hagyományozható nem volt, de a gyógyszerészek hozzátartozóinak megadta a haszonélvezeti jogot a gyógyszerész elhunytával, és meghagyta e gyógyszerterek bérbeadási és kezeltethetőségi jogát is. A 1876-os közegészségügyi törvény gyógyszertereti jogviszonyt érintő rendeletei kisebb-nagyobb módosításokkal ugyan, de lényegében, egészen a XX. század első évtizedéig fennmaradt.^{71 72}

3.4.4. A patikusok társadalmi helyzete és megítélése

Már a XII-XV. századokból különböző iratok igazolják, hogy papi rendű orvosgyógyászok a királyoknál, nagyuraknál nagy befolyásra tettek szert, és gyakran nem csak gyógyítóként, de diplomáciai küldetéseknél is alkalmazták őket, és közülük nagytekintélyű és hatalmas urak váltak ki, akik akár az „országnyi méltóság” megnevezésig is emelkedtek. Az első patikák kialakulásával, a patikus alakja jól ismert figurája lett a városi életnek. A XV-XVI. században a városi gyógyszerteret tulajdonosok gyakran tanácsstagok is voltak és a „patricius családok” közé sorolták őket, sőt, ezekben az időkben a tulajdonosnak még a kard viselését is megengedték néhány helyen. A gyógyszerteret tulajdonosok jórészt tekintélyes emberek, vagyonosok, és gyakran köztisztviselő emberek voltak. A korabeli feljegyzések is mind azt igazolják, hogy a gyógyszerész a város vezető értelmiségéhez tartozott, vezető szerepét csak részben köszönhette végzettségének, inkább a jómódú polgári társadalmi súlyának. A már említett körmöczbányai Kristóf patikus például 1499-ben és 1505-ben a városi tanács tagjai közt foglalt helyet. A külsőségeket tekintve a gyógyszerészek és családtagjaik akkori ruházata is a magasabb vagyoni osztályba tartozásukról árulkodott. Az orvosok és gyógyszerteret tulajdonosok rendkívül bő ruhát, és bugyros nadrágot, feleségeik pedig ékszereket és díszes köntösöket is hordhattak annak ellenére, hogy ez csak a nemesi

⁷¹ Gyógyászati közlöny 1907.23. évf. 46. szám, Geml József: A gyógyszerügy történeti fejlődése hazánkban

⁷² Sztankai István: A gyógyszerészetre és a budapesti gyógyszerteretakra vonatkozó adatok, Budapest 1935

származású asszonyokat illette meg. Az aktuális divat követése azonban csak a fiatalabbakra volt jellemző, az idősebb gyógyszerészek és orvos-gyógyszerészek inkább a társadalmi állásuknak megfelelően, urasan öltözködtek. Mindezeknek köszönhetően már megjelenésükkel is kitűntek a város tömegéből, így nem túlzás azt mondani, hogy ennek is köszönhetően valószínűleg minden polgár ismerte a patikust és a családját. A legtöbb gyógyszerész a maga településén híres ember volt: a viselkedése (a betegeket szeretettel fogadta, lelkiismeretesen dolgozott, tanácsokat adott), vagy a házi készítményei tették azzá. A XVIII. és a XIX. század első felében a gyógyszerészek mind szellemi, mind anyagi tekintetben az átlag polgári szinthez képest kimagasló viszonyok között éltek és kitüntetett figyelemben részesültek, mivel ekkor minden gyógyszertár tulajdonos állami hivatalnoknak is számított és kötelessége volt például ünnepélyes alkalmakkor divatos egyenruhát ölteni.^{73 74}

Az 1800-as évek második felére a tisztos polgári család jellege volt a patikus családokra is jellemző azt leszámítva, hogy számukra állandó biztos bevételi forrás állt rendelkezésre, ami vagy nagyon jól vagy kevésbé jól jövedelmezett, de egy biztos, hogy megélhetésükhöz elegendő volt. A legtöbb patikára ezekben az időkben azonban elmondható, hogy magas hasznot termelt a tulajdonosnak. Csak példaként, hogy a patikák ebben az időben mennyire jól jövedelmeztek: Egy 1880-ból származó adat, miszerint egy dunántúli kisváros patika forgalma tízezer forint volt, amelyből a bruttó kiadás 3000 forint, így a haszon pedig 70 %-os (!) volt. (Összehasonlításképpen 1810-ben a Küttel család által vezetett kőszegi patika éves bevétele 7021 forint volt, míg a kiadások akkor ennek több mint felét, 4655 forintot vittek el.) Azzal, hogy az 1876-os közegészségügyi törvénnyel magát a gyógyszerészi tevékenységet kiemelte az iparágak közül és közegészségügyi intézménnyé emelte, nagyban hozzájárult a patikusok megítéléséhez és a társadalomban betöltött szerepük magasabb rangra való juttatásához. Azt, hogy még a XIX század végén is a patikusi pálya, mint szakma elismerésnek örvendett, bizonyítja, hogy ezekben az időkben ugyan még mindig a patikusok sarjai léptek leginkább a pályára, - hiszen akkor a gyógyszertárak igazi aranybányák voltak, amit nem volt szabad veszni hagyni - de a tanulók között megjelentek az előkelőbb, gazdagabb családok fiai is. Ezek vagy nem akartak, vagy nem tudtak tanulni, és a 4 osztály elvégzése után beadták őket a szüleik „praxinak”⁷⁵ egy patikába, hogy mégis „Úr” legyen belőlük.^{76 77}

A XIX. Századból, Szolnok vármegyéből is fennmaradtak adatok, hogy miként is élhettek a patikusok akkortájt. Mivel a patikusok végzettségük okán átlagos adó kétszeresét fizették be a város költségvetésébe, így a település igencsak megbecsült tagjainak számítottak. Általános volt, hogy míg a férfiak a gyógyszertárban dolgoztak, asszonyaik a házimunka feladatait látták el. A férfiak a különböző összejövetelek, vendégségek, illetve rendezvények alkalmával igyekeztek jó kapcsolatokat kialakítani az azonos társadalmi rangú és vagyoni helyzetű polgárokkal.⁷⁸

A patikusok közéletben és a társadalomban betöltött szerepének megítélése természetesen attól is nagyban függött, hogy milyen közegben éltek. Így a falusi és a nagyvárosi helyzet

⁷³ Baradlai J., Bársony E.: A magyar gyógyszerészet története, I.–II. kötet, Budapest 1930

⁷⁴ Sziliné Dr. Decsi Márta: Gyógyszerészet Somogy vármegyében 1760-1950, Somogy Megyei Könyvtár 1990
⁷⁵ gyakornok

⁷⁶ Gyógyszerészek lapja, 1941. 36. évf., 20., 22. szám, Millner György: A magyar gyógyszerészet utolsó hatvan évének ismertetése

⁷⁷ Vasi szemle 1993. 3. szám, Szigetváry Ferenc: Egy kőszegi patikusdinasztia 275 éve

⁷⁸ Gyógyszerésztörténet V. évfolyam. 4. szám 2007. december

nagyban különbözött egymástól, hiszen falun főleg csak egy patika működött, a gyógyszerészek nagyobb elismerésnek és közfigyelemnek örvendhettek. Azonban bárhol is volt a gyógyszertár, ha az kellően jól jövedelmezett, hamar a település vagyonosabb körébe emelte a patikust. A XIX. századtól már mindenhol elismerték a patikusok értelmiségi réteghez való tartozását. A XX. század közepéig továbbra is jellemző volt, hogy a gyógyszerész és családja - általában az adott kor politikai szellemének tükrében - a társadalom hol kimagaslóan, hol pedig kevésbé megbecsült polgárának számított. Az, hogy a gyógyszerész társadalomban elfoglalt helye ismét elismerésre érdemes, a rendszerváltozást követően magának a gyógyszerészi szakmának a méltó helyére való kerülésének volt köszönhető. Még ma is szinte az egész gyógyszerész szakma küzd azért, hogy a gyógyszerészetet, és ezzel együtt a gyógyszerészeket - kiemelten a patikákban dolgozókat - az őket megillető helyre emeljék, illetve tartsák a társadalom és a mindenkori államhatalom szemében.

3.5. XX. SZÁZAD

Az 1876-os közegészségügyi törvény által előidézett gyógyszertárak szaporodásával még inkább előtérbe kerültek a gazdasági, anyagi érdekeltségek. Ez különösen a városi gyógyszertárak gazdasági versenyében nyilvánult meg. A magántulajdonból eredő érdekeltség kiélezte a gyógyszertár tulajdonosok és az alkalmazott gyógyszerészek közötti ellentétet. A gyógyszertárak túlzott ütemű növekedésének következtében 1900-ban a trianoni Magyarország területén 690⁷⁹ patika volt, míg 1938-ban⁸⁰ már körülbelül 1400 működött. A patika-infláció következtében a gyógyszertárak értéke csökkent. Ennek is köszönhetően a XX. század kezdetén a gyógyszertár tulajdonosi kar egy elég tekintélyes rétege is szociális problémákkal került szembe. Az 1800-as évek közepéig még „aranybányáknak”⁸¹ számító gyógyszertárak erre a hiedelemre egyre inkább kezdtek rácsafolni. Egy városi, vagy egy nagyobb falusi patika tulajdonosa még őrizte tekintélyét a helységben, ahol nem egyszer közéleti szerepet is vállalt, de vagyoni helyzete egyre romlott. Már a századforduló előtti időkben is óriási szakadék tátongott a városi és falusi gyógyszertárak között jövedelmezőség tekintetében - amely különbség lényegében egészen az államosításig megmaradt. Ezt, a megélhetésben bekövetkező folyamatos romlást tovább erősítette az 1914-ben kitört világháború és az azt követő gazdasági válság.⁸²

Az időközben felmerülő államosítástól nem a jó jövedelmű városi és fővárosi, hanem a falvakban egyedül működő, a létminimumot alig biztosító ún. törpegyógyszertárak tulajdonosai reméltek javulást. A gyógyszertárak államosításának gondolatával a tulajdonos gyógyszerészek egy része nem foglalkozott, mert abban az időben elképzelhetetlen lett volna a magánvagyon teljes értékű megváltása nélkül. Azonban az első világháború után 1919-ben a proletárdiktatúra ideje alatt már nem csak elvi szinten, hanem a gyakorlatban is megvalósulni látszott az állami tulajdonba vétel. A gyógyszerellátó szervezetek a köztulajdonba vétele hamarosan meg is történt. Ám az államosítás például nem terjedt ki az egyedül dolgozó gyógyszerészekre, de így is jó néhány patikatulajdonostól vonták meg a patika vezetését és

⁷⁹ A Nagy- Magyarország területén pedig közel 1500

⁸⁰ Kapronczay Károly : Gyógyító Budapest 2011. Budapest 130.o.

⁸¹ Gyógyszerészek lapja, 1941. 36. évf. 20 és 22. szám, 5-6. old., Millner György : A magyar gyógyszerészet utolsó hatvan évének ismertetése

⁸² Prof. Dr. Zalai Károly: Gyógyszerészeti életképek, Írások és naplórészletek, Dictum Kiadó, Budapest 2004

helyettük, illetve mellettük úgynevezett üzembiztosokat neveztek ki, akik az addigi patikai alkalmazotti rétegből kerültek ki. A Tanácsköztársaság azonban csak rövid ideig állt fent és ezen állapotok is csak átmenetileg uralkodtak.

A két világháború közötti években – főleg Trianon után – ismét jelentősen növekedett a gyógyszerár alapítások száma, amit a tulajdonosi érdekképviseletek sem tudtak megakadályozni. Ekkor, mint már említettem, egészen a II. világháborúig, még mindig főleg az 1876-os közegészségügyi törvény határozta meg a gyógyszerészt alakulását. 1932-től a gyógyszerészettel kapcsolatos további rendelkezések a népjóléti miniszter, majd a belügyminiszter hatáskörébe tartoztak. Az 1940-ben megjelenő VI. törvény cikk hozott ugyan kisebb változásokat az 1876-os törvényben lefektetett gyógyszerárnyitási feltételekhez képest, de érdemi változtatás nem történt.⁸³

A patikus dinasztikák történelmében fordulópontnak tekinthetjük a második világháború és az azt követő államosítás bekövetkeztét. „*A gyógyszerész társadalmat súlyos anyagi veszteség is érte, mely sok esetben több generációs patikus családokat érintett.*”⁸⁴ A második világháború óriási károkat okozott az országnak, beleértve a gyógyszerárakat és az azokban dolgozó gyógyszerészeket is. A patikus családok jelentős része gyógyszerárak megsemmisülésével vagy kifosztásával szembesült. Sokan nem is mentek vissza patikáikba és ide a kormány által kirendelt hatósági gyógyszerárvezetők kerültek. Az állami intézkedések, de főleg a gyógyszerészek hivatástudata és áldozatkészsége tette lehetővé, hogy a magyar patikák aránylag rövid idő alatt megkezdhessék működésüket.

Azonban alighogy kezdtek talpra állni a családok, újabb csapás érte a patikus társadalmat. Hatvankét évvel ezelőtt, 1950. július 28.-án reggel az ország mintegy 1200 magángyógyszertára (mind a személy-, mind a reáljogúak) az 1950. évi 25. számú törvényerejű rendelet értelmében egy kiküldött háromtagú bizottság által azonnali hatállyal államosítva lett. A patikákban pedig megkezdődött az úgynevezett „vagyonmegállapító leltár”, amely kiterjedt a gyógyszerkészletre, a készpénzre, a berendezési tárgyakra és felszerelésekre, sőt, sok esetben még a személyes tulajdonú tárgyakra is. Prof. Dr. Zalai Károly erre az időre így emlékszik vissza: „*Az is furcsa, de jellemző esemény volt, hogy egy hónappal az államosítás után elvitték a száz köbcentiméteres Csepel gyártmányú motorbiciklimet, mondván, hogy ez is a gyógyszerárhoz tartozott, és a gyógyszerek beszerzéséhez használtam. Ez nem volt igaz.*”⁸⁵

Láng Miklós gyógyszerész, a híres Réthy Bélának⁸⁶ unokájának írásából is részletes képet kaphatunk az államosítási folyamat lezajlásáról: „*11 órakor felszóltak a házitelefonon, hogy két úr keres Budapestről... Írást mutattak föl, amellyel a gyógyszerárát és a hozzátartozó laboratóriumot államosították. A két ember nyers volt, udvariatlan és nagyon ideges. -Ne kívánja, hogy a karhatalmat vegyük igénybe. Ön intelligens ember, lássa be, hogy itt vége a dalnak. – mondták. Nagybátyám fogta a zakóját, helyére akasztotta a köpenyét, és halkán*

⁸³ Gyógyszerészet, 1988. március: Dr. Kempler Kurt: Adatok a hazai közfoglalmú gyógyszerárak államosításának történetéhez II. rész

⁸⁴ Prof.dr. Zalai Károly: Gyógyszerészeti életképek. Írások és naplórészletek . 2004.Budapest. 28-29.o

⁸⁵ Prof. Dr. Zalai Károly: Gyógyszerészeti életképek, Írások és naplórészletek, Dictum Kiadó, 2004 Budapest, 28-29. oldal

⁸⁶ Réthy Béla (1862-1935) a Réthy Béla a békéscsabai „Sas” gyógyszerár tulajdonosa és a „Réthy Béla Vegyészeti Laboratóriuma és Cukorkagyára” megalapítója.

*betette maga mögött az ajtót. A munkások mondták, hogy sírva ment keresztül az egyik termen.*⁸⁷

Mint ebből az elbeszélésből is látszik, a megrendítő események ellenére a gyógyszerészek nagy többsége együttműködő magatartást tanúsított, és az új körülmények között is igyekeztek emberi tartásukhoz, és gyógyszerészi esküjükhöz méltóan helytállni, mivel a patikák államosításával egy időben a patika-tulajdonosok értesítést kaptak arról, hogy ezentúl hol és melyik gyógyszertárban dolgozhatnak állami alkalmazottként, gyógyszertárvezető, vagy beosztott státuszban. Sokan lakásaikat is elvesztették, földönfutóvá váltak, sok esetben másik településre kellett költözniük, ahol jobb esetben ingyen, rosszabb esetben azonban bérleti díj fejében használhatták a patikához tartozó szolgálati lakásokat. A tulajdonosok eddig ledolgozott munkaéveinek számát nem vették figyelembe és így nem kaphattak nyugdíjat, csak 10 évi szolgálat után. Pár év után, szakmai összefogással sikerült elérni, hogy az idős kollégák kicsiny pénzösszeggel, de nyugdíjba mehessenek, amellyel kimondatlanul ugyan, de lemondtak a kártérítésről.⁸⁸

A továbbtanulást illetően is kedvezőtlen körülményeket hozott a szocializmus a patikus családokra nézve. Közvetlen 1950 után kifejezetten hátrány volt az egyetemi felvételek során, ha a pályázó gyógyszerész gyermeke volt.^{89 90 91}

Az államosítás után a volt tulajdonosok közül néhányan, - főleg a gyógyszerészcsaládok soraiból – az elnyomás éveiben is próbálták keresni a szakmai fejlődés lehetőségét. Az ő összefogásuknak is volt köszönhető, hogy az államosított közforgalmú gyógyszertárak irányítására felállították a Fővárosi és a 19 Megyei Gyógyszertári Központot⁹², melyekben a gyógyszer felügyeleti és ellenőrzési feladatok megszervezését főgyógyszerészek végezték. Ezekben az időkben ez számított szinte az egyetlen pozitív eseménynek. A főgyógyszerész irányítása alá rendelt szakfelügyelő gyógyszerészek munkába állításával megvalósult a gyógyszerészi kar azon régi és jogos kívánsága, hogy a gyógyszertárak működésének vizsgálatát, illetve ellenőrzését jól képzett, a szakmát jól ismerő kollégák lássák el. Ez egyben pedig a gyógyszerészi pályán egy újabb patikán kívüli elhelyezkedési lehetőséget jelentett.⁹³
^{94 95}

A vállalatokba tömörített patikákban időről időre mások és mások dolgoztak, a gyógyszerész dinasztiák szétszóródtak, senki nem maradt volt tulajdonában. A törvényerejű rendeletben

⁸⁷ Gyógyszerészet, 1989. november 601. oldal, Láng Miklós: A Réthy-gyógyszertár és gyár államosítása, majd az utóbbi fölszámolása

⁸⁸ 2012. február 24., Gyógyszertári ügyvitel előadás, Dr. Hankó Zoltán

⁸⁹ Gyógyszerészet 1993. május, Marosiné Lugosi Márta: A gyógyszerésztársadalom gazdasági gondjainak megoldására irányuló törekvések 1900-1950

⁹⁰ Gyógyszerészet 1996. január Dr. Mohr Tamás és dr. Samu Antal: A magángyógyszertárak múltja, jelene és jövője. Szakmapolitikai elemzés

⁹¹ Gyógyszerészet, 1996. január, Dr. Nikolics Károly: Gondolatok a múltból - tanulságok a jövő számára

⁹² A megyei és fővárosi vállalatokat pedig, az Egészségügyi Minisztérium közvetlen felügyelete alatt működő központi irányító szerv, az Országos Gyógyszertári Központ fogta össze.

⁹³ Dr. Kempler Kurt: Magyar gyógyszerészet 1967, Medicina Könyvkiadó, 1968

⁹⁴ Gyógyszerészet 1993. május, Marosiné Lugosi Márta: A gyógyszerésztársadalom gazdasági gondjainak megoldására irányuló törekvések 1900-1950

⁹⁵ Gyógyszerészet 1996. január Dr. Mohr Tamás és dr. Samu Antal: A magángyógyszertárak múltja, jelene és jövője. Szakmapolitikai elemzés

rögzített kártérítésre, illetve a reprivatizációra, azaz a gyógyszertárak visszaadására sem került sor.^{96 97 98}

Összességében tehát elmondható, hogy az államosítással kialakított vállalati rendszer nem, vagy csak alig vette figyelembe a gyógyszerészek egyéni, gazdasági, szakmai és tudományos ambícióit, viszont többé-kevésbé egységes szakmai, ellenőrzési és gyógyszertár fejlesztési szempontok honosodtak meg, és ugyan a központi vállalati irányítás felemésztette a gyógyszertárak által termelt hasznot, mégiscsak szakmai haladásról beszélhetünk.⁹⁹

Ezután 40 évig nem volt lehetőség magángyógyszertár működtetésre. Ezt oldotta fel a 9/1990. (III. 28.) SZEM rendelet a gyógyszerészi magántevékenység gyakorlásáról. Tehát ekkor a rendszerváltás programjában már szerepelt a gyógyszertárak reprivatizációjának megvalósítása. Azonban ez nem valósulhatott meg hiszen az a közel eltelt 40 év alatt bekövetkezett változások (patika áthelyezések) sem tették ezt lehetővé. 1994-től törvény szabályozza a gyógyszertárak létesítésének feltételeit. Elsőként új magángyógyszertárak jöttek létre, majd az állami tulajdonban lévő gyógyszertárakat privatizálták. Azonban a vagyonért folyó vetélkedés oda vezetett, hogy a vagyon átkerült az önkormányzatokhoz (ezt szokták „második államosítás” néven is említeni), majd onnan került újra magántulajdonba. A családok nem mindig a régi saját patikákat tudták megvásárolni, de legalább visszatérhettek a családi szakmához.¹⁰⁰

A 2006-os liberalizáció megváltoztatta a patika-tulajdonlást és működtetés szabályozását is. A szabad piaci verseny lett az elsődleges, a gyógyszertárak száma megnőtt (2000-ről kb. 2500-ra), illetve a liberalizált modell szerint a patika tulajdonosának már nem kellett gyógyszerésznek lennie. Ez a folyamat azonban veszélyeztette a már meglévő patikák tulajdonosainak megélhetését, ennek orvoslására 2010-ben a gyógyszertári gazdálkodási törvény módosítása újabb változást hozott: csak a személyi joggal bíró egyének vezethettek patikát. 2011-ben a patikalétesítés szabályait változtatták meg, ezekben többek között az is meg volt szabva, hogy a létesítés csak az önkormányzat által kiírt pályázaton való indulással történhet.¹⁰¹

Az elmúlt évtizedekben, 1950 óta a pálya vonzereje - részben anyagi okok miatt – csökkent, így gyógyszerész hiány alakult ki. Míg a gyógyszerész pályára lépők nagy többsége nem gyógyszerész családból jön, így lehetőséget teremtve az újabb patikus dinasztiák (ma már helyesebben gyógyszerész dinasztiák) kialakulásához, addig büszkék lehetünk a még ma is élő közel 80 dinasztiára, akik folytatva a családi hagyományt, az új generációból legalább egy csemetével képviseltetik magukat a négy gyógyszerész tudományi kar valamelyikén.¹⁰²

⁹⁶ Gyógyszerészet 1993. május, Marosiné Lugosi Márta: A gyógyszerésztársadalom gazdasági gondjainak megoldására irányuló törekvések 1900-1950

⁹⁷ Gyógyszerészet 1996. január Dr. Mohr Tamás és dr. Samu Antal: A magángyógyszertárak múltja, jelene és jövője. Szakmapolitikai elemzés

⁹⁸ Gyógyszerészet 2010. augusztus: Dr. Hankó Zoltán: Amit erő és hatalom elvesz... Emlékezés a gyógyszertárak államosításának hatvanadik évfordulójára

⁹⁹ Dr. Kempler Kurt: Magyar gyógyszerészet 1967, Medicina Könyvkiadó, 1968

¹⁰⁰ Gyógyszerészet 1989. november, Láng Miklós: A Réthy-gyógyszertár és gyár államosítása, majd az utóbbi fölszámolása

¹⁰¹ 2012. február 24., Gyógyszertári ügyvitel előadás, Dr. Hankó Zoltán

¹⁰² Gyógyszerészet 1989. november, Láng Miklós: A Réthy-gyógyszertár és gyár államosítása, majd az utóbbi fölszámolása

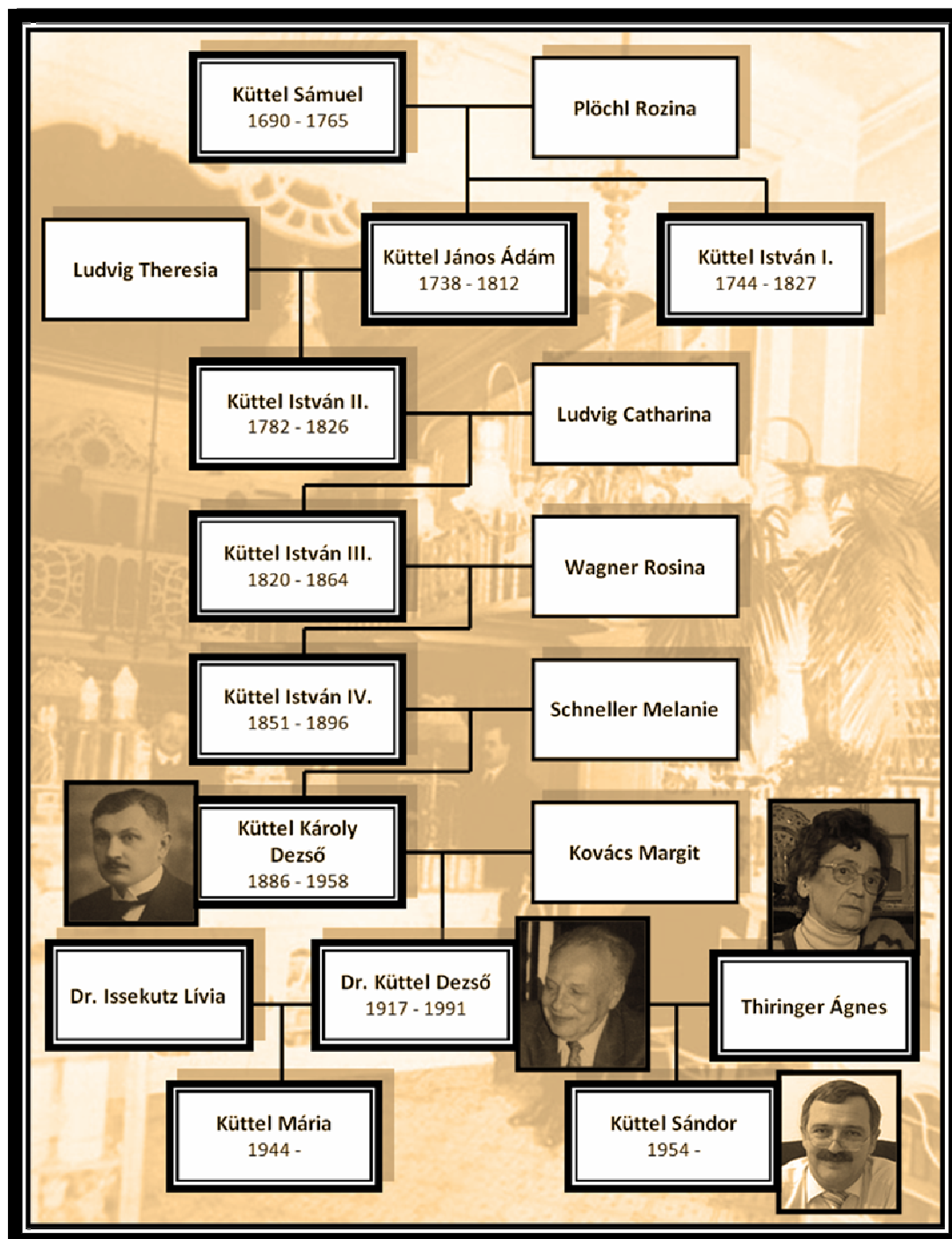
Mint láhattuk, a dinasztiák számára nagy próbatételt jelentett a XX század, amikor is mind a politikai eseményeknek, mind pedig a gyógyszergyártás ugrásszerű fejlődésével megnyíló új lehetőségeknek köszönhetően (az 1900-as évek legelején megjelenő gyógyszergyárak döntő változást hoztak Magyarország gyógyszerési életébe is) megnőtt az esélye, hogy a következő generáció egyre távolabb sodródik a tradicionális patikusi mesterségtől.

4. PATIKUS DINASZTIÁK

4.1. ELŐSZÓ

Mivel a patikus dinasztiák történetéről nehéz lenne általánosságban beszélni - hiszen ahány család annyi történet -, így a mikrotörténelem segítségével egyedi példákon keresztül, a családokon belül egyes individuumok életútjait vizsgálva próbáltam egy általános képet nyújtani a patikus dinasztiák történetéhez. Kutatásaim célját tehát egy-egy dinasztia aprólékos, családtörténeti bemutatása jelentette - esetlegesen olyan adatok feltárásával, amelyek eddig más forrásokban nem voltak megtalálhatóak - és amelyek között párhuzamot vonva következtethetünk a patikus dinasztiák általános történeti vonatkozásaira és jobban átláthatjuk a dinasztiákat érintő legfontosabb történelmi eseményeket, változásokat. Itt kerülnek tehát bemutatásra - természetesen a teljesség igénye nélkül - olyan patikus dinasztiák, akiknek a történetük megismerésével hű képet kaphatunk arról, mit is jelentett egykor, és mit is jelent ma egy patikus nemzedék leszármazottjának, tagjának lenni. Betekintést nyerhetünk abba, miként mentek keresztül ezek a családok a Magyarországot sújtó történelmi csatározások alatt, és hogyan is sikerült - vagy éppen nem sikerült - megmenteniük több évszázados hagyatékaikat a jelen nemzedéke számára. Azért, hogy a történelmük minél nagyobb időszakára rálássunk, igyekeztem olyan, még ma is ezt a szakmát űző családokat bemutatni, akiknek gyökerei a XIX. század közepéig nyúlnak vissza. Mivel minden generáció büszkén őrizte az idő folyamán ősei emlékét, rengeteg okirat, családi történet halmozódott fel, amelyekből hiteles és összefüggő képet kaphatunk, hogy ténylegesen miként mentek keresztül a családok. Erre a pályára különösen jellemző, hogy a gyermek, követve a szülői példát, ugyanazt a szakmát választja, ám olykor ez mégsem olyan egyértelmű, és így a patikus vonal gyakran véget ér, vagy egy generációt átugorva, esetleg a család egy másik ágán folytatódik tovább. A szigorú értelemben vett patikus pálya a családokban, főleg a XX. századtól kezdődően, gyakran megszakad, hiszen a fiatalabb nemzedékek egyre inkább fordulnak az újabb gyógyszerési területek, az ipar és a kutatás irányába. Olykor azonban az is előfordul, hogy belekóstolva ezekbe a lehetőségekbe, visszatérnek a gyökerekhez és mégiscsak a tára mögött találják meg igazán önmagukat. Ezt a sokszínűséget bemutatni igyekezvén esett a következő patikus dinasztiákra a választásom, amelyekben egy közös vonás mindenképp akad: mindegyikük legalább négy generáción át büszkélkedhet gyógyszerész leszármazottakkal.

4.2. A KÜTTEL DINASZTIA (1690-)

A Németországból származó Küttel család 1716-tól az 1850-es államosításig volt a mai két kőszegi patikamúzeum egyikeként működő Fekete Szerecseny Patika (később csak Szerecseny Patika) vezetője és tulajdonosa. A gyógyszerészettörténet kutatói valószínűnek

tartják, hogy ez a dinasztia a magyar patikus történelem legrégebbi, folytonosan szakmájában tevékenykedő családja. Az Európában is párját ritkító, több mint három évszázados múltra

1 - A Küttel család nemesi címere

visszatekintő Küttel patikus dinasztiát egészen az 1600-as évek közepéig vissza tudjuk vezetni. „A Küttel család nemzedékről nemzedékre úgy nevelte gyermekeit, hogy a család töretlen maradjon hitében, tisztességében, pályája és hazája szeretetében.”¹⁰³

4.2.1. Küttel Sámuel^{104 105}

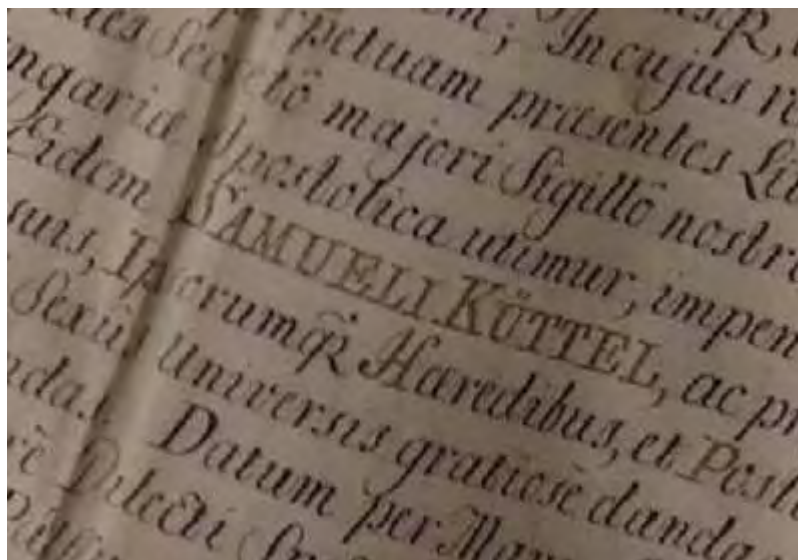
1690. december 25., Kőszeg – 1765. október 8., Kőszeg

1690 karácsonyán, szülei negyedik gyermekeként született Küttel Sámuel, miután családja az 1688-ban kitört pfalzi örökösödési háború miatt visszatért Kőszegre. Elemi iskoláinak elvégzése után 1710-ben kezdett el gyakornokoskodni Sopronban a Fehér Angyalhoz patikánál, ahol 3 éven át segédkezett. Ezután Nürnbergben, Regensburgban, majd Stuttgartban is gyakornoki feladatokat látott el, ahol végül 1715-ben megkapta a gyógyszerészi végzettségről szóló papírjait. 1716-ban tért haza Magyarországra, ahol úgynevezett átadási szerződéssel lett a Fekete Szerecseny Patika vezetője, ami ekkor az egyetlen Vas vármegyei gyógyszerertárként működött, ami az első kőszegi polgári patika is volt egyben. Az első húsz évben konkurencia nélkül működő patika valószínűleg jól mehetett, de Küttel Sámuelnek szüksége is volt erre, mivel két házasságából összesen 18 gyermeke született (az elsőből három, a másodikból 15).

¹⁰³ Gyógyszerésztörténet IV. évfolyam, 3-4. szám (2006. szept.-dec.): Dr. Grabarits István: A Küttel gyógyszerészcsalád Vas vármegyében

¹⁰⁴ Prof. Dr. Zalai Károly: A magyar gyógyszerészet nagyjai, Galenus kiadó, Budapest 2001

¹⁰⁵ Vasi Szemle, 1993. 3. szám: Családtörténetek: Szigetváry Ferenc: Egy kőszegi patikusdinasztia 275 éve

2 - Küttel Sámuel neve a nemesi oklevelében

Jelentős közéleti szereplő és vagyonos ember volt, akit a kőszegi városi kamara tagjává, majd perceptorává (felügyelőjévé) is választottak. A „háborús viszonyok és járványok során mutatott példás kötelességteljesítéséért” nemesi oklevéllel tüntette ki Mária Terézia 1759-ben. Halála előtt éveken át betegeskedett, a patika vezetését pedig a második házasságából elsőszülött fiára, Küttel János Ádámmra bízta.

3 - A Mária Terézia által adományozott nemesi oklevél

4.2.2. Küttel János Ádám¹⁰⁶

1738., Kőszeg – 1812. november 3., Kőszeg

Négy éves gyakornoki idejét a kőszegi családi patikában töltötte apjánál 1753-1757 között, majd segédként dolgozott előbb Sopronban Goldner János Vilmos patikájánál, később külföldön, Ulm-ban. A németországi erlangeni egyetemen többek között gyógyszerismeretről és gyógyszerészet művészetéről szóló előadásokat hallgatott. Mivel ebben az időben az egyetemi végzettség még nem volt kötelező a gyógyszerészi hivatás űzéséhez, így diplomát sem kapott az egyetemtől. Itthon a külföldön töltött éve alatt azonban bevezették az úgynevezett approbációs vizsgát, amely során a gyógyszerészként működni szándékozó személyeknek a megyei főorvos és egy köztisztelőben álló gyógyszerész-tulajdonos előtt bizonyítania kellett, hogy rendelkeznek a szakmához szükséges tudásanyaggal. A vizsgát Küttel János Ádám 1765. február 21.-én sikerrel abszolválta dr. Ehrlinger Lajos Vas vármegye főorvosa és Gutten György gyógyszerész előtt, majd át is vette elhunyt apja, Küttel Sámuel patikájának vezetését. Egy évvel később vette el feleségét, Ludvig Théréziát. 1774-ben egy rendelet minden approbált gyógyszerészt újabb vizsga letételére kötelezett, amit Küttel János Ádám csaknem 10 évvel az approbációs vizsgája után eléggé nehezményezett. A Helytartótanács többször is felszólította a vizsga letételére, de végül 1784. november 26.-án felmentették ez alól. Végül ennek ellenére, 1786-ban Pesten megszerezte egyetemi oklevelét. A fennmaradt vizitációs jegyzőkönyvekből tudhatjuk, hogy az általa vezetett patika a saját idejében nagyon jól felszereltnek és jó minőségű gyógyszerekkel ellátottnak számított. 1812. november 3-án hunyt el másfél havi szívbetegségben való szenvedés után.

4.2.3. Küttel István II.^{107 108 109}

1782. szeptember 10., Kőszeg – 1826. január 8., Kőszeg

Küttel János Ádám feleségével 44 évig élt együtt házasságban, ami alatt 12 gyerekük született. Közülük csak öt érte meg a felnőtt kort, s ebből az ötből volt a legifjabb Küttel István II. Diplomáját a Pesti Egyetemen szerezte meg kitűnő eredménnyel, melyet 1802. július 16.-án vett át. Gyakornoki éveinek helye is ideje ismeretlen. Ő fogott hozzá a család krónikájának megírásához, melynek első része a Fekete Szerecseny patikával kapcsolatos feljegyzéseket (bevételek, kiadások, tartozások, stb.) tartalmazta naplószerűen, míg a második fejezetben a család birtokában lévő fontos iratokat (periratok, földvásárlások, diplomák, örökségek, stb.) vette számba. A családi patika vezetését 1810-ben vette át apjától, évi 1000 forint bérleti díjért cserébe. 1816 és 1825 között összesen öt gyermeke született, köztük volt Küttel István III. is, aki később továbbvitte a családi gyógyszerésztárat.

¹⁰⁶ Gyógyszerészet 51. évf., 2007. március: Ferentzi Mónika: Egy gyógyszerészegéd Küttel János Ádámnál Kőszegen

¹⁰⁷ Prof. Dr. Zalai Károly: A magyar gyógyszerészet nagyjai, Galenus kiadó, Budapest 2001

¹⁰⁸ Vasi Szemle, 1993. 3. szám: Családtörténetek: Szigetváry Ferenc: Egy kőszegi patikusdinasztia 275 éve

¹⁰⁹ Gyógyszerésztörténet IV. évf., 3-4. szám (2006. szept.-dec.): Dr. Grabarits István: A Küttel gyógyszerészcsalád Vas vármegyében

4.2.4. Küttel István III.¹¹⁰

1820. február 20., Kőszeg – 1864.

Apja, István III. halálakor még csupán hatéves volt, így a patika vezetését másra kellett bízni. Három gyógyszerész váltotta egymást a Fekete Szerecseny élén 1844. október 17.-ig, amikor is Küttel István III. már a Pesti Egyetemen a diplomáját megszerezve vette át a családi vállalkozási irányítását. Mivel ő nem vezette a családról szóló krónikát, így életéről nem sok információ maradt fent. Első házasságából született 1851-ben Küttel István IV., a családi patika továbbvivője, majd később, 1852-ben kötött második házasságából 4 lánya született.

4.2.5. Küttel István IV.^{111 112}

1851. május 7., Kőszeg – 1896. március 24., Kőszeg

Mivel apja halálakor még csak 13 éves volt, így a családi patikát újból bérbe kellett adni. A Pesten töltött gimnáziumi évei előtt Felsőlovón tanult 1864 és 1866 között egy nevelőintézetben. Gyakornokoskodott Temesváron, Daruváron, majd Fauser Antal Szent Terézia Gyógyszertárában Pesten. A gyakornoki tevékenységét a Fekete Szerecseny Gyógyszertárban fejezte be 1870-ben, ami akkor Bründl József bérlő vezetése alatt állt, majd Grazban és Sopronban is alkalmazottként dolgozott. 1874-ben szerezte meg gyógyszerészi diplomáját a pesti egyetemen. A kőszegi családi patika vezetését 1875 májusában vette át a hozzá tartozó házzal és kerttel együtt, miközben ugyanebben az évben megnyitotta saját szikvízüzemét is, majd négy évvel később, 1879-ben saját szódavízüzemet vásárolt. Saját házi készítményeit, amikkel több kiállítási díjat is nyert, a gyógyszertárban be lehetett szerezni.

4 - A Küttel-féle málnaszörp patikai címkéje

¹¹⁰ Vasi Szemle, 1993. 3. szám: Családtörténetek: Szigetváry Ferenc: Egy kőszegi patikusdinasztia 275 éve

¹¹¹ Prof. Dr. Zalai Károly: A magyar gyógyszerészet nagyjai, Galenus kiadó, Budapest 2001

¹¹² Vasi Szemle, 1993. 3. szám: Családtörténetek: Szigetváry Ferenc: Egy kőszegi patikusdinasztia 275 éve

1880 októberében vette feleségül egy evangélikus lelkész lányát, akivel összesen nyolc gyermekük született, köztük 1886 áprilisában Küttel Károly Dezső, aki később szintén átvette a patika irányítását. A Küttel István IV. által vezetett nyilvántartásból kiderül, hogy a szódavízgyártó üzem igen jó befektetés volt és szép jövedelmet hozott minden évben, miközben a patikáról ugyanez a gyógyszerek magas beszerzési költségei miatt nem volt elmondható.

A közéletből is kivette a részét Vas vármegyében, többek között igazgatója volt a Magyarországi Gyógyszerész Egyesület 17. soproni járásának. Egy autóbaleset következtében fiatalon, 40 éves korában betegeskedni kezdett, és emiatt bérbe is kellett adnia a patikát. 1896. március 24.-én halt meg.

4.2.6. Küttel Károly Dezső¹¹³

1886. április 21., Kőszeg – 1958. december 6., Körmend

Apja, Küttel István IV. halálakor még csak 10 esztendő volt. Fiatalkoráról kevés adat maradt fent, mivel sajnos ő sem vezette a családi krónikát. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen diplomázott 1907-ben, majd a Fekete Szerecseny Patika vezetését 1911-től vette át, ahol az officina a mai kialakítását az ő idejében nyerte el. Az I. világháború idején gyógyszerészként került a kőszegi orosz hadifogolykórházba, de ezalatt a saját patikája működését is felügyelni tudta, miközben a vezetést egy újabb bérlő vette magához. A körmendi Megváltó Gyógyszertár alapító-tulajdonos gyógyszerészének, Kovács Sándornak lányát, Margitot 1912-ben vette feleségül, akivel egyetlen közös gyermekük, Dezső 1917-ben született. Az első világháború kitörésekor katonagyógyszerészként a frontra került, ahonnét 1915-ben a kőszegi orosz hadifogolytábor kórházába helyezték gyógyszerésznek. Így saját patikáját is felügyelni tudta, amit eközben H. Kiss Antal vezetett. 1934-ben apósa, Kovács Sándor halálakor a körmendi patika jogviszonyát tekintve a tulajdonos csak gyógyszerész lehetett, így magára irattatja azt, de nem személyesen vezeti, hanem gondnokot tart. A Szerecseny patika pedig – mivel az reáljogú - előbb felesége nevére, majd egy év múlva fiára kerül átírásra. Ezután 1943-ban, mikor fiuk is gyógyszerész lett, a körmendi Megváltó Gyógyszertár tulajdonjogát is őrá iratták. Küttel Károly Dezső a II. világháborút követően kibérelte a kőszegi Magyar Király Gyógyszertárat, majd ismét visszakerült a kőszegi családi patikába. Haláláig a körmendi Megváltó Gyógyszertár vezetője volt. A kőszegi családi sírboltban helyezték örök nyugalomba.

5- Küttel Károly Dezső feleségével, Kovács Margittal, illetve fiával, Küttel Dezsővel

¹¹³ Prof. Dr. Zalai Károly: A magyar gyógyszerészet nagyjai, Galenus kiadó, Budapest 2001

4.2.7. Dr. Küttel Dezső^{114 115 116}

1917. október 26., Kőszeg – 1991. szeptember 8., Szombathely

Iskolai éveit Kőszegen töltötte, majd Körmenten gyakornokoskodott a Megváltó Gyógyszertárnál. Diplomáját gyógyszerész szakon szerezte 1939-ben a Pázmány Péter Tudományegyetemen, majd ehhez 1941-ben a gyógyszerészdoktori címet is elnyerte. Dr. Issekutz Líviát (szakgyógyszerész, egyetemi docens) 1942. május 30.-án vette feleségül, akivel két gyermekük született: Péter (1943) és Mária (1944). 1943-tól vette át a körmendi patika vezetését, amelynek

6 - Patikai címke a Szerecseny patikából

még az államosítás után is az élén maradt. A Vas megyei Gyógyszertári Központ vezető szakfelügyelője volt 1953-tól, ahol a hálózatfejlesztés feladatain túl a gyógyszertechnológia és a gyógyszeranalitika témaköreivel is foglalkozott. Ebben az évben vette el második feleségét, Thiringer Ágnes szakgyógyszerészt, akivel szintén két gyermekük született: Sándor (1954) és István (1960). 1966-ban nyerte el a gyógyszerészeti tudomány kandidátusa címet, majd 1967 és 1981 között a Vas megyei főgyógyszerészi posztot is magáénak mondhatta. Elnöke volt a Magyar Gyógyszerészeti Társaság Gyógyszertechnológiai Szakosztályának 1970-1978-ig, majd a társaság országos alelnöke is lett 1978-1982 között. 1974-ben elnyerte az egyetemi docens kinevezést, majd nyugdíjas évei alatt szakértői feladatokat látott el, valamint főtanácsadó volt a Gyógyszertári Központok Beszerzői Irodájában. A hazai és külföldi sajtóban mintegy hetven tudományos publikációja jelent meg, s számos tudományos előadást is tartott idehaza és külföldön egyaránt.

¹¹⁴ Prof. Dr. Zalai Károly: A magyar gyógyszerészet nagyjai, Galenus kiadó, Budapest 2001

¹¹⁵ Vasi Szemle, 1993. 3. szám: Családtörténetek: Szigetváry Ferenc: Egy kőszegi patikusdinasztia 275 éve

¹¹⁶ Gyógyszerésztörténet IV. évf., 3-4. szám (2006. szept.-dec.): Dr. Grabarits István: A Küttel gyógyszerészcsalád Vas vármegyében

7 - Patikai címke a Szerecseny patikából

Munkássága elismeréséül az MGYT Kazay Endre Emlékéremmel ajándékozta meg. Egy 1991. nyár végén történt autóbaleset szövődményeibe halt belet 74 évesen, 1991 őszén, s a hagyományokhoz hűen a kőszegi családi sírboltba temették el, amely a magyar gyógyszerészek tisztelgésének gyakori helyszíne. Ő volt a Küttel dinasztia azon tagja, aki mind az elméleti tudományok, mind a gyakorlati gyógyszerészet területein kiemelkedőt alkotott. Gyermekai közül Mária és Sándor a családi hagyományokat megőrizve szintén a gyógyszerészi hivatást választották maguknak.

8 - Családi fotó: Küttel Dezső (jobb szélső), Thiringer Ágnes (jobbról a 3.) és két fiuk: Küttel István (bal szélső) és Küttel Sándor (balról a 3.)

4.2.8. Küttel Sándor¹¹⁷

1954. április 11., Körmend –

Édesapja Dr. Küttel Dezső, édesanyja Thiringer Ágnes. Küttel Sándor már a kilencedik generáció a családban, aki a gyógyszerészhereditást örökli apjától. Szombathelyen érettségizett 1972-ben, a diplomáját a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Gyógyszertudományi Karán szerezte meg 1977-ben, ahol 1979-től tanársegédként dolgozott. 1980-ban megszerezte az egyetemi doktor címet, illetve gyógyszer-technológiai szakgyógyszerész vizsgát tett. 1989-től galenusi laboratóriumvezető volt a Pest Megyei Gyógyszertári Központ-ban. A FoNo VII. és a VIII. Magyar Gyógyszerészkönyv szerkesztőbizottságainak, valamint a Magyar Gyógyszerészeti Társaságnak is tagja. Titkára volt 1978-1991 között a Gyógyszertechnológiai Szakosztálynak, jelenleg pedig az MGYT gyógyszerellátási és szervezési alelnöke, illetve a Magyar Gyógyszerész Kamara ipari tagozatának vezetőségében tevékenykedik, valamint a Gyógyszer-nagykereskedők Szövetségének is alelnöke 2005-től.

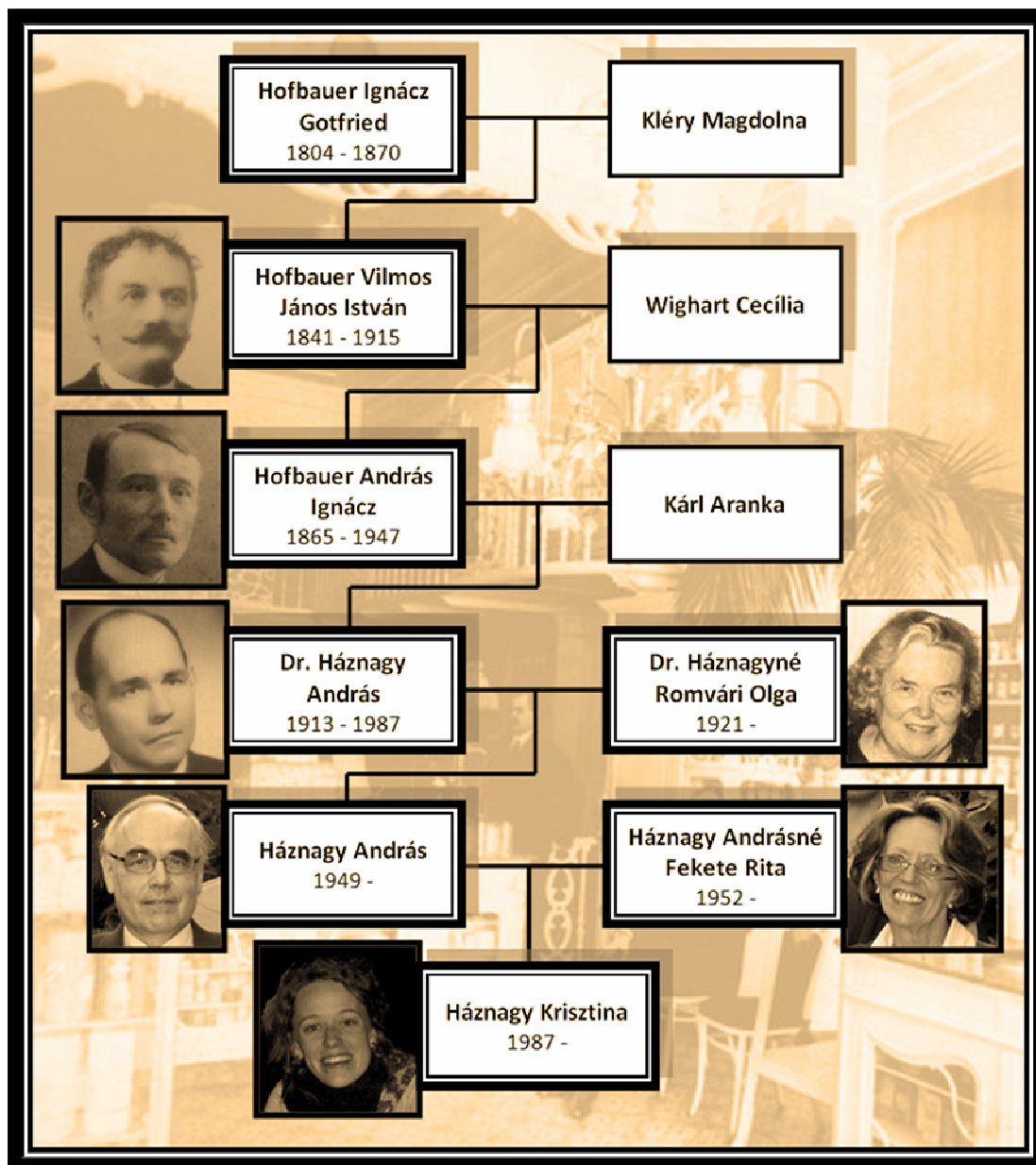
Küttel Sándor az 1940 –től kezdődően a magyar gyógyszerészet kiemelkedő alakjának számít.

9 - A kőszegi Szerecseny gyógyszertár egykor és most

¹¹⁷ http://www.phoenix.hu/j-hu-phoenix/index.php?option=com_content&view=article&id=134%3Adr-kuettel-sandor-eletrajza&catid=7&Itemid=16

4.3. A HOFBAUER-HÁZNAGY DINASZTIA (1804-)

Ezen gyógyszerész dinasztia alapítója Hofbauer Ignác Gottfried. A családot még Mária Terézia uralkodása alatt telepítették be Szabadkára. Ezekről az időkről elég kevés okirat maradt meg, így a dinasztia első pár gyógyszerész tagjáról csak keveset tudhatunk és azt is csak a családtagok szorgalmas utánajárásának köszönhetően. A szabadkai évek után a család történetében egy Makó és Szeged közötti kis település, Kiszombor is jelentős szerepet kapott, ahol az Isteni Gondviselés Patika a család birtokában volt 55 éven keresztül, egészen az 1950-es államosításig. Ezekről az időkről, édesapjáról és a jelen korról volt szerencsém beszélgetni egy nagyon kedves volt csoporttársam, Háznagy Krisztina édesapjával, Háznagy Andrással, aki az ötödik gyógyszerész generációt képviseli a családban.

4.3.1. Hofbauer Ignác Gotfried^{118 119}

1804. július 1., Szabadka – 1870. január 29., Ó-Moravica

1804. július 1.-én született a mai Szerbia területén lévő Szabadkán, Hofbauer Jakab és Mayer Magdaléna szülők kilencedik gyermekeként. Gyógyszerészi tanulmányait a Királyi Magyar Tudomány egyetemen végezte, és 1829-ben jó minősítéssel gyógyszerészi oklevelet kapott. A Magyar Korona Gyógyszertárat bérelte Szabadkán 1833-tól 1843-ig. 1843-ban megvette a patikát az anyósától, és mint tulajdonos dolgozott tovább. Feleségével, Kléry Magdolnával nyolc gyermekük született. Hofbauer Ignác Gotfried a városban köztisztelőnek örvendett, mind tudása, mind embersége miatt. Akkoriban, mint a legtöbb patikus, a patikának köszönhetően rendezett anyagi körülmények között élt családjával, a város megbecsült polgáraként. A fent maradt okmányok alapján pontos, aprólékos munkát végző ember volt. 1870. január 29-én távozott szerettei közül. Nyughelye a szabadkai temető bajai sírkertjében található. Nyolc gyermeke közül a sorban csak a negyedik választotta a gyógyszerészi pályát, azonban meg kell említenünk, hogy egyik leánygyermeke leszármazotti vonalát követve olyan híres rokonokra bukkanhatunk, mint Csáth Géza vagy Kosztolányi Dezső, akik mindketten id. Dr. Háznagy András másod unokatestvérei.

4.3.2. Hofbauer Vilmos János István^{120 121}

1841. május 19., Szabadka – 1915. július 1., Kiszombor

1841. május 19-én született Szabadkán. Vilmos már gyerekkorában sokat volt a családi patikában, leste édesapja minden rezdülését, szerette a gyógyszertár semmihez nem hasonlítható illatát. Kíváncsian figyelte a titkos, üvegcsékbe zárt csodák keletkezését. Így teljesen érthető volt, hogy a gyógyszerészshivatást fogja választani. A pesti Királyi Tudományegyetemre iratkozott be, ahol édesapja is tanult. Diplomáját 1863. július 22.-én kapta meg. Édesapja ekkor már igen beteges volt, így tanulmányai végeztével hazament Szabadkára és a családi gyógyszertárban volt provizor. Később apja patikáját hátra hagyva a Temes-Gyarmatán és Hódmezővásárhelyen működő patikákban is dolgozott. Életét a gyógyszerészi pályának szentelte, akárcsak édesapja. A családi elbeszélések szerint Vilmos egy nagyon víg kedélyű, közvetlen, tréfálkozó ember volt, amit az is jól tükröz, hogy magának a „Babilász” becenevet adta. Valószínűleg ez a nem mindennapi személyisége ragadta meg rokonának, Kosztolányi Dezsőnek is a figyelmét, aki szeretettel választotta versei alanyának a patikust. A költő nagymamája testvérét jeleníti meg a „Bölcsőtől a koporsóig” vagy „A szegény kisgyermek panaszai” című alkotásaiban is. Vilmos kétszer nősült. Első feleségétől Wighart Cecíliától született meg Andor nevű fia, aki édesapja nyomdokait folytatva patikus lett. Cecília fiatalon bekövetkező halála miatt másodjára is megnősült és még egy fia született, aki azonban korán meghalt. A dinasztia második patikus tagja 1915. július 1-én hunyt el. Sírja Kiszomboron található.

¹¹⁸ Prof. Dr. Zalai Károly: A magyar gyógyszerészet nagyjai, Galenus kiadó, Budapest 2001

¹¹⁹ Interjú Háznagy Andrással, 2012. 02. 21.

¹²⁰ Prof. Dr. Zalai Károly: A magyar gyógyszerészet nagyjai, Galenus kiadó, Budapest 2001

¹²¹ Interjú Háznagy Andrással, 2012. 02. 21.

4.3.3. Hofbauer András Ignác^{122 123}

1865. november 28., Szabadka – 1947. október 17., Kiszombor

(későbbiekben minden okmányon - nem lehet tudni miért - Andor-ként szerepel)

1865. november 28-án született Szabadkán. Édesanyját nagyon korán, 10 éves korában elvesztette, ami után egy rokonhoz, Miska bácsihoz került, és itt nevelkedett. Ezekben az években szerény anyagi körülmények között élt, ezért hogy minél előbb pénzhez jusson és önálló életbe kezdhesen, a legjobb megoldásnak az tűnt számára, ha a hat gimnáziumi év elvégzése után gyógyszerész gyakornoknak áll.

10 - A kiszombori patika 1974-ben

A két éves gyakornoki idő eltelté után beiratkozott az egyetemre. Gyógyszerészi diplomáját 1887. október 6.-án kapta meg a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen. Patikusként először Gyulán, majd Hódmezővásárhelyen dolgozott. Ekkor egy nagyobb pénzüsszeget örökölt egyik rokonától, ami lehetővé tette, hogy 1895. március 15-én megvegye a kiszombori Isteni Gondviselés nevű patikát, melyet 52 évig vezetett.

Szerény, visszahúzó ember volt, azonban rajongott a művészetekért, főleg zeneszeretetről volt híres. A családi legenda szerint gyakran töltötte szabadidejét az akkor vidéken még ritkaságszámba menő rádiója mellett komolyzenét hallgatva. Ám nemcsak hallgatta, hanem játszotta is a zenét: kiválóan hegedült, amit nagyon szeretett is. A helyi zenekedvelő értelmiséggel saját maguk szórakoztatására gyakran összejártak muzsikálni. Falusi patikus lévén állandó készenléti ügyeletet kellett tartania, nem hagyhatta el sokáig Kiszombort, így más lehetőség híján aktívan kivette részét a helyi társadalmi életből is. Önkéntes tűzoltó volt, irányította a faluban és a környéken a vöröskeresztes feladatokat.

Feleségével, Kárl Arankával összesen négy gyermekük született, de a felnőtt kort csak András nevű fiuk érte meg. A kiszombori gyógyszerterának 1947 februárjáig ő volt a személyi

¹²² Prof. Dr. Zalai Károly: A magyar gyógyszerészet nagyjai, Galenus kiadó, Budapest 2001

¹²³ Interjú Háznagy Andrással, 2012. 02. 21.

jogosa, amikor is ezt a jogot – idős kora miatt - átadta menyének, Romvári Olgának. A gyógyszerészi pályán 60 évet töltött. A vérében volt a szakma tisztelete és szeretete, amit az őseitől örökölt. Nagyon szép, hosszú és tartalmas életet élt, amely 82 éves korában, 1947. október 17-én ért véget. Kiszomboron helyezték örök nyugalomra, a családi kriptában.

4.3.4. Dr. Háznagy András^{124 125 126}

1913. március 22., Kiszombor – 1987. november., Szeged

A Hofbauer nevet hatósági engedéllyel 1942-ben ő változtatta meg, így lett az új generáció neve Háznagy. Gimnáziumi éveit Szegeden folytatta. Apja zeneszeretét örökölve zongoraművész szeretett volna lenni, ezért a gimnáziumi évei után a Zeneművészeti Főiskolára iratkozott be Budapesten. Azonban az első év elvégzése után rájött, hogy biztosabb megélhetést mégis csak a családi patika jelentene számára, és így fordult végül mégis a gyógyszerészi pálya felé. A zenétől azonban sohasem fordult el és egész életét végigkísérte, melyre fia Háznagy András így emlékszik vissza: „Még kisgyermek koromban emlékszem, hogy leült a zongora mellé és csak úgy zongorázott, vagy emlékeiből, vagy hallás után játszott, nem tudni. Nagy zenerajongó volt, a szegedi hangverseny eseményein mindig részt vett, mint hallgatóság. Minket is így nevelt. Én jelenleg is nagy zenehallgató vagyok.”¹²⁷

Gyakorlati éveit apja patikájában töltötte, majd a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen tanult. Diplomáját 1935-ben szerezte meg. Az egyetemi évek alatt ébredt rá arra, hogy tudományos munkával szeretne foglalkozni, de ennek a megvalósításához pénzalapra volt szüksége, hogy a további tanulmányait finanszírozni tudja, hiszen abban az időben az egyetem nem nyújtott anyagi támogatást a doktoranduszoknak, a doktori képzés díjnélküli gyakorlatnak minősült. Az egyetem végeztével így pár évet a kiszombori patikában dolgozott édesapja mellett.

11 - Dr. Háznagy András gyógyszerészi oklevele

1937-ben tette le az approbációs vizsgát, ami önálló gyógyszertár vezetésére jogosította fel. A gyógyszertárban az ő kezdeményezésére rengeteg kozmetikai kenőcsöt

¹²⁴ Interjú Háznagy Andrással, 2012. 02. 21.

¹²⁵ Prof. Dr. Zalai Károly: A magyar gyógyszerészet nagyjai, Galenus kiadó, Budapest 2001

¹²⁶ http://www.mypin.hu/j-hu-mypin/index.php?option=com_content&view=article&id=114%3Adr-haznagy-andrasne-romvari-olga&catid=3&Itemid=7

¹²⁷ Interjú Háznagy Andrással, 2012. 02. 21.

készítettek – például a „fehér jácint krém”-et, egy bőrregeneráló készítményt - ami nagy forgalmat eredményezett, és így 1940-ben ismét az egyetem padjaiban ülhetett, mint doktorandusz. 1942-ben kapta meg a doktori diplomáját, „*Adatok az Urtica urens vércukorszintet befolyásoló hatásához*” című értekezéséért, melyet a Jancsó Miklós professzor vezette Gyógyszertani Intézetben írt. Doktori képzése alatt, 1941-ben előadásai során ismerkedik meg az akkor gyógyszerészhallgató Romvári Olgával, akivel 1942-ben eljegyezték egymást, majd 1944. április 11.-én megesküdték.

12 - Romvári Olga és Dr. Háznagy András esküvői képe (1944.)

Házasságkötésük után Andrást Boross Bálint magánlaboratóriumába hívta kutatónak Kolozsvárra. Itt csak nagyon kevés időt töltött el, hiszen 1944 szeptemberében behívták katonának, és mint tábori kórházi gyógyszerészt állították szolgálatba. 1945 tavaszán orosz hadifogságba került és a Szovjetunióban Kazahsztán területén munkatáborba hurcolták. Kezdetben gyógyszerészi tudását kihasználva, mint kiegészítő egészségügyi személyt dolgoztatták, majd 1947-től mikor kiderült, hogy tud zongorázni, német hadifogoly társaival együtt operett estéken szórakoztatta az orosz tiszteket. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy viszonylag kedvező körülmények között túlélte a hadifogságot ahonnan 1948. szeptember 28-án tért haza. Ezekről az évekről nem sokat és nem szívesen mesélt.

Szabadulása után 1948-1950 között a kiszombori gyógyszerértárban dolgozott, amelyet akkor már felesége vezetett. 1949-ben megszületett első gyermekük, András, akit 1951-ben Ágnes, majd 1954-ben Tamás követett. Az államosítás után Makóra helyezték, felesége azonban - máig nem tudni miért - maradhatott a kiszombori patikában. Mivel Makó és Kiszombor csupán 5 kilométerre van egymástól, gyakran biciklivel vagy motorkerékpárral járt munkába. Ezekben az időkben sem mondott le arról a vágyáról, hogy a tudományos életben dolgozhasson majd egyszer. Folyamatosan képezte magát, haladt a tudománnyal, szakkönyveket olvasott. Végül ez az álma 44 esztendőskorában, 1957-ben vált valóra, amikor is a Szegedi Orvostudományi Egyetem Gyógyszerésztudományi Karának Gyógynövény- és Drogismereti Intézetében Novák István professzor keres maga mellé tanársegédet. Mivel nem volt párttag – ami abban az időben szinte mindenki előmenetelét befolyásolta – lassan haladt

felfelé a ranglétrán. Ezekkel a nehézségekkel megküzdve előbb adjunktus lett 1963-ban, majd 1979. február 28.-án kandidált. Érdeklődése középpontjában a gyógynövények álltak. Számos új eljárást dolgozott ki a drogok hatóanyagainak szerkezetvizsgálatára, és szennyezettségük megállapítására. Jelentős számú publikációja jelent meg e témában, közülük néhány:

- *Az iridoidok jelentősége a természetes anyagok tükrében (Gyógyszerészet, 1968);*
- *Természetes anyagok gyógyászati felhasználása (Gyógyszerészet, 1971);*
- *A fitoterápia problémái (Gyógyszerészet, 1977);*
- *Gyógynövény- és drogismeret (Novák Istvánnal és Szendrei Kálmánnal, 1980);*
- *Mennyiben tekinthető gyógynövénynek a fitofarmakon? (Gyógyszerészet, 1982);*
- *Valóban ártalmatlan minden gyógyító céllal alkalmazott növény? (Gyógyszerészet, 1988);*

A hatodik Magyar Gyógyszerkönyvben megjelenő szennyezés vizsgálatok kidolgozásában és a cikkelyek megalkotásában is szerepe volt. A tudományos munka mellett nagyon vonzotta az oktatás is. Oktató-nevelő munkáját nagy szeretettel, lelkiismeretesen végezte. Nem csak szakmai tudást adott a diákjainak, hanem törekedett rá, hogy egy másfajta műveltséget is megszerezzenek. Évente két alkalommal, magnetofon segítségével komolyzenei ismeretterjesztőket tartott az érdeklődőknek, és amikor diákjaival Budapestre mentek gyárlátogatásra, esténként vagy az Operaházba, vagy a Zeneakadémiára vitte el őket. 1976-1979 között az intézet megbízott vezetője volt. 1979-ben nyugdíjba ment, de ezt követően is aktív tudományos munkát végzett az intézetben. 1984-ben egyetemi docensi címet kapott.

A szegedi egyetemen és a Magyar Gyógyszerészeti Társadalomban jelentős közéleti munkát végzett. Tevékenységét 1971-ben Kiváló Gyógyszerész kitüntetéssel jutalmazták. Tudományos dolgozatainak száma mintegy 60. Szakadatlanul képezte magát, minden tétivel a gyógyszerészet ügyét szolgálta. A Magyar Gyógyszerészeti Társaság megyei és országos vezetőségében vezetőségi tag volt, az Acta Pharmaceutica Hungarica szerkesztőbizottságában szintén.

13 - A Gyógynövény- és Drogismeret Intézetben munka közben

1957-től kezdődően Szegeden élt és dolgozott 1987. november 7-én bekövetkezett haláláig. Igaz nem hagyományos értelemben volt patikus, mint ősei, de a gyógyszerészet iránti olthatatlan szenvedélye és alázata a tudományos életben tette őt naggyá. Örök nyugalomra a szegedi református temető evangélikus részében lelt.

4.3.5. Ifj. Dr. Háznagy András¹²⁸

1949., Makó -

Dr. Háznagy András és Romvári Olga három gyermeke közül a legidősebbik, András vitte tovább a gyógyszerészi szakmát. Kiszomboron élt 8 éves koráig, ahol a szülei még patikusként dolgoztak, így itt ismerkedett meg először a patikai élettel. Mivel a lakás a patika mellett volt, testvéreivel gyakran kíváncsiskodtak, mi folyik a gyógyszertárban, amit édesanyjuk nem nézett jó szemmel és általában kitéssékelte őket. Határozottan emlékezett ezekből az évekből a patika jellegzetes illatára és a rendre, ami ott uralkodott. A család 1957-ben Szegedre költözött, így András már itt tudta megkezdeni gimnáziumi tanulmányait. Főképp a történelem és a földrajz érdekelte, és amikor 1967-ben eljött a pályaválasztás ideje, történész szeretett volna lenni, amihez viszont megkövetelték, hogy már az egyetemen párttag legyen, aminek azonban ő ellenállt. Egy ideig gondolkozott azon, hogy agrármérnök legyen, azonban az ezzel járó sok matematika tanulás elvette a kedvét ettől. Így maradt a gyógyszerészi pálya. Egyetemi tanulmányait a Szegedi Orvostudományi Egyetemen folytatta. Édesapja hatására a Gyógynövény-és Drogismereti Intézetben diákköri tag volt és kétszer is részt vett diákköri konferencián. A tudományos élet azonban nem ragadta magával, így 1972-ben a gyógyszerészi diploma megszerzése után Sopronban, Horváth Dénes patikájában - ahol az államvizsgás gyakorlatát is töltötte – dolgozott négy hónapig. Ezután fél év katonaság következett, amit a Honvéd Kórházban töltött. Édesanyja ekkor az egyetemi gyógyszertárban infúziókészítéssel foglalkozott, így hamar bepillantást nyerhetett erre a területre, ami szimpatikus volt számára és mivel ez egy kemény fizikai munka volt, erre a feladatra szívesebben alkalmaztak férfi gyógyszerészeket. Valószínűleg ezeknek köszönhető, hogy 25 éven keresztül Budapesten előbb a Róbert Károly Körúti Kórház, majd a délpesti Jahn Ferenc Kórház gyógyszertárában dolgozott, mint kórházi gyógyszerész. 1979-ben teszi le szakgyógyszerészi vizsgáját, pont az infúziókészítésben szerzett jártassága miatt gyógyszerészi technológiából. A kórházi gyógyszertárban eltöltött évek után 1996 májusában nyílt lehetősége rá, hogy saját patikát alapítson. A Bazsalikom Patikát azóta is ő vezeti. 1981-ben kötött házasságot Fekete Rita gyógyszerésszel, aki egyébként tagja az általam is bemutatott Zalai családnak, hiszen édesanyja, Zalai Anna az id. Zalai Károly testvére. Itt kapcsolódik össze a két nagy gyógyszerész dinasztia története és gyermekeik így mondhatják el magukról, hogy mind szüleik, mind nagyszüleik gyógyszerészek. Három gyermekük született, akik közül Gábort, a legidősebbet még fiatalon elveszítették. Középső gyermekük Gáspár, a legfiatalabb pedig Krisztina, aki már a gimnázium közepén tudta, hogy gyógyszerész lesz.

4.3.6. Dr. Háznagy Krisztina¹²⁹

1988. január 29., Budapest -

A Háznagy dinasztia legfiatalabb gyógyszerész tagja 1988-ban született Budapesten és itt végezte iskolai tanulmányait is 5-12. osztályig a budapesti Deák Téri Evangélikus Gimnáziumban. Nagyon szeretett oda járni, nemcsak a jó légkör, hanem a közösség miatt is, és a legjobb barátai ma is innen vannak. A pályaválasztásra így emlékszik vissza: „*Hazudnék, ha azt mondanám, hogy az én továbbtanulással kapcsolatos terveimnél nem játszott szerepet,*

¹²⁸ Interjú Háznagy Andrással, 2012. 02. 21.

¹²⁹ Interjú Háznagy Krisztinával, 2012. 02. 18.

hogyan a szüleim - és mind a 4 nagyszülőm - is gyógyszerészként végeztek. Ez nyilván mindig ott lebegett a szemem előtt, de soha nem éreztem hogy ez egyfajta családi elvárás lenne, vagy nekem ezt muszáj csinálnom."

A családi szálak mellett az is motiválta, hogy tudta, hogy ez a diploma sok lehetőséget tud nyújtani elhelyezkedés szempontjából számára és ez egyfajta biztonságérzetet adott ahhoz, hogy határozottan megfogalmazódjon benne, hogy ő a jövőben gyógyszerésszel szeretne foglalkozni. 1996-tól, amikor is édesapja megnyitotta a Bazsalikom Patikát, volt alkalma megismerkednie a gyógyszerészi élettel. *„Kezdetektől nagyon tetszett a patika légköre és a kollégák hozzáállása a betegekhez. Ez egy kertvárosi része Budapestnek, sok a visszatérő beteg. Látszik, hogy szívesen és bizalommal fordulnak az ott dolgozókhöz. Ez nagyon tetszik nekem. Ezt én is el tudom magamnak képzelni.”* - mondja. Nagy hatással volt rá az ott dolgozók hivatástudata és szakmaszeretete, és magának a patikának a kisvárosi jellege. Így választotta hát ő is a gyógyszerészi pályát. Egyetemi tanulmányait a Semmelweis Egyetemen folytatta. Mindig is a patikai élet vonzotta, így az egyetem alatti nyári gyakorlatokat is szívesen, és nagy lelkesedéssel töltötte a Bazsalikom utcai patikában. Tanulmányai alatt ezért sem foglalkozott tudományos munkával, hiszen már akkor tudta, hogy neki a téra és a betegek mellett a helye. Hivatástudatáról, és a pálya szeretetéről árulkodnak szavai: *„Hiszem, hogy ha valaki ezt lelkiismeretesen, odaadóan végzi, valóban segít a patikába betérőknek. Ami tulajdonképpen ennek a szakmának klasszikus értelemben a lényegét jelenti.”*¹³⁰

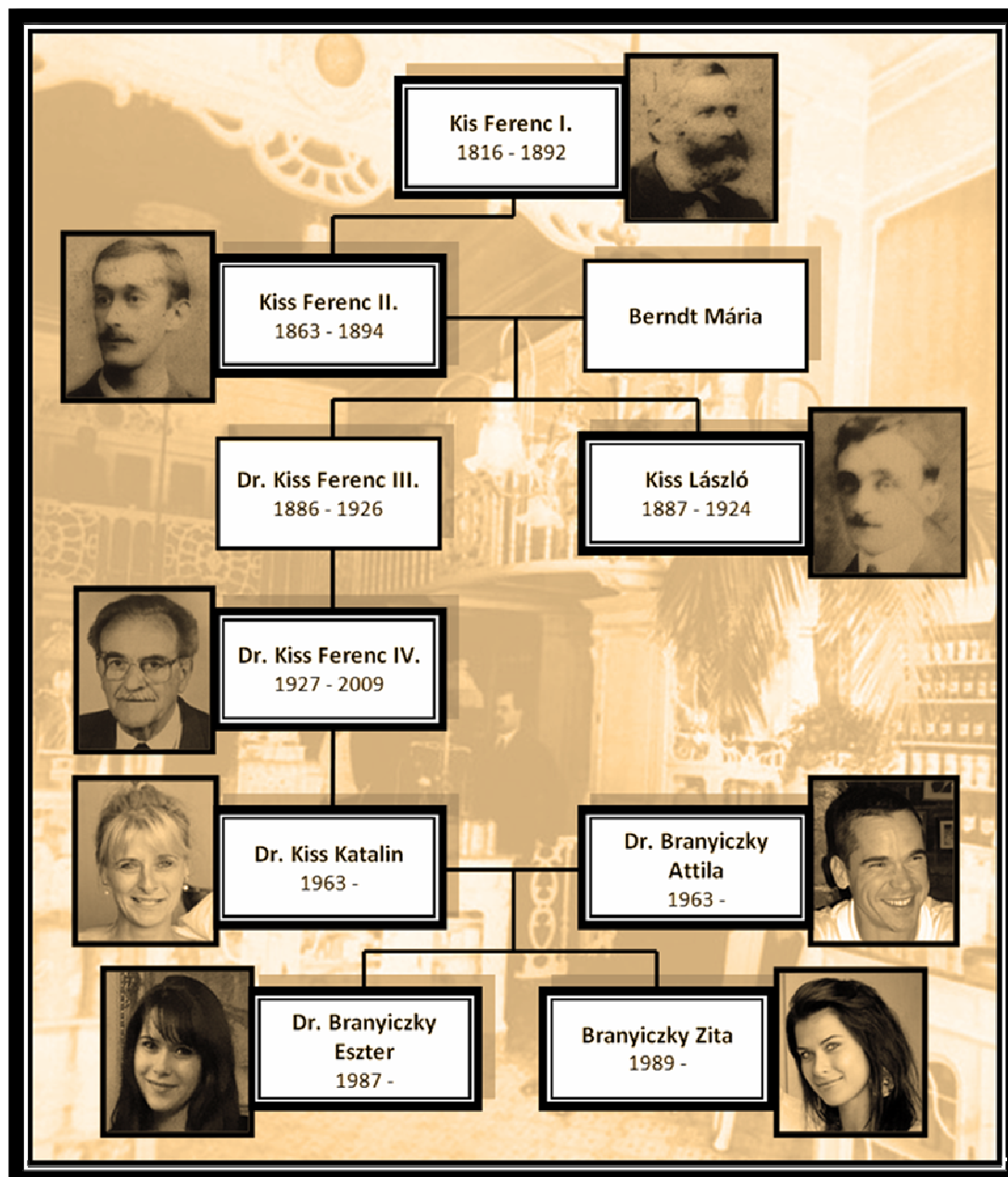
Az államvizsgát megelőző klinikai gyakorlatát a Szent Imre Kórházban töltötte. A szülei nagy büszkeségére a család hatodik generációjaként 2011-ben szerezte meg gyógyszerészi diplomáját. Az államvizsga után most Németországban, Schwerinben kezdett el dolgozni, ahol még pár hónapot eltölt, de a távolabbi tervei szerint Magyarországon, közfoglalmú gyógyszerésztárban szeretne elhelyezkedni, később pedig a családi patikát továbbvinni.

14 - Családi fotó: Krisztina diplomaosztóján (2011.)

¹³⁰ Interjú Háznagy Krisztinával, 2012. 02. 18.

4.4. A KISS DINASZTIA (1816-)

Szeghalom nagyon sokat köszönhet a Kiss családnak. Nem csak egy tehetséges gyógyszerész dinasztiát tisztelhetünk bennük, mely nemzedékről nemzedékre gyógyította és látta el nagyszerű készítményeivel a város és a környék lakosságát, hanem karitatív tevékenységük is legendás volt. Közel 80 évig volt a család birtokában a Szentháromság patika, amelyben életfilozófiájuk volt a köz javát és az embereket alázattal szolgálni. Ma is élő utódaik, akik büszkén és szeretettel ápolják elődeik emlékét, 1996 óta a család tulajdonában lévő gyöngyösi patikában folytatják őseik hivatását.

4.4.1. Kiss Ferenc I.^{131 132 133}*1816. július 10., Macskas – 1892. január 5., Szeghalom*

A Hont megyei Macskáson született, a középiskoláit viszont már Veszprémben, Zircen, Komáromban és Pápán végezte el. Mindig is jó minőségű tanuló volt, akit leginkább a természettudományok, azon belül is leginkább a vízelemzés módszerei és az analitikai kémia érdekeltek, így a gyógyszerészi pályát választotta. Veszprémben kezdett el gyakornokoskodni 1836-ban Ferenczy György Fekete Sas nevű gyógyszerertárában. A gyakornoki évei után Szarvason kapott munkát Velits György Szarvas Patikájában, majd 1839-ben Pesten a gyógyszerész tanulmányait is megkezdte a Királyi Magyar Tudomány Egyetemen. 1840-ben szerezte meg a „magister pharmaciae” oklevelet „classic prima cum eminentia” minősítéssel, mivel ekkor még csak egy éves volt az egyetemi képzés. A Szentháromság nevű patikáját Körösladányban nyitotta meg a Nagy utca 325. szám alatt, miután 1843. június 28-án megkapta az ehhez szükséges engedélyeket. A patikával szemben lévő utcát 1896-ig Patika utcának nevezték (ma Széchenyi utca). Nála gyakornokoskodott Than Károly, későbbi neves kémiai professzor, akivel Kiss Ferenc I. szeretette meg a szakmát. 1855-ben a patikát Szeghalomra költöztette, ahol több mint 100 éven át működött az államosításig. Ahogy a mellékelt családfa is mutatja, ő volt a Kiss patikus dinasztia alapító tagja.

A patikai feladatok mellett ásványvízelemzéssel is foglalkozott, aminek eljárásait még gyakornokként sajátította el főnökétől, Ferenczy Károlytól. Különböző gyógyvizek összetételét vizsgálta, így többek között a füzesgyarmati Cséfa-pusztai kút és a szeghalmi Várhelyi-kút vizét is elemezte. Az ő vizsgálódásai alapján nyilvánították a Gyopáros-tavat gyógyfürdővé, annak magas szénsav- és jódtartalma miatt. A vízelemzés mellett a botanika és a kertészkedés kötötte le, és ő készítette az első üvegházat Szeghalmon.

A közéletben való részvételét tekintve Kiss Ferenc I. a Szeghalmi Kaszinó alapító tagja és elnöke, pénztárosa is volt, továbbá a település iskolaszéki előljárói tisztjét is betöltötte. Részt vett még a Szeghalom vidéki Takarékpénztár Részvénytárság megalapításában, melynek később pénztárosa és igazgatója is lett. Ezeken túl is számos hivatal tiszteletbeli vezetője volt, illetve a helyi római katolikus egyház tanácsának világi elnöke is egyben. Az Országos Gyógyszerész Egyletben választmányi tagként is foglalatzkodott. Emberségének bemutatására jó példa, hogy az 1873-as szeghalmi kolerajárvány idején a települést 2986,- Ft (ma kb. 150.000,- Ft) értékben támogatta gyógyszerek kiutalásával, illetve gyógyszerertartozások elengedésével. A békéscsabai járás elnöke 1874-től, egészen 1892. január 5.-ei haláláig. Feleségével Szeghalmon, a családi sírkertben lett eltemetve, síremlékükön az alábbi sorok olvashatók: „*Jellem, munka, / Szerénység és szeretet, / Voltak azok, / Miket ápolt és szeretett*”.

¹³¹ Gyógyszerésztörténet, IV. évfolyam 3-4. szám (2006. szeptember-december): Prof. Dr. Kata Mihály: Szentháromság Patika, Körösladány 1843

¹³² Prof. Dr. Zalai Károly: A magyar gyógyszerészet nagyjai, Galenus kiadó, Budapest 2001

¹³³ Gyógyszerészet, 1977. február, 21. évfolyam, 2. szám: Dr. Táplányi Endre: Kiss Ferenc (1816-1892) szeghalmi gyógyszerészről

4.4.2. Kiss Ferenc II.^{134 135}*1863. március 8., Szeghalom – 1894. március 3., Szeghalom*

A Szeghalmon és Budapesten töltött iskolai évek alatt édesapja érdeklődési köre őt is rabul ejtette, így szintén a gyógyszerészhivatást választotta, valamint a vízvizsgálat lett az egyik szakterülete, akár csak Kiss Ferenc I.-nek. Édesapja gyógyszerésztárában gyakornokoskodott. Számos publikációja látott napvilágot a Gyógyszerészi Hírlapban az ivóvízelemzésben elért eredményeiről, valamint a pepszinnel, pilocarpinnal, halmájolajjal és húgy vegyelemzéssel kapcsolatos kutatásairól. A Pesti Tudományegyetemen szerezte meg a gyógyszerészi oklevelet 1884-ben, majd rá egy évre, 1885. szeptember 4-én már Dr. Hintz György kolozsvári egyetemi tanárral együtt tartott előadást a Magyarországi Gyógyszerész Egyesület rendkívüli ülésén „*Phenolnatrium-phenolat, salicylsav és natrium salicylatról*” címmel. A következő években, 1886-ban és 1887-ben megszületett két fia: Dr. Kiss Ferenc III. és Kiss László. Előadást tartott 1890. augusztus 16-án is Nagyváradon, ezúttal a cukorgyártás új módszereiről a magyar orvosok és természetvizsgálók gyűlésén. 1892-ben vette át a szeghalmi családi patika vezetését édesapja halála után.

A gyógyszerészi és kutatói munkáin túl fontos szerepet töltött be Szeghalom közéletében is. Saját költségén tűzorségi védelmet szervezett a református templomnak és a községházának telefon-összeköttetés kiépítésével, valamint tűzoltófecskendők vásárlásával, és ő lett Szeghalom első tűzoltóparancsnoka is. A pirotechnika is felkeltette az érdeklődését, és a Szeghalmon évente megrendezett tűzoltóbálon rendszeresen tűzijátékot rendezett a városiak (és saját maga) szórakoztatására. Ezeken túl még egy városi nyomdát is megalapított, majd üzemeltetett egészen haláláig. 1894 elején egy égő parasztház oltásakor a téli hidegben tüdőgyulladást kapott, ami végzetesnek bizonyult, ez okozta korai halálát.

4.4.3. Kiss László^{136 137}*1887. július 27., Szeghalom – 1924. október 8., Szeghalom*

Szeghalmon és Nagyváradon végezte el az elemi-, majd a középiskolát. A családi patikában töltötte gyakornoki éveit, amit apja (Kiss Ferenc II.) tragikus halála miatt akkor a gondnok, Jakabffy Ferenc vezetett. A gyakornokoskodása alatt édesapja tudásának hiányát megérezte, de a gyakornoki vizsgáját ennek ellenére kitűnő minősítéssel zárta. Gyógyszerészi tanulmányait 1906-ban kezdte meg a Budapesti Királyi Tudományegyetemen. Tanárai között a szakma számos kiválósága megtalálható volt: Eötvös Loránd, Bókay Árpád, Than Károly, aki fiatal korában Kiss Ferenc I.-nél dolgozott a gyógyszerésztárban (és ő szeretette meg vele a szakmát, aminek köszönhetően Budapesten neves egyetemi tanár lett), valamint Winkler Lajos professzor, aki kiváló tanulmányi eredményeit látva a professzori laboratóriumba is felvette famulusnak. 1908. július 25-én szerezte meg a gyógyszerészi diplomáját kiváló minősítéssel. A családi gyógyszerésztár vezetését 1910 júliusában vette át.

A közéletben ő is, akárcsak felmenői, fontos szerepet vállalt Szeghalmon, ahol községi képviselőnek is megválasztották az összes szavazat elnyerésével. Fontos feladatának tartotta szülőhelye befásítását, aminek eredményeként Szeghalmot tartották a sárréti térség legfásabb

¹³⁴ Prof. Dr. Zalai Károly: A magyar gyógyszerészet nagyjai, Galenus kiadó, Budapest 2001

¹³⁵ családi feljegyzések alapján

¹³⁶ Prof. Dr. Zalai Károly: A magyar gyógyszerészet nagyjai, Galenus kiadó, Budapest 2001

¹³⁷ Családi feljegyzések alapján

községének. A nagyapja által alapított Szeghalmi Kaszinónak pénztárosa is volt éveken át, majd 1918 őszén nagyfokú önfeláldozásról tanúbizonyságot téve a spanyolnátha idején a betegeket segítette az orvoshiány közepén. Vakbélgyulladásába halt bele 37 évesen. A szeghalmi temető családi sírkertjében lett eltemetve.

4.4.4. Dr. Kiss Ferenc IV. ^{138 139}

1927. január 25., Budapest – 2009., Gyöngyös

Kiss Ferenc II. unokája, aki apja (Dr. Kiss Ferenc III.) orvosi pályafutása után tért vissza újból a gyógyszerészi hivatáshoz. 1927-ben született Budapesten, de a középiskolai éveit a szeghalmi Péter András Gimnáziumban töltötte. A Szegedi Tudományegyetem Orvos Karán gyógyszerészként diplomázott 1950-ben. A Semmelweis Orvostudományi Egyetem Gyógyszerügyi Szervezési Intézeténél írta meg 1979-ben doktori disszertációját, melyre „summa cum laude” minősítést kapott.

Gyógyszerészi munkásságát Gyöngyösön kezdte meg 1950-ben, ahol nem sokkal később, mint egy másfél havi munka után már az egyik legnagyobb forgalmú patika vezetését bízták rá. Tizenhárom év patika vezetés után a gyöngyösi Bugát Pál kórház főgyógyszerésze lett, ahol feladatául kapta egy új, korszerű intézeti gyógyszertár létrehozását, illetve a több mint ezer ágyas kórház gyógyszerellátásának megszervezését.

Számos eredményt ért el a „szervezés” területén, melyekről előadások és közlemények sora számolt be. Vizsgálta többek között a közforgalmú és az intézeti gyógyszertárak kapcsolatrendszerét, valamint elemezte a gyógyszerészek patikán kívül folytatott tevékenységeit is. Gyógyszerismertető előadásokat tartott az intézmény orvosainak, valamint az alapellátásban tevékenykedő orvosoknak rendszeres továbbképzéseket is tartott. A gyöngyösi járás gyógyszerészeinek havonta gyógyszerismertető előadásokat tartott.

Számos szakmai és társadalmi tevékenységet folytatott, melyekbe legtöbbször munkatársait is bevonta. A kórház Gyógyszerterápiás és Tudományos Bizottságának titkára volt. Az Országos Gyógyszerészeti Intézet 1962-es indulásától kezdve 35 éven át volt annak gyógyszerismertető szakértője. Hat éven át titkára és vezetőségi tagja volt a Magyar Gyógyszerészeti Társaságnak, aminek keretein belül megalapította a Kórházi Gyógyszerészeti Szervezetet, amelynek közel 20 évig alelnöke is volt. Éveken át vezetőségi tagként tevékenykedett az OGYI Szakmai Kollégium Kórházi Bizottságánál és a Kórházszövetség Kórházi Tagozatánál is. Példaértékű munkásságának köszönhetően neve fogalom lett a gyógyszerészek között, és számos kitüntetéssel („Érdemes Gyógyszerész”, „Kiváló Gyógyszerész”), valamint emlékérmekkel („Societas Pharmaceutica Hungarica”, „Than Károly Emlékérem”, „Tantus Amor Operis Pharmaciae”) is megjutalmazták. Gyöngyös város képviselői 2001-ben a „Pro Civitate” díjjal ismerték el munkáját.

Nyugdíjazását 1991-ben kérelmezte, 41 évnyi szolgálat után, de még orvoslátogatóként ezután is tovább dolgozott 8 éven át. 2009-ben hunyt el, de halálával a Kiss Patikus dinasztia története még nem ért véget, mivel lánya, Kiss Katalin, valamint két unokája, Branyiczki Eszter és Zita is a gyógyszerészi hivatást választotta.

¹³⁸ Gyógyszerészet, 2009. július: Szél Mária és Higyisán Ilona: In memoriam: Dr. Kiss Ferenc (1927-2009)

¹³⁹ Családi feljegyzések alapján

4.4.5. Kiss Katalin¹⁴⁰*1963. január 17., Gyöngyös -*

A gyöngyösi Berze Nagy János gimnáziumban töltötte a gimnáziumi éveit, majd elvégezte a Szegedi Orvostudományi Egyetemet. Gyakorlatát Gyöngyösön töltötte, a közforgalmú, majd a kórházi gyógyszerárban. 1986 februárjában diplomázott, majd a Heves Megyei Gyógyszertári Központ gyöngyösi 18/19. számú gyógyszerárában kezdett el dolgozni. 1993 decemberében megszerezte a szakgyógyszerészi oklevelét Gyógyszerellátás és Gyógyszerügyi szervezésből. A Korona Gyógyszertárat 1996 júniusában nyitotta meg Gyöngyösön a lakosság számára.

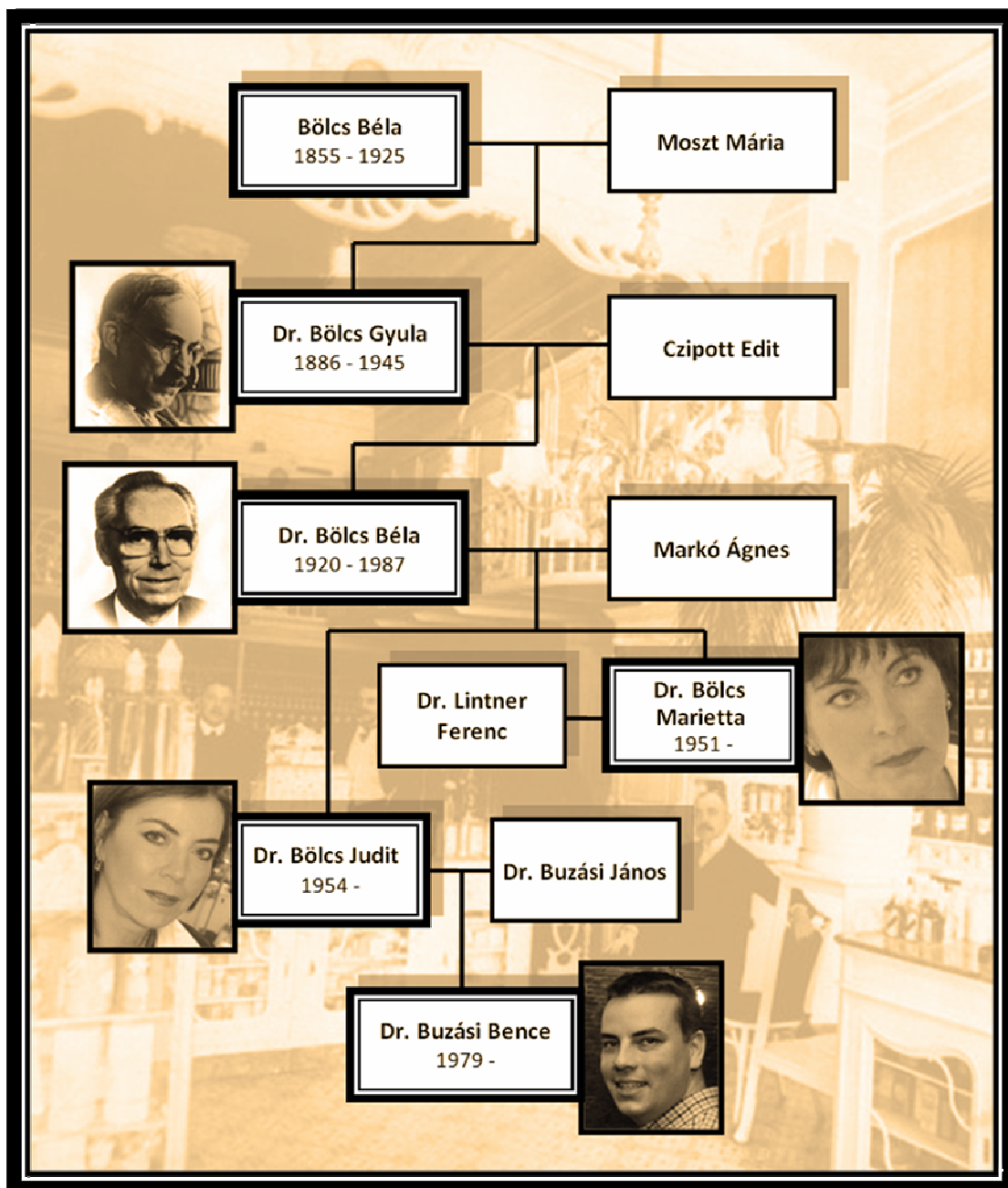
Branyiczki Attilához ment feleségül, aki szintén gyógyszerész, és két lányuk, Eszter és Zita is ezt a pályát választotta, így ők képviselik a hatodik gyógyszerész generációt a családban. Eszter 2011-ben végzett a Semmelweis Egyetemen, míg Zita ugyanitt most negyed éves.

15 - Branyiczki Eszter, Kiss Katalin, Branyiczki Attila és Branyiczki Zita

¹⁴⁰ Családi feljegyzések alapján

4.5. A BÖLCS DINASZTIA (1855-)

2011 februárjában olvastam egy magazin élettörténeti rovatában ezeket a sorokat: „Bölcsház Judit és testvére, Marietta gyógyszerésztára több mint vállalkozás. Régen eltépett szálat sikerült összesodorniuk, hiszen ők egy patikus család negyedik generációja. Egyszerre dolgoznak a múltért és a jövőért.”

Ekkor talákoztam először a Bölcsház dinasztia nevével. Már ekkor nagyon szimpatikus volt, ahogy ez a testvérpár ilyen odaadással próbálja őrizni a múlt hagyományait és időt, energiát nem kímélve igyekeznek feltárni családfájuk történetét a legapróbb részletekig, és

mivel szakdolgozatom témája is éppen ide vágott, úgy éreztem erről a gyógyszerész dinasztiáról mindenképpen írnom kell.

16 - A Bölcshaus dinasztia címere

4.5.1. Bölcshaus Béla¹⁴¹

1855. augusztus 14., Csáktornya – 1925., Csáktornya

A Horváth Sándor gyógyszerész által 1842-ben alapított muraszombati gyógyszertár személyi jogát 1894-ben ruházták át Bölcshaus Béla gyógyszerészre, aki 1855. augusztus 14.-én született Csáktornyán, és aki gyógyszertárának elindításával ma is élő gyógyszerész dinasztiát hozott létre. Harmincegy éven át, egészen haláláig ő vezette a gyógyszertárat, majd fia Dr. Bölcshaus Gyula vette át 1925 körül, Gyógyszertár a Magyar Koronához néven.

17 - A muraszombati Korona patika épülete egykor és napjainkban

¹⁴¹ Prof. Dr. Zalai Károly: A magyar gyógyszerészet nagyjai, Galenus kiadó, Budapest 2001

4.5.2. Dr. Bölcs Gyula^{142 143}

1886. január 29., Muraszombat – 1945.

1886. január 29.-én született Muraszombaton és iskoláit is itt végezte, majd jogot tanult a zágrábi egyetemen, de a jól menő patika átvételéhez gyógyszerészi tanulmányokba is kezdett. Megszerezte a dr. juris fokozatot és a gyógyszerészi oklevelet. Unokája, Dr. Bölcs Judit így emlékszik vissza szeretett nagyapjára:

„Nagy tekintélynek örvendett, nemcsak szakértelme, de vállalkozó szelleme miatt is. A családi legenda szerint egy alkalommal fel lehetett szállni egy akkor igencsak újdonságnak számító repülőgéppel (1919), amire természetesen a bátor patikus Úr vállalkozott. Ki is ment a falu apraja-nagyja a mezőre, ahol a leszálló gép utasát a legszebb lány hatalmas virágcsokorral fogadta. Ő lett az én nagyanyám, Czipott Edit.”

18 - Bölcs Gyula feleségével, Czipott Edittel és két gyermekükkel: Gyulával és Bélával (kb. 1930-ból)

Feleségével két gyermekük született, az idősebb Béla 1920-ban, az ifjabbik Gyula pedig 1923-ban. Muraszombaton az egyetlen patika gyógyszerészeként nagy tiszteletnek és ismeretségnek örvendett ő és családja is. Kis település lévén mindenki ismert mindenkit. A helyi értelmiség az orvos, az ügyvéd, a patikus, ahogy ez akkoriban szokás volt, össze-összejárt.

¹⁴² Magyar televízió, Átjáró: A határon túli műsorok szerkesztőségének műsorának 2010. 08. 12.-ei adása

¹⁴³ Prof. Dr. Zalai Károly: A magyar gyógyszerészet nagyjai, Galenus kiadó, Budapest 2001

19 - Délutáni borozgatás a helyi földbirtokosokkal és értelmiségiekkel

20 - Bölc Gyula a patikában segédjével

Maga a család nyugalmas, tisztességes vidéki életet élt. Dr. Bölc Gyula a gyógyszertárat lelkiismeretesen, szakszerűen vezette egészen haláláig, melynek pontos dátumát nem ismerjük, mert a magyarságát mindig büszkén vállaló patikust 1945-ben szerb partizánok elhurcolták, majd körülbelül két hónapos börtönfogság után ismeretlen helyre vitték és soha nem került elő. Feleségét 1946 januárjában, egy marhavagonban Magyarországra toloncolták; egy órát kapott arra, hogy elkészüljön, és összecsomagoljon. Fialasszonyként elvesztette otthonát, férjét, s két fiáról sem tudott semmit a háború miatt. Unokái szerint mégis megmaradt emberi tartása, derűje és mindig szeretettel beszélt a régi muraszombati patikai időkről.

21 - Cukorkapapír a muraszombati patikából

4.5.3. Dr. Bölcs Béla^{144 145 146 147}

1920. január 7., Muraszombat - 1987. február 1.

Idősebbik fiuk, Dr. Bölcs Béla örökölte volna a patikát, aki a háborús események miatt azonban egy napot sem dolgozott Muraszombaton. 1920. január 7.-én született Muraszombaton, s a zágrábi egyetemen kezdte meg gyógyszerészi tanulmányait 1939-ben, amit a szegedi Horthy Miklós Tudományegyetemen folytatott.

22 - Bölcs Béla a patika bejárata előtt

Itt szerezte meg gyógyszerészi oklevelét 1942-ben, majd ezt követően a budapesti Egyetemi Gyógyszertár és Gyógyszerészeti Intézet munkatársa volt és ott doktorált Mozsonyi Sándor professzor vezetésével 1944-ben. Disszertációja a IV. Magyar Gyógyszerkönyv tinktúráinak viszkozitásáról szólt. 1944-ben behívták katonának; a honvéd egészségügyi szolgálatnál látott el feladatokat. 1945. elején amerikai hadifogságba esett, ahonnan 1-2 hét múlva elengedték, azonban szerencsétlenségére ezután orosz katonákkal találkozik és így esik szovjet hadifogságba. Innen csak 1948 októberében szabadul, valószínűleg azért ilyen későn, hogy a kint hamar elsajátított orosz nyelvtudásának minél tovább hasznát vegyék. Hazatérését követően - mivel már sem Muraszombat nem tartozott Magyarországhoz, sem a gyógyszertár nem volt már a család tulajdona – a fővárosban először a mai Viktória gyógyszertárban, majd a Böszörményi úton lévő patikában dolgozott a Fővárosi Gyógyszertári Központ alkalmazottjaként. Ekkorra már megnősült, felesége Markó Ágnes. 1951-ben megszületik első lányuk, Marietta, majd 1954-ben Judit is. 1952-től a Pest megyei Tanács Egészségügyi Osztályának gyógyszerész felügyelője, majd megyei főgyógyszerésze. 1954-től az Egészségügyi Minisztériumban előadó, osztályvezető, 1973-tól

¹⁴⁴ Prof. Dr. Zalai Károly: A magyar gyógyszerészet nagyjai, Galenus kiadó, Budapest 2001

¹⁴⁵ Magyar televízió, Átjáró: A határon túli műsorok szerkesztőségének műsorának 2010. 08. 12.-ei adása

¹⁴⁶ Nők Lapja hetilap: 2011/6. február 9

¹⁴⁷ Személyes interjú Dr. Bölcs Judittal 2012. 02.17.

a Gyógyszerészeti Főosztály vezetője. A gyógyszerészeti hálózat fejlesztésével foglalkozott, a kábítószer-ellenes jogszabályok egyik kezdeményezője és kidolgozója volt. Az ENSZ kábítószer elleni bizottságának magyarországi képviselője lett. Megtanult franciául is, hogy felszólalhasson Genfben a bizottsági üléseken. Az egészségi állapota a hadifogság miatt nem volt a legjobb, 55 éves korában kapta az első szívinfarktust. Nem sokkal a szívinfarktus után nyugdíjba ment, de ezután is sokat dolgozott, ugyanis mint szakértőt továbbra is megválasztották a nemzetközi feladatok ellátására az ENSZ kábítószer elleni bizottságában. Sajnos a halál elég fiatalon, 67 évesen, munkavégzés közben érte 1987. február 1.-én. Bécsbe indult egy értekezletre, de útközben rosszul lett és meghalt. Egész életét a végtelen szerénység, a szolgálat és a hivatástudat hatotta át. Mindig derűs és közvetlen volt. Soha nem érezte senkivel, hogy milyen pozíciót tölt be és nem is élt vissza ezzel.

23 - Bölcs Béla Magyarország képviselőjében egy kongresszuson

Két lányát, Mariettát és Juditot ugyan nem gyógyszerésznek nevelte, de ők mégis a gyógyszerészi pályát választották. Kicsi koruktól kezdve sok időt töltöttek a nagymamájukkal, akitől sok mesét hallottak a muraszombati időkről, a nagypapáról és a patikáról. Valószínűleg ez az erőteljes érzelmi hatása is befolyásolta a két Bölcs-lányt, hogy a gyógyszerészetet választották szakmájuknak. Érdekes azonban, hogy mindketten csak később kezdtek el patikában dolgozni, hiszen az egyetemről kikerülve inkább a kutatói élet felé fordultak.

4.5.4. Dr. Bölcs Marietta¹⁴⁸*1951., Budapest -*

1951-ben született Budapesten és itt is kezdte meg egyetemi tanulmányait. Gyógyszerészi oklevelét 1974-ben szerezte meg és a végzés után az OGYI-ban helyezkedett el, majd a Gyógyszerkutató Intézetnél is dolgozott. Évekkel később megszerzi a szakgyógyszerészi képesítést is. A kilencvenes évek elején - amikor úgy tűnt, hogy talán lehetőség lesz rá, hogy saját patikájuk legyen testvérével - pár évet a Bródy Sándor utcai patikában dolgozott, hogy a kutatásban eltöltött évek után egy kis rutint szerezzen a gyógyszertárban. 1993-tól pedig testvérével, Judittal közösen vezetik az együtt létrehozott Korona Patikát a Kapás utcában. Orvos férjétől Dr. Lintner Ferentől két gyermeke született Balázs és Zsófia, akik közül egyik sem választotta a gyógyszerészi pályát. Balázs orvos lett, míg Zsófi idén végzett kommunikáció szakon.

4.5.5. Dr. Bölcs Judit^{149 150}*1954., Budapest -*

Dr. Bölcs Judit is a Semmelweis Orvostudományi Egyetemre felvételizett, ami olyan jól sikerült, hogy felkínálták neki, hogy ilyen eredménnyel átteszik a fogorvosi karra, azonban ő kitarított választása mellett és 1978-ban megszerezte diplomáját. Egyetemi évei után sem maradt távol az egyetemről, a Gyógyszerhatástani Intézetnél Knoll József professzor vezetése alatt a biokémiai laborban dolgozott két vegyész társaságában. 1984-ben külföldi munkalehetőség adódott számára és ekkor kezdődtek a líbiai évek. Egy ottani rendelőintézet gyógyszertárvezetője lett. Több nyelvet sikerült ezekben az években elsajátítania és szakmai tapasztalatot is szerzett. Líbiában az akkori politikai helyzet miatt hadiállapot volt. Gyakoriak voltak a bombázások, ami lelkileg nagyon kimerítő volt számára. Ezért amikor 1986-ban hazatért, hiába hívták vissza az egyetemre dolgozni, ő inkább egy kis nyugalomra vágyott és a Helia Szállóban működő gyógyszertár vezetőjeként helyezkedett el. A patika kialakításában és vezetésében teljesen szabad kezét kapott, így itt sok ismeretet szerzett a patikavezetéssel kapcsolatban. Ezekben az években végezte el a szakgyógyszerészeti képzést is. Judit régi, dédelgetett álmának megvalósítására, hogy saját patikát nyithasson - amit még egyetemi társaival is megosztott, és akik a hetvenes években ezt eléggé furcsának találták – csak a rendszerváltás után nyílt lehetőség. 1991-ben bukkant arra az épületre, amelyben nővérével megnyitották 1993-ban a családi patikájukat, és amelyben azóta is együtt dolgoznak.

A Bölcs család 5. generációjában is találkozhatunk gyógyszerésszel, ugyanis Juditnak Dr. Buzási János gyermekorvos férjétől két gyermeke született. Kisebbik fiuk, Bálint informatikus lett, míg az idősebbik Bence gyógyszerészetet tanult a Semmelweis Egyetemen, ahol 2002-ben végzett. Jelenleg ugyan nem a gyógyszerészi pályán tevékenykedik, hanem a reklámszakmában, de azon belül főleg gyógyszerreklámozással foglalkozik. A patikát a család reményei szerint ő viszi majd tovább.

A Bölcs-lányok által megnyitott patikát - tiszteletet állítva a régmúltnak - Korona Patikának nevezték el. Mindig is szívügyüknek tekintették a család történetének feltárását és az emlékek

¹⁴⁸ Személyes interjú Dr. Bölcs Judittal 2012. 02.17.

¹⁴⁹ Személyes interjú Dr. Bölcs Judittal 2012. 02.17.

¹⁵⁰ Nők Lapja hetilap: 2011/6. február 9.

ápolását, így nem meglepő, hogy a gyógyszertár belsejét a régi muraszombati patika mintájára alakították ki és a berendezési tárgyak mind a régi időket idézik. Az utókornak megmentett patikai relikviáknak, okleveleknek, gyógyszeres dobozoknak az officinában található három üvegszekrény ad otthont, amelyet valószínűleg nemsokára bővíteni kell, köszönhetően a betegek lelkes gyűjtőmunkájának. Az officina belsejét az eredeti bútorzat alapján sikerült rekonstruálni, amely most Muraszombaton, a Belatinczi Vár orvoslástörténeti kiállításán látható.

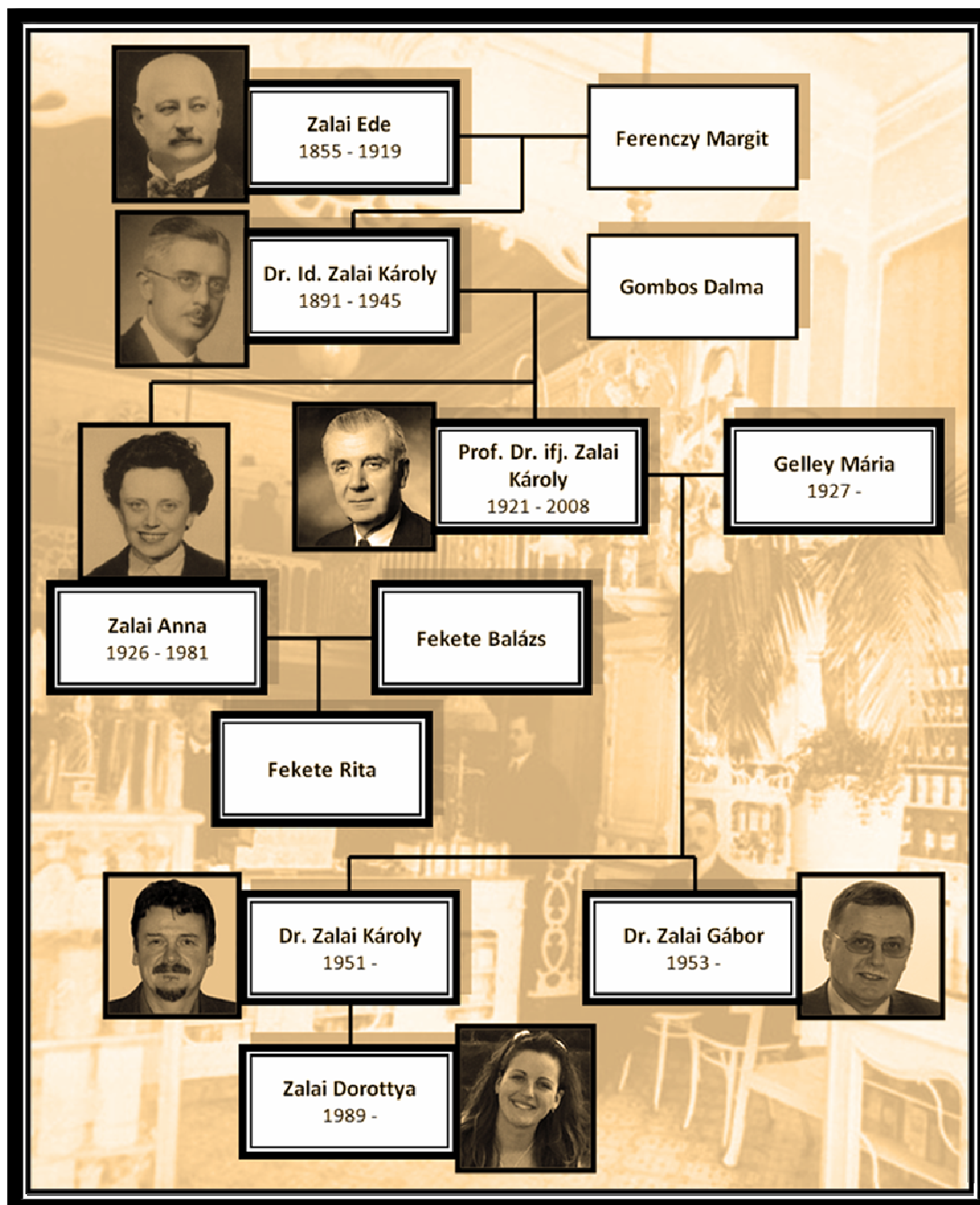

24 - A mai Kapás utcai Korona patika belseje

A patika internetes oldalán ezek a sorok köszöntik a kedves látogatót, ezzel is büszkén hirdetve a patikusai gyökereket:

„Gyógyszertárunkat 1993-ban nyitottuk meg a II. kerületi szakrendelővel szemben a Kapás utcában. Gyógyszerészdinasztia negyedik generációjaként régi álmunk teljesült, mikor nővéremmel újjáélesztettük a dédnagyapánk által alapított muraszombati (ma Szlovénia) Korona gyógyszertárat. Családi vállalkozásunkat reméljük, hogy gyógyszerész fiam tudja majd folytatni.”

4.6. A ZALAI DINASZTIA (1855-)

A Zalai dinasztia minden tagja számára fontos volt a családi tradíció folytatása, amit mi sem bizonyít jobban, mint a több generáción átívelő gyógyszerészi mesterség a családban. A Zalai család – akárcsak a többi nagy dinasztia – igen élénk társadalmi életet élt nemzedékről nemzedékre. A gyógyszerészet terén tanúsított lelkes és önzetlen munkásságuk elismerést és tiszteletet váltott ki környezetükből és a szakmában tevékenykedőkből egyaránt. Sokat tettek Cegléd város felemelkedéséért is. A nagy elődök élete és munkássága példa

értékű az utódok számára, akik ugyan már nem a patikában, de fontos szerepet töltenek be a gyógyszerészeti szakma mindennapjaiban.

25 - A ceglédi "Gyógyszertár a Reményhez"

4.6.1. Zalai Ede^{151 152}

1855. október 29., Nagyvázsony – 1919.

Zalai Ede 1855. október 29.-én született Nagyvázsonyban, a Zichy uradalom főerdészének 12. gyermekeként. Iskolái elvégzése után a gyógyszerészeti hivatást választotta és gyógyszerészgyakornoki tanulmányait a nagyvázsonyi gyógyszertárban Szála Rezső mellett kezdte meg. A gyakornoki vizsga eredményes letétele után a veszprémi "Fekete Sas Gyógyszertárában" vállalt gyakornoki munkát, amely már 1801 óta a híres Ferenczy család tulajdonában állt. Itt ismerkedett meg későbbi feleségével a patika tulajdonosának, Ferenczy Károlynak a lányával, Ferenczy Margittal. 1880-ban fejezte be a Budapesti Tudományegyetemen végzett tanulmányait és elhatározta, hogy saját gyógyszertárat alapít, amelyre 1888-ban került sor Cegléden, mivel itt akkor még csak egy gyógyszertár működött.

¹⁵¹ Prof. Dr. Zalai Károly: A magyar gyógyszerészet nagyjai, Galenus kiadó, Budapest 2001

¹⁵² Gyógyhír: XVI. évf., 9. szám, 2008. november-december
(http://www.hungaropharma.hu/gyogyhir/gyogyhir_pdf/gyogyhir2008.11-12.pdf)

26 - Patikai címke

A „Gyógyszertár a Reményhez” a család tulajdonát képezte egészen az 1950-es államosításig. Azt, hogy patikusnak lenni a XVIII-XIX. században több volt, mint egyszerűen gyógyszerekkel ellátni a lakosságot, hűen tükrözi, hogy jó szakmai kapcsolatot tartott fenn a város orvosaival és a betegekkel, a város polgáraival, így köztisztelőben álló személy lett. A gyorsan polgárosodó városban hat főből álló baráti társaságával rendszeresen találkozott a Budai úti szőlőskertjében. Ő volt az összejövetelek főszervezője, céljuk pedig a lakosság kultúrájának növelés volt. Társadalmi munkát is végzett a Főgimnázium Segítő Egyesületénél, ahol segítette a szegény sorsú diákok tanulási lehetőségét. Bekapcsolódott a Magyarországi Gyógyszerész Egyesület életébe is, részt vett az 1895. évi első országos kongresszuson. Korai halálát követően a gyógyszertár tulajdonát és vezetését fia Dr. Zalai Károly vette át.

27 - Zalai Ede baráti körével

4.6.2. Id. Dr. Zalai Károly^{153 154}

1891. január 28., Cegléd - 1945. február 4., Budapest

Id. Dr. Zalai Károly 1891. január 28.-án született Cegléden. 1912-ben szerezte meg a gyógyszerészdiplomáját, a Budapesti Tudomány-egyetemen és egy évvel később a doktori fokozatot is. Disszertációját Vámosy Zoltán professzor irányítása alatt végezte el. Mikor édesapja 1919-ben elhunyt, átvette a családi patika vezetését.

28 - Id. Dr. Zalai Károly

Ő is aktív tagja volt a gyógyszerész közéletnek. Munkája elismeréseként a Magyarországi Gyógyszerész Egyesület Pest vármegye déli kerületének elnökévé választották, melyet 1945-ben bekövetkezett haláláig töltött be. A megye és város társadalmi életének is aktív tagja volt, akárcsak édesapja. Tagja volt a Stefánia Szövetségnek, a Ceglédi Kaszinó Egyletnek, a Főgimnázium Segítő Egyesületének. A közgazdasági életből is kivette a részét: a Magyar Nemzeti Bank váltóbírálója, illetve a Ceglédi Takarékpénztár Igazgatósági tagja is volt. Két gyermeke született. Károly 1921-ben és Anna 1926-ban. Mind a két gyermeke a gyógyszerészi hivatást választotta.

A budai harcok során civilként esett el, 1945. február 4.-én. Sírja Cegléden a családi sírboltban található.

29 - Id. Dr. Zalai Károly fiával és Scholtz Gyula gyógyszerésszel az officinában

¹⁵³ Prof. Dr. Zalai Károly: A magyar gyógyszerészet nagyjai, Galenus kiadó, Budapest 2001

¹⁵⁴ Gyógyhír: XVI. évf., 9. szám, 2008. november-december

(http://www.hungaropharma.hu/gyogyhir/gyogyhir_pdf/gyogyhir2008.11-12.pdf)

4.6.3. Ifj. Dr. Zalai Károly^{155 156}*1921. augusztus 21., Budapest – 2008. szeptember 28., Budapest*

Ifj. Dr. Zalai Károly professzor 1921. augusztus 21.-én, Budapesten született. Már gyermekként magába szívta a patika semmihez nem hasonlítható illatát, így sorsa szinte megpecsételődött. Az iskolai éveit Cegléden töltötte, majd édesapja patikájában volt gyakornok Cegléden, illetve később dr. Weber Dezsőnél Budapesten. A Pázmány Péter Tudományegyetemen diplomázott 1943-ban, majd 1947-ben ugyanitt gyógyszerészdoktori címet is szerzett Széki Tibor professornál a Szerves Kémiai Intézetben. A ceglédi gyógyszertár melletti lakásban volt az otthona. A háborús évek után a család gyógyszertárában dolgozott az államosításig. A remény Gyógyszertárát 1950. július 28.-án vették állami tulajdonba. E nap reggelére idézést kapott a pest megyei adóhivatalba. Mire hazaért, a patikában már három idegen ember dolgozott, de járatlanok voltak a gyógyszerészetben és helyi ismereteik sem volt. A hatóság felmérte a készleteket és a kasszában lévő pénzt is át kellett adni.

30 - Dr. Zalai Károly dékáni talárban

A leltározás három napot vett igénybe. Így került állami tulajdonba a Remény Patikája. Jellemző esemény volt az is, hogy egy hónappal az államosítás után elvitték a család motorbiciklijét is. Mondván ez is a gyógyszertárhoz tartozott, hisz használták a gyógyszerek beszerzéséhez, kiszállításához. A gyógyszerésztársadalom az egyik napról a másikra földönfutó lett. Sokukat a lakásából is kitétték, nem csak a gyógyszertárat vették el tőlük.

Az ötvenes évek elején, Budapesten megkezdte a gyógyszerész szakfelügyelet felépítését. 1962-ben Mazsonyi professzor hívására a Semmelweis Egyetem gyógyszertárába ment dolgozni. 1970-ben védte meg a kandidátusi disszertációját. 1982-ben kinevezték egyetemi tanárnak, 1992-ben a gyógyszerésztudományok doktori fokozatát nyerte el. Ő volt a

¹⁵⁵ Prof. Dr. Zalai Károly: Gyógyszerészeti életképek, Írások és naplórészletek. Budapest 2004.

¹⁵⁶ Gyógyhír: XVI. évf., 9. szám, 2008. november-december

(http://www.hungaropharma.hu/gyogyhir/gyogyhir_pdf/gyogyhir2008.11-12.pdf)

Gyógyszerészeti Intézet első intézetvezető professzora, két cikluson át a kar dékánja. A Magyar Gyógyszerészeti Társaság első főtitkára volt 1964-1975 között, majd 1975-1982-ig annak elnöke, 1982-1986 között pedig társelnöke. Nemzetközileg is elismert szakteknitely volt. Tagja volt a nemzetközi Gyógyszerésztörténeti Akadémiának, majd 4 éven át elnökként vezette azt. Eközben 1968-1985 között a Magyar Orvostörténeti Társaság alelnöke is volt. Intézetvezető egyetemi docens volt a Semmelweis Egyetemen 1973-1982 között, illetve intézetvezető egyetemi tanár 1982-től 1992-es nyugdíjazásáig, ami után még mindig aktív maradt: 1999-2004-ig a Magyar Gyógyszerész Kamarához tartozó Pharmacia Alapítvány Kuratóriumának elnöke volt. Élete során számos más ország is kitüntetésekben és elismerésekben részesítette, illetve számos helyen tiszteletbeli gyógyszerészeti társasági tag lett (Csehszlovákia – 1976, NDK – 1978, Orosz Gyógyszerészeti Társaság – 1980, Bolgár – 1988, Észt – 1990 és Benelux Gyógyszerészeti Társaságok - 1990). A Nemzetközi Gyógyszerészeti Szövetség (FIP) tagja is volt 1966-tól, ahol később tanácsstag, illetve alelnöki pozícióban is volt 1976-1984-ig.

31 - A Nemzetközi Gyógyszerészeti Társaság kongresszusán Bp.-en

A tudományos és szakmai tevékenységéből származó közlemények száma több mint 300. 14 könyv, illetve könyvrészlet, valamint 7 egyetemi jegyzet is fűződik a nevéhez. Tevékenységi köréhez a gyógyszer technológia és -analitika, illetve az egészségügyi és gyógyszerésztörténelmi területek tartoztak. Mintegy 80 kongresszusi előadást is tartott, ezek egy részét idegen nyelven. Az egyetemi oktatásra is nagy hatással volt: ő valósította meg a 10 féléves képzést, illetve bevezette az angol nyelvű oktatást.

Szakmai tevékenysége elismerésül itthon is számos díjat vehetett át, ezek közül néhány jelentősebb: Than Károly Emlékérem – 1971, Veszprémi Emlékérem – 1981, Dávid Lajos Emlékérem – 1982, a Magyar Köztársaság Csillagrendje Éremkitüntetés – 1990, az Egészségügyi Miniszter Díszoklevele – 2001, a Magyar Gyógyszerészeti Kamara Aranyérme – 2001, a Magángyógyszerészek Országos Szövetsége Életmű-díja – 2007.

Felesége, Gelley Mária szintén gyógyszerész, 1927-ben született Budapesten. Diplomáját 1950-ben szerezte meg és gyógyszerészként, majd gyógyszerértárvezetőként dolgozott nyugdíjazásáig. Két fiuk született: Károly és Gábor. A szülők a gyógyszerértárhoz tartozó

lakásban laktak, így nem is volt kérdés, hogy fiaikból is gyógyszerészt nevelnek-e. Ifj. Dr. Zalai Károlyt 87 éves korában helyezték örök nyugalomba.

32 - Zalai Károly és felesége Gelley Mária

4.6.4. Zalai Anna¹⁵⁷

1926. július 10., Cegléd – 1981., Cegléd

Idősebb Dr. Zalai Károlynak leánygyermeké 1926. július 10.-én született Cegléden. Szülei gondos nevelésben részesítették. Iskoláit szülővárosában kezdte el. Mivel közben a család Budapestre költözött, ezért az iskoláit itt fejezte be. Pázmány Péter tudományegyetem gyógyszerészeti szakára iratkozott be 1944-ben, majd 1949-ben lediplomázott. Első munkahelye a Ceglédi Remény gyógyszertár volt. Férjhez ment Dr. Fekete Balázs gyógyszerészhez. A családi patika államosítása után férjével Budapestre költöztek. Először a Fővárosi Gyógyszertári Vállalat alkalmazottja lett. A Fő téri éjjel-nappali patikában dolgozott, ahol nagy szakmai gyakorlatra tett szert. Évek múlva a XI. kerület Bartók Béla úti Szene Gellért gyógyszertárba került első receptáriusnak. Sajnos később munkájában nagyon akadályozta krónikus betegsége, aminek következtében fiatalon halt meg. Halála után a ceglédi Kálvária temetőben helyezték el.

¹⁵⁷ Prof. Dr. Zalai Károly: A magyar gyógyszerészet nagyjai, Galenus kiadó, Budapest 2001

4.6.5. Dr. Zalai Gábor¹⁵⁸

1953. december 13. –

Tanulmányait ő is, akár csak a bátyja, Budapesten végezte el. Diplomáját a Semmelweis Egyetem Gyógyszerésztudományi karán 1978-ban kapta meg. Akárcsak testvérét, őt sem érdekelté eleinte a patikus munka.

33 - Zalai Gábor indulásra készen az 1980. évi Olimpiára

Őt is inkább a kutatás, az elméleti tudományok vonzották. 1978-1985 EGIS Gyógyszergyár fejlesztő gyógyszerésze volt. 1985 és 1992 között a BASF Vegyipari konszern műszaki-kereskedelmi szaktanácsadójaként dolgozott. Közben 1988-ban letette a gyógyszertechnológus-szakgyógyszerész vizsgát. 1992-1999-ig a KNOLL Gyógyszergyár magyarországi szervezetének igazgatója volt. Doktorátusát 1994-ben tette le, melynek témája: „A gyógyszeripar fejlesztési trendje”. 1999-től a Boehringer Ingelheim Gyógyszergyár magyarországi leányvállalatának az igazgatói posztját tölti be.

Fontos megemlíteni, hogy nem csak a szakmájában nyújtott és nyújt nagyszerű eredményeket, hanem a sportban is kimagasló teljesítményeket ért el. 1974-1984 között a 470-es hajóosztályban válogatott versenyző volt. Részt vett az 1980-as Moszkvai Olimpiai Játékokon Fundák Györggyel. A magyar bajnokságot nyolcszor nyerték meg, a 30-as hajóosztályban pedig 12-szer voltak Magyar Bajnokok.

Közéleti tevékenységet is folytatott, ahogy a Zalai családban jóformán mindenki. A Gyógyszer-kommunikációs Etikai Bizottságnak 5 éven át tagja volt, két éven keresztül pedig az elnöke.

¹⁵⁸ Zalai Gáborral váltott elektronikus beszámolók alapján

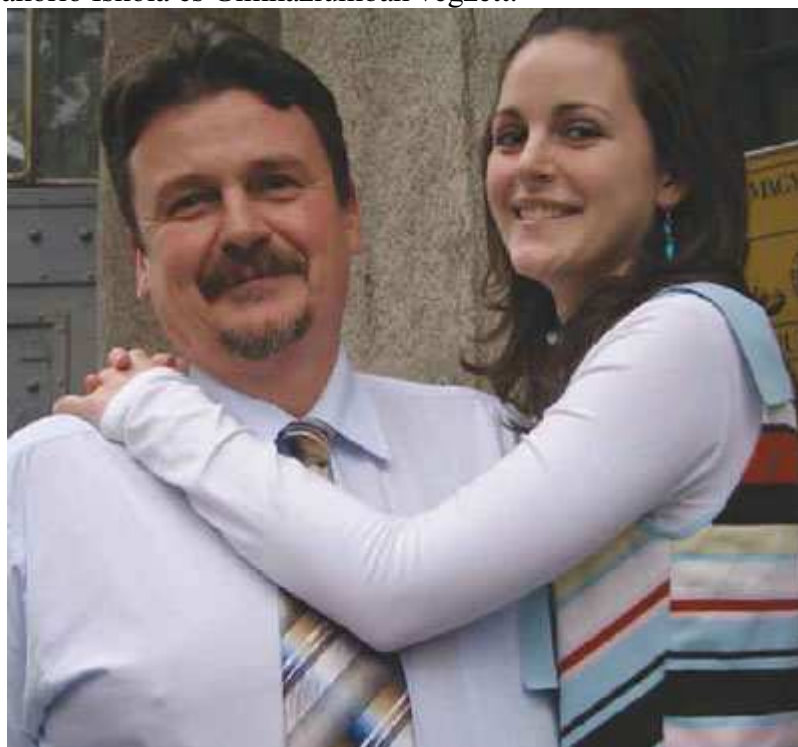

34 - Prof. Dr. Zalai Károly két fiával, Gáborral és Károllyal

4.6.6. Dr. Zalai Károly¹⁵⁹

1951. június 1., Cegléd -

Dr. Zalai Károly (junior II) 1951-ben született Cegléden. A szülői ház a dédapai patika melletti lakásban volt, így bevallása szerint a „drogillat” azóta is az orrában van. Az Apáczai Csere János Gyakorló Iskola és Gimnáziumban végzett.

35 - Zalai Károly lányával, Dorotttyával

¹⁵⁹ Zalai Károllyal váltott elektronikus levél alapján

Mivel már gyerekkorában a szobájában lévő „kis kémiai laborban” játszott, így nem volt kérdés a pályaválasztás számára.

A kémia, a biológia és a természet mindig is érdeklődése középpontjában állt. 1974-ben szerezte meg diplomáját Budapesten. Soha nem dolgozott patikában, mert mindig is a kutatás, a labor munka érdekelt. Az egyetemi évek után a Kőbányai Gyógyszergyárban helyezkedett el mint mikrobiológus kutató. Fő tématerülete az anyarozs fermentáció kutatása volt. 1979-től ugyanitt a sejtbiológiai kutatási csoportnak a vezetője lett. 1984-ben Tübingenbe került a Gyógyszerészeti Biológiai tanszékre, mint senior kutató. 1985-től ismét a Kőbányai Gyógyszerárú-gyárban dolgozott a Mikrobiológiai Kutató Laboratórium osztályvezetőjeként. 1989-től a Biotechnológiai labort vezette 1993-ig, mikor a Richter Gedeon Nyrt. Sejtbiológiai Kutató Laboratórium osztályvezetői kinevezését megkapta. Számára szimpatikus volt, hogy akkoriban a Richter gyárban számos neves gyógyszerész dinasztia tagja dolgozott, mivel ott szívesen alkalmazták a gyógyszerész családok leszármazottait. 1995-től a gyár tudományos főmunkatársa lett, illetve megkapta a Richter gyár menedzsmentjének tudományos főmunkatársi kinevezését, 2002-től pedig ő a gyár főmunkatársa.

Dr. Zalai Károly egy interjúban ezt a vallomást tette: „Édesapánk azt mondta: Egyszer visszkapjuk az államosított családi gyógyszertárat. Egyik fiam legyen gyógyszerész, a másik pedig orvos. Az élet úgy hozta, hogy mindketten gyógyszerészek lettünk. A családi patikát akkor szerezhettük vissza, amikor a liberalizáció már a tönkretételét is megoldotta.”

36 - A Zalai fivérek édesanyjukkal

4.6.7. Zalai Dorottya^{160 161}

1989. szeptember 13., Budapest -

Természettudományok iránti érdeklődését örökölte híres őseitől. A biológia és a kémia már középiskolában is vonzotta, ám ennek ellenére sokáig nem gyógyszerésznek készült, más tervei voltak. Gyermekkorában rendezvényszervezést szeretett volna tanulni, de 16 éves kora

¹⁶⁰ Dorottyaival váltott elektronikus levél alapján

¹⁶¹ Gyógyhír: XVI. évf., 9. szám, 2008. november-december

(http://www.hungaropharma.hu/gyogyhir/gyogyhir_pdf/gyogyhir2008.11-12.pdf)

www.kaleidoscopehistory.hu

Pócsik Szilvia

körül a természettudományok felé fordult, és a gimnáziumi fakultációkon is ezeket a tárgyakat vette fel. Biológiából és kémiából érettségizett.

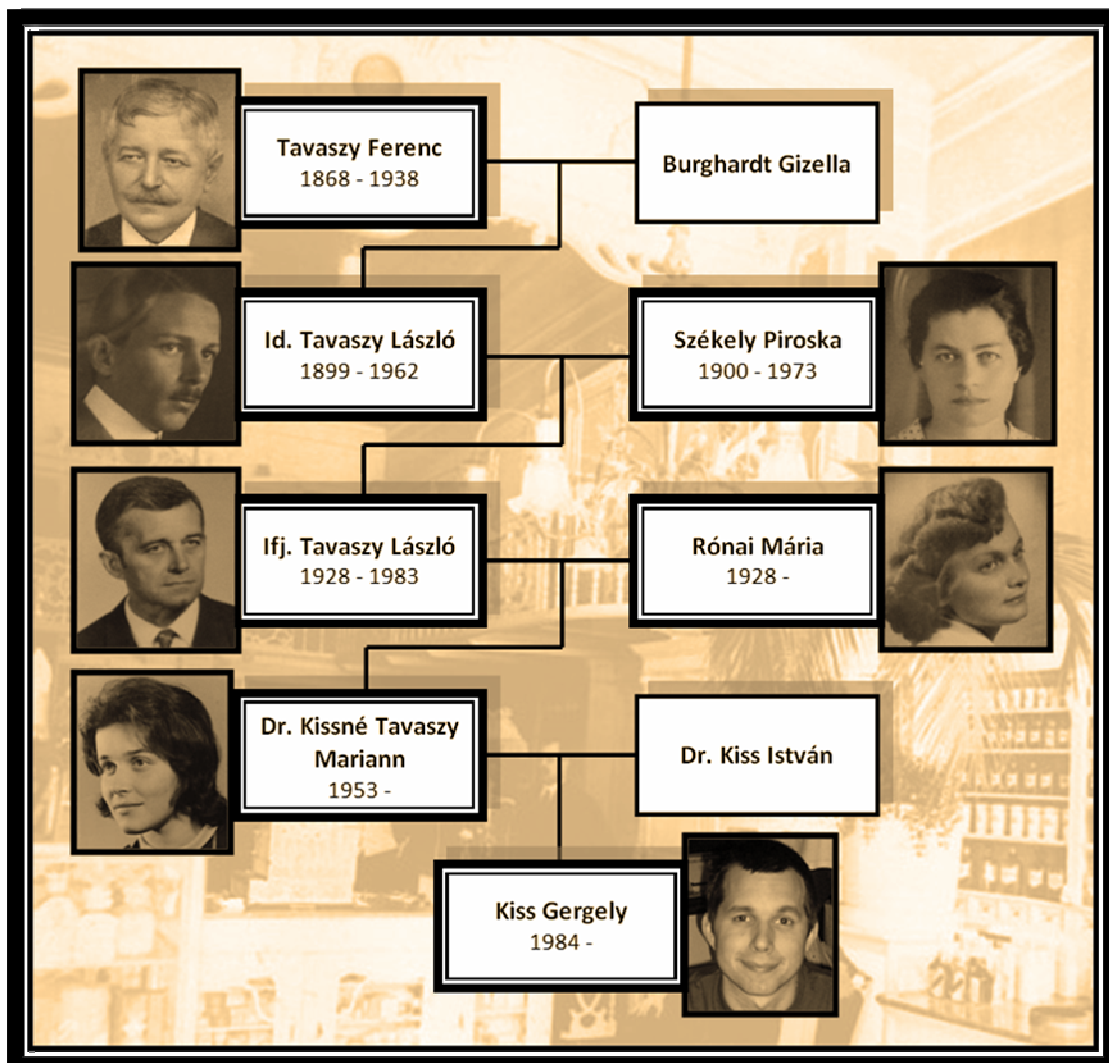

37 - Zalai Dorottya nagymamájával

Nem szeretett volna orvos lenni, így maradt, mint választható szakma a vegyész, a biológus, a gyógyszerész és a biomérnök. A családi kötelek miatt a gyógyszerész szakmára volt a legnagyobb rálátása, így ezt választotta. Természetesen szülei és nagyszülei nagyon örültek a döntésének.

Dorottya jelenleg a Semmelweis Egyetem Gyógyszerésztudományi karának negyedéves hallgatója.

4.7. A TAVASZY DINASZTIA (1868-)

Tavaszy Mariannal 2006-ban találkoztam először, amikor az első egy hónapos szakmai gyakorlatomat töltöttem a Villányi Gyógyszertárban. Emlékszem az első napon nagyon meg voltam ijedve, hogy vajon mi vár itt rám, de már az első perctől kezdve nagy türelem és szeretet vett körül. Akkor még Mariann édesanyja, Marika néni is sokat besegített a „magizásba”, és már akkor sokat mesélt nekem a régi időkről, hogy hogyan is működött egy patika annak idején és persze sok régi, személyes történetet is megosztott velem. Ekkor láttam először azokat a családi relikviákat is, amelyek a kis iroda falát ékesítik és emlékeztetik a jelen gyógyszerészszakmára, hogy ez a szakma bizony nem tegnap született, van mire büszkének lennünk és van kiket tisztelve követnünk. Az is hamar szemet szúrt, hogy a patika telis-tele van szakkönyvekkel, régi és új kiadásokkal a gyógyszerészet minden területéről. A szakma szeretete, az elhivatottság, a felhalmozott nagy tudásanyag, és a gyógyszerészeti hagyományok őrzése mind a mély gyógyszerészeti gyökereket sejtetik. Persze nem véletlen. Kissné Tavaszy Mariann egy patikus dinasztia negyedik generációját képviseli, és kérésemre megosztotta velem családjának történetét.

4.7.1. Tavaszy Ferenc¹⁶²

1868., *Forró* – 1938., *Forró*

A család első patikus tagja Mariann dédnagypapája volt, akiről igen keveset tudunk, hiszen dédunokája sem ismerhette személyesen, ő is csak a családi legendákra és elbeszélésekre tud támaszkodni. Tavaszy Ferenc 1868-ban a Cserhát lábánál, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kis faluban, Forróon született. Itt gyerekeskedett, s itt végezte elemi iskoláit is, majd később saját elhatározásából, elsőként a családból, a gyógyszerészi pályát választotta. 1891-ben szerezte meg gyógyszerészi oklevelét a fővárosban az akkori Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetemen, melyet a család azóta is nagy becsben tartva, szépen bekeretezve őriz a jelenlegi családi patika irodájában. Az egyetemi évek után, szülővárosába visszatérve patikusként dolgozik az 1868-ban Scwartz Ágoston által alapított „Magyar Király” nevű gyógyszertárban, mely már 1893-ban a tulajdonába kerül. A családi legenda szerint a dédnagypapa kedvenc időtöltése az akkor igen közkedvelt kaláber nevű kártyajáték volt, amit gyakran a falu többi értelmiségi tagjával, a jegyzővel, a pappal összeülve játszott. Szolid tisztességes polgári életet éltek. Azokban az időkben egy patika tisztos megélhetési forrást jelentett egy család számára, így voltak képesek öt gyermeküket felnevelni, akik közül a sorban a negyedik, László vitte tovább édesapja mesterségét. A forrói patikát 1924-ben Tavaszy Ferenc miniszteri engedéllyel áthelyezteti Encsre, a fejlődésnek indult új járási székhelyre, mivel a vasútvonalat erre vezetik tovább, így itt nagyobb forgalomra lehetett számítani. Szeptember 25.-én nyílik meg Encsen a Petőfi utcában az új gyógyszertár, így ennek az egyetemről frissen kikerülő fia lesz a felelős vezetője. A forrói patika pedig, mint fiókgyógyszertár működik tovább kezei alatt egészen 1938-as haláláig.

4.7.2. Id. Tavaszy László¹⁶³

1899. – 1962., *Garadna*

Ő is Budapesten járt egyetemre és itt ismerkedett meg későbbi feleségével, Székely Piroskával, aki 1900-ban született Diósgyőrben. Bár nem patikus, de szintén értelmiségi családból való; édesapja kántortanító volt Diósgyőrben, két testvére katolikus pap, nővére tanítónő, húga pedig apáca. Diplomáját 1922-ben szerezte meg, majd az egyetemi évek után az édesapja által Encsre helyezett családi patikát vitte tovább feleségével. Tavaszy Lászlónak két gyermeke született. 1925-ben Tavaszy Piroska, 1928-ban pedig Mariann édesapja, ifjabb Tavaszy László. Ugyan Piroska is elkezdett gyógyszerészetet tanulni, de miután hozzáment az állatorvos Pallaghy Sándorhoz, otthagya az egyetemet és Dévaványán telepedett le. Így a szülőknek már csak fiukban lehetett minden reményük, hogy továbbvigye a családi örökséget és ezért őt a gyógyszerészi pályára szánták. A háború, mint ahogy az egész országban mindenhol, Encsen is pusztulást hozott és a Tavaszy családot is megviselte. A patika bezárt, a családfőt tartalékos katonaként besorozták és a fronton hadigyógyszertár működtetési feladatokat látott el felesége segítségével. Csak a háborút követően tértek haza Encsre. Az oroszok 1945-ben való bevonulásakor kifosztották a patikát, ezért a gyógyszertár működése a háborút követő kis időre is még szünetelni kényszerült. A család minden erőfeszítésével igyekezett helyreállítani a károkat, feltölteni a készleteket, hogy minél előbb ismét

¹⁶² Interjú Tavaszy Mariannal, 2012. 02. 08

¹⁶³ Interjú Tavaszy Mariannal, 2012. 02. 08

megnyithassák a kapukat a betegek előtt. 1946-ban ez sikerült is és a gyógyszerár új neve „Szabadság” lett. Azonban a szépen rendbe hozott patikában csak pár évet dolgozhattak. Az 1950-es államosításkor ugyanis jórészt egy patikus sem maradhatott régi patikájában, mindenkit egy másik kinevezett patika vezetésével bíztak meg. Tavaszy Lászlót Garadnára helyezték át, az ottani patikából pedig Faragó Kornél vitte tovább az encsi patikát, egészen 1958-ig. Az államosításkor a patikatulajdonosokat tíz perc alatt fosztották meg gyógyszeráraiktól és gyakran mindentől, ami a patikában volt. A család a mai napig emlékszik még azokra a levelezésekre a Gyógyszertári Központtal, amiben a nagypapa próbálta visszaszerezni az akkor jogtalanul a patika elől eltulajdonított biciklijét. Kárpótlást csak később, a 70-es években kaptak egy jelképes összeg képében. Az encsi patika innentől a 19/15-ös nevet viselte. Az államosítás után kezdődtek a Garadnai évek. A patikára és papájára Tavaszy Mariann így emlékszik vissza:

„Garadna Encstől úgy húsz kilométerre lévő falucska volt és mi a testvéreimmel gyakran bicikliztünk át ide Encsről. Itt nyaraltunk gyakran az unokatestvéreimmel minden nyáron a nagypapáéknál, és itt náluk tanultunk meg kártyázni, kanasztázni. Arra emlékszem, hogy a betegek mindig ott ültek sorban a patikában, beszélgettek és vártak, amíg a nagypapa elkészítette a gyógyszereket.”

Garadnán a patikát a nagyszülők 1962-ig id. Tavaszy László haláláig vezették. Ezután megözvegyült felesége Ifj. Tavaszy Lászlóékhoz költözött Encsre és haláláig segített fiáéknak a patika működtetésében.

4.7.3. Ifj. Tavaszy László^{164 165}

1928., Encs – 1983., Budapest

László a gimnáziumot Egerben kezdte meg, majd a második világháború alatt hadapródiskolába járt és csak később, a háborút követően tudta folytatni tanulmányait és letenni az érettségét Mezőkövesden 1946-ban. A gimnáziumi évek után szülei be is írárták az egyetemre. Ez az utolsó évek egyike volt, amikor még nem kellett felvételizni az egyetemre való bejutáshoz. Azonban ifj. Tavaszy László rajongott a komoly zenéért, egész bakelitlemez gyűjteménye volt, s eltökélt vágya volt, hogy karmester legyen. A tehetsége is megvolt hozzá, hiszen ügyesen zongorázott és szép énekkhanggal is meg volt áldva. Szíve mindig is ebbe az irányba húzta, így hát szülei elől eltitkolva a konzervatóriumban kezdte meg a félévet, ami csak a fél év végére derült ki és ekkor édesapja Budapestre jött, hogy átírártassa a gyógyszerészi karra. Így lett végül belőle is gyógyszerész. Az egyetemi időszak 1947-től 1952-ig tartott és ez idő alatt ismerkedett meg Rónai Máriával, akit 1952-ben feleségül is vett. Az egyetemről kikerülve még két év katonaság következett, később pedig Budapesten, a katonai tanszéken egyetemistáknak oktató katonai ismereteket, majd 1954-ben leszerelt. Ezután 1958-ig Budapesten, a Gyógyáru-értékesítő Vállalat (GYÓGYÉRT) analitikai laboratóriumában dolgozott, amit nagyon szeretett. Felesége unokabátyjának üresen álló lakásában éltek ez idő alatt a Gellért-hegyen, a Mihály utcában. Az ötvenes évek nagyon nehéz időszak volt mindenki számára. Alig lehetett lakáshoz jutni és a jövedelmek is nagyon alacsonyak voltak. Az emberek saját és családjuk fenntartásáért küzdöttek és nem volt ez másképp a Tavaszy családnál sem. Itt Budapesten született meg első két gyermekük 1953-ban Mariann és 1956-ban öccse, László.

¹⁶⁴ Interjú Tavaszy Mariannal, 2012. 02. 08

¹⁶⁵ Interjú Rónai Máriával, 2012. 02. 10.

Az 1956-os forradalom után enyhültek az idők. 1958-ban az Encsre kihelyezett gyógyszerész átkérte magát Budapestre, így az encsi patika gyógyszerész nélkül maradt. Kihhasználva az adódó lehetőséget, hogy így lakáshoz juthatnak, megpályázta az üresen maradt helyet és családjával együtt visszaköltözött Encsre. Először csak pár évig gondolták, hogy maradnak végül 24 esztendeig itt éltek, dolgoztak és nevelték a gyerekeket, akiknek a száma időközben háromra nőtt 1960-ban Edit születésével. A patikát és a szolgálati lakást - amiért természetesen akkor lakbért kellett fizetniük, hiszen az is az állam tulajdona volt - csak egy ajtó választotta el egymástól, így a gyermekei szinte szó szerint a patikában nőttek fel. Mivel Encs akkor járási székhely volt, és nem nagyon volt még akkor Borsodban patika, így ennek a gyógyszertárnak kellett kiszolgálnia a környék betegeit is. Ezért állandó készenléti szolgálat volt, ami azt jelentette, hogy amikor a patika nem volt nyitva, akkor is ügyelet volt, ha becsöngetett valaki, rendelkezésre kellett állni és ki kellett szolgálni. Szabadságra is csak úgy tudtak elmenni, hogyha helyettest kértek. Az év többi napjában pedig mindig elérhetőnek kellett lennie a patikában. Mivel feleségével ketten voltak gyógyszerészek, felosztották maguk között a nyitvatartási időt. Míg Mariann apukája délelőtt volt a patikában, édesanyja a délutáni műszakot töltötte bent, egy és három óra között pedig ebédszünetet tartottak, amíg a patika zárva volt. Kezdetben rajtuk kívül még egy asszisztens és egy takarítónő dolgozott a gyógyszertárban, azonban a létszám szépen lassan kibővült négy asszisztensre és három gyógyszerészre, majd a nyitvatartási idő napi 12 órára változott, így a beosztottak száma még ennél is tovább bővült. A megyei Gyógyszertári Központból gyakran jöttek ellenőrizni és a negyedévente megrendezett felelős vezetői értekezleteken is kötelezően részt kellett venni. Saját készítésű fejfájás elleni készítménye is volt a patikának, a „Tavaszy féle kombinált por”, amit a betegek nagyon szerettek. Ennek a „titkos” receptje a következő: 0,1g Koffein 2,5g amidazophen, 2,5g aspirin. Kedveltek voltak a higanyos fehéritőkrémek is. A magisztrális készítményekhez az alapanyagok havonta egyszer, míg a speciális termékek kéthetente egyszer jöttek, így sokszor előre kellett gondolkozni a készletet illetően. 1982-ig voltak Encsen, majd Budapest környékén néztek saját ház után. Törökbálintra költözésük után ifj. Tavasz László visszament ugyanabba az analitikai laborba dolgozni, ahol korábban 1958 előtt dolgozott. Nagyon fiatalon, 55 éves korában, 1983-ban halt meg.

4.7.4. Ifj. Tavasz Lászlóné Rónai Mária¹⁶⁶

1928., Kaposvár -

Ugyan Marika néni csak név szerint „Tavaszy”, de Ő is a család tagja, gyógyszerész, és nem kisebb névhez fűzik rokoni szálak, mint Rippl-Rónai Józsefhez, aki szintén gyógyszerészként kezdte a pályáját. Ezért éreztem fontosnak, hogy az Ő életútját is megemlítsen. Kaposváron született 1928-ban. Itt lakott egészen 18 éves koráig a gimnázium befejezéséig, majd 1947-ben jelentkezett az akkor Pázmány Péter Tudományegyetem gyógyszerésztudományi karára, s mint férje, Ő is ahhoz az utolsó évfolyamhoz tartozott, akik felvételi nélkül kerülhettek be az egyetemre. Marika néni édesapja bíró volt, ami abban az időben nem kívánatos foglalkozásnak számított – a patika tulajdonosokkal, és a katonatisztekkel együtt - ezért lányának tandíját kellett fizetnie, 400 forintot félévente, ami abban az időben nagyon sok pénznek számított. Ugyanakkor az évfolyamtársai ingyen, ösztöndíjjal tanulhattak. Ezekben az időkben még a képzés, úgy működött, hogy első év

¹⁶⁶ Interjú Rónai Máriával, 2012. 02. 10.

egyetemi elméleti oktatás volt, a második azonban gyakornoki idő. Ezt az évet Marika néni a kaposvári Igazság Gyógyszertárban töltötte, ami Piatsek Gyula gyógyszerész tulajdonában volt, és aki egyébként Marika néni dédnagyapjának testvérének fia volt. Ekkor hárman dolgoztak a patikában: Piatsek Gyula, egy takarítónő, aki asszisztensi feladatokat is ellátott és a kis tanuló Rónai Mária. A harmad évtől pedig ismét az egyetemi évek következtek. Az egyetem alatt ismerkedtek meg a férjével, az előbb bemutatott ifj. Tavasz Lászlóval. Hamar elkövetkezett az ötödik év vége is és a szülők szorgalmazására még a tanév vége előtt májusban egybekeltek, hátha így több eséllyel helyezik ki egy városba dolgozni őket az egyetem után. 1952-ben azonban a végzetek 20 százalékát a katonaság kikérte, és sajnos férje is ebbe a csoportba tartozott. Marika nénit az egyetem után viszont a miskolci Sas patikába helyezték. Így történt az, hogy a házasságukat követő majdnem egy évig szinte csak hétvégként találkozhattak egymással.

Később Marika nénit is behívták kötelező katonai szolgálatra három hónapra, ami után vissza kellett volna mennie Miskolcra. Azonban mivel férje ekkor már Budapesten volt katonai szolgálatban, nem ment vissza Miskolcra, ami miatt bíróságra idézték be, mint „önkényes munka megtagadót”. Pár száz forint pénzbírságra ítélték és vissza kellett mennie a miskolci Aranyzarvas patikába. Csak hosszas intézkedések után sikerült férjének - tiszti rangjának köszönhetően - elintéznie, hogy eljöhessen Budapestre dolgozni. Angyalföldön, egy kis patikában sikerült elhelyezkednie Bayer Istvánnénál. Ekkor már várandós volt első gyermekével, Mariannal és a hosszú utazást már nehezen bírta, ezért áthelyezését kérte a Fővárosi Gyógyszertári Központtól egy közelebbi patikába, ahol megígérték neki, hogyha a Villányi úton megnyílik az akkor renoválás alatt lévő patika, akkor oda teszik át. 1953-ban megnyílt, és át is helyezték. Az akkori igen kisforgalmú patikában - a havi forgalom úgy 50000 forint körül lehetett – ketten voltak a vezetővel asszisztens nélkül. Ebben az időben a gyógyszerészi fizetés 950 forint körül volt. Itt dolgozott 1953-tól 1958-ig. Közben megszületett második gyermeke is 1956 novemberében, a forradalmi ágyúzások közepette a Gellért-hegyi ház halljában.

Mint már említettem, 1958-ban megüresedik az Encsi patika és így ők veszik át férjével ketten a vezetését. Az itt töltött nyugodt és kényelmes időszakra Marika néni nagy szeretettel gondol vissza. Ők is gyakran összeültek kártyázni a körzeti orvossal és a gyámügyi előadóval, és sokat jártak kirándulni a helyi pappal is. A család gyakran kijárt a Hernádhoz fürödni biciklivel, főleg miután anyósa is hozzájuk költözött és ő tudta helyettük vállalni az állandó készenléti ügyeletet (a patika vasárnap is nyitva volt 8-13-ig). Az ő 1974-ben bekövetkezett halálát követően próbáltak lakást találni Budapesten, hogy közel legyenek az időközben felnőtt és Pesten dolgozó gyermekeikhez. Azonban abban az időben vidékről nem lehetett a fővárosba költözni, csak vidékre. Így nem Budapesten, hanem a közeli Törökbálinton sikerült csak házat venniük, amibe 1982-ben be is költöztek. Marika néni ezután visszament a Villányi patikába, ahol korábban dolgozott és ahová nagy szeretettel fogadták vissza. 1997-ben lányával, Mariannal családilag megvették a patikát, ahol még nyugdíjba vonulása után is szívesen és sokat dolgozott egészen 2010-ig, 82 éves koráig.

4.7.5. Dr. Kissné Tavaszy Mariann¹⁶⁷ 1953., Budapest -

Ifj. Tavaszy László és Rónai Mária gyógyszerészek legelső gyermeke, 1953-ban Budapesten született. Öt éves korától, amikor szülei átvették az ottani patika vezetését, Encsen gyerekeskedik. Ahogy Ő mondja a „vérében van a patika”, ami nem csoda, hiszen rengeteg időt töltött el itt iskola után, hol segítve szüleinek, hol csak lesve őket, hogyan szolgálják ki a betegeket. Mariann itt került kapcsolatba először a patikai eszközökkel, gyógyszerekkel. Mindig érdekelte a kémia és a biológia, amit nagyon szeretett. Eredetileg gyógyszer vegyészettel szeretett volna foglalkozni, de úgy érezte, hogy az encsi gimnáziumban megszerzett fizikatudás nem lenne elegendő a vegyész mérnöki felvételihez, így azt nem merte megpróbálni, a gyógyszerészi karon azonban jóval kevesebb fizikát oktattak. Szülei soha nem kényszerítették, hogy a gyógyszerészi pályát válassza. Számára természetes volt, hogyha nem vegyész mérnök, akkor gyógyszerész lesz és esetleg majd később, a gyógyszerészi diploma mellé megszerzi a vegyészit is. Később azonban erről letett, amikor is az egyik gyógyszergyári látogatás során a gyári vegyszerek gőzeitől migrént kapott, és ekkor elhatározta, hogy többet nem szeretne gyárban dolgozni. 1977-ben szerezte meg a gyógyszerészi diplomát és ezután az akkori mester utcai SZTK patikába került. Itt dolgozott egészen 1982-ig. Ez idő alatt végezte el a szakgyógyszerészi képzést és Gyógyszerellátás és Gyógyszerügyi szervezésből tett szakvizsgát.

Az egyetemről kikerülve tevékenyen részt vett a gyógyszerészi közéletben; a „Rozsnyai Mátyás emléktverseny”- re pályamunkát készített, részt vett a „Kiváló ifjú gyógyszerész” versenyen és az „Alkotó ifjúság” pályázatán is. Férjhez ment Kiss István orvoshoz, akivel az egyetemi évek alatt ismerkedtek meg. 1984-ben megszületett első fia Gergő, 1986-ban pedig Márton. 1982-ben kicsit elkanyarodva a patikai munkától pályát módosított. Meghívták az Orvos Továbbképző Intézetbe, hogy átvegye a gyógyszerészi szakképzési, és továbbképzési tanfolyamok szervezését, irányítását. Az akkori vezető Váradi Józsefné készítette fel a szervezői posztra és látta el szakmai tanácsokkal. Nyugdíjba vonulása után Mariann vette át a helyét. Később megkapta az orvosi továbbképző tanfolyamok szervezését is, és egyre nagyobb szerepet kapott a később egyetemmi minősült intézet életében; a továbbképző kar dékáni hivatalának vezetője lett. Az egyetem felbomlása után, 1991-ben kilépett a szervezői tevékenységi körből, de mindig szeretettel emlékszik vissza ezekre az időkre.

1991 és 1993 között Mariann otthon maradt kisiskolás gyermekeivel, de közben sem szakadt el a szakmai élettől. Férjével együtt részt vett a Gyógyszerkódex megírásában, majd 1995-től a Gyógyszertári központnál dolgozott. Ezekben az időkben kezdődött meg a patikák reprivatizációja. 1997-ben sikerült családirag privatizálnia a Villányi Gyógyszertárat, amiben akkor Édesanyja dolgozott. Azóta is ennek a patikának a vezetője.

„Mi ezt az igazi családias, konzervatív, etikus modellt képviseljük, ahol a beteg az első... és próbáljuk ezt tovább vinni.”

A gyógyszerészi gondozásban is nagy szerepet vállal a patika, hiszen itt - rohanó világunk ellenére is - mindig van idő beszélgetni a betegekkal, kérdezgetni őket, és a betegek is tudják, hogy ide bármikor fordulhatnak szakmai tanácsért.

¹⁶⁷ Interjú Tavaszy Mariannal, 2012. 02. 08

Ami pedig az 5. generációt illeti, Mariann nagyobbik fia, Kiss Gergő is hamarosan megszerzi gyógyszerészi diplomáját, hiszen most lesz negyed éves a Semmelweis Egyetem Gyógyszerésztudományi Karán.

5. ÖSSZEGZÉS

Természetesen ez a kis áttekintés a dinasztiákról a teljesség igénye nélkül készült. Nagyon sok nagyra becsült családról lehetne még említést tenni, akik példamutatásukkal, erkölcsi tartásukkal öregbítették a magyar patikus dinasztiák hírnevét.

Ugyan a történelem során nem volt szükségszerű, hogy gyógyszerész dinasztiák alakuljanak ki, de számos előnnyel járt: nemcsak az addig birtokolt anyagi javak és a patika öröklődött, hanem vele együtt a felhalmozott tudásanyag, a tapasztalatok, hivatásszeretet. Ezt a különlegesen szép és sokrétű mesterséget egy kisgyermek is hamar megszerethette. Az első dinasztiaalapító gyógyszerészek után a mesterség apáról fiúra, majd mint láthattuk apáról leányra szállva, öröklődő szakmaként élt tovább, nem engedve, hogy az ősi patikus dinasztiák kihaljanak, és a feledés homályába merüljenek.

A patikus dinasztiákból származó gyógyszerészek, mint láttuk a helyi közéletben is gyakran kiemelkedően részt vettek. A gyógyszerész szakma különböző területein ma is számos dinasztia tagját láthatjuk, ami nem véletlen, hiszen már kiskoruktól kezdve a gyógyszerészi szemléletben nevelkednek, amit nem lehet mindenhol elsajátítani, így előszeretettel látják őket a gyógyszerészi pálya bármely területén.

Vitathatatlan, hogy a nagy patikus dinasztiák valamelyikének a tagjának lenni főleg előnyökkel járt - leszámítva a szocializmus éveit - és jár ma is, hiszen már maga a név tiszteletet vált ki. Egy többgenerációs gyógyszerész család nevét ebben a viszonylag kicsinek mondható szakmában szinte mindenki ismeri. Kutatásaim során még én is - aki csak most kezdek belekóstolnia a gyógyszerészi hivatásba, és a szakmai életbe – gyakran rájöttem, hogy sokukat ismerem, csak nem a több generációra visszanyúló gyógyszerészi múltjuk miatt.

Az idők folyamán, mint láthattuk, nem volt ritka, hogy egy-egy dinasztia házasságok útján összekapcsolódott. Az egyetemi évekből, a hasonló polgári neveltetésből, az azonos társadalmi körökben való mozgásból szinte ez értelemszerűen következik. Ám nem csak a családi kötelékek fűzik egymáshoz ezeket a családokat, hiszen az idők folyamán mély baráti és ismeretségi szálak is keletkeztek közöttük, amely szintén lehetőséget teremt arra, hogy közösen ápolják a gyógyszerész dinasztiák emlékét és ne engedjék a szakma múltját a feledés homályába veszni.

A történelmi események viszontagságait nem minden dinasztiának sikerült átvészelnie. Fennmaradásukat, megélhetésüket, ahogy láttuk elég sok tényező befolyásolta. Mind közül talán az államosítás az egyetlen, amely minden dinasztiát egységesen, egy időben érintett. A gyógyszerésztárak államosítása olyan kárt okozott a gyógyszerész társadalomnak, melyet sok család az eltelt 60 év alatt sem hevert ki. Sajnos ez sok dinasztia végét is jelentette egyben, hiszen a patika tulajdonlásának megszűnésével az új nemzedéknek már nem állt érdekében ezt a pályát választania, így csak a legelhivatottabbak tudtak megmaradni.

Régen a patikus dinasztiák folytatódásához elég volt, hogy a patika a család tulajdonát képezte, és biztos megélhetési forrásként ott volt a család számára, amit mindig valamelyik utód vitt tovább. Mára azonban a patikák rohamos szaporodása miatt nem jelent olyan biztos megélhetési forrást egy családi patika, és ezért nem jelent nagy motivációt az utódok számára, hogy ezt a szakmát válasszák. És mivel manapság a féltő apai nyomás sem olyan nagy, mint annak idején, inkább a hagyományok őrzése, a szakmaszeretet, illetve a gyógyszerészek

elhelyezkedési lehetőségeinek bővülése miatt választja az újabb generáció is magának ezt a nagy múltú szakmát.

A még ma is élő dinasztiai tagjainak történeteit megismerve elmondhatjuk, hogy a patikus dinasztia fennmaradásához nem volt elég a családi háttér, megfelelő személyiség is kellett. A hivatás szeretete, a betegek iránti áldozatkészség, a nehézségekkel való megküzdési akarás és kitartás mind olyan tulajdonságok, amik nélkül ma talán már nem is beszélhetnénk a „Patikus dinasztia történetéről”.

Legyen mindannyiunk számára a nagy elődök élete, munkássága, erkölcsi magatartása példaértékű.

6. IRODALOMJEGYZÉK

1. BALÁZS PÉTER: *Generale Normativum in Re Sanitatis*, 1770, Budapest 2005
2. BARADLAI J., BÁRSONY E.: *A magyar gyógyszerészet története, I.–II. kötet*, Budapest 1930
3. BERTA Ferenc: *Az önállósulás*, *Gyógyszerésztörténet* 2005., 3. évf., 4. szám, 19.
4. BERTA Ferenc: *Visszatekintés a többretegű múltba, avagy: Patikák Szolnok vármegyében*, *Gyógyszerésztörténet* 2007., 5. évfolyam. 4. szám
5. CSAPLOVICS J.: *A magyarországi patikákról*, *Tudományos Gyűjtemény* 6. 79–87 (1822)
6. DEMKÓ Kálmán: *A magyar orvosi rend története című művéből*, *Gyógyszerészek és gyógyszerárak az Árpád-házból és egyes házakból származott királyok alatt*, *Gyógyszerészi közlöny*, 1894., 10. évf. 16. szám 251-253
7. FERENTZI Mónika: *Egy gyógyszerészsegéd Küttel János Ádámnál Kőszegen*, *Gyógyszerészet* 2007. 51. évf. március
8. FRANKL Antal: *Gyógyszertári jogositványok engedélyezése Mo.-n*, *Gyógyszerészi értesítő*: 1931., 39. évf., 12. szám 178-180
9. GECSEI Lajos: *Gyógyszertárak-gyógyszerészek 1850-1875*, Békés Megyei Tanács, 1986
10. GEML József: *A gyógyszerügy történeti fejlődése hazánkban*, *Gyógyszerészi közlöny* 1907.23. évf. 46. szám
11. GOMBOS Margit: *Interjú dr. Háznagy Andrásné Romvári Olgával* (http://www.mypin.hu/j-hu-mypin/index.php?option=com_content&view=article&id=114%3Aadr-haznagy-andrasne-romvari-olga&catid=3&Itemid=7)
12. GRABARITS István: *A Küttel gyógyszerészcsalád Vas vármegyében*, *Gyógyszerésztörténet* 2006., 4. évf., 3-4. szám
13. HANKÓ Zoltán: *Amit erő és hatalom elvesz... Emlékezés a gyógyszerárak államosításának hatvanadik évfordulójára*, *Gyógyszerészet* 2010. augusztus.
14. HANKÓ Zoltán: *Gyógyszertári ügyvitel*, előadás, 2012. február 24.
15. HÁZNAGYNÉ DR. RADNAI Erzsébet: *Dr. Háznagy András (1913-1987) munkássága*, Szeged 2007
16. HOLLAUER Tibor: *A dinasztia folytatódik - Hogyan neveljünk gyógyszerészt a gyerekből?*, *Gyógyhír* XVI. évf., 9. szám, 2008. november-december (http://www.hungaropharma.hu/gyogyhir/gyogyhir_pdf/gyogyhir2008.11-12.pdf)
17. *Interjú Dr. Bölcs Judittal* 2012. 02.17.
18. *Interjú Háznagy Andrással*, 2012. 02. 21.
19. *Interjú Háznagy Krisztinával*, 2012. 02. 18.

20. *Interjú Rónai Máriával, 2012. 02. 10.*
21. *Interjú Tavasz Mariannal, 2012. 02. 08.*
22. KAPRONCZAY Károly: *Gyógyító Budapest*, Holnap kiadó kft., Budapest 2011
23. KATA Mihály: *Szentháromság Patika, Körösladány 1843*, Gyógyszerésztörténet, 4. évfolyam 3-4. szám
24. KEMPLER Kurt: *A gyógyszerek története*, Gondolat kiadó, Budapest 1964
25. KEMPLER Kurt: *Adatok a hazai közforgalmú gyógyszertárak államosításának történetéhez II. rész*, Gyógyszerészet, 1988. március.
26. KEMPLER Kurt: *Magyar gyógyszerészet 1967*, Medicina Könyvkiadó, Budapest 1968
27. KÜTTEL Sándor internetes életrajza: (http://www.phoenix.hu/j-hu-phoenix/index.php?option=com_content&view=article&id=134%3Aadr-kuettel-sandor-eletrajza&catid=7&Itemid=16)
28. LÁNG Miklós: *A Réthy-gyógyszertár és gyár államosítása, majd az utóbbi fölszámolása*. Gyógyszerészet 1989. november
29. Magyar Televízió, *Átjáró: A határon túli műsorok szerkesztőségének műsorának 2010. 08. 12-dikei adása*
30. MAROSINÉ LUGOSI Márta: *A gyógyszerésztársadalom gazdasági gondjainak megoldására irányuló törekvések 1900-1950*, Gyógyszerészet 1993. 37 évf. 5. szám.
31. MILLNER György: *A magyar gyógyszerészet utolsó hatvan évének ismertetése*. Gyógyszerészek lapja, 1941. 36. évf., 20., 22. szám
32. MOHR Tamás és dr. SAMU Antal: *A magángyógyszertárak múltja, jelene és jövője*. Szakmapolitikai elemzés, Gyógyszerészet 1996. január.
33. NIKOLICS Károly: *Gondolatok a múltból - tanulságok a jövő számára*, Gyógyszerészet 1996. január.
34. NOVOBÁ CZKY Sándor (rendező): *Gyógyszerész dinasztiák DVD*, Videant Film Produkció, 2003-2004
35. HULEJ Emese: *Dr. Bölcs Judit és a korona. A régi patika újraéledt*, Nők Lapja hetilap: 2011/6. február 9
36. PÉTER H. Mária: *Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai*, Kolozsvár 2002
37. RÉTHELYI József: *A gyógyszerészet jogszabályainak kompediuma* és SZTANKAI István: *A gyógyszerészetre vonatkozó adatok* című munkájából készült cikk: *A reál és személyes jogosítványok kialakulásának története*, Gyógyszerészi közlöny, 1936., 50. szám, 790-795
38. RIXER András: *Gyógyszerészeti tudománytörténet és propedeutika*, Budapest 1994
39. SCHÉDY Sándor: *A magyarországi gyógyszerészet rövid története*, Budapest 1897
40. SZÉL Mária és HIGYISÁN Ilona: *In memoriam: Dr. Kiss Ferenc (1927-2009)*, Gyógyszerészet, 2009. július
41. SZIGETVÁRY Ferenc: *Egy kőszegi patikusdinasztia 275 éve*, Vasi szemle 1993. 3. szám
42. SZILINÉ DR. DECSI Márta: *Gyógyszerészet Somogy vármegyében 1760-1950*, Somogy Megyei Könyvtár 1990
43. SZTANKAI István: *A gyógyszerészetre és a budapesti gyógyszertárakra vonatkozó adatok*, Budapest 1935
44. TÁPLÁNYI Endre: *Kiss Ferenc (1816-1892) szeghalmi gyógyszerésze*ről, Gyógyszerészet, 1977. február, 21. évfolyam, 2. szám.
45. VARSÁGH Zoltán: *A hazai gyógyszertárak keletkezése*, Gyógyszerészi hetilap 1903. 52. szám 842-843. oldal.

46. *Zalai Dorottya*val váltott elektronikus beszámoló
47. *Zalai Gábor*ral váltott elektronikus beszámoló
48. ZALAI Károly: *A magyar gyógyszerészet nagyjai*, Galenus kiadó, Budapest 2001
49. ZALAI Károly: *Gyógyszerészeti életképek, Írások és naplórészletek*, Dictum Kiadó, Budapest 2004
50. *Zalai Károly*lyal váltott elektronikus beszámoló

Thanatológia, előítélet nélkülieknek

Thanatology to whom without prejudice

Dr Sárly Gyula belgyógyász

sary.gyula@freemail.hu

Initially submitted May 10, 2013; accepted for publication July 15, 2013

Thanatos, a halál istene édestestvérével Hypnoszal, az álmó istenével együtt az alvilág lakója, és Nixnek, a sötétség urának gyermekei. Ez a vallásos mítosz, tiszte metafizika. Mondták azt is kultúránk bölcsőjét ringató görög bölcsek, Gaiának és Tartarosnak, a Földanyának és a láthatatlan alvilág istenének, Hadesnek gyermekei. Itt már távoli utalást találunk, a földbe visszatérő holttestre. Ezek a mitológiai történetek nagyon szépek, és mindig tartalmaznak az életből és a halából költői képeket, melyek szépségükkel a halál rémségét enyhítik. És míg az ember megelégszik a hasonló mítoszokkal, talán boldogabb lehet, mint a modern tudomány barátai, egzisztencialista filozófusok, vagy a logikát teológiával kevergető hívők. És mégis ragaszkodnunk kell, a közömbös tudományhoz, nincs más választásunk.

Tudjuk, az emberek, az állatvilág csúcsán élő őseink, a Homo sapiensek életkora ugyancsak kurta volt. Megjelenésünk évtízezredei után, a középkorban az átlagos életkorunk még mindig csak harminc-nyolcvan évet tett ki. Az utolsó kétezer év radikálisabban megnövelte az átlagéletkor hosszát. Ma körülbelül hatvan évet számhatunk egy egészséges átlag életkornak. Ebbe beleférnek a fiatalon, éretten, középkorúan elhaltak, vagy akár néhány agg, hosszú életével is. Egyetlen vitathatatlan tény létezik, meg kell halnunk valamikor.

Az orvos hajdanán csak a viruló, vagy roskatag test állapotából következtethetett arra, mennyi lehet hátra? Majd a mikroszkópia, azután a laboratóriumok adhattak támpontot a bekövetkező halál idejére. Ma tudjuk, a testet alkotó kolloidok előregedése és a sejtek neogenezise behatárolja sejtthetően az átlag életkort. De a pontos ideje a halálnak még mindig gyakran meglepetés, még az orvosnak is. Új eredmény, annak felismerése, hogy a génspiráljaink végén néhány sejtcsoport, a telomérák beleszólhatnak életünk tartamába. Sajnos titkaikat még teljesen nem osztották meg velünk. Annyit azért tudunk, stressz ezen úton rövidíti életünket. De létezik-e olyan ember, aki kíváncsi lenne életének pontosan megadott végére? Hiszen tudjuk, az élet után a kíméletlen halál idejének bekövetkező pontos időpontja közötti várakozás az ember számára a legnagyobb szenvedés.

Ennél nagyobb csak az a testi, vagy lelki szenvedés létezik, amelynek hatására képes a kínzott egyén, eldobni magától önkezeléssel életét. Ha létezik öngyilkosság, és tudjuk, hogy létezik elég gyakran, akkor léteznie kell olyan emberi felfogásnak, emberségességnek, amely ezt a tényt igenis jogosnak elfogadja, ha már a kellően megokolt tett bekövetkezett.

Egy kivétel ebben is létezik, amikor egyén feletti főhatalom önkéntes halálba kényszerít valakit, aki neki útban van. Ilyenkor az öngyilkos választhat az idegenkezűség és az önkezűség között. A választást az önértékelés magas foka könnyíti, mint a történelem annyi nagy emberénél. Mint például Senecánál, Néro ellenében. Vagy Hitler és Rommel esetében, az „önkéntes halál” kitüntetés elfogadása. Mert a véreskezű despota kitüntető kegyet gyakorol, ha egy nagy ellenfele öngyilkos lehet. Micsoda mentalitás!

Az éveink gyorsan peregnek, csak a lassító betegségek okoznak szubjektív türelmetlenséget. Azután újra beállunk a munkánkba, míg be nem következik az időszak, amikor már a lét is teher. Abban sohasem kételkedtem, hogy az interkurrens betegségek és azok kezelése, minél nagyobb volt a baj és ezért erőteljesebb a gyógyszerek igénybevétele, ellop életünkből időket. Ezt a gyógyulás után nem szokták a betegek számolgatni, hiszen a gyógyulás eufóriája fontosabb, mint az esetleges, felmérhetetlen idővesztés. Csak a szervezet nem felejt.

De azonnal megváltozik az értékelés, ha a betegség nehezen gyógyuló, vagy egyszerűen gyógyíthatatlan. Az időtényező fő szemponttá növekedik, és belátjuk, legfőbb értékünk az életünk. És egyszerre belép egy új szempont, a betegség fájdalom nélküli és lassú leépüléssel, így élményvesztések nélkül, mint mondják, végelgyengülésben elfolyik-e? A beteg ebben az esetben rámarad a hozzátartozóira, vagy állami gondozásra. Krónikus osztályok tele vannak velük, és úgy néz ki, előregedő társadalmakat alaposan leterheli majd ellátásuk. Modern társadalmakban ennek az ellátásnak színvonala nem lehet alacsonyabb egy állami gyógyintézet normájánál. Megoldás? Eddig a próbálkozásoknál sorra kiderült, a beígért remek ellátást az üzleti szempont sorra felülírta.

Amely esetben a betegség progressziója az okozó ágens, vagy az ápolás hibájából fokozódó fájdalmakkal, sőt tűrhetetlen kínnal jár, megint egy új szempont lép be. Meddig képes a családi felkészültség az emelkedő adagú fájdalomcsillapítókat, a száj megkerülésével, mint ezt nevezik, parenterálisan beadni. Egyáltalán képesek-e és rájuk bízható-e?

A fájdalom csillapítása, még inkább annak részleges kikapcsolása súlyos orvosi feladat. Adott egy beteg test, amelyet az előrehaladó gyógyíthatatlan betegség egyre gyengébbé tesz, bár az élet azon igyekezik, kitolja a véget, míg lehet. Megkezdődik a vesszőfutás, a betegség pusztítja az ember testi-lelki ellenállását, míg az emelkedő gyógyszeradag ugyanezt teszi, csak hogy a fájdalommentesség ezt gyógyításként adja be a bízó emberi léleknek. Pedig ez megtévesztés! Százhusz ágyas elfekvőkórházi tapasztalatom, hogy nem tudjuk, melyik jóhíszeműen adott utolsó injekciónk ölte meg a beteget, vagy éppen akkor vetett véget életének a progrediáló alapbetegésé? Volt betegem, aki a háromszoros dozis letalist is bírta már Mophiumból. Sőt, azt sem tudja a kezelőorvos, hogy nehezebb betegségnél adott, erőteljesebb hatású szer, nem éppen a védekező reakciót blokkolta-e le és ez mennyiben járult hozzá az aktuális halálhoz? Amikor elrettenve olvasom a modern, és éppen ezért elég kérészetű, nagy propagandával feldicsért, majd kivont gyógyszer mennyi mellékhatást okozhatott, elborzadok. Ennek dacára, a modernnél állandóan modernebb gyógyszerekre szükség van, kellő klinikai tesztelés után. De mintha ez a szám, a gyógyszeripar felfutásával

egyre nőne? Talán túl hamar dobják piacra? Ifjú orvos voltam a Contergan békis idején, rám tett hatása máig kitartott.

Visszatérve az alapkérdéshez. Az eutanázia kérdése jogi-szociális-etikai kérdés. Ha a fennálló jog elismerte, hogy életünk teljesen a miénk, mert ugyan kié lehetne, akkor, a vele való bánás törvényes rendelkezés alapján, épeszű szenvedő beteg esetében, a békés halálba segítséget, ha biztosan akarja, megilleti. Volenti non fit iniuria! Erre a kérdésre ráakódott laikus nézetek, flatus voci.

Egyébként mélyen átgondolva, mondhatnám nyugodtan, orvosi ésszel elemezve, minden gyógyíthatatlan, halálos betegségbe való gyógyszeres beavatkozás mélyén, ki nem mondott eutanázia rejtőzik. Azon orvosi törekvés, ne a segítség nyújtás megkísérlése nélkül, maga a kór pusztítsa el a beteget. Az adott gyógyszer egyik fő hatása, elviselhetővé teszi a gyógyulásra való várakozást, némi bizalom nyújtásával. Közben talán megszelídül maga a kór is??? / Kérdőjelek mellé, zárójel is kitehető./ Amikor a kezelt beteg, heroikus küzdelem után, sem éri el az átlag életkort, a betegség győzött. Thanatosszal szemben még egy orvos sem távozott triumfálva, halálos beteg ágya mellől. De a kínok torz fintorát letörölni halódó arcra, ha sikerül, már nagyon emberi eredmény. Sajnos, ehhez empátiát csatolni méginkább!

Orvosi szakszavak forrásai

Sources of the medical terminology

Dr. Forrai György PhD

forrai.gyorgy@chello.hu

Initially submitted May 10, 2013; accepted for publication July 15, 2013

Abstract:

The author tells over different medical terms of which the sources are to be found in mythology.

Kulcsszavak: Küklopia, Achillesz-sarok, Góliát szindróma, thanatophobia, stb.

Keywords: Achilles-heel, Goliath syndrome, thanatophobia, etc.

A görög **Hippokratész**, akit az orvostudomány ókori megalapozójának tekintünk, nyelvi „érdemeket” is szerzett, mert tőle származik pl. a **diagnózis** elnevezés, mely eredetileg fölismerést jelent. Már amikor elkezdtem tüzetesebben tanulmányozni az orvosi szakkifejezéseket, feltűnt, hogy a későbbi korokban sok fogalmat mitológiai alakok vagy események nevéből alkottak.

A lényeg az, hogy ebben az összeállításban arra teszek kísérletet, hogy néhány ismert orvosi név vagy kifejezés mögött megkeressem a mitológiai, vagy egyéb kultúrtörténeti hátteret.

Foglalkozunk először a **küklopszokkal**. Homérosz szerint a küklopszok egész népet alkottak és a távoli Hüperia szigeten laktak. A küklopsz a görög nyelvben kerek szeműt jelent. Több küklopszról számolt be Hésziodosz, de eltörpülnek Poszeidon tengeristen és Thoósza nimfa szörnyű gyermeke, Polüphemosz mögött.

Odüsszeusz tengeri bolyongásai során hatalmas tengeri viharba került; így vetődött társaival a küklopszok földjére. Egy hatalmas barlangban leltek menedékre, ahol fiatal kecskegidákat és bárányokat, valamint sok túrót és sajtot találtak. Levágtak néhány gödölyét és nagy lakomát csaptak. Egyszer csak hazaérkezett a monstrum, kinek egyetlen szeme volt a homloka közepén, vele a legelőn jóllakott nyáj. A barlang bejáratát nagy sziklával eltorlaszolta. Az ily módon foglyul ejtett hajósok közül négyet fölfalt és a többinek is ezt a sorsot szánta. A menekülést Odüsszeusz ravaszságának köszönhatték, aki leitatta a küklopszot, s egy tüzes nyárral megvakította.

A medicinában ezúttal randevúzik mítosz és valóság. Erre bukkantam rá *W.H. Spencer* 1990-ben megjelent szemészeti szakkönyvében, aki foglalkozik a két szem részleges vagy teljes összeolvadásával (Ophthalmic Pathology, 4. kiadás).

Többszörös, súlyos fejlődési hibákkal együtt jelentkezik a részleges (synophthalmia) és a teljes (**küklopia** nevű) látászervi fúzió: *Fujimoto* és munkatársai két ilyen esetet írtak le (1973). Az előidéző ok rendszerint kromoszóma eltérés (13-as trisómia).

Következő szakkifejezésünk az **Achillesz-sarok**.

Achilles Homérosz Iliásának főhőse, görög hős (hérósz). Bátor és erős. Az újszülött Achilleszt anyja a Sztüx vizébe mártotta, hogy sebezhetetlenné tegye. A sarkánál azonban, melynél fogva anyja a vízbe merítgette, sebezhető maradt. Az Achillesz sarok a közbeszédben a leggyöngébb pontot jelenti,

Ha már az Achillesz sarok szóba került, említsük meg az **Achillesz ínt** is, mely az alsó lábszáron található és a szervezetnek talán a legsérülékenyebb ína. A magassarkú cipőt viselő hölgyek mesélni tudnának róla. Szakadása egy futballista karrierjének végét jelentheti. Ha csupán fájdalmas, a szaknyelv **achillodyniáról** szól.

Ézsau, a „gyermek Hercules” - ek őse?

Az Ószövetség egyik legismertebb története Jákobé és Ézsaué. Az is tudja, aki a Bibliát nem ismeri, hogy Jákob, a fiatalabb fiú az elsőszülöttséget, melyet az atyai áldás szentesített, egy tál lencséért, csellel vásárolta meg bátyjától, Ézsautól. A *Genesis könyve* szerint Rebeka ősanya születe nyomán „Ézsau vadászathoz értő mezei ember vala; Jákob pedig szelíd ember, sátorban lakozó. Szereti azért Izsák Ézsaut, mert szája-íze szerint vala a vad; Rebeka pedig szereti vala Jákobot.” (25:27).

A leírás szerint egyértelmű, hogy *kétpetéjű ikrek* jöttek világra. Ézsau bozontossága lehetőséget adott Rebekának, hogy kecskebőr szőrruhát adjon kedvenc fiára és az agg, vak Izsák, megtévesztve, az atyai áldásban fiatalabbik fiát részesítse, s ezzel neki juttassa a vagyont és a törzsi hatalmat (*Genesis* 27. fejezet). Ezt megelőzte az az esemény, hogy a mezőről éhesen hazatérő Ézsautól Jákob, egy általa készített lencsefőzelékkel megvette az elsőszülöttséget (uo.25: 29-34).

Ézsau bozontos szőrzete fölkelte nemcsak a későbbi korok biblíamagyarázóit, de orvosai és antropológusai érdeklődését is. Többféleképpen magyarázták. Volt olyan föltevés, miszerint „az ember ősei szőrösebbek voltak. Az emberi test csupaszága másodlagos jelenség, bizonyítja a magzati lanugónak (bőrpihének) megmaradása és továbbfejlődése esetén fellépő túlzott szőrösség (*hypertrichosis lanuginosa*), melyet már *Darwin* mint fontos *atavizmust* írt le (*Bartucz Lajos*: Embertan és emberszármazástan). Lehetett etnikai sajátosság.

De papírra vetettek olyan spekulációt is, mely szerint Ézsauinak mellékvesekéreg túlbujánzás okozta enzimhibája volt, ami fiúkon „**gyermek Hercules**” képét fejleszti ki: előbb gyorsabb növekedés, csontérés, fejlett nemiszerv, később az átlagosnál alacsonyabb termet. Az ilyen kórkép *recesszív* öröklődésű (nem kell, hogy a család minden nemzedékében előforduljon).

Góliát szindróma

Ki hinné, hogy meddig terjed az orvosok találékonysága, amikor egy jól körülírt új tünetegyüttest kell elnevezni? Erre kitűnő példa az ún. **Góliát tünetegyüttes**. Nem volt még történelmi korszak, amely ne példálódzott volna a hatalmas, félelmetes, de tompa agyú Góliát és a kicsi, csenevész alkatú, de éles elméjű Dávid bajvívásával. Az ótestamentumi történetben Dávid és Góliát két szemben álló hadsereg képviselőjében áll ki egymás ellen, hogy kétszemélyes küzdelmével az egész csatát eldöntse (*Sámuel I. könyve* 17. fejezet). Lehet azonban, hogy csak egy ősrégi háború átköltött leírásáról van szó. Góliát félelmetes óriás, közel 3 méter magas (az átszámított egyiptomi mértékegység szerint). S pusztá megjelenése akkora rémületet kelt, hogy hiába áll ki naponta a küzdőtérre, kihívását negyven napon át senki sem meri elfogadni. Végül a gyöngye kis juhásztor, Dávid, kinek győzelmére két fillért sem adnának korunk bukmékerei vagy biztosító társaságai, egyszerű parittyával kilőtt kővel homlokra találja az óriást és ezzel eldönti a csatát.

Dávid és Góliát párharca a Kicsi és a Nagy, a Gyöngye és az Erős küzdelmének archetipikus jelképévé vált.

A nagy, tohonya Góliát kihívását a jelek szerint nemcsak az esélytelennek tartott és mégis győzedelmeskedő Dávid fogadta el, hanem a téma a genetikusokat is izgatni kezdte. *J. Warkany*, a veleszületett fejlődési rendellenességekről 1971-ben az Egyesült Államokban megjelent könyvében, a belső elválasztású mirigyek zavarai sorában külön fejezetet szentelt az ún. **Góliát tünetcsoport**nak. A szerző szerint ugyanis a behemót Góliátnak súlyos endokrin zavarai voltak, nem is volt erős, megvívni vele nem is volt olyan nehéz feladat. Mire alapozza a hipotézisét? Arra, hogy a filiszteus óriásnemzedék – melynek Góliát egyik tagja volt – másik tagját, akinek mindkét kezén és lábán hat-hat ujjja volt, Gathban, a filiszteusok egyik fő városában, megölték (*Flavius Josephus* említi: *A zsidók története*. 7. könyv 12: 2). Egy másik, filiszteusokkal vívott háború kapcsán *Sámuel II. könyve* (21: 19-22) négy hasonló Gath-beli óriásról is beszámol, az egyiknek négy végtagján huszonnégy ujjja volt. Valamennyiüket Dávid és szolgálai ölték meg (Nem egészen világos, hogy hányan voltak, de föltehetően ugyanazon családról van szó). A fentemlített Warkany e hézagos információ alapján állítja föl Góliát betegségének a dignózisát: **Lawrence-Moon-Biedl tünetcsoport**, mely veleszületett fejlődési rendellenesség, gyakran családi halmozódással. Alapja az agyalapi mirigy és a környező agyállomány bonyolult szabályozó rendszerének a hibája. Különböző hormonális zavarok, így pl. elhízás, a nemi szervek fejletlensége, a szem ideghártyájának kóros festéklerakódása, egyéb szemhibák, számfeletti ujjak jelenléte, alacsony termet (ezt azért nehéz volt „ráhúzni” a szerencsétlen monstrumra), gyakori fejfájás, szellemi visszamaradottság jellemzi.

A „Góliát tünetcsoport” föltételezője még hivatkozik egy francia szaklapban 1898-ban *de Cyon* tollából megjelent közleményre is, amely beszámol három fiútestvéréről, mindhárman magas termetűek, kövérek, kedélyállapotuk nyomott, pulzusuk szabálytalan, pupillájuk szűk, szemtekerezgésük (nystagmusuk) van és gyakori, intenzív fejfájásuk. És megindul a fantázia széles folyama: ha Góliát hatalmas termetét kórosnak tételezzük fel, s amellet a Behemótnak vaksi szemei, fejfájásai és intellektuális apátiája is volt, akkor lényegében nem más, mint egy puhány hústörny, s veresége Dávidtól napnál is világosabbá válik.

Jób szindróma

De van egy újabb trouvaille is az orvosok elnevezési ötleteiben. Ismét csak a bibliai ismereteiket kamatoztatták. Ilyen a **Jób szindróma**.

2010. május 22-én *Józsa Lajos és munkatársai* egy gyermekgyógyász kongresszuson bemutatták egy anya és fiúgyermeke súlyos, örökletes megjelenésű infekcióját, amelyet az itt nem részletezendő laboratóriumi vizsgálat alapján „*hyper-IgE szindrómának*” (röviden: *HIES*) tart számon az orvosi szakirodalom. Ismételen kiújuló tüdőgyulladások, hörgőtágulatok, stb., bőrön megjelenő ekcéma, bőrtályogok, továbbá különböző (arc, fog, gerinc) fejlődési rendellenességek kísérik. Egyszóval súlyos immunrendszeri defektusról van szó, melyet elsősorban staphylococcus és candida gombás fertőzések „használnak ki”, s a beteg életkilátásai igen rosszak.

A kórkép – melyet **Jób tünetcsoport**nak neveztek el - részleteinek taglalása itt nem volna helytálló, megemlítésre is csupán azért érdemes, mert eklatáns példája annak, hogy a bibliai történetek (*Ószövetség, Jób könyve*) milyen nagy hatással vannak a mai orvosi diagnózisok megalkotására. Csak megemlítem, hogy a betegség első leírói *Davis és munkatársai* (1966) voltak, a névadó pedig *Satan* (1972), aki felfigyelt arra, hogy a bibliai Jób teste, ami tele volt kelevényekkel, az észlelt kórképpel analóg lehet.

Nomen est omen! A kórkép névadója pikáns asszociációra készlet. Ugyanis éppen a *Sátán* „idézte elő” az addig gazdag és boldog ember, Jób kálváriáját.

Másik betegség, amely mitológiai gyökerekkel bír, a **hermafroditizmus**. A következő fejezetben foglalkozunk ezzel.

Hermaphroditus

Hermaphroditus a görög mitológiában lelhető fel, Hermes és Aphrodité fiaként, aki az Ida hegyén született. Ifjúként megfürdött a Salmacis patakban, melynek nimphája hiába könyörgött szerelméért; imájára az istenek lehetővé tették, hogy testileg-lelkileg örökké eggyé válják vele; így olyan lény keletkezett, melyben a férfi és nő tulajdonságai egyesültek. Cyprusban pl. Aphroditén kívül egy női ruhába öltözött szakállas Aphroditust is istennek tekintettek.

Kétféle hermafroditizmussal számol a medicina. A **valódi-, s az álhermafroditizmussal**. Mindkettő a női és férfi nemi jellegek együttes megjelenését jelenti. Kromoszóma-rendellenességek is állhatnak a háttérben, de enzimzavarok és hormonális problémák is. Valódi hermafroditizmus: a petefészkek és here egyaránt kialakul. A külső megjelenés a csaknem tökéletes női külső is lehet, de férfias is.

Priapizmus

Priapus (Priaposz) görög termékenység-istenről, Aphrodité és Dyonisos (Bacchus) szülöttjéről kapta a nevét az az idegrendszeri betegség, amelyben tartós erekció lép fel. Nagyon veszélyes állapot: vérrögök képződhetnek, üszkösödés indulhat a szövetekben és az is előfordulhat, hogy olyan mértékű károsodás következik be, amely végérvényesen megszünteti az erekció képességet. Ráadásul nagy fájdalommal is jár.

A Priapust megtestestítő szobrok alakjait mindig nagy, merev pénisszel ábrázolták.(Nőkön is megvan az analóg elváltozás: a clitoris tartós merevedése, melyet clitorizmusnak neveznek).

Masturbáció

A pszichológiai állapotok között találjuk az **onánia** kifejezést. A szó önkielégítést jelent. Szinonímája: **masturbáció**. Onán bibliai alak, Júda fia, aki nem akart Isten által bűneiért megölt bátyja özvegyének gyermeket nemzeni, ezért „a földre vesztegeté el a magot” (*Genesis könyve* 38:9). A jelenséget róla nevezték el.

Nárcizmus

A **nárcizmus** a nárcisztikus személyiség által mutatott tulajdonságok és viselkedés absztrakciójának a neve.

A nárcizmus szó *Sigmund Freud* től származik, a görög mitológia Narcissus nevű alakja után. Ki volt Narcissus? Ehhez egy Coelho - történetet hívtam segítségül.

Narcissus története

Az alkímista kezébe vett egy könyvet, amit a karaván egyik utasa hozott magával. Noha a borító hiányzott róla, kitalálta, hogy szerzője Oscar Wilde. Ahogy lapozgatott benne, rábukkant a Narcissusról szóló történetre. Az alkímista ismerte a régi mesét. A csinos ifjú mindennap belenézett a forrás vizébe, s lenyűgözte saját szépsége. Annyira el volt telve magával, hogy egyszer belezuhant a vízbe és megfulladt. Azon a helyen virág nőtt, amelyet nárcisznak neveznek.

A festmény Merisi da Caravaggiótól származik, címe: Narcissus (1594-96).

Ezzel azonban Oscar Wilde nem fejezte be a történetet. Elmondja, hogy amikor Narcissus meghalt, eljöttek az oreádok, az erdő tündérei, és látták, hogy a forrás édesvizű kis tava sós könnyek kelyhévé változott.

- Miért sírsz? - kérdezték az oreádok.

- Narcissus miatt - felelte a forrás.

- Ó, nem vagyunk meglepve, hogy gyászolod Narcissust - folytatták az oreádok. - Hiszen mi is mindannyian kábultan követtük őt, amerre csak járt az erdőben, de egyedül te csodálhattad meg a szépségét közlőről.

- Hogyhogy, Narcissus szép volt?

- Ki tudhatná ezt nálad jobban? - döbentek meg az oreádok. - Hiszen a te partodról hajolt a viztükör fölé nap mint nap!

A forrás egy kis ideig hallgatott, majd így szólt:

- Narcissust siratom, de hogy szép volt, azt sosem vettem észre. Azért sírok, mert amikor fölém borulva rám vetette pillantását, láttam, hogyan tükröződik szemének mélyén az én szépségem.

- Szép történet - jegyezte meg az alkimista.

(Paulo Coelho: Az alkimista)

A nárcizmus lényege, hogy az illető saját személyiségét mások rovására, mindenképp fölé helyezve imádja, érdeklődése központi tárgyaként kezeli, továbbá a kielégülésnek olyan egoista és kíméletlen keresését jelenti, amely a dominancia és a kritikátlan igyekezet (ambíció) révén valósul meg.

Hallottak már a köznapi beszédben **Oedipus komplexusról**? Persze, hogy hallottak! Nézzük meg közelebbről, mit is jelent.

Oedipusz thébai király a görög mitológiában, Laios és Iokaszté fia, aki tudatlanságból megölte apját és feleségül vette anyját.

Az Oedipus-történetből alakították ki az Oedipus komplexus kifejezést. Jelentése: a fiúgyermek kóros mértékű ragaszkodása anyjához, s ezzel egyidejűleg vannak irigységi és agresszív megnyilvánulásai apja iránt, melyeket elfojt, mert fél a büntetéstől.

Megfordítva: **Elektra komplexusról** is írnak-beszélnek a pszichológusok: ez pedig a leány „szerelme” apja iránt, illetve elfojtott viszolygása anyjától.

Másik pszichiátriai-pszichológiai kórkép a

Thanatophobia

Thanatosz görög név. Jelentése: halál, a görögöknél a halál démona és az álomnak (Hypnosz) ikertestvére, akivel rendszeren együtt ábrázolták. Sajátos voltánál fogva megemlíthetjük Heine felfogását, aki egyik költeményében Thanatoszt fekete ló hátán képzelte el.

Az *eutanázia* szóösszetételben is jelen van. Nézzük meg, hogyan? Az eutanázia mai jelentése: a gyógyíthatatlan beteg halálának – a beteg kívánságára vagy beleegyezésével történő – aktív vagy passzív meggyorsítása, illetve a páciens részéről szükségtelennek tartott orvosi beavatkozásról való tudatos lemondás

Homoszexualitás.

Ekhnaton egyiptomi fáraó a XVIII.dinasztia látszólag jelentéktelen uralkodója volt. Csupán a véletlennek és egy rejtélyes szépségnek köszönhetette trónra kerülését.

Nofretete tizenéves korában még Tudasépa néven vette feleségül az akkor már öreg Amenhotep fáraó. III.Amenhotep halálát követően Tudasépa hozzáment a fáraó fiához, az akkor 12 esztendő IV.Amenhotephez, akit mint egyistenhívő, eretnek fáraót jegyez a történelem, *Ehnaton*, illetve Ekhnaton neveken. Az ekkor 17 éves Tudasépa felvette a Nofretete nevet . (jelentése : „megérkezett a szépség”).

A fiatal pár, a szépséges Nofretete nyomására elhagyta Thébát, s 12 éven keresztül uralkodtak együtt. Ehnaton fáraó 24 éves korában a férfiakhoz kezdett vonzódni, és hamarosan gyengéd kapcsolat alakult ki közte és egy 19 éves fiatalember, Szemenháré között.

Amikor a Királyok Völgyének 55. sírját feltárták, és benne felnyitották Nofretete feltételezett szarkofágját, amelyben egy múmia volt, a múmián aranytábla hirdette: ő az, akit Ehnaton szeretett.

Igen ám, de a múmia egy férfi, Szemenháré múmiája volt, aki, a hettita tekercsek tanúsága szerint, Nofretete államcsínyének következtében vesztette életét. Nofretete először Szemenhárét mérgezte meg, majd pár hónappal később magát a fáraót is.

Leszbosz

Leszbosz Görögország harmadik legnagyobb szigete. A sziget nevéből származik a **leszbikus** kifejezés. Ennek eredete *Sapphó költőnő munkája, amelyben a nők közötti szerelmet ábrázolta*. Emiatt mai nevén Lészvosz szigete, közelebről Szapphó szülővárosa, Eresszosz ma a leszbikusok fő turisztikai célpontja. A kép *Charles Mengin* műve és Sapphót ilyennek képzelte el (1877).

A homoszexualitást az ókori görögök természetesnek találták, s mivel a férfiak között eléggé elterjedt szexuális magatartásforma volt, a sok vonatkozásban kielégületlen nők és asszonyok szerelmi viszonya sem számított erkölcstelennek. Bár Szapphó sok szerelmi dalt intézett az általa szeretett férfiakhoz, nem ez volt költészetének jellemző vonása. A szenvedély, melynek félelmetes fénye megcsillan verseiben, az a szerelem lehetett, amely egy asszonyt egy másik asszony karjaiba vet.

Aquaeductus Sylvii

Az ókorban épített csatorna-vízvezeték föltétlenül „ihletül szolgált” az **aqueductus cerebri** (= **agyi vízvezeték**) vagy másnéven **aquaeductus sylvii** neve számára, **mely a III. és IV. agykamra összekötetésére szolgál, s amelyben a liquor (agyvíz) áramlik.**

Elzáródása esetén a liquor súlyos keringési zavara, elakadása vízfejűséget (hydrocephalust) okoz. Tehát itt sem látszik kétségesnek egy anatómiai képlet mitológiai eredete.

Az **akvadukt**, vagy **csatornahíd** (latinul aquaeductus) az a Közel-Kelet és Európa területén az ókorban létesített vízvezeték, amely a nagyobb településekbe vagy a művelés alatt álló földekre vezette el a környező, magasabban fekvő területek vizét.

Masszázs

Az egyik legrégebbi gyógyeljárás. I. e. 4000 körül vette kezdetét az írásjelek használata, ettől kezdve rendelkezünk információkkal róla. A masszázs szó eredete nagyon régi és különböző magyarázatok születtek:

Massesch: héber szó, jelentése érinteni.

Massien: görög szó, jelentése dörzsölni.

Mass: arab eredetű szó, különböző jelentéssel, mint például: dörzsölni, érinteni.

Nézzünk meg ezek után egy fontos kémiai elemet, melynek mitológiai eredetéhez nem fér kétség:

Szelén

A szelén a jód után a második mikroelem volt, amelynél sikerült igazolni, hogy a szelénhiány pótlásakor a hiánytünetekben jelentkező egészségügyi rendellenességeket ki lehet küszöbölni. A szelén esetében egyidejűleg igazak az egymással homlokegyenest ellenkező megállapítások: a szelén mérgező és egyben rákkeltő elem, illetőleg bizonyos nézetek szerint a szelén talán fontos, a rákbetegségek megelőzésére (gyógyítására) alkalmas mikroelem. Hogy a szelén "melyik arcát mutatja felénk", az elsősorban a koncentrációtól, részben a vegyületformától, részben más paramétereiktől függ.

De - az elem sok más föltételezett funkciója mellett - egy újabb orvosszakmai hír is említést érdemel. *Alehagen* és *munkatársai* (Linköping Egyetem Szívcentruma) 443 személy, 70 és 88 év közötti svéd állampolgár részvételével végzett, öt éven át folytatott vizsgálat alapján állapította meg, hogy bizonyos mennyiségű szelén és Q10 koenzim napi szedése a halálozást több mint felére csökkentette (2012).

Néhány szó a „szelén” eredetéről:

Az elemet, amely a periódusos rendszerben a 34. helyet foglalja el, *Jacob Berzelius* fedezte fel 1817-ben és **Selenéről**, a görög holdistennőről nevezte el. Azóta – mint föntebb láthatjuk – az elemről természetesen sokkal többet tudunk.

De nemcsak az orvosi szakszavakban, de a köznyelvben is találunk számos kifejezést, amelyek eredete a mitológiából eredeztethető. Például:

Szörös szívek

Legenda szól arról, hogy Jákob ősatya egyik fia, Júda igen erős ember volt. Rabbi Hanan szerint olyannyira, hogy amikor kihozták a sodrából és dühbegurult, szívszörzete átluggatta a ruházatát és előugrott.

Érdekes, hogy más népek legendáriumában is találkozunk hasonlóval. Őseink abban hittek, hogy néha olyan emberek születnek, akik intelligensebbek másoknál és testi erejük is nagyobb, s ezek az átlagon fölüli képességek azzal függenek össze, hogy szörös szívvel (*hirto corde*) jönnek a világra. Ilyen szívet tulajdonítottak Arisztomenésznek, a messzénéi hősnek is, aki háromszáz spártait küldött át a másvilágra, de végül foglyul ejtették. Még élt, amikor fölnyitották a mellkasát, melyben szörrel borított szívet találtak (*Plinius: Histor. Natur. 11: 70*). Észlelését más is megerősítette (*Valer. Maxim. Kempf kiadás I. kötet 8: 15, p.55: „cor exectum pilis”*). *Arisztotelész*, a *De generatione* című munkájában hasonló rendellenességgel jellemzi Leonidas spártai királynak, a perzsa háborúk hősének szívét. De még ez a „bozontos szív” sem bizonyult elég erősnek ahhoz, hogy gazdája föltartóztassa Közép-Görögországban a perzsa előnyomulást. Thermopülében, i.e. 480-ban érte utol végzete.

Az információ több mint kétséges, mégis érdemes megemlíteni, hogy Nonnus az i.sz. IV. században azt jegyezte le, hogy a szabírok torzonborz mellkasában dús szörzetű szívek dobogtak, melyeknek köszönhetően ezek a népek még a hadistentől sem féltek (Könyve 26: 92). *Antonius Muret* pedig a 16. században leírta, hogy amikor Velencében tartózkodott, egy rablólovagot halálra ítélték, és a hóhér, amikor felboncolta, mellüregében szörös szívet (*cor pilosum*) talált (*Variar. Lection. Lib. 15*, Antwerpen, 1580, 12. kötet, 10 fejezet, p.315). E sok - kétségtelenül lenyűgöző - képzelgés után itt az ideje, hogy a nagy itáliai orvos-patológust, *Giovanni Battista Morgagnit* (1682-1771) is megidézzük. A kórboncolás tudományának atyja úgy vélekedett, hogy a régi beszámolók minden alapot nélkülöznek, mert nem nyugszanak anatómiai, tudományosan korrekt észleléseken. Valószínűleg az adhatott tápot ezeknek a hiedelmeknek, hogy némelyik ember szívburkának megvastagodása vagy burjánzása (pl. szívburokgyulladás következtében) hamis következtetésekhez vezetett. Ma mást értünk

„szőrösszívű” alatt: a Magyar Értelmező Szótár szerint rideg, részvétlen, zsugori, fősvény. Akinek nemhogy a mellkasából, de a zsebéből se bújik elő semmi.

Folytassuk kirándulásunkat egy mindennapos szó eredetét kutatva: mit is jelent, honnan is származik az **ádámcsutka** kifejezés? A sémi eredetű német szavakról található egy több mint 100 éves tanulmány. Szerzője *Barta Mór*, s a Magyar-Zsidó Szemle 1907. júliusi számában (24.évf.,3.sz.) jelent meg.

Íme ebből egy idézet: ■

„A héber származású német szavak részint magán a biblián alapszanak, részint pedig a héber jargon termékei; utóbbiak azonban már teljesen meghonosodott és közhasználatban élő német szók. Itt nyújtom betűrendes jegyzékét azon német szavaknak, amelyeket a mai nyelvtudomány vagy már határozottan sémi eredetűeknek tart, vagy amelyek e tekintetben legalább hipotézis alatt állanak. Teljességről természetesen ily összeállításnál nem lehet szó, mivel egyik vagy másik szó könnyen kikerülhetett figyelmemet...” (Mindebből itt csak egyetlen fogalmat magyarázok. – FGy.).

„Adamsapfel (Ádám csutkája), fr. pomme d'Adam, ang.

Adam's apple; e szó a német irodalmi nyelvben a XVIII. század óta fordul elő. A román népeknél keletkezett néphit, hogy a gégeének kiálló része a paradicsomkertben elfogyasztott almának csutkája, alkalmasint a héber *tappuach haadam* latin fordításán, 'pomumviri' alapszik, a középlatin nyelvben ugyanis a 'pomum' szó átvitt értelemben az emberi testnek minden domborúságát jelenti.

A tiltott dolgok még edesebbek, hiszen a tudás fájának almája gyönyörű volt, piros, zamatos és csábító. Isten megtiltotta, hogy az első emberpár fogyasszon belőle. De a ravasz kígyó rávette őket, hogy megízleljék a gyümölcsöt. Ádámnak és Évának sem kellett több, az óvó szavak ellenére leszakítottak egyet az ízletes csemegéből. Egyrészt az alma után ácsingóztak, másrészt pedig a hatalmas tudás megszerzése hajtotta őket, amit a kígyóbőrbe bújt ördög kínált fel nekik. Nem hallgattak az Úr intó szavára, inkább a kígyó csábítására, és Éva belekóstolt a lédús almába. Ekkor Ádám is elcsábult, és Éva mellett ő is bűnbe esett, az Úr pedig kitiltotta őket a menedéket nyújtó edenkertből. Erre az elcsábulásra az utódoknak örökre emlékezniük kell, hiszen a férfiak Ádám-csutkája jelképezi ezt a bűnbeesést, mivel hogy a lenyelt alma Ádám torkán akadt.

Sok fogalomról volna még érdemes megemlékezni. Így például a babonához kötődő betegségnevekről. Ilyen a **Szent Antal tüze**. A népnyelv a streptococcus haemolyticus okozta gennyes fertőzést, az orbáncot, sertésorbáncot érti alatta. Más leírások szerint az ergotizmus (anyarozs mérgezés) értendő alatta. Legalább is *Hans Wechtlin* 1517-ben készült Szent Antal tüze c.képe is ennek a fölfogásnak hódolt. A kórkép felmerült az ördöggel való cimborálással megvádolt és kivégzett „salemi boszorkányok” esetében is: nagy valószínűséggel a föl nem ismert ergotizmus (mely epilepszia-szerű göcsökkel, gyakran végtag-csonkolásokkal jár együtt) áldozatai voltak.

Érdemes még szót ejteni az **Ondine átka tünetegyüttes**ről is. A legenda szerint Ondine vízi nimfa azzal átkozta meg hűtlen kedvesét, hogy alvás közben *légzésleállást* kelljen elszenvednie. Aki már át- és túlélte ilyen szörnyűséget, az nem kíván további magyarázatot.

Szólhatunk még egy sereg orvosi szakkifejezésről, melyeket kultúrtörténeti alapon neveznek meg. Pl. **Pickwick szindróma**: kövérség, légszomj, kóros aluszékonyság stb. Az „ihletet” Dickens Pickwick Clubjában szereplő kövér ifjú szolgáltatta. Vagy: **Christmas betegség**. A hemofília nevű vérzékenység B típusa kapta ezt a nevet, részben azért, mert az első ilyen beteg egy Steven Christmas nevű fiú volt, részben meg azért, mert esetét a British Medical Journal szakfolyóirat karácsonyi számában ismertették először. Vagy: **Münchhausen tünetcsoport** (a hazudós báróról). A defektus hordozója egy színlelt testi vagy lelki betegséget terjeszt magáról, hogy környezete szimpátiáját és együttérzését megszerezze. Néhány további kultúrtörténeti érdekesség a témához *Hargitai Rezső* gyűjtéséből:

Aliz csodaországban tünetcsoport: tér-idő dezorientáció, kisebbé-nagyobbá válás illúziója, migrén, epilepszia, mérgezés stb. következtében;

Chaplin-járás: csoszogó, kifelé csámpás járás;

Xanthippe-szindróma: házsártos, rideg asszony, akit férje munkássága hidegen hagy. Amellett „tisztaságmániás”.

Irodalom

ALHAGEN,U., JOHNSON,P., BJORNSTEDT,M., ROSEN,A., DAHLSTROM,U.: *Cardiovascular mortality...reduced...after combined selenium and coenzyme Q10*, Int. J. of Cardiology, 2012.

DAVIS,S.D., SCHALLER,J., WEDGWOOD, R.J.: *Job's syndrome: recurrent „cold” staphylococcal abscessus*, Lancet 1966.,1:1013.

FUJIMOTO, A., EBBIN, A.J., TOWNER,J.W., WILSON M.G.: *Trisomy 13 in two infants with cyclops*, J. Med. Genet.294, 1973.

HARGITAI Rezső: *Orvosi metaforák és hasonlatok*, Lege Artis Medicinae 2000,10 (11-12), 932-933.

SPENCER, W.H.: *Ophthalmic Pathology*, IV. kiadás, 1990.

WARKANY, J.: *Syndrome of Goliath. Congenital malformations*, Year Book Medical Publ. ED. 1971, p.425.

1. Tanulmánykötettel köszöntötték a 90 éves Dr. Schultheisz Emil professzort 2013. június 21.

Egy tanítványok és pályatársak írásait tartalmazó tanulmánykötet, a Pro Nonagesimo könyvbemutatójával köszöntötték születésnapja alkalmából a 90 éves Dr. Schultheisz Emil professzort a Semmelweis Szalonban. Dr. Szél Ágoston rektor az ünnepelt köszöntése során kiemelte: egy egyetem életében a legértékesebb a tanárainak munkássága, az ő érdemeik, valamint a tanárok tanítványai, követői. A legszebb folyamat a mesterek és tanítványok egymást követő sora, amikor a tanítványokból új mesterek válnak. Közülük is kiemelkedik Dr. Schultheisz Emil professzor, aki a mesterek mesterévé vált, és polihisztoriként mutatott példát orvosi, kórházigazgatói, orvostörténész, miniszteri és tanári munkájával egyaránt. A rektor felidézte a professzor emeritus azon gondolatát, hogy az orvoslás egyben művészet is, és hogy a beteggel a technikai fejlődés és a tudomány nagyléptékű előrehaladása mellett, illetve az orvosi szakma minden nehézsége ellenére is emberként kell tudni foglalkozni, embernek kell tudni maradni.

Dr. Sótonyi Péter professzor a Magyar Orvostörténelmi Társaság köszöntőlevelét olvasta fel.

A levél felidézte Dr. Schultheisz Emil professzor orvostörténeti munkásságát, kiemelve kutatásait a későközépkor, a humanizmus, valamint a felvilágosodás korának orvostudomány-történetéről, a magyar és latin nyelvű orvosi irodalom köréből, valamint a nagyszombati egyetem tankönyv-szakirodalmáról. Megemlítette, hogy hazai és nemzetközi szinten is nagy elismerés övezte tanulmányait, amelyek nemzetközi tudományos folyóiratokban jelentek meg. Nagy tekintélyű nemzetközi orvostörténeti társaságok, folyóiratok szerkesztőbizottságai és egyetemek választották tagjukká. Hangsúlyozta a tudós professzor hitelességre, tárgyilagosságra való törekvését, és hogy ars poétikája „a történelem tanít, a múlt kötelez”.

Dr. Kapronczay Károly, a Magyar Orvostörténelmi Társaság főtíkára egy új orvos nemzedék szellemi motorjának nevezte az ünnepeltet, aki a hatvanas évek végétől átalakította az orvostörténet kutatásának szellemét, szervezetét, és minisztersége alatt erre kiépült egy megfelelő infrastruktúra is. Több személyes élményét felidézte, és úgy vélte, hogy Schultheisz Emil professzorra nem csak hogy érdemes volt odafigyelni, hanem nem lehetett nem odafigyelni.

Dr. Cseh Károly, a Népegészségtani Intézet igazgatója ismertette, hogy Schultheisz Emil professzor 1985-től 2003-ig vezette az intézet jogelődjét, és hatására sok munkatársa mélyedett el az orvostörténetben. Bemutatta a Kaleidoscope on-line művelődési, tudományos és orvostörténeti folyóiratot, és ígérte, hogy folytatni fogják a professzor által megkezdett munkát.

Dr. Varga Benedek, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum igazgatója elmondta, hogy bölcsészként került a múzeumhoz, amelyben megragadta őt az ott folyó kutatómunka interdiszciplináris jellege, valamint az uralkodó aktív és egyben gondolkodó szemlélet.

Dr. Vizi E. Szilveszter, az MTA korábbi elnökének köszöntését távollétében Dr. Kapronczay Károly olvasta fel. Az egykori elnök méltatta az ünnepelt latin műveltségét, szabad gondolkozását, és úgy fogalmazott, hogy boldog és igaz embert ismert meg benne.

Dr. Schultheisz Emil professzor mindenkinek megköszönte a laudációkat, és külön megköszönte a kórházi, intézeti, múzeumi, minisztériumi, egyetemi munkatársainak az életen át szóló segítséget. Véleménye szerint az ő szakmai tudásuk, munkájuk segítette a magyar egészségügyet. Egy zenekari hasonlattal a közös munka érdemeiről beszélt.

A professzor köszönetet mondott az emlékünnepekre kiadott tanulmánykötet szerzőinek, a szerkesztőknek, valamint a kiadónak. A Pro Nonagesimo kötetben a professzor 23 tanítványa és pályatársa tiszteleg saját művével a kiváló tudós előtt.

S. Z

<http://semmelweis-egyetem.hu/hirek/2013/06/26/tanulmanykotettel-koszonottok-a-90-eves-dr-schultheisz-emil-professzort/>

2. Idén július 11-én került megrendezésre a X. Gyógyszerésztörténeti Nyári Egyetem Kalocsán.

Idén július 11. (csütörtök).-13 (szombat) között Kalocsán került megrendezésre a X. Gyógyszerésztörténeti Nyári Egyetem, amelyet alapító elnök, Grabarits István (1945-2012) kezdeményezett és indított útjára első alkalommal 2003-ban.

Tíz év nagy idő. Azok a fiatalok, egyetemisták, frissen végzett gyógyszerészek, akik akkor részt vettek akkor és a későbbi Nyári Egyetemeken, ma már tapasztalt szakemberek, sokan családapák, családanyák. A tudományos-szakmai tartalom túl szokás szerint kulturális, kulináris és szórakoztató programokban is eltölthették a kellemes együttléteket, mivel az emberi kapcsolatok teremtése és erősítése éppúgy fontos, mint a tudomány, persze a kettő nem zárja ki egymást, hanem éppen ellenkezőleg, erősítik egymást.

<http://gyogyszeresztortenet.hu>